RPR

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAŢII
DIN
BUCUREŞTI

No. Curent 3838 Format.....

No. Inventar..... Anul .....

Secţia..... Raftul .....

238/925

Istoria
DREPTULUI ROMÂN

pentru anul 4 al facultății de drept

(curs de licență)

Anul III

de

VICTOR ONIȘOR
profesor universitar

Ediţiunea II.

Cluj, 1925.
Tipografia Fondul Cărţilor Funduare

Inv. A. 8. 325

38 305

40696

Istoria DREPTULUI ROMÂN

pentru anul I. al facultății de drept

(curs de licență)

de

VICTOR ONIȘOR
profesor universitar

Ediţiunea II.

Cluj, 1925.
Tipografia Fondul Cărţilor Funduare

CONTROL 1955

1961

1956

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" Bucureşti
Cota 38305

Toate drepturile rezervate.

RC57/08

B.C.U. Bucuresti
C40696

Prefață la ediția I.

După deschiderea Universității românești din Cluj, cu începutul anului școlar 1919/20. facultății din drept mai ales două materii îi dau caracterul de școală românească: Istoria dreptului român și Dreptul constituțional român.

Încredințat din partea Consiliului facultății a ține cursul de Istoria dreptului român, am predat cea dintâi materie, menită a imprima noul caracter al facultății de drept. Am văzut tot odată și marea necesitate de a da în mâna studenților o carte, din care să-și poată câștiga cunoștințele Istoriei dreptului român.

Deși tiparul, după prețul de acum al hârtiei și a muncii, în Ardeal e atât de scump, încât cheltuiala de tipărire a unei astfel de cărți reprezintă o avere, totuși am tipărit cursul meu, ținut în parte în anul trecut, dar întregit și prelucrat, în credința că fac un serviciu instrucțiunei și studenților, dându-le o carte în condiții superioare și cu mult mai ieftină, decât cursurile litografiate de studenți în anul trecut, într'un număr restrâns de exemplare.

O concepțiune în câtva deosebită a istoriei dreptului român, ca materie pentru anul I. al facultății de drept românești, se va găsi în studiul meu. Cred, că acesta este cadrul potrivit, în care ar fi să se facă instrucțiunea istoriei dreptului în anul I. de licență, la facultățile de drept din statul român întregit.

Studiul meu nu are pretenția de a fi o carte didactică complectă și fără lacune. Deși am vrut să consultez tot ce s'a publicat în materia aceasta, nu am reușit de a găsi totul. De altă parte studiile speciale de istoria dreptului român sunt așa de puține.

Am făcut un început, indicând în multe privințe un drum nou, pentru acest important studiu al instrucțiunei juridice naționale. Scopul meu a fost de a veni în ajutorul studenților, cari până acum n'au avut fericirea de a cunoaște trecutul instituțiunilor de stat și juridice ale neamului nostru.

Cele 3 ore săptămânale din programul facultății însă nu sunt de ajuns, pentru a putea trata și instituțiunile juridice, care eu numai le-am atins. Unele se întregesc din textele publicate din legiuirile vechi.

Studiul istoriei dreptului românesc e cel mai potrivit, dintre materiile facultății de drept, pentru a întări conștiința națională și încrederea în trăinicia neamului nostru.

Critica competentă se va pronunța, dacă scopul urmărit de mine a fost ajuns.

Cluj, 31 Ianuarie 1921. *V. ONIȘOR.*

Prefață la ediția II.

Ediția primă a acestei cărți s'a epuisat în doi ani. Am așteptat încă doi ani până ce m'am putut hotărî de a scoate o nouă ediție.

Dacă la 1921 a fost scump tiparul, astăzi e mai scump cu cel puțin 150%. Astfel se explică prețul urcat în cifra monedei noastre hârtie, redus însă în valuta aur.

Prezenta ediție este adăugită, o parte din material a fost prelucrat și grupat mai potrivit considerațiilor pedagogice. Am reprodus cele mai importante documente oglindind instituțiile Moldovei din timpul domniei lui Ștefan cel mare. Am ținut seamă și de noile îmbogățiri ale cunoștințelor istorice din epoca cea mai veche a istoriei Românilor.

Cluj, 11 Aprilie 1925.

V. ONIȘOR.

Introducere.

§ 1. Definiţiunea istoriei dreptului român.

Istoria dreptului român este expunerea cunoştinţelor istorice relative la instituţiunile de stat şi de drept, sub a căror cârmă a trăit poporul român în decursul existenţei sale. In studiul istoriei dreptului se va cerceta: cum s'au creat, în viaţa poporului român de două mii de ani, instituţiunile sociale, organizaţiile de stat, întocmirile juridice; cum s'au desvoltat, cum s'au schimbat şi cum au ajuns până la forma lor de astăzi?

Tratând cunoştinţele istorice relative la instituţiunile de stat şi de drept ale poporului român, va trebui să ţinem seamă nu numai de instituţiunile speciale, sub cari a trăit neamul nostru, ci să ţinem seamă şi de cele ale popoarelor şi statelor, care au influinţat asupra poporului român.

Neamul românesc se mândreşte cu un trecut de două mii de ani, avându-şi originea din Daci şi Romani. In cursul existenţei sale, el nu a avut fericirea de a trăi închegat într'un singur stat, ci i-a fost împărţită soarta, ca mare parte a lui să trăiască în statele constituite de popoarele aşezate în vecinătatea sa. De aceea, în cercetarea istoriei instituţiunilor dreptului român, vom fi cu considerare şi la instituţiunile de drept ale statelor vecine, sub a căror stăpânire şi-a dus viaţa o parte a neamului românesc.

Istoria dreptului este o parte din istoria naţională. Ca şi în studiul istoriei naţionale, în istoria dreptului naţional, examinăm, deşi dintr'un punct de vedere mai restrâns, viaţa socială şi de stat a generaţiunilor înaintaşe ale neamului. În istoria dreptului, ca şi în istoria generală a neamului, suntem martori la lupta seculară a strămoşilor noştri pentru: apărarea pământului de aşezare a neamului, pentru apărarea fiinţei naţionale şi a tuturor condiţiilor de traiu, necesare pentru conservarea şi perpetuarea acestei fiinţe, pentru desvoltarea vieţii

naţionale şi pentru înlăturarea primejdiilor venite din partea elementelor duşmane.[1])

Ca şi în studiul istoriei generale, la istoria dreptului încă se face distincţia în: istorie universală a dreptului şi istorie naţională.

Istoria universală a dreptului stă în acelaş raport faţă de istoria dreptului unui singur popor, ca şi istoria universală faţă de istoria naţională sau a patriei. Istoria universală a dreptului se ocupă cu instituţiunile de stat şi de drept, cu naşterea, desvoltarea, evoluţiunea lor în întregul teren al istoriei universale. Istoria dreptului european făcea parte mai nainte din programul facultăţilor de drept. In timpul din urmă s'a restrâns studiul istoriei dreptului, numai la tratarea istoriei de drept naţional, cu considerare la desvoltarea de drept din ţările occidentale.

Istoria dreptului este o *istorie specială*, întru cât se ocupă numai cu o parte din complexul vieţii unui popor, cu viaţa de drept. Viaţa de drept încă se diferenţiază după diversitatea drepturilor, care s'au desvoltat în societatea organizată în stat. După diviziunea în categoria dreptului public şi dreptului privat, istoria încă poate fi: a dreptului public sau a dreptului privat. Fiecare disciplină de drept poate avea de asemenea istoria sa, d. e. istoria dreptului penal, istoria dreptului comercial, etc. Chiar şi fiecare instituţiune de drept poate avea istoria sa specială, d. e. istoria dreptului de proprietate, istoria feudalismului, istoria iobăgiei.

Aceste categorii de istorie iar pot fi divizate în istorie specială, întru cât se ocupă cu o disciplină a dreptului, sau cu o instituţiune din viaţa unui singur stat ori din viaţa unui singur popor, sau în istorie universală, dacă se ocupă cu acel obiect, îmbrăţişând viaţa mai multor popoare sau a întregei omenimi.

§ 2. Tratarea istoriei dreptului român.

In programul studiului nostru intră istoria dreptului român public şi privat, cu deosebită atenţiune la desvoltarea dreptului în ţările locuite de Români şi cu considerare la desvoltarea dreptului din principalele state europene.

In acest cadru ne vom ocupa cu instituţiunile de stat,

[1]) Cf. *I. Peretz*, Curs de istoria dreptului român p. 3—4. „Istoria dreptului român nu este altceva, decât o părticică din istoria naţională ..., „un nou chip de a privi generaţiunile trecute ..., o nouă înfăţişare a vieţii strămoşilor noştri".

cum şi cu principalele instituţiuni de drept privat ale neamului românesc, începând din cele mai vechi timpuri, urmărind desvoltarea, evoluţiunea, prin care au trecut, până la forma în care le tratează disciplinele pozitive ale dreptului. Istoria dreptului român este, în acest sens, un studiu special al întregului pământ românesc.

Istoria dreptului român s'a tratat până acum la facultăţile de drept ale Universităţilor române, ţinând seamă mai ales de aşezămintele celor două ţări române dela Dunăre. Cadrul, în care credem, că trebuie să studiem în viitor această materie, şi în care vom face noi acest curs, e mai larg, ocupându-ne şi cu aşezămintele de drept şi în general cu partea juridică a luptei de apărare a Românilor din provinciile unite cu patria-mamă. In cadrul studiului istoriei dreptului celor două Principate, vom ţinea seamă şi de desvoltarea deosebită a Bucovinei şi Basarabiei, dela epoca, în care au fost rupte din corpul Moldovei.

Istoria dreptului român în primul mileniu e aceeaşi pentru întreg trunchiul neamului. Inceputul studiului se va face cu cele mai vechi timpuri, din care avem cunoştinţe relative la pământul care e leagănul neamului, ocupându-ne cu aşezămintele Geto-Dacilor, cu cele ale provinciei romane din Dacia, cu viaţa poporului daco-roman din timpul migraţiunei popoarelor barbare. Urmează cele dintâi începuturi de state, din care s'au închegat principatele româneşti dela Dunăre, ca temelia vieţii neamului, iar alături viaţa elementului românesc înglobat în principatul ardelenesc, cu soarta deosebită a acestuia în cadrele regatului ungar, apoi ca principat independent şi pe urmă sub egida Habsburgilor, până ce iar a ajuns să fie unit cu regatul ungar.

Deosebirea între istoria dreptului şi între istoria politică, care tratează întâmplările din viaţa omenimei, sau a unui popor, căutând cauzele şi efectele acelor întâmplări, este evidentă. Istoria dreptului încă se ocupă cu trecutul unui popor. Dar din cercul larg de evenimente, cauze şi efecte, cari dau conţinutul istoriei politice, se ocupă numai cu o parte din ele. Acestea le-am fixat în definiţiunea noastră prin noţiunea: instituţiuni de stat şi de drept.

Instituţiunile de stat şi de drept însă nu pot fi rupte din complexul vieţii organice a unei societăţi omeneşti, fără a ţinea socoteală de evenimentele, în mijlocul cărora s'au creat şi s'au desvoltat instituţiunile. Instituţiunile resultă din nece-

sităţile societăţii, ele se desvoltă în mod organic, având şi ele cauze şi efecte în viaţa societăţii. Pentru a le înţelege deplin şi pentru a putea studia origina, evoluţiunea şi rezultatele lor, va fi necesar de a examina şi evenimentele, în mijlocul cărora s'au produs. Prin urmare în studiul istoriei dreptului, pentru a înţelege instituţiunile de drept, istoricianul va extinde cercetările sale şi asupra evenimentelor istorice, în mijlocul cărora s'au produs instituţiunile.

Istoricul de drept în studiul materialului său, va fi condus de punctul de *vedere juridic*, scrutând în cursul cercetărilor sale partea de drept. Istoricul jurist va cerceta materialul istoric, din care îşi scoate cunoştinţele, cu ochiul specialistului.

Cităm vederile a doi istorici jurişti privitor la scopul cercetărilor de istoria dreptului şi al studiului acestei ştiinţe.

„Istoria dreptului adună întâi materialul juridic: legi, documente, obiceiuri. Dupăce le-a verificat, scoate din ele ideile generale, conceptele abstracte, fără de care nu există ştiinţă. Cercetează apoi relaţiunile dintre aceste concepte şi fixează legile invariabile, care au determinat evoluţiunea dreptului în timp, dela noţiunea primitivă a popoarelor preistorice şi până în zilele noastre".

„...ea este o ştiinţă întru câtva exactă..., ea poate să ne dea rezultate mai sigure, de care trebuie să se servească ştiinţa dreptului pentru realizarea scopului său, fie constatând în trecut, care sunt mijloacele, de care dispune omenimea pentru ajungerea scopului său, fie determinând prin istorie regulele ce trebuie să urmeze, ca să-şi împlinească acest ideal".

„Istoria dreptului în general, şi în special istoria dreptului român, fac parte din acel grup de ştiinţe sociale, cari studiind ceeace este, iar nu ceeace ar trebui să fie, sunt adevărate ştiinţe, ca ştiinţele surori: matematice, fizico-chimice, naturale. Importanţa ei este, din punct de vedere a ştiinţei, pur documentară".

(Peretz, Istoria dreptului rom. p. 14—15).

„Instituţiunile de drept le examinează cu alt ochiu juristul şi cu alt ochiu istoricianul; ce e de puţină importanţă înaintea istoricianului şi astfel abia merită ceva atenţiune, pentru jurist poate fi foarte însemnat. În cercetarea istoricianului un fenomen juridic, amestecat între celelalte fenomene, nu obţine nici o apreciare, pe când în examinarea juristului, el se înalţă şi ajunge la importanţă de tot nouă. Dreptul are sistemul său deosebit desvoltat; jurisprudenţa tratează

noţiunile juridice, diviziunile, distincţiile, ca un cerc de cunoştinţe deosebit."

(*Illés*, Bevezetés a m. jog történetébe p. 8.)

§ 3. Metode de tratare. Perioadele istoriei dreptului.

În tratarea istoriei dreptului, se aplică de regulă două metode: *metoda sincronistică şi cea cronologică.*

După metoda sincronistică tot timpul ce se tratează, se împarte în spaţiuri de timp, perioade, eventual perioadele în epoce. În cursul unei perioade se tratează toate instituţiunile, ce pot forma materia acestui studiu, organizarea de stat, instituţiunile de drept privat, — examinându-se persoanele, lucrurile, acţiunile, instituţiunile procedurei civile, a procedurei criminale, etc. După metoda sincronistică se prezintă toate instituţiunile făcând un complex coexistent în acelaşi timp. Când s'a terminat cu o perioadă, se trece la studiul perioadei următoare.

După metoda cronologică se ia în cercetare numai o singură instituţiune de drept, şi se tratează prin toate fazele, fără privire la spaţiurile de timp, şi fără considerare la simultaneitatea celorlalte aşezăminte. Şi una şi ceealaltă din aceste metode îşi are avantagele şi desavantagele sale — totuşi se preferă mai mult cea sincronistică, de care ne vom folosi şi noi în tratarea instituţiunilor de stat, iar de cea cronologică în tratarea instituţiunilor de drept privat în interiorul unei perioade.

Împărţirea întregului material formează *un sistem.* Fiecare autor îşi are de regulă sistemul său.

Împărţirea istoriei universale: în evul vechiu, mediu şi nou, se aplică şi la istoria Românilor. A. D. Xenopol în ultima ediţie a istoriei sale împarte Istoria Românilor în următoarele perioade:

Perioada I.: Istoria veche a Românilor, până la ivirea primelor începuturi de state naţionale în Transilvania în veacul al IX.

Perioada II.: Istoria medie până la revoluţiunea din 1821.

Perioada III.: Istoria nouă până în zilele noastre.

Luând de bază această împărţire, în studiul istoriei dreptului vom deosebi, ţinând seamă şi de momentele speciale ale studiului nostru, următoarea împărţire:

Perioada primă, dela cele mai vechi aşezăminte de stat pe pământul românesc, până la ivirea celor dintâi începuturi de state naţionale la finea veacului al IX.

Perioada a doua, dela primele începuturi de state naţionale, până la unirea Principatelor şi desăvârşirea unirei prin ajungerea pe tronul Principatelor unite a unui Domnitor dintr'o dinastie străină europeană, la 1866. Cu această dată se termină studiul istoriei dreptului, urmând a se trata desvoltarea de atunci încoace, în cadrul disciplinelor de drept pozitiv.

Pentru studiul aşezămintelor de stat în fiecare din aceste perioade, vom deosebi subîmpărţirea în următoarele epoce. Astfel:

Perioada primă va cuprinde:

a) Epoca dacă, cu instituţiunile de stat şi de drept, pe cari le cunoaştem în măsură foarte redusă, până la anul 107 d. Christos.

b) Epoca romană, dela ocuparea Daciei prin Traian, până la retragerea legiunilor la 270 d. Chr. de către Aurelian.

c) Epoca popoarelor barbare şi a formaţiunei naţionalităţii române, dela retragerea legiunilor romane, până la cele dintâi state naţionale în veacul al IX.

Perioada a doua va cuprinde:

a) Epoca primă, dela cele dântâi state naţionale, până la sfârşitul domniei lui *Vasile Lupu* şi *Matei Basarab* (1653/4), epocă caracterizată de istorici prin influinţa slavonismului atât în viaţa de stat, cât şi în cea bisericească. Din punct de vedere a istoriei dreptului este de importanţă momentul, că în timpul domniei lui V. Lupu şi M. Basarab s'au tipărit cele dintâi legiuiri scrise.

b) Epoca a doua, până la revoluţia naţională din 1821, epocă caracterizată prin influinţa grecismului şi decadenţa politică sub dominaţiunea fanariotă.

c) Epoca a treia, dela 1821 până la sfârşitul perioadei a II. pentru studiul nostru, caracterizată prin reînvierea naţională şi reformarea aşezămintelor de stat, până la încheiarea unirei, începute la 1859 şi terminate la 1866.

Rămâne ca în cadrul acestei împărţiri, să studiem partea specială privitoare la Ardeal, începând cu ivirea celor dintâi organizaţiuni de state naţionale în veacul al IX. Vom deosebi în această parte a studiului următoarele epoce:

a) Dela veacul al IX. până la anul 1540, *epoca voivodatului ardelenesc sub regatul ungar.*

b) Dela 1540—1691 *epoca principatului ardelenesc independent.*

c) Dela 1691 (diploma „Leopoldinum") epoca principatului ardelenesc sub dinastia de Habsburg, până la unirea cu regatul ungar în 1867.

§ 4. Necesitatea studiului istoriei dreptului.

Cunoaşterea desvoltării istorice a aşezămintelor de stat din ţările române este de cea mai mare importanţă. Pentru viitorii conducători ai statului român, este o necesitate de prima ordine de-a cunoaşte fazele, prin care au trecut ţările române, pânâce au ajuns să li-se recunoască dreptul de-a se uni într'un singur stat. Şi mai ales este o necesitate pentru viitoarea generaţie de jurişti ai ţării, de a cunoaşte temeiurile, în a căror bază se poate apăra dreptul neamului românesc de a trăi unit într'un singur stat. — Aceste sunt mai ales două: *dreptul de autodeterminare* al popoarelor şi *temeiul istoric.*

Când dreptul de autodeterminare, propagat mai întâi de *Wilson*, admis apoi de statele europene occidentale, a fost recunoscut în toamna anului 1918 şi de reprezentanţii oficiali ai puterilor centrale, naţiunea română din statul ungar, în baza dreptului de autodeterminare, s'a declarat ruptă din statul ungar. Înţelegând însemnătatea momentului istoric, reprezentanţii neamului românesc au fixat, că din acel moment parlamentul ungar nu mai are dreptul a aduce nici o lege în numele poporului român, iar guvernul ungar nici o dispoziţiune de guvernare pentru naţiunea română, care, în baza dreptului de autodeterminare al popoarelor, îşi va îndrepta singură soarta sa.

Intru justificarea aspiraţiunilor noastra asupra acestui pământ ne rezemăm şi pe al doilea temeiu puternic: *temeiul istoric.*

Duşmanii de atâtea veacuri ai naţiunei române au încercat în tot chipul să ne tăgăduiască dreptul asupra acestui pământ, invocând un întreg arsenal de argumente istorice pentru a dovedi, că Românii sunt veniţi aici cu mult mai târziu decât Ungurii şi Saşii.

Inchegarea neamului într'un singur stat s'a făcut în baza principiului de autodeterminare, admis ca bază a aşezării statelor după războiul mondial, şi în urma puterii de viaţă şi a energiei poporului român, reprezentat prin armata sa, de-a apăra şi cuceri aceea ce dreptul popoarelor, dreptatea de organizare a naţiunilor, i-a recunoscut.

Pentru viitoarea generaţie de jurişti, e de importanţă a se şti, cum s'a valorificat şi temeiul *istoric* în procesul milenar de închegare a neamului românesc într'un stat. Ca să se vadă ce însemnătate mare are şi acest temeiu, oprindu-ne

numai la exemplele cele mai recente, vom cita câteva părți mai marcante din hotărîrile de unire, aduse de provinciile românești:

Cea dintâi provincie românească, care decretează unirea sa cu Țara mamă, este *Basarabia*, ruptă din corpul Moldovei la 1812. Sfatul-Țării în adunarea din *Chișinău* (27 Martie 1918), hotărește:

...„Republica democratică moldovenească Basarabia, în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea-Neagră și vechile granițe cu Austro-Ungaria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechei Moldove, în puterea dreptului *istoric* și *dreptului de neam*, pe baza principiului, că noroadele singure să-și hotărască soartea lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa România".

Mai târziu a doua provincie românească, *Bucovina*, ruptă din trupul Moldovei la 1774, în congresul general ținut la Cernăuți în 28 Noemvrie 1918, hotărește:

„Considerând, că dela fondarea Principatelor Române, Bucovina, care cuprinde vechile ținuturi ale Sucevei și Cernăuților, a făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s'a închegat ca stat; — ...că fiii acestei țări, umăr la umăr cu frații lor din Moldova, și sub conducerea acelorași domnitori, au apărat de-alungul veacurilor ființa neamului împotriva tuturor încălcărilor din afară și a cotropirei păgâne; — că în 1774 prin vicleșug Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei și cu de-asila alipită coroanei Habsburgilor;

astăzi, când, după sforțări și jertfe uriașe din partea României și a puternicilor și nobililor ei aliați, s'au întronat în lume *principiile de drept și umanitate pentru toate neamurile*, și când, în urma loviturilor zdrobitoare, monarchia austro-ungară s'a zguduit în temeliile ei și s'a prăbușit, și toate neamurile încătușate în cuprinsul ei și-au câștigat *dreptul de liberă hotărîre* de sine. — cel dintâi gând al Bucovinei desrobite, se îndreaptă către Regatul României, de care totdeauna am legat nădejdea desrobirii noastre; *hotărîm*: *Alipirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu Regatul României.*"

Cum se vede din considerentele acestei hotărîri, temeiul *istoric* este subliniat și accentuat în mod deosebit, ca bază a hotărîrii aduse, deși nu în mod expres, ci prin înșirarea motivelor istorice, cari au îndreptățit neamul românesc din Bucovina, de a lua aceasta hotărîre.

La câteva zile după aceasta urmează și unirea Românilor

din Ardeal: Adunarea națională din *Alba-Iulia, dela 1 Decemvrie 1918, a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească* decretează unirea acelor Români și a tuturor teritoriilor locuite de dânșii, cu România. Adunarea proclamă în deosebi *dreptul inalienabil* al națiunei române *la întreg Banatul*, cuprins între râurile *Mureș, Tisa și Dunăre.*

Aceasta a treia hotărîre nu invoacă în aceeaș măsură temeiul *istoric*, ca și celelalte provincii, dar accentuiază în mod limpede dreptul inalienabil al poporului român asupra acestui pământ.

Chiar și din aceste hotărîri se vede, ce importanță are studiul istoriei dreptului pentru viitorii conducători ai destinelor neamului.

In cursul studiului nostru, vom avea ocaziunea de a ne ocupa cu temeiurile istorice, invocate de atâtea ori de bărbații conducători ai neamului, în luptele susținute pentru drepturile neamului, mai ales în Ardeal, începând cu veacul al XVIII.

§ 5. Dreptul neamului românesc asupra pământului locuit de el.

Afară de așezămintele de stat, sub cari au trăit Românii în decursul veacurilor, vom studia și *istoria dreptului națiunei române la pământul, pe care a trăit.*

Ipoteza care neagă continuitatea Românilor în Dacia, nu a fost susținută de nimenea, până către sfârșitul veacului al XVIII. Această ipoteză, întemeiată mai ales pe faptul, că împăratul Aurelian a retras legiunile în *Moesia*, susține, că naționalitatea română s'a format în sudul Dunării, de unde populațiunea română a trecut la nordul Dunării, așezându-se în Ardeal numai prin veacul XII. sau XIII, adecă foarte târziu după venirea Ungurilor.

Cu desvoltarea acestei ipoteze și cu combaterea ei, ne vom ocupa mai târziu în cursul studiului nostru. La acest loc vom arăta, după D. Onciul, numai argumentele principale, pe cari își întemeiază dușmanii continuității părerile lor. Aceste argumente sunt:

1. Mărturia scriitorilor antici despre strămutarea peste Dunăre a provincialilor din Dacia-Traiană, la părăsirea acestei provincii sub Aurelian.

2. Lipsa de mărturii sigure despre existența Românilor în nordul Dunării, înainte de veacul al XII-lea, pe când despre existența lor în sudul Dunării povestesc mai mulți scriitori, susținând, că acolo ei se aflau numeroși și răspândiți.

3. Unitatea limbei *daco-române* şi *macedo-române*, care presupune o anterioară unitate teritorială.

4. Religiunea Românilor devotaţi bisericei răsăritene, care nu s'a putut forma în Dacia, unde sub stăpânirile barbare nu era organizaţie bisericească, iar după încreştinarea Maghiarilor a predominat catolicismul.

5. Starea politică a Românilor în Transilvania, unde erau lipsiţi de drepturi politice faţă de Unguri, Saşi şi Săcui, ce nu se poate admite la un popor autohton.

Ipoteza lipsei de continuitate a Românilor în Dacia a a fost pusă în serviciul luptelor politice din partea Ungurilor, spre a contesta dreptul Românilor din Transilvania, invocat de ei în petiţia *Supplex libellus Valachorum* înaintată împăratului austriac Leopold al II-lea la anul 1791.

§ 6. Isvoarele istorice şi de drept, literatura istoriei dreptului român.

Isvoarele istorice şi de drept sunt mijloacele, prin care s'au conservat cunoştinţele istorice şi cele relative la normele de drept ale unei societăţi, din cari suntem în situaţia de a le cunoaşte în zilele noastre. Pentru timpurile vechi ale istoriei, isvoarele de drept sunt conţinute în însemnările de istorie ale autorilor antici. Aşa pentru timpul Sciţilor şi Agatirşilor, sunt datele din istoria lui Herodot, cartea IV. El dă descrierea geografică şi istorică a ţărilor locuite de aceste popoare, pe cari le-a vizitat. Pentru timpul Geţilor şi Dacilor se găsesc însemnări la geografii Strabon şi Ptolemaeus, la poeţii Ovidius (care a fost în exiliu la Tomis) şi Horatius, la istoricii Vopiscus, Rufus şi Eutropius. De mare valoare sunt datele sculptate în piatră, care se află pe columna lui Traian.

Din epoca romană, isvoarele sunt mai bogate. Afară de datele cuprinse în operele de istorie, sunt isvoare proprii de drept, cum sunt, special pentru dreptul din Dacia, urmele cuprinse în tablele cerate, descoperite în veacul al XIX la Roşia şi publicate în Corpus inscriptionum latinarum vol. III, apoi toate isvoarele dreptului roman. Din epoca popoarelor barbare, isvoare speciale avem iar numai în însemnările istoricilor, afară de operele de codificaţie juridică a dreptului roman din veacul al VI, şi cea posterioară.

Partea din istoria dreptului, care se ocupă cu studiul mijloacelor materiale, în care au fost fixate urmele de drept, normele juridice, etc., şi în care aceste s'au perpetuat până

în zilele noastre, se numeşte istoria isvoarelor de drept *(fontes juris)*, zisă şi istoria externă a dreptului. Faţă de această categorie, stă aşa numita istorie internă a dreptului. Ea constă în studiul conţinutului instituţiunilor de drept.

Tot ca isvoare de drept în sens mai larg se indică şi factorii, dela cari emană dreptul, adecă acele organe superioare ale statului, cari creiază normele de drept. In acest sens sunt isvoare ale dreptului: puterea legiuitoare, capul statului, organele puterii executive. In alt sens se vorbeşte despre isvoarele dreptului ca forma, în care se prezentă emanaţiunile factorilor investiţi cu puterea de a crea norme de drept, aşa puterea legiuitoare dă legi, capul statului dă decrete şi regulamente, organele puterii executive dau regulamente, deciziuni, ordonanţe.

La studiul istoriei dreptului românesc, ca isvoare ne putem întemeia pe lucrările de istorie generală a poporului românesc şi pe puţinele monografii, cari se ocupă cu chestiuni de istoria dreptului. Isvoare de istorie generală a Românilor sunt următoarele:

Istoria Românilor din Dacia Traiană de *A. D. Xenopol* fost profesor de istoria Românilor la Universitatea din Iaşi — 6 volume mari (cu indicarea isvoarelor) 1888—1891. — Această valoroasă publicaţiune are ca continuare 2 volume, cari tratează *Domnia lui Cuza Vodă*. — Cele dintâi 6 volume au fost publicate şi într'o ediţie poporală în 12 volume în editura Şaraga din Iaşi. — O a doua ediţie a început a se publica la 1914, ilustrată, cu harte, revizuită de autor şi pusă la curent cu documentele publicate dela apariţia primei ediţii. Inainte de războiu au apărut numai 5 volume. Intreagă opera era proiectată a se publica în 14 volume. — A publicat *Istoria Românilor în franţuzeşte* în 2 volume.

Altă lucrare de mare valoare, din punct de vedere ştiinţific, este isloria în nemţeşte a dlui *N. Iorga*: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 2 volume, *Gotha*, 1905, în colecţiunea publicată de *Karl Lamprecht*, *Allgemeine Staaten-Geschichte*, ca 34. Werk. — Dl Iorga a publicat *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria* în 2 vol., I. până la mişcarea lui Horia (1784), vol. II. continuarea până în timpurile mai noi. Bucureşti 1915.

Din bogata activitate istorică a dlui N. Iorga pot fi utilizate la istoria dreptului următoarele opere; *Sate şi preoţi din Ardeal*, 1902. *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, 1900 — 2 vol. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, 1900, *Isto-*

ria Românilor în chipuri şi icoane, 2 vol., 1905 — *Histoire des Etats balcaniques a l'époque moderne,* 1914, *Originea şi desvoltarea Statului austriac, 1918,* — *Istoria Românilor pentru popor,* aprobată şi ca manual pentru cursul secundar, 1919.

Din activitatea ştiinţifică a lui *D. Onciul,* fost profesor de istoria Românilor la Universitatea din Bucureşti şi director al arhivelor statului, se pot întrebuinţa: *Originile principatelor române.* Bucureşti 1899, Dragoş şi Bogdan, 1884, *Teoria lui Rösler* 1885, *Radu Negru şi originile principatelor Ţării româneşti,* 1891—2, cum şi articolul din vol. III al Enciclopediei române asupra *Istoriei Românilor.* Pentru studenţii dela drept, se recomandă lectura lucrării scrise la 1906: *Din istoria României,* ediţia II, 1914.

Dintre lucrările mai vechi, menţionăm: *A. Treb: Laurianu Istoria Românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre,* precedată de „Geografia modernă a Daciei", ediţia IV, Bucureşti 1873.

Din activitatea prea de curând decedatului învăţat *Ion Bogdan,* fost profesor de limbile slavice la Universitatea din Bucureşti, cităm studiile publicate în Analele Academiei Române: *Originea Voivodatului la Români şi Cnezii români — (1902—1904).*

Din lucrările istorice relative la istoria Românilor din Transilvania menţionăm:

Părţi alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă de *George Barițiu,* 3 volume;

Cartea de Aur sau luptele politice naţionale ale Românilor de sub Coroana ungară de *Teodor V. Păcăţian,* vol. I—VIII, 8 volume mari, de câte 700—800 pag. E una dintre operele cele mai de valoare pentru istoria Românilor din Ardeal, şi pentru istoria dreptului ardelenesc.[1])

Istoria Românilor bănăţeni de *Dr. G. Popovici,* Lugoj 1904.

Incercare de Istoria Românilor până la 1382, de Dr. Augustin Bunea, scriere postumă, publicată de Academie, Bucureşti 1912 şi *Boierii Ţării Oltului,* discurs de recepţiune la Academie (neţinut).

Dacia preistorică, de Niculae Densuşianu, Bucureşti 1913, volum mare de 1152 pag., cu un studiu asupra autorului de Dr. C. I. Istrate. Conţine un valoros capitol asupra istoriei

[1]) A fost publicată dela 1902—1915 din partea autorului, fără a fi ajutorat din vr'un fond public la publicarea acestui important monument istoric. Volumul I şi II, a fost scos şi în ediţia II, după ce autorul a fost dat în judecată şi condamnat de curtea cu juraţi din Cluj pentru cutezanţa de a fi dat publicităţii isvoarele, care dovedesc trecutul de suferinţe al poporului românesc.

dreptului românesc. Din bogata activitate istorică a lui N. Densușianu pentru studiul nostru are deosebit interes lucrarea mai veche: *Monumente pentru istoria țării Făgărașului.*

Lucrări speciale de istoria dreptului sunt următoarele:

S. G. Longinescu, profesor la Universitatea din București: *Istoria dreptului românesc,* București 1908; *Legi vechi românești* și isvoarele lor, vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu,* însoțită de: 1, isvoarele sale, 2, de varianta sa muntenească întrupată în Îndreptarea legii lui Mateiu Basarab și de tălmăcirea sa în franțuzește de A. Patrognet, București 1912.

Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, românistul italian, București 1909. *Așezământul și legătura lui Mihai Vodă,* București 1909, *Pravila lui Alexandru cel bun,* București 1923, *Medicina legală în legile vechi rom.* București 1924.

C. G. Disescu, Les origines de droit roumain, traduit du roumain par I. Last, Paris, 1899.

Paul Negulescu, Studii de istoria dreptului român, București 1900. — Text complet de istoria dreptului român după cursul d-lui prof. Paul Negulescu, predat la facultatea de drept din București, prelucrarea de Gh. Gr. Ghițeanu și Ion M. Tălăbescu, București. 1909.

Ioan Peretz, profesor la Universitatea din București, *Curs de istoria dreptului român.* Partea I. originile dreptului român, București 1915. Partea II 1922. — *Câteva manuscrise juridice* grecești dela Universitatea din Iași, București 1912. — *Zaconicul lui Ștefan Dușan țarul Serbiei, 1349 și 1354* comparat cu legiuirile bizantine, slave și române. — *Predoslovia Mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab,* București 1905.

Nicolas Blaramberg, Essay comparé sur les institutions et les lois dela Roumanie depuis les temps le plus reculés jusq'a nos jours, București 1881.

Grig. I. Alexandrescu, Studiu asupra Istoriei generale a dreptului, Focșani 1905.

Vasile C. Nicolau, Priviri asupra vechei organizări administrative a Moldovei, Bârlad 1914.

Radu Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, București 1907, cu studiile de polemică O mistificare de G. Panu și Pentru adevăr și dreptate, răspunsul autorului.

Mihai Pașcanu, Asupra originei veciniei (rumâniei). Studiu de istoria dreptului, București 1902. — *Două încercări de studiul dreptului,* București 1908.

Octav George Lecca, Familiile boerești, istorie și genealogie, București 1899.

D. D. Mototolescu, Jus valachicum în Polonia, Bucureşti 1916. — *Privilegiul* masculinităţii, Darurile dinaintea nunţei, Jurământul cu brazda în cap.

§ 7. Timpul preistoric.

In studiul istoriei ne mărginim la cunoştinţele transmise prin scrierea faptelor importante din trecutul omenimei. Aceste fapte, judecate din punct de vedere a vechimei neamului omenesc pe planeta noastră, sunt de o durată destul de proaspătă, căci cunoştinţele privitoare la pământul locuit de strămoşii noştri, nu sunt mai vechi decât mileniul ce a precedat era creştină.

Trecutul neamului omenesc este cu mult mai vechiu, gândindu-ne la epocele ştiinţei geologice, în care s'a desvoltat pământul, cu vegetaţia şi fiinţele ce-l locuiesc, ajungând la forma de azi a suprafeţii sale, cu dealurile, munţii, văile, şesurile, apele, cunoscute ca loc de aşezare pentru rasa umană.

Pentru studiul nostru special încă este de interes să cercetăm, că oare în această parte a globului, în masivul munţilor Carpaţi, cu coastele sale de ambe părţile, în valea Dunării de jos, ce viaţă a putut să existe în epoca, despre care n'avem cunoştinţe istorice?

O lucrare interesantă, apărută la începutul deceniului al doilea al veacului nostru, se ocupă cu timpul preistoric al pământului românesc. Aceasta este: *Dacia preistorică* de Nic. Densuşianu. Biograful Dr. C. I. Istrati, fost profesor la Universitatea din Bucureşti, ne spune că „*Dacia preistorică* e una din cele mai mari opere, dacă nu cea mai importantă, pe care a scris'o o pană ţinută de mâna unui Român"[1]). Deşi critica încă nu s'a pronunţat definitiv asupra valoarei acestei opere monumentale, vom da în scurt rezultatele, la care a ajuns neobositul cercetător N. Densuşianu, privitor la timpul preistoric al pământului românesc.

Epoca geologică, în care s'a înfăţişat omul pe pământ, este cea quaternară. In această eră s'au format straturile cele din urmă ale scoarţei pământului. Ştiinţa preistorică a stabilit, că omul locuia o mare parte din suprafaţa globului, încă la începutul erei quaternare, că el popula de pe atunci toate părţile Europei centrale. Omul acestei vremi nu cu-

[1]) *Cf. Nic. Densuşianu,* vieaţa şi opera sa, scrisă ca prefaţă la *Dacia preistorică,* pag. LIV. Prefaţa are 114 pag. Opera însaşi 1152 pag. format 8° mare. E rezultatul unei munci încordate de 40 ani a autorului. Tipărirea a început la anul 1900.

noştea întrebuinţarea metalelor, uneltele lui cele mai desăvârşite erau din piatră tăiată, din lemn, din oase şi coarne de animale. Epoca aceasta e cunoscută ca epoca pietrei, formând prima perioadă a preistoriei (împărţită şi ea în perioada pietrei cioplite sau *paleolitice* şi perioada pietrii poleite sau *neolitice*.

In epoca quaternară omul a fost martor al acţiunilor naturei, caracteristice acestei vremi. A văzut gheţarii ce acoperiau munţii, şesurile şi văile Europei, a văzut apele năpraznice ale diluviului şi mişcările coajei pământului, când „se băteau munţii în capete" cum se spune în poveştile poporului român, iar după explicaţiile ştiinţei, deosebite lanţuri de munţi se înălţau, se despărţiau, dând loc cursului apelor şi alte lanţuri de munţi se împreunau, dând naştere la noui formaţiuni de munţi.

In aceste timpuri începe şi istoria omului în Dacia. Intrebându-se de primii locuitori ai Daciei. Nic. Densuşianu spune, că „înapoia populaţiunilor cunoscute în anticitatea romană sub numele de Geţi şi Daci, se întinde o lungă serie de mai multe mii de ani, o istorie înmormântată a unor mari evenimente, a căror importanţă a trecut departe peste orizontul acestei ţări, — istoria unei naţiuni geniale, puternice şi glorioase, care, cu mult înainte de timpurile troiane, fundase cel dintâi imperiu vast al lumei, întemeiase prima unitate de cultură în Europa şi pusese totodată bazele progresului moral şi material în Asia de apus şi în Africa de nord".

„Dacia, această ţară miraculos dotată dela natură cu toate bunătăţile climei şi ale solului, — opera unor timpuri depărtate geologice, a format, pe drumul cel mare dintre Asia şi Europa, primul pământ binecuvântat pentru descălecarea şi desvoltarea vieţii morale şi industriale, a naţiunilor migrătoare. Dacia, în istoria acestor timpuri întunecate, apare ca prima metropolă geografică, ce a fost destinată prin poziţiunea sa particulară, prin abundenţa populaţiunii şi prin diversitatea avuţiilor sale, a-şi estinde in epoca preistorică influenţa sa etnică şi culturală, de-o parte spre sud, în peninsula balcanică şi până dincolo de Marea egee, de altă parte spre apus, pe calea cea mare şi lungă de comunicaţiune a Dunărei".

„Acţiunea civilizatoare, ce a exercitat-o populaţiunea preistorică ante-dacă, dela Carpaţi şi Dunărea de jos, asupra lumei ante-elene, a fost cu mult mai mare, de cum ne pu-

tem închipui astăzi pe baza fragmentelor de monumente şi a tradiţiunilor istorice şi poporale, ce le avem din această epocă extrem de depărtată.[1])

In Iliada lui Homer se amintesc ca popoare primitive ale Europei, Abii şi Agasii, la Hesiod se amintesc Titanii. Inainte de aceştia au trăit în Europa, şi în special în Dacia, în vremile cele dintâi, o rasă de oameni pe gradul cel mai inferior al desvoltării, fără societate, fără moravuri, fără legi (rasa de Neanderthal), după cari a urmat a doua rasă, mult superioară celei dintâi, cu constituţiune organică superioară, cu un grad de semicivilizaţiune. Istoria lor se încheie cu epoca quaternară. Asupra lor invadează alţi oameni, cari îi copleşesc, învinş şi-i distrug.[2]) Cu această nouă migraţiune, se începe epoca pietrii poleite sau neolitice, când noui rase de oameni, cu inteligenţă mai înaltă, vin în Europe din ţinuturile centrale ale Asiei. Aceasta e invasiunea neolitică

Oamenii invasiei neolitice formau imense triburi pastorale şi agricole. Plecând din Asia, au staţionat mai multe sute de ani pe la marea Caspică şi munţii Ural, de unde au luat drumul spre vest, pe la nordul Mării-negre şi, atraşi de o climă mai dulce şi vegetaţia mai bogată, ajung la câmpiile Ţărilor române, iar în ţările Daciei s'a închegat centrul populaţiunei neolitice în Europa. Aceşti cuceritori au adus primele elemente de civilizaţie în Europa şi au format primele state organizate.[3]) Autorii greci i-au numit în general *Pelasgi* şi *Turseni.*

Pelasgii au fost, în timpurile anterioare civilizaţiei elene şi egiptene, cel mai însemnat popor vechiu. Ei reprezintă tipul primitiv al popoarelor aşa numite arice. Pelasgii apar în fruntea tuturor tradiţiunilor istorice, în Elada, în Italia, la nordul Dunării, la nordul Mării-negre, în Asia mică şi în Egipt. Datele puţine ce au rămas asupra Pelasgilor, sunt din ultima perioadă a istoriei lor. Viaţa politică a Pelasgilor meridionali s'a încheiat cu căderea Troiei. După aceea Pelasgii din jurul Mării egee, se găsesc numai ca resturi neînsemnate, alungaţi de duşmanii lor, ca să-şi caute o altă patrie. După tradiţiunile homerice, Pelasgii erau, pentru poporul grecesc, cei mai vechi oameni de pe pământ. Pelasgii erau în ochii Grecilor, oameni atât de superiori, puternici în voinţă şi in fapte, nobili în moravuri, încât le dădeau epitetul de divini.

[1]) N. Densuşianu, Dacia preistorică pag. 1—3.
[2]) Op. cit. p. 23.
[3]) Op. cit. pag. 24—25.

Din punct de vedere istoric este fapt positiv, că înainte de civilizaţia greacă şi egipteană, se revărsase asupra Europei civilizaţia rasei pelasge, care a deschis un larg drum de activitate neamului omenesc. Influinţa culturii pelasge a fost definitivă pentru soartea culturii omeneşti.[1])

După vechile tradiţiuni istorice ale Grecilor, Egiptenilor, Fenicienilor şi Asirienilor, imperiul Pelasgilor, în epoca sa de mărire, se întindea peste o mare parte din Europa, Asia şi Africa.

Cei dintâi regi ai Pelasgilor s'au distins prin virtuţile lor, prin meritele politice şi binefacerile lor faţă de oameni. Ei i-au organizat mai întâi în societate, adunând familiile şi triburile răspândite prin munţi şi păduri; au întemeiat sate şi oraşe, au format primele sate, au dat legi şi moravuri mai blânde.[2])

Pentru meritele lor regii au fost divinizaţi şi cinstiţi ca zeii. Ei ajung capii religiunii şi priveghează şi după moarte asupra popoarelor lor

Patria celor dintâi regi divinizaţi a fost la nordul Dunării, la muntele Atlas, identic cu catena Carpaţilor, în locul unde străbate râul Olt de azi (la Herodot „Atlas", în epoca romană „Alutus"). Cel dintâi rege a fost *Uranos*, cam pe la anul 6000 înainte de Chr.

In timpul lui Uranos, statul pelasg avea o organizaţie teocratică, afacerile statului se conduceau în numele divinităţii. Toată puterea era unită în mâinile regelui. Nobilii se numiau *Titani*, meseriaşii *Cyclopi*, comandanţii militari *Centimani*.

Uranos a fost detronat de fiul său mai mic *Saturn* sau Cronos, iar acesta la bătrâneţe detronat de fiul său *Joe*, cu care a purtat un războiu lung.[3])

Idealul naţional al lui N. Densuşianu era, de a ne dovedi, că suntem descendenţi direcţi nu numai ai coloniştilor romani din Dacia, ci şi ai Protolatinilor, ramura numită Rimini, care rupându-se din neamurile ce au stăpânit pământul nostru, au plecat şi au întemeiat Râmul.[4])

[1]) Op. cit. pag. 660—672.
[2]) Op. cit. pag. 914.
[3]) Op. cit. pag. 926, 1050.
[4]) V. Alex. Lapedatu: Activitatea istorică a lui Nic. Densuşianu p. 61.

40696
BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ "CAROL I" BUCUREŞTI

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ "CAROL I"
BUCUREȘTI

Perioada I.

din cele mai vechi timpuri până la întemeiarea primelor organizații de state române.

A) Epoca dacă.

§ 8. Privire istorică. Agatirșii, Sciții, Geții. Luptele cu Romanii. Ocuparea Daciei.

Dacii erau un popor de *neam tracic* din *familia* arică, ramura europeană. — Știrile cele mai vechi arată ca locuitori ai Daciei, neamul *Agatirșilor*, cari pe timpul expediției lui *Darius* contra *Sciților* (513 î. Chr.) locuiau partea muntoasă a masivului Carpaților. Câmpia răsăriteană cu partea din răsărit de Olt era locuită atunci de *Neuri*, neam înrudit cu Agatirșii. Aceste popoare erau sub stăpânirea Sciților, popor de neam iranic, care aveau locuințele principale în nordul Mării-negre. — După căderea stăpânirii Sciților (339 î. Chr.) în câmpia din nordul Dunării se găsesc Geții, în contra cărora face expediție războinică *Alexandru cel Mare* (335 î. Chr.).

Acești Geți, de același neam cu Geții din dreapta Dunării, erau vechii locuitori ai țării și sub stăpânirea Sciților. — In secolul al II-lea î. Chr., se așează în nord-ostul Carpaților, până la Nistru și gurile Dunărei, Bastarnii, popor *Celto-German*, (după acest popor o parte din Carpați iau denumirea de *Alpii-Bastarnici)*.

Din luptele purtate cu popoarele vechi din țările Sciților și din luptele cu noii vecini, veniți în munții Carpați, au ieșit biruitori Geții și Dacii. Astfel se întemeiază în țara muntoasă a Ardealului de azi, statul Geților și Dacilor, ca urmași ai vechilor Agatirși. Geții și Dacii erau neamuri de aceiași limbă, ramuri ale aceluiași popor. Cei vechi îi deosebesc numai după așezare, numind Geți pe locuitorii șesului dela cataractele Dunării în jos, iar Daci pe locuitorii părților muntoase și de lângă Tisa.

Dela secolul I. î. Chr., în statul geto-dac dela nordul Dunării ajung la rol precumpănitor Dacii, a căror nume și putere a ajuns vestită.

Pe la mijlocul secolului I. î. Chr., puternicul stat al Dacilor se întindea spre apus până la Tisa, spre ost până la Nistru și gura Niprului, spre sud peste Dunăre până în munții Hemului (Balcanii) și până în părțile ilirice.

In acest timp Dacii vin în atingere și cu Romanii, cari în veacul al II î. Chr. cuceriră Macedonia. Cuceririle Romanilor din peninsula balcanică sunt espuse la atacurile popoarelor dela nordul Dunării, între care erau și Dacii.

In contra amenințării, ce venea din partea Dacilor, Iuliu Cesar începu să pregătească o expediție răsboinică, care a fóst zădărnicită prin moartea sa (44 î. Chr.). Din acest timp începe dușmănia între Daci și Romani, ea încetează numai prin cucerirea Daciei din partea împăratului Traian.

In secolul I. i. Chr., vestitul rege al Dacilor *Boerebiste*, contemporan al lui Iuliu Cesar, a reorganizat statul și a unit toate triburile într'o singură domnie.

In răsboiul civil al Romanilor dintre Octavian și Antonius, Dacii s'au dat pe partea acestui din urmă, dar Octavian a câștigat pe Geți în partea sa. Octavian în urmă învingând in dreapta Dunării, a trimis o oaste și în stânga fluviului, în așezările Dacilor, a înaintat până la Murăș și a bătut pe Daci în propria lor țară, călcată atunci pentru prima dată de oștirea romană (9 d. Chr.)

Certele, în care trăiau triburile Dacilor și ale Geților, îi slăbiseră încât nu mai erau capabili de nici o acțiune. — Romanii din potrivă înaintau din cuceriri în cuceriri, ocupând în timpul lui August *Tracia* și *Moesia*, pe cari le prefac în provincii romane. Romanii mai târziu ocupară și Panonia.

Dar certele dintre Geți și Daci au contenit când au văzut, că îi amenință pericolul roman. Pe la începutul domniei lui *Domițian* (81—96), Dacii se consolidează din nou într'un stat puternic, — având ca rege pe viteazul Decebal.

Decebal începu ostilitățile în contra Romanilor în anul 86. Dupăce își pregăti ostirea, trecu în Moesia și o prădă, iar pe legatul împăratului îl omorî.

In urma acestora Romanii trecură Dunărea. La început generalii împăratului Domițian sunt bătuți de Decebal, mai târziu totuși câștigă și Romanii o învingere asupra Dacilor, slăbiți de războiu. Decebal încheie pace cu Romanii la anul 91 d. Chr. El se declară amic amicilor și inamic inamicilor Romanilor, iar Domițian se obligă de a plăti subsidii mari lui Decebal, pentru trupele cu cari se obliga a-i da ajutor

în luptele, ce trebuia să susţină pentru apărarea imperiului faţă de barbari. In schimb Domiţian îi pune la îndemână ingineri şi meşteri romani pentru lucrări de fortificaţii.

Această pace Romanii o consideraru ca o ruşine, pentrucă ei s'au făcut tributari Dacilor. Raportul încordat dintre Daci şi Romani în urma acestei păci, nu putea fi de lungă durată. Ambiţiunea Romanilor, obişnuiţi de a fi tot învingători, era jignită. Ajungând pe tron Traian, în prima expediţie războinică ce a dus în contra Dacilor (101—103 d. Chr.), a spălat această pată de pe numele Romanilor, şi înfrângând trufia lui Decebal, l-a făcut să primească condiţiile Romanilor.

Adversari puternici erau faţă în faţă. De o parte Dacii, cu energia lor expansivă, popor tânăr, plin de vigoare, de altă parte Romanii, cari n'au cunoscut umilirea, în apogeul espansiunei lor, nu voiau şi nu puteau să se lase mai pe jos. Astfel s'a produs un nou conflict între neîmpăcaţii duşmani.

Traian duse, după pregătiri temeinice, a doua expediţie (105—107 d. Chr.), în contra Dacilor. Era chestiunea de a înlătura pentru totdeauna pe un puternic duşman al imperiului. In mai multe lupte, între cari cea de pe urmă la *Sarmisegetuza*, înfrânse cu totul puterea Dacilor. Insuşi Decebal, ne voind să supravieţuiască perderea ţării sale, s'a sinucis.

Dacia a fost prefăcută în provincie romană, căzând sdrobită ca stat, la picioarele împăratului Traian.

Istoricul A. D. Xenopol zice, că trecerea imperiului roman peste Dunăre, ca linia sa firească de apărare, a fost o greşală politică. Dovadă, că abia a trecut un secol şi jumătate, şi a trebuit să fie părăsită, lăsând Dacia în prada barbarilor. Poporul român, zămislit din o greşală politică, trebue să plătească şi azi cu cele mai mari jertfe existenţa lui, aruncat aici în părţile răsăritului, departe de trunchiul cel mare al rasei latine şi încunjurat de elemente străine. — Dar vitalitatea lui extraordinară i-a dat putere a învinge toate greutăţile şi ceea ce aproape 2000 de ani de încălcări şi suferinţi, nu au putut distruge, fără îndoială nu e menit a peri în aceste zile de lumină şi civilizaţie.

Zămislit din o greşală politică, poporul român a îndreptat-o prin puternica sa natură şi ceiace era pentru Romani o poticnire, va deveni pentru Orientul Europei un isvor de ordine şi propăşire.[1])

[1]) A. D. Xenopol, Istoria Românilor ed 1914 vol. I. pag. 128—129.

§ 9. Organizarea statului Dacia. Teritorul, populațiunea, triburile, puterea supremă.

In organizarea oricărui stat se deosebesc 3 elemente constitutive: 1. *teritorul*, pe care se formează, trăește, se desvoaltă un stat; 2. *poporul*, care trăește în acel teritoriu, care, potrivit firei sale, creiază organele statului și le întocmește după necesitățile sale specifice, iar al 3-lea element este o *putere mai înaltă*, care stăpânește poporul, dirigează acțiunea sa de organizare și de viață de stat.

Să examinăm aceste 3 elemente la statul Dacilor:

Teritorul: a fost cetatea de munți a *Carpaților*, cu teritoriile învecinate. Țara Ardealului este, în urma situației sale firești, un adăpost natural. In acest adăpost, Dacii și-au întărit ușor organizația lor de stat, și ca stăpâni ai cetății firești din munți, și-au întins stăpânirea și asupra popoarelor învecinate.

Regele Boerebiste a supus mai multe triburi: Astfel pe *Boi* (popor celtic — în Galia Cisalpină, care în al doilea războiu punic a luptat în contra Romanilor, în expansiunea sa a venit dealungul Dunării până către cataractele dela Porțile de fer unde ocupând pământ a fost supus de către Boeebiste) și *gințile gete* cele mai apropiate, cum spune geograful Strabon. — Boerebiste a trecut și la sudul Dunării, pustiind Thracia, Macedonia și Illyria, unde a ajuns în conflict cu Romanii.

Teritorul Daciei în secolul II. înainte de Chr. se întindea între Tisa, Nistru, munții Hemului și Carpații nordici.

Populațiunea statului dac era organizată în triburi. Triburile sunt forma de organizație primitivă a oricărei societăți: mai multe neamuri fac un trib, având fiecare grupare câte un conducător.

Datele istorice ne spun, că regele Boerebiste, care a ridicat vaza statului în ochii celorlalte popoare vecine prin isbânzile militare, a izbutit să unească toate triburile. Această unire a tuturor triburilor într'o singură organizație de stat, nu era destul de consolidată, așa că, după moartea lui Boerebiste, statul său s'a împărțit iar în patru părți. Acestea au putut fi reprezentate prin ramurile principale ale poporului dac și anume: 1. *Geții din câmpia Dunării*, 2. *Iasigii din regiunea Tisei*, 3. *Sarmații* din Moldova și munții răsăriteni ai Carpaților, 4. Tribul până atunci dominant al *Dacilor*.

Dar traiul în discordie al popoarelor dace, n'a fost binefăcător pentru stat, căci în timpul neînțelegerilor puterea

statului a slăbit. După cum se vede mai târziu, înainte de regele Decebal, popoarele despărțite se întorc iarăș la unire într'un singur stat. Când Decebal veni pe tron, găsi Dacia în limitele din timpul lui Boerebiste. El nu mai supune triburile vecine, ci, întemeiat pe un stat puternic, atacă provinciile romane transdanubiane.

Puterea supremă a statului era organizată la Daci, ca în toate statele primitive, în forma statului militar, în capul căruia era un conducător, pe care isvoarele îl numesc *rege*. Acesta întrunia în mânile sale toate puterile statului.

Statul Dacilor, ca stat răsboinic, a ajuns vestit în istorie. Organizația sa de stat răsboinic a fost foarte desvoltată. Dovada despre puterea mare, pe care a reprezentat-o acest stat răsboinic, a dat-o prin răsboaiele purtate cu Romanii.

Organizația civilă era îngemănată cu cea religioasă, întemeiată la Geți de *Zamolxis*. — Geograful Strabon spune, că pe timpul lui Boerebiste era un profet, numit *Deceneus* pe lângă rege; alături de Decebal era profetul *Vezinas*.

§ 10. Puterea regală la Daci.

Cel mai înalt conducător al statului este numit de isvoare *rege*. Regele în această epocă nu este un monarh eșit dintr'o dinastie cu drept de moștenire a tronului. El este ales dintre nobili, în baza însușirilor sale deosebite de conducător în răsboi. Alegerea nu era legată de o familie, ci se făcea din clasa nobililor, alegându-se totdeauna cel mai vrednic, cel mai viteaz, cel mai înzestrat cu calități de a fi conducător.

Statul dac nu putea să fie un stat închegat, cu conștiința desvoltată a necesității de a trăi într'un stat, ci era o federațiune a triburilor, în capul cărora se ridica câte un conducător viteaz. Aceasta era legătura, ce ținea închegate triburile sub o conducere unică. Așa vedem cum unește Boerebiste triburile, cari la moartea lui iar se desfac. Suindu-se pe tron Duras, antecesorul lui Decebal, iar le unește. Acest rege, Duras, cedează de bună voie tronul viteazului militar Decebal, care e ales de rege.

Isvoarele ne spun, că puterea supremă lumească era îngemănată cu puterea supremă religioasă. Regele avea alături de sine pe cel mai mare preot. Boerebiste avea alături pe Deceneus, Decebal pe Vezinas. Puterea de con-

ducere a statului se împărţia între rege şi preot. Regele avea atribuţiunile politice şi militare, iar preotul făcea serviciile religioase şi judeca, prin reprezentanţii săi, certele dintre cetăţeni.

§ 11. Organizaţia socială, nobili, oameni de rând, sclavi.

Privitor la organizaţia sociala isvoarele ni-au păstrat datele, că poporul Dacilor era împărţit în două clase: în *nobili şi în oameni de rând.*

Nobilii, numiţi de scriitori greci „piloforoi"; de latini *pileati,* în limba dacă *tarabostes,* purtau capul acoperit cu un bonet. Intre nobili încă se cunoşteau ranguri mai înalte. Din aceste făceau parte probabil rudele principelui şi preoţii cei mari, cari purtau un fel de *„tiare",* mai înalte decât bonetele celorlalţi nobili.

Dintre nobili se alegea regele şi preoţii, iar în organizaţia militară nobilii erau conducătorii oştilor. Ei trăiau mai totdeauna în lupte interne.

Oamenii de rând, numiţi *comaţi* sau *capillatii,* zişi aşa fiindcă purtau părul lung (cum poartă şi azi ţăranii români în unele părţi muntoase ale ţării), umblau cu capul descoperit.

In afară de aceste două clase ale Dacilor, exista şi clasa socială a *sclavilor.* Se susţine, că sclavii nu erau din neamul Geţilor şi al Dacilor, ci prizonieri din războaie lăsaţi cu viaţa, sau sclavi străini cumpăraţi, cum şi cei născuţi din sclavi. Sclavii erau lipsiţi de ori-ce drepturi, consideraţi ca lucruri.

Istoricul *Dio Cassius* povesteşte, că Decebal în întâiul războiu trimisese lui Traian-o solie din oameni de rând, capillati, după-ce însă nu putu îndupleca pe Traian, trimise o solie din pilleati. — Mărturisirea aceasta e adeverită de figurile columnei lui Traian, unde se reprezintă într'un tablou prima solie a oamenilor de rând, mai sus pe columnă, într'alt tablou, a doua, a Dacilor nobili, cu capul acoperit.

§ 12. Organizaţia armatei: pedestraşi, călăreţi. Arme.

Armata Dacilor se compunea aproape în intregime din pedestraşi (infanterie). Numai o parte mai mică era compusă din călăreţi. Triburile Dacilor compuneau pedestrimea, iar cele ale Geţilor erau armata călăreaţă.

Sistemul de luptă călare se potrivea la şes, în părţile muntoase ale ţării, cum era partea centrală a ţării Dacilor, călărimea putea fi întrebuinţată numai cu greu, de aceea în organizaţia armatei predomnia infanteria.

Nu exista sistemul de recrutare al armatei după vârstă.

In organizaţia războinică a statului dac toţi oamenii sănătoşi, cari puteau purta arma, luau parte la luptă.[1])

Asupra organizaţiei tactice nu avem date. Din tablourile columnei lui Traian se poate vedea, că Dacii comaţi, poporul de rând, stăteau sub pileaţi, cari purtau şi steagul naţional reprezentat prin un bălaur sburător, cu capul de bronz, cu gura căscată, de se vedeau dinţii şi limba.

Armata Dacilor era împărţită în anumite *corpuri*, avea deci o organizaţie tactică.

Se poate face deducţiunea, că Dacii cunoşteau şi *mişcările tactice*. Aveau arme *tăetoare* şi *aruncătoare* (spade lungi şi scurte, lănci, suliţe, prăşti de aruncat pietri şi plumbi ascuţiţi la ambe capetele). *Arme de apărare erau*: scutul, coiful (casca), cămaşe de zale, zeaua complectă.

Cunoşteau meşteşugul de a întări cetăţile şi lagărele şi de a sili întăriturile duşmane.

§ 13. Aşezămintele vieţii sociale. Familia. Căsătoria. Mijloacele de traiu, agricultura, comerţul.

Despre forma de convieţuire a sexelor avem date, că Tracii şi Geţii aveau în uz *poligamia*. Scriitorul *Solinus* zice: „Geţii ar socoti ca lucru de onoare căsătoria înmulţită". Despre femeile trace, gete şi dace, se spune, că nu prea aveau moravurile severe. Era obiceiu, ca părinţii să-şi vândă fiii şi ficele la străini. Era permis, ca fetele să umble cu orice bărbat, numai femeile măritate erau ţinute sub un control riguros[2])

Boerebiste, reorganizatorul statului dac, prin reformele introduse a pus capăt vieţei destrăbălate. Strabon spune, că Boerebiste a restatornicit puterile poporului său prin disciplină, cumpătare şi activitate, aşa că în puţini ani a constituit o vastă împărăţie. Prin aceste reforme Dacii, din popor poligam, au ajuns să considere căsătoria ca o legătură permanentă între bărbat şi femeie, trecând într'un nou stadiu pe calea moralizării vieţei. Herodot arată, că în timpurile vechi contractarea căsătoriei se făceau prin cumpărarea soţiei dela părinţi de către bărbat, obiceiu vechiu, cunoscut aproape de toate popoarele în starea lor primitivă. Poetul *Horatius* arată în una din odele sale pe femeile dace, ca model de virtuti.

Femeile dace sunt cunoscute ca mame bune, cum ne arată şi tablourile de pe columna lui Traian, unde se văd femeile dace, purtând în braţe sau ducând de mână copii.

[1]) *Strabon* spune, că la epoca sa armata dacă era de vr'o 40 mii oameni. Admiţând că în armată era $^1/_{10}$ din populaţiune, numărul Dacilor la începutul secolului I. nu era mai mare de $^1/_2$ milion locuitori.

[2]) V. Xenopol, op. cit. pag. 101.

De altfel femeile la Daci[1]) trebuiau să fie într'o condițiune de inferioritate, ca la toate popoarele vechi. Au trebuit să treacă multe veacuri, ca starea socială a femeilor, la toate popoarele, să se amelioreze. Un factor puternic, care a contribuit la aceasta, a fost creștinismul.

Traiul material. Geții și Dacii în timpul, când locuiesc pământul dela nordul Dunării, sunt trecuți dela viața nomadă, la viața așezată. Ocupându-se cu agricultura, traiul lor a luat forma vieții așezate.[2]) — Forma proprietății era cea indiviză. Horatius ne spune: „Pentru ei un pământ fără limite produce recolte libere și toate darurile lui Ceres".

După datele ce avem, Geții din primele timpuri, când s'au strămutat la nordul Dunării, cultivau grâul, care ocupațiune era în floare și la poporul dac. Pe columna lui Traian se găsește un tablou, în care se văd legionari romani secerând pe ogoarele dace. Printre funcționarii înalți ai statului dac, se găsesc și supraveghetori ai agriculturei.[3]) — Ca hrană aveau meiul, beutură miedul; cunoșteau și vinul. Vița de vie era cultivată și de Agatîrși. — Ca vițiu național la popoarele trace era cunoscută beția.[4])

Afară de agricultură, Dacii se mai ocupau cu creșterea vitelor. Sunt date, că ei aveau herghelii de cai pentru călărit, boi pentru agricultură, vaci și oi pentru lapte. Având lapte, trebuia să cunoască și derivatele lui, untul, smântâna, brânza. Pieile vacilor și a boilor, cum și lâna lor, se întrebuințau pentru îmbrăcăminte. Era cunoscută și cultura albinelor.[5])

Dacii făceau și *comerț* cu popoarele vecine, schimbând productele lor. Dovadă despre aceasta sunt multele monede dace (din aur și argint amestecat). Efigia monedelor era: figura unui cal fără urechi, cu cinci bobițe în loc de coarne și câteva linii informe, închipuind pe un călăreț.

Comerțul consta din: *Exportul grânelor,* pe cari le trimiteau orașelor maritime, apoi din export de cai, miere, ceară. *Importau* arme, stofe scumpe, obiecte de bronz.

Pentru a putea funcționa exportul și importul, Dacii trebuiau să aibă toate instituțiunile de drept în legătură cu comerțul, cari să stabilească raporturile dintre ei și celelalte popoare, cu cari aveau relațiuni

[1]) Idem pag. 102. In aceasta odă Horatius scrie: „Acolo o a doua soție tratează cu bunătate copiii cari nu mai au mamă; acolo femeia nu exercită, mândră de zestrea sa, o stăpânire nerușinată asupra soțului său și nu se fălește cu adulterul. Cea mai bogată zestre la aceste popoare este virtutea rudeniilor, respectul timid al legăturei jurate și teama castă de tradare. Acolo necredința este o crimă, a cărei pedeapsă este moartea". Poetul era condus de tendința de a sbiciui moravurile femeilor romane. [2]) Idem pag. 75. [3]) Idem pag. 75. [4]) Idem pag. 76. [5]) Idem pag. 76.

B) Epoca romană.

§ 14. Privire asupra istoriei Romanilor în Dacia, dela Traian la Aurelian.

Lupta cu Sarmaţii, Roxolanii, Marcomanii şi Goţii. Retragerea legiunilor.

Pe timpul domniei lui Traian (98—117) provincia romană creată de el a fost respectată de popoarele învecinate. Sub el imperiul roman a ajuns culmea măririi, având o populaţiune de 150 milioane.

După moartea lui Traian în timpul domniei lui *Hadrian* (117—138) se întâmplă prima năvălire de barbari în provincia romană Dacia, a *Sarmaţilor* şi *Roxolanilor*. Sub Hadrian se urmează munca de civilizaţie în Dacia, ridicând în ea mai multe construcţii.

Sub domnia lui *Antoninus Pius* (138—161) au fost respinse atacuri ale *Germanilor* şi *Dacilor rămaşi în afară* de provincia romană, ba a fost înăbuşită chiar şi o răscoală a provincialilor, cari nu puteau fi decât Dacii din lăuntrul provinciei, cari nu se puteau împăca cu noua domnie romană. — Sub *Marcus Aurelius* (161—180) a avut loc în Dacia un mare războiu cu *Marcomanii*, popor de rasă germană. Acesta se pusese în fruntea unei ligi antiromane, în care luptau, afară de popoarele germane, şi cele sarmate. Armatele romane însă biruesc pe barbari şi salvează Sarmisegetusa, care ridică un monument de recunoştinţă generalului roman Fronto.

Urmaşul pe tron *Comodus* (180—192) luptă cu *Sarmaţii*, e şi supranumit „Sarmaticus“ şi cu Dacii dela marginea provinciei, pe cari îi bate şi strămută dintre ei 12 mii de familii în lăuntrul Daciei.

Împăratul *Septimiu Sever* (192—211) dă o îngrijire şi mai mare Daciei, aduce aici legiunea V. Macedonică, o aşează în *Potaissa* (Turda), pe care oraş il ridică la rangul de colonie, clădeşte un nou castru militar la Drobeta (Turnu-Severin). Din acest timp se găsesc în Dacia mai multe monumente cu inscripţii, ridicate împăratului, în semn de recunoştinţă pentru interesul arătat provinciei.

Sub *Caracala* (211—217) se arată un nou duşman în

fața provinciei dace, *Goții*, popor barbar, care coborîse de pe țermurii Mării baltice spre țărmurii Mării negre și înaintau împotriva imperiului roman. Chiar împăratul i-a întâmpinat la Dunăre și i-a respins, înainte de a trece pe pământul roman. Urmașul *Alexandru Sever* (217—235) respinge o nouă năvălire îndreptată în contra Daciei. *Maximian Thrax* (235—238) respinge un nou atac al Dacilor și Sarmaților, pentru care obținu titlul de „*Dacicus* și *Sarmaticus*", iar sub *Gordian* (238—244) Goții pătrund chiar în Dacia, dar sunt bătuți. Poporul recunoscător ridică monument de piatră cu inscripții acestui împărat.

Sub *Filip Arabul* (244—249) Goții dau un nou atac combinat în contra Daciei și Moesiei, dar sunt reținuți de luptele cu *Gepizii*. Mai târziu Goții continuă lupta contra Daciei, sunt respinși însă de împăratul *Decius* (249—251). Intr'o a doua expediție în Moesia, armata romană e sdrobită și însuși împăratul își perde viața. Se pare că resistență opusă de această armată a salvat Dacia, căci inscripțiile găsite la colonia din Apulum, arată pe împăratul Decius ca *reintemeietor al Daciei*.

Sub *Gallus* (251—254) și *Valerianus* (254—260) Goții trec prin Dacia și o prădează. Sub *Gallienus* (260—268) se repetă aceste incursiuni de pradă. Scriitorii romani din acest timp arată, că aceste incursiuni siliră pe Romani încă pe atunci să abandoneze apărarea Daciei, spre a se putea împotrivi atăcurilor barbare în Moesia, Macedonia, Grecia și Asia. In anul 268, cel dintâi al domniei lui *Claudius*, Goții încearcă din nou o incursiune în contra provinciei romane, dar ei sunt bătuți de împărat. Din această cauză Goții încetară încâtva cu atacurile lor contra Daciei.

Cu toate aceste, împăratul *Aurelian* (270—275), ca să poată apăra celelalte provincii amenințate ale imperiului, se hotărî a se retrage din Dacia și a o lăsa în mâna sorții.

Aurelian întreprinzând restaurarea imperiului, învinge pe Goți chiar pe pământul Daciei, soartea Daciei însă era hotărîtă, Aurelian nu mai putea să schimbe mersul evenimentelor.

Spre a asigura linia Dunării, Aurelian încheie pace cu Goții cedându-le formal Dacia, *ca unor federați ai imperiului, cu obligația de a apăra linia dunăreană* în contra barbarilor. (271.) Astfel Dacia era considerată sub Goții (271—375) și mai pe urmă sub Gepizi (453—566) ca *țară în raport federal cu imperiul roman*.

Cedând țara Goților, Aurelian scoase din Dacia legiunile ce se mai țineau concentrate în părțile sudice ale provin-

ciei, şi le aşează în dreapta Dunării, unde înfiinţă *Dacia Aureliană*. Cu legiunile a eşit din Dacia şi elementul bogat şi cult, care se ţinea solidar cu imperiul, iar cei legaţi de pământul, în care s'au născut şi din care se hrăniau, au rămas în ţară, ducând traiul greu sub popoarele barbare în vremile de restrişte ce au urmat.

§ 15 Teritorul provinciei Dacia.

Traian trecând peste graniţa naturală de apărare a imperiului roman *(Dunărea)*, a înfiinţat provincia romană numai dintr'o parte a teritorului Daciei. Dacii, deşi bătuţi, au păstrat o porte din teritorul ţării în stăpânirea lor.

Traian ocupă regiunea cea mai tare de apărat, a munţilor, *Transilvania* şi *Banatul* cu o prelungire de şes prin Oltenia până la Dunăre.

Şesurile Moldovei şi ale Munteniei, cum şi o parte din nordul Transilvaniei, rămaseră în stăpânirea Dacilor nesupuşi provinciei romane.

Astfel Dacia romană rămase în lăuntrul munţilor. Din 36 oraşe arătate de *Ptolemaeus* 28 sunt în provincia Dacia şi numai 8 în afară de ea.

Scythia minor (Dobrogea de azi) încă era ocupată de Romani. Pe malul stâng al Dnnării Romanii de asemenea au întemeiat cetăţi de apărare în contra barbarilor.

Spre apărarea Dobrogei au tras valurile imense de pământ, întărite cu lagăre de soldaţi, aflate în teritoriile din *Basarabia* şi *Moldova sudică*, cunoscute şi azi sub denumirea de *valul lui Traian*.

Un asemenea val de apărare a fost ridicat şi în partea vestică a provinciei. Acel val începea în nordul oraşului *Porolissum* (jud. Sălagiu), din valea Someşului până în valea Crişului. Din malul Mureşului in dreptul Aradului începea alt val roman, care trecea peste Bega până în Caraş. Dela Timişoara spre sud începea al treilea val roman, paralel cu cel dintâi, şi coborând până la râul Bârsava. Partea sud-vestică a Banatului era apărată de un al patrulea val, care era tras cam dela Alibunar până la Dunăre.

Dacii din părţile rămase afară de provincia romană erau *tributari* imperiului.[1]) Întreg teritorul lor era încunjurat

[1]) Istoricul A. D. Xenopol aduce ca dovadă, că părţile nordice ale Transilvaniei nu erau supuse provinciei romane, următoarea inscripţie (în traducere românească):

„Zinei Nemesis reginei. Valerius Valentinus beneficiar consular militar din legiunea XIII-a gemină, edil al coloniei gordiane *Napoca*, a înscris la dare

de *staţiuni militare*, dovadă nu numai valul lui Traian, ci şi multe cărămizi şi monede aflate în teritorul afară de provincie. La Giurgiu şi Bucureşti s'a găsit o cărămidă legionară cu marca: *Legio I. Italica*, alta la Bucureşti cu inscripţia: *Legio XIII. Gemina, I. Adjutrix.*

§ 16. Populaţiunea provinciei Dacia.

Coloniştl, autohtoni, armată, funcţionari.

După biruinţa asupra statului dac, venia să se înalţe pe ruinele lui o nouă provincie a statului roman.

Deşi venia un element nou de populaţiune, superior în cultură şi inteligenţă, rămăşiţele poporului dac erau un element de energie tânără, superior în caracter şi plin de vârtute.

Istoricul *A. D. Xenopol* zice: „să nu ne fie silă, dacă şi sângele Dacilor se va găsi amestecat în naţionalitatea noastră, căci dacă Dacii n'au ajuns şi ei un popor mare şi însemnat, aceasta fu datorit oarbei fatalităţi, care îi aduse în lovire cu Românii, cari erau mai puternici decât ei".

Scopul lui Traian la cucerirea Daciei a fost de a înlătura pentru totdeauna poricolul, ce a ameninţat imperiul din această parte a Europei, şi în acest scop Dacia cucerită a fost prefăcută în *provincie romană.*

Fiind aşezată peste graniţele naţionale ale imperiului (Dunărea), Traian trebuia să iea *dispoziţii deosebite* pentru asigurarea domniei romane.

Eutropius spune: „Traian aduse, pentru a împopula această provincie, din un încunjur da un milion de paşi, din tot imperiul roman, *nesfârşite mulţimi de oameni,* spre a cultiva *ogoarele* şi *oraşele ei*".

După inscripţiile aflate pe pământul Daciei, se poate constata, că coloniştii romani au fost aduşi:

1. Din *Asia minoră,* ce se poate dovedi din multe inscripţii cu nume de origine greacă şi din mulfe nume de zei de origine greacă, adoraţi în Dacia.

Acest element, deşi romanizat în parte, totuşi se vede a fi păstrat, cel puţin în prima generaţie sosită în Dacia, conştiinţa naţionalităţii sale. Dela aceşti colonişti sunt ele-

regiunea Someşului cu acea de peste val, sub consulatul Domnului nostru imp. M. Antonius Gordianus August şi a lui Aviola în ziua a X. înaintea Calendelor". (Istoria Rom. vol. I. pag. 211).

Valul mărginia provincia către nord, şi partea de peste val nu putea fi locuită decât de Daci tributari, cari mai de multeori s'au rasculat în contra dominaţiunei romane.

mentele de limbă grecească rămase până azi în limba română ca: *drum* dela *„dromos“*, *martur* dela *„marturos“* *papură* dela *papuros“*, *strugur* dela *„truga“*, *teacă* dela *„teke“*, etc.

2. Din regiunea popoarelor traco-ilirice: *Tracia, Macedonia, ţărmurii Mării adriatice* (adecă Albania, Muntenegru şi Dalmaţia de azi). Aceşti colonişti erau lucrători iscusiţi în *exploatarea minelor*. La *Alburnus major* (Roşia de azi) se afla o colonie întreagă de Dalmaţi, la exploatarea vestitelor mine de aur ale Daciei. Erau mai ales din tribul Piruştilor (populaţie ilirică). Localitatea era numită *vicus Pirustarum*. Cuvinte de origină albaneză în limba noastră se presupune a fi aduse de aceşti colonişti.

3. *Elemente celtice*, fiind multe cohorte din Gallia, Britania şi Hispania, a căror populaţie era atunci încă celtică.

Toate aceste elemente de colonişti erau în mare parte meseriaşi. Ei au dat populaţia oraşelor.

Alăturea de pătura cea largă a ţerănimei cultivătoare de pământ, care locuia, de moşi-strămoşi în Dacia, a trebuit să vină o populaţie romanică de ţerani şi de păstori. Această populaţie n'a putut să vină decât din Italia, care într'o epocă avusese un prisos de populaţiune. Populaţiunea aceasta de ţerani şi păstori, într'un număr foarte mare, a trecut în Tracia, unde desnaţionalizând pe populaţiunea aflată acolo, în vremea colonizării Daciei prin Traian, păstrând tot aceleaşi ocupaţiuni şi fiind tot mai număroasă, a trecut mai departe peste Dunăre şi s'a aşezat în ţara cucerită. După această operă de desnaţionalizare făcută în tăcere şi pe neobservate de popor, a venit împăratul Traian şi a dus desnaţionalizarea Daciei mai departe (vezi N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal, vol. I., pag. 20).

Al doilea element constituent al populaţiunei din Dacia a fost *elementul autohton dac*. Geţii şi Dacii în timpul războiului cu Romanii erau de mult popor *aşezat*, părăsiseră viaţa nomadă. Pe timpul lui Alexandru-cel-mare îi găsim cultivând *grâul*, pe timpul Romanilor aveau o întinsă *agricultură*.

In Dacia s'au găsit o mulţime de *oraşe şi sate*. Un popor aşezat nu fuge în faţa unei invasiuni, cu atât mai mult nu fuge elementul, legat cu toată fiinţa şi existenţa sa, de pământul ţării sale. In astfel de ocazii se expatriază numai cei bogaţi, cari încarcă avutul pe care şi pleacă. *Eutropius* spune: „Dacia a fost secată de *bărbaţi* prin lungul războiu al lui Decebal“, se înţelege numai cei *valizi*, cari erau obligaţi a lua parte la războiu. *Invalizii* (bătrâni, copii, incapabili

de arme) şi *femeile*, au rămas în aşezările lor. Acesta a fost elementul de baştină, care a reconstituit populaţiunea. Natural, că elementul dac a intrat în alianţe de căsătorie cu noii veniţi.

Afară de elementul dac, mai erau în teritoriul ocupat triburile Geţilor. Sarmaţilor şi ale Iasigilor. Aceşti din urmă au luptat alăturea cu Romanii, închinându-se lui Traian chiar dela începutul crâncenului războiu.

Dovezi de prezenţa elementului dac în provincia romană sunt:

1. Terminologia geografică a provinciei (râuri, munţi, etc.), toate rămase dela Daci.
2. Topografia Daciei a rămas neschimbată sub Romani.
3. Aflarea de cohorte de Daci în provincie.
4. Aflarea de funcţionari romani cu nume dac.

Al treilea element al populaţiunii romane au fost *armata funcţionarii şi coloniştii voluntari.* Să ne ocupăm pe rând cu aceste elemente.

a) Armata. Traian a întrebuinţat în expediţia contra Dacilor 7 legiuni, din cari au rămas în Dacia ca garnisoană 3: XIII Gemina, V. Macedonica şi I. Adjutrix. Cea dintâi a rămas în Dacia până la 270 d. Chr., în timpul întregei stăpâniri romane. Reşedinţa de căpetenie era *Apulum*, unde era pretoriul, arsenalul şi templul ei. Legiunea V. Macedonica, retrasă pe un timp, adusă iară, când Goţii începură a ameninţa provincia. Pe timpul lui Septimius Severus, ea îşi aşează lagărul la *Potaissa*.

Legiunile erau compuse din elemente deplin romanizate. La începutul colonizărilor romane, ele erau alese (legio, legere) numai din elemente romane din Roma, după aceea au fost alese din elementele italice şi numai mai târziu şi din cele provinciale, dar totdeauna numai din cetăţeni romani deplin romanizaţi. Legiunile stăteau într'un singur loc, erau schimbate numai foarte rar dintr'o provincie într'alta.

Serviciul soldatului era 20—25 ani. Soldatul intrat tânăr în legiune, eşia bătrân. Având o viaţă statornică, îndată ce era aşezat într'un loc, soldatul se însura cu o femeie din aceeaşi localitate şi avea copii. Copiii erau crescuţi în lagăr, unde învăţau limba tatălui, mai curând decât a mamei, dacă nu era romană. Serviciul militar deveni ereditar în familie. Locul tatălui era ocupat de fiul său. Veteranii (soldaţii cari şi-au terminat serviciul) când ieşau de sub drapel, căpătau pământuri, iar mai târziu şi vite şi sclavi.

Din această situație favorizată a elementului soldățesc rezultă, că el era un factor foarte puternic, pentru întărirea puterii romane în provincia cucerită.

b) Funcționarii încă au fost un factor foarte puternic în opera de întărire a puterii romane și de romanizare a elementelor străine. Pentru organizarea provinciei dace, au fost necesari o mulțime de funcționari de toate categoriile. Ca funcționari, reprezentanți ai imperiului și culturei romane, au fost aduși dintre elementele cele mai bune. Aceștia și-au înțeles pe deplin chemarea, de a câștiga pentru puterea și cultura romană poporul băștinaș, contribuind într'o largă măsură la romanizarea lui.

c) Intreprinzătorii, reprezentanții capitalismului roman, au venit ca coloniști voluntari, atrași de bogățiile acestei țări, de vestitele mine de aur, argint, etc. Aceștia au alergat din toate părțile imperiului să exploateze bogățiile naturale ale Daciei. Cu ei au venit o mulțime de meseriași, profesioniști, funcționari particulari, toți elemente, cari au contribuit în largă măsură la propagarea limbei și culturei romane.

Toate aceste elemente constituente ale populațiuni erau unite în spiritul, limba și dreptul roman, având rolul de conducere în organizarea și funcționarea organelor socîale. Elementele străine pe încetul s'au obișnuit cu avantagele vieții organizate romane, și au cedat influinței hotărîtoare a elementului roman.

§ 17. Organizarea centrală. Impărțirea provinciei, Guvernatorul, legații pretoriani, adunarea provinciei.

In înălțarea imperiului roman și în sporirea teritorială, Dacia este ultima provincie alăturată la imperiu, care în timpul împăratului Traian își ajunse culmea. Populațiunea imperiului se ridicase la cifra de 150 milioane. Teritorul provinciei Dacia este evaluat de Eutropiu cu un circuit de un milion de pași romani (1481 km.).

Provinciile cucerite erau împărțite în această epocă: în provincii sub autoritatea senatului *(provinciae Senatus,* de regulă cele mai apropiate de Italia) și provincii sub autoritatea împăratului (provinciae *Caesaris* sau *Principis,* cele mai aproape de barbari, espuse mai mult atacurilor). Dacia era în categoria a doua, provincie a împăratului.

Procedându-se la organizarea unei provincii cucerite, Senatul decreta prefacerea țării cucerite în provincie romană. Pentru organizare trimitea o delegațiune de 10 sena-

tori, aceasta eşia în provincie şi acolo, în înţelegere cu comandantul militar, care făcea paza militară, lua dixpoziţiile necesare pentru a executa hotărîrea Senatului. Dispoziţiile şi normele de organizare constituiau legea fundamentală sau constituţia provinciei, *lex provinciae.*

In Dacia organizarea s'a început după terminarea războiului de cucerire, probabil în 107 d. Chr. Din punct de vedere administrativ, Dacia a fost împărţită la început în: *Dacia superior* cu capitala Sarmisegetusa (probabil părţile ardelene de azi) şi *Dacia inferior* (probabil părţile din Ţara românească dintre Carpaţi şi Dunăre). Mai târziu e împărţită în 3 subprovincii, împărţire dată probabil sub Marcus Aurelius (161—180) şi anume: *Dacia Apulensis* cu capitala *Apulum* (Alba-Iulia), *Dacia Porolissensis* cu capitala Porolissum (azi satul Moigrad, în Sălagiu), şi *Dacia Malvensis* cu capitala *Malva* (probabil unde e satul Celeiu, comună rurală în judeţul Romanaţi.)

Aceste diviziuni teritoriale nu erau decât circumscripţii în scopul de administraţie civilă, financiară şi militară. Intreagă provincia Dacia forma o singură *unitate de guvernare. (Provincia Dacia,* inscripţie pe monedele bătute sub Filip Arabul).

Cel mai înalt funcţionar al provinciei era delegatul împăratului, guvernatorul provinciei, purtând titlul de: *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* sau *legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae.* El avea autoritatea asupra întregei provincii. Ca delegat al împăratului reprezenta în teritorul provinciei puterea împăratului. Reşediuţa lui era în Sarmisegetusa.

In capul diviziunilor administrative (numite şi *diecese*): Dacia superior, Dacia inferior, iar mai târziu Dacia Apulensis, Porolissensis, Malvensis, erau *legaţii pretoriani,* subordonaţi guvernatorului provinciei, iar pentru administraţia financiară erau *procuratorii (procuratores Augusti),* cari înlocuiau şi pe legaţi în lipsă, în administraţia circumscripţiei, luând în acest caz titlul de *procurator vicepraesidis.* Procuratorii aveau ca funcţiune principală administraţia financiară a circumscripţiei lor, încassarea veniturilor şi întrebuinţarea lor. Puteau să aibă însă şi alte însărcinări.

Guvernatorul Daciei, cu titlul de *praeses* al provinciei (preşedinte), era numit de împărat pe timp nedeterminat. Inainte de a pleca să-şi ocupe funcţia, primia instrucţiuni dela împărat privitor la direcţiunea ce avea să urmeze în

guvernare, *mandata principis*. Fiind în provincie, dacă obveniau cazuri neprevăzute în instrucţii, se adresa împăratului după noui îndrumări. El guverna provincia în baza puterii date de împăratul *(imperium)*. Împăratul îl putea revoca oricând. Mandatul înceta şi prin moartea împăratului. Avea putere asupra tuturor oamenilor din provincia sa, fiind cel mai înalt magistrat. Întrunind toate puterile în mâna sa, în atribuţiunile lui intrau toate ramurile de guvernare şi administraţie cari atunci făceau preocuparea statului, şi anume: *administraţie, poliţie, justiţie civilă şi criminală.*

Ca cel mai înalt funcţionar în justiţie la ocuparea funcţiunei sale avea *jus edicendi*, dând *edictul*, în care fixa regulele, ce avea să urmeze în timpul funcţiei sale în împărţirea dreptăţii. (Acest drept a încetat în parte cu introducerea edictului perpetuu al lui Salvius Iulianus).

Guvernatorul avea pe lângă sine un organ consultativ, *consiliul de asesori*, numiţi de el. Acest consiliu era consultat de a-şi spune părerea în afaceri administrative, judiciare şi militare, fără ca guvernatorul să fie legat de opiniunea consiliului în deciziunile sale. In activitatea sa guvernatorul era controlat de funcţionari trimişi de împăratul în fiecare an. Adunarea provinciei avea dreptul să trimită plângeri la împăratul în contra guvernatorului. La încetarea mandatului său trebuia să mai rămână 50 zile în provincie, să răspundă pentru activitatea sa.

Adunarea provincială (concilium provinciae sau *concilium trium Daciarum)* se intrunia odată pe an la Sarmisegetuza. Era constituită din delegaţi aleşi de organizaţiile teritoriale numite *civitates*. Avea atribuţiuni religioase şi politice.

Ca *atribuţiuni religioase* sunt cunoscute: controlarea gestiunei tezaurului provincial numit *arca*, destinat pentru acoperirea cheltuelilor necesitate de cultul religios, impunerea de contribuţiuni deosebitelor civitates pentru tezaur, cum şi compunerea bugetului de cult pentru exerciţiul viitor.

Atribuţiunile politice erau: de a hotărî ridicarea de monumente sau statui în onoarea celor ce şi-au câştigat merite pentru provincie (cum hotăria şi senatul din Roma); de a se plânge în contra guvernatorului abusiv, chiar trimiţând delegaţiune la senat şi la împărat cu plângerea sau cu alte afaceri de mare interes pentru provincie; de a mulţumi guvernatorului merituos la ieşirea sa din funcţie. Adunarea, cum dovedeşte o inscripţie, trimetea la Roma să felicite pe un fost guvernator, care s'a ridicat la funcţia de consul.

Toate aceste atribuţiuni nu aveau mare importanţă din punct de vedere a administraţiei provinciei. Funcţionarea acestei adunări, pe lângă puterea nelimitată a guvernorului, era mai mult o iluzie a unei administraţiuni autonome.

Adunarea se întrunia sub preşedinţia celui mai înalt preot al provinciei, *flamen provinciae.* Acest sacerdot, întitulat şi *Coronatus Daciarum,* administra tezaurul (arca) provinciei, a cărui gestiune era controlată de adunare.

Cum se vede din organizaţia şi atribuţiunile adunării, aceasta nu era nici într'un fel de raport cu guvernatorul, nu exercita nici o influenţă asupra mersului afacerilor publice ale provinciei

§ 18. Organizarea teritorială. Colonii, municipii, sate. Ordo decurionum, Augustalium, populus. Funcţionarii.

În afară de diviziunea în cele 2 mai târziu 3 subprovincii, teritorul provinciei era împărţit într'un număr de *civitates,* ca unităţi teritoriale de administraţie.

Civităţile erau organizate diferit, fiind de mai multe feluri şi anume: *colonii, municipii şi opide* (organizaţii de *comune urbane* sau *oraşe),* iar ca dependenţe a acestora foruri *(forum),* conciliabule *(conciliabulum),* comune *(pagus),* sate *(vicus)* şi castele *(castellum),* — toate organizaţii de comune rurale.

Pentru asigurarea stăpânirei liniştite a provinciilor cucerite, Romanii au dat mare atenţiune organizaţiei teritoriale. La baza ei era regimul municipal, prin care Romanii acordau populaţiunei dreptul de a se administra singură în interesele locale. Se şi spune, că Roma cucerind lumea prin puterea armelor, o stăpânia prin regimul municipal. *Civitates* făceau parte din această organizaţie. Să ne ocupăm cu ele în linii generale:

I. *Coloniile* erau aşezări de cetăţeni romani, aduşi din alte părţi ale imperiului şi aşezaţi între popoarele cucerite, pentru a le supraveghia şi a le romaniza. Coloniile erau organizate prin legea de întemeiare a coloniei *(lex coloniae,* quem certo *jure obtinerent.)* Populaţiunea autohtonă supusă forma lângă colonia privilegiată un sat, *pagus* sau *vicus,* fără drepturi, care perdea o parte din pământuri în beneficiul Romanilor veniţi. Coloniile se considerau ca părţi din Italia sau din Roma, cele *latine* se bucurau de *jus Latii,* cele *civium Romanorum* de dreptul cetăţeniei romane. Coloniile civium Romanorum se formau din legionari veterani, aveau *jus*

suffragii şi jus honorum la Roma, iar *jus comercii* şi *jus connubii* li se acorda prin diplome militare, când ieşiau din slujba ostăşească. Din complexul drepturilor cetăţeniei romane le lipsia numai *dominium ex jure Quiritium*, fiindcă pământul provinciei nu era potrivit pentru acest fel de proprietate. Coloniile erau întru toate o imitaţie de organizaţie a Romei *(quasi effigies parvae simulacraque populi Romani.)*

II. *Municipiile* erau oraşe ale populaţiunei supuse, cari ca favoare erau primite într'o legătură mai strânsă cu imperiul, luând însă asupra lor anumite sarcini către poporul domnitor (de aici numirea *„munus capere"*, a lua sarcină). Municipiile, obţineau *civitas romana*, unele fără *jus suffragii* (dreptul de voi), altele cu *jus suffragii et honorum* (pe lângă voi şi dreptul de a fi funcţionari), apoi unele cu dreptul autonom de a-şi alege magistraţii, altele supuse funcţionarului roman.

Organizarea coloniilor şi municipiilor din Dacia e cunoscută din numeroase inscripţiuni. Ea a trecut prin diferite schimbări astfel că în epoca provinciei se află diverse tipuri de organizaţie.

III. *Opidele (oppida)* erau localităţile orăşeneşti mai mici, care nu întruniau condiţiile pentru a fi obţinut dreptul de municipiu. Aveau o organizaţie mai desvoltată decât comunele rurale, apropiindu-se de organizaţia municipală.

IV. *Dependenţele municipiilor* erau localităţile externe din împrejurimea oraşelor, stând cu ele în raporturi de administraţie.

a) *Fora şi conciliabula* sunt localităţi, orăşele, cu senatul şi magistraţii proprii, aleşi de populaţiune.

b) Pagus este o comună extinsă pe un teritor mai întins, făcând o regiune; *vicus* este satul cu o aglomeraţie de case la un loc; *castellum* este un sat fortificat. Aceste stau cu municipiul, într'a cărui dependenţă se află, în legătură mai strânsă, fiind subordonate magistraţilor din oraş. Recensământul se face în aceste comune rurale de magistraţii oraşului.

Canabele (canabae) sunt bărăcile negustorilor din jurul castrelor unei legiuni, a căror viaţă era legată de cea a legiunilor.

Organizaţia era stabilită prin *lex coloniae sau lex municipii.*

Locuitorii erau *municipes, coloni, cives romani, cives latini,* cei cu drepturi depline, iar străinii aşezaţi în oraş erau *incolae.*

Din punct de vedere social, locuitorii coloniilor şi mu-

nicipiilor erau împărțiți în trei clase: *ordo decurionum, ordo Augustalium* și *plebs* sau *populus*.

a) Ordo decurionum corăspundea senatului din Roma, se compunea dintr'un număr hotărît de membri, fixat în legea de organizație. Membrii erau înscrișî într'un tablou *(album decurionum)*. Inscrierea sau alegerea (lectio) se făcea de magistrații înalți ai orașului din cinci în cinci ani. Magistrații, cari săvârșiau această funcție rară și onorifică, luau atributul de *quinquennales*, câștigând prin aceasta un rang mai înalt decât ceialalți magistrați. În tablou erau înscrișî decurionii după demnitatea ce au avut, așa veniau în prima linie quinquennales, duumviri, quattuorviri, aedilicii, quaestorii, pedarii și apoi patronii orașului, aleși dintre cetățenii fruntași.

Ședințele decurionilor erau presidate de magistrații orașului, duumviri sau quattuorviri. Acest senat se ocupa de afacerile cele mai însemnate ale orașului. Decurionii se bucurau de deosebite onoruri. De altă parte decurionatul era împreunat și cu anumite sarcini materiale. Din această cauză cetățenii se feriau de sarcina decurionatului, care mai târziu a fost făcut ereditar în unele familii.

b) Ordo Augustalium forma clasa cavalerească a orașelor, situație de transiție între senatul orașului și ceialalți cetățeni. Consta dintr'un colegiu de 6 bărbați *(sex viri Augustales)*. Erau numiți în fiecare an de decurioni. Plătiau o taxă de intrare în funcțiune *(summa honoraria)*. Aveau și obligațiunea de a da jocuri poporului pe cheltuiala lor.

Augustalii erau aleși dintre libertini, cari neputând ocupa magistraturi și funcții preoțești, se mulțumiau cu cinstea acestei magistraturi fictive. După ieșirea din funcție, ei rămâneau membri ai colegiului, bucurându-se de toate onorurile cuvenite ordului.

c) Populus era împărțit în *tribus* sau *curiae*. La început participa în adunările sale (comitia tributa, curiata) la alegerea magistraților. Acest drept trecu în atribuțiunea ordului decurionilor. Se mai întrunia ca să ratifice unele hotărîri ale senatului, ca să înainteze petițiuni senatului. Poporul era împărțit in corporațiuni numite colegii.

In privința organizației interne în epoca provinciei romane în Dacia nu mai era deosebire între colonii și municipii. Funcționarii administrativi în orașe erau: *duumviri* sau *quattuorviri jure dicundo, edilii* și *quaestorii*. Ei erau aleși de comițiile poporului. În unele orașe se găsesc duumviri, în altele quattuorviri, o regulă în privința aceasta nu mai era. Pentru a

fi aleşi în demnifatea de magistraţi, candidaţii trebuiau să întrunească condiţiile de admisibilitate, ce se cereau şi la ordo decurionum, vârsta era de 30 ani. Trebuiau să treacă prin treptele ierarhice până să poată ocupa funcţiile cele mai înalte (ut gradatim honores deferantur, et ut a minoribus ad maiores perveniatur).

Inaintea alegerii, candidaţii trebuiau să prezinte declaraţie de candidatură *(professio intra praestitutum diem)*, de când începea campania electorală. In ziua alegerii candidaţii trebuiau să depună cauţiune înainte de începerea operaţiunei de votare, pentru a se asigura, că vor îngriji averea publică. Magistraţii aleşi jurau credinţă legii municipale. Ei erau aleşi câte pe un an. Inainte de 5 ani nu puteau fi realeşi. Magistraţii aleşi erau obligaţi să dee jocuri publice, în parte pe cheltuiala lor. Ca garanţie trebuiau să plătească la casa municipiului *honorariam summam*.

Funcţionarii superiori erau constituiţi în *collegium*, fiecare avea *jus intercessionis* faţă de colegul său. Unul dintre ei era *primus*, primar, având dreptul de conducere a afacerilor.

Atribuţiuniie duumvirilor şi quattuorvirilor erau de a îngriji de administraţia oraşului, rezolvând toate chestiunile privitoare la bunul mers al afacerilor publice. Gestiunea financiară o îngrijiau sub controlul senatului. O atribuţiune principală era judecarea proceselor, în titlul lor aveau atribuţiunea *jure dicundo*. In procesele de drept civil, competinţa lor se extindea numai până la o anumită valoare a obiectului de proces. In procesele criminale făceau numai prepararea procesului prin fixarea dovezilor şi prin detenţiune provizoră. Judecarea proceselor, peste puterile magistraţilor orăşeneşti, era dreptul guvernatorului.

Impăratul era ales adeseori duumvir sau quattuorvir în oraşele Daciei. Cum se pare, aceasta era o demnitate foarte onorifică. Împăratul şi primia această funcţie şi se reprezenta prin un delegat, *praefectus pro imperatore*, care făcea de fapt slujbă de magistrat. Acesta rezolva singur afacerile oraşului, fără a avea un coleg.

Edilii aveau ca atribaţiuni: de a inspecta zidirile, pieţele, jocurile publice, de a împărţi grâul la cei săraci; supraveghiau măsurile şi prestaţiunile în natură. Ei aveau şi justiţia civilă în procese mai mici, cam până la 1000 sesterţii.

Questorii erau casierii oraşului.

Afară de aceştia mai erau o mulţime de funcţionari inferiori.

Mai era în unele locuri excepțional un funcționar inspector, numit chiar de împăratul ca *curator civitatis* sau *curator reipublicae*, cu atribuțiunea de a supraveghia finanțele orașului. In baza marei autorități ce avea, ca trimis al împăratului, cu timpul se ingera și în alte afaceri, prin ce a ajuns la decadență autoritatea organelor locale.

Pe lângă autoritățile locale era și un patron al orașului, *defensor*, care apăra interesele cetățenilor înaintea autorității centrale, mai ales în materie de impozite.

§ 19. Organizația financiară. Impozite directe, indirecte. Vămi. Mine.

Autoritatea de guvernare, de administrație generală și de justiție, era în mâna unui singur funcționar înalt. De altă parte autoritatea financiară era dată în mâna a trei procuratori, câte unul în capul fiecărei subprovincii, Dacia Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Administrația financiară avea o mare importanță pentru imperiul roman, pentrucă în această epocă cetățenii romani nu plătiau impozite, aceste erau suportate numai de locuitorii provinciilor, între care și Dacia, numai ei erau supuși la sarcinele publice. Pentru acoperirea necesităților statului, imperiul avea o deosebită grijă, ca cu ocaziunea cucerirei unei noui provincii, serviciul financiar să fie bine organizat, ca tezaurul public să poată strânge venituri cât mai mari.

În provincia Dacia impozitele erau ca și în celelalte provincii ale imperiului.

Isvoarele de alimentare ale tezaurului public erau: impozitele directe și indirecte, vămile și minele (aur, argint, sare, etc.)

Impozitele directe erau:

1. Impozitul fonciar (dare de pământ, *tributum soli*, capitatio terrena, jugatio), la care erau supuse numai imobilele nesusceptibile de a fi proprietate quiritară, adecă cele din provincii. Făceau excepție orașele din provincii investite cu drept italic, de asemenea scutite de darea fonciară. Datele necesare pentru a ține evidență de impozitul fonciar erau fixate în *cadastru*, unde pământul era taxat după întindere, calitate și ramul de cultură (arvi primi, arvi secundi, prati, silvae glandiferae, silvae vulgares, pascuae). Pe lângă cadastru mai exista și o hartă a imobilelor. Impozitul era întemeiat pe capitalul, la care se evalua imobilul, nu pe venit. Impozitul făcea 1% din valoarea imobilului.

2. Impozitul personal (*tributum capitis*, capitatio plebeia) era

impozitul pe cap (darea capului), plătit de toți locuitorii, cari nu plătiau impozitul fonciar, liberi, coloni, sclavi, trecuți peste vârsta de 25 ani. Femeile plătiau numai jumătate.

Sub Alexandru Sever s'a introdus și darea de câștig (patenta) a negustorilor, numită *aurum negotiatorum.*

Mai era cunoscut în epoca aceasta încă și impozitul ocazional, ce se incassa pentru a se face un mare dar împăratului cu ocaziunea vr'unei victorii, numit *aurum coronarium.* Acest impozit era suportat de membrii ordului decurion.

Impozitele indirecte erau: darea de 5% pe moșteniri *(vicesima hereditatum)* și darea pe sclavii liberați *(vicesima libertatum* sau *manumissionum).* Sub Caracalla s'au ridicat aceste impozite la o zecime. Vicesima hereditatum se percepea numai dela cetățeni romani. Caracalla a estins cetățenia romană asupra tuturor locuitorilor imperiului, prin ce a realizat și un mare venit fiscal.

Mai erau *ducentesima rerum venalium* (1/2% accis de vânzare), și *quinta et vicesima venalium mancipiorum* (taxa de 4% asupra vânzărilor de sclavi).

Strângerea impozitelor indirecte la început era dată în arendă, mai târziu s'a revenit la sistemul de percepere prin organe ale statului.

Vămile (portoria) se percepeau după obiectele de negoț. Erau scutite de vamă cele pentru trebuințele personale ale călătorului. Suma ce se percepia ca vamă nu era fixată în general, ea varia după provincii. Strângerea vămilor se da în arendă. Arendașii erau supraveghiați de procuratori, delegați pentru acest serviciu.

Minele erau exploatate direct de stat, fiind declarate în mare parte proprietate a împăratului. Cel mai important product al minelor în Dacia era *sarea,* a cărei exploatare era dată unor companii de publicani, și *aurul,* pus ca producțiune sub supraveghiarea unui procurator *aurariarum.*

§ 20. Organizația militară. Legiuni, cohorte, ale. Comandanți, funcționari.

Dintre cele trei legiuni, lăsate pentru serviciul de garnizoană în Dacia, legiunea XIII Gemina a stat tot timpul cât a existat provincia romană neîntrerupt în Apulum. Legiunea V. Macedonica, la început în Dacia la Porolissum, a fost trimisă în Moesia, de unde a fost readusă în Dacia numai sub Marcu Aureliu în timpul războiului cu Marcomanii, luând reședința la Potaissa (Turda). A treia legiune de garnizoană a Daciei

a fost I. Adjutrix, dar ea a fost trimisă dela început în altă provincie.

Puterea militară a Daciei a fost la început de o legiune, iar după războiul cu Marcomanii, de două legiuni. Alături de ele mai erau trupele așa numite auxilia, compuse din cohorte, ale, numeri și vexillationes. *Cele două legiuni* erau compuse din câte 60 centurii, fiecare centurie având de comandant un *centurion*. Comandantul legiunei era *legatus legionis*.

Cohortele auxiliare (în diplomele militare se menționează 48 de cohorte, cari au fost în Dacia în deosebite timpuri) aveau contingent de 500 sau 1000 oameni. Comandantul lor era *praefectus cohortis*. *Alele* de cavalerie aveau același contingent ca și cohortele (se menționează 21 ale de cavalerie). *Numeri* și *vexillationes* erau trupe de specialități. Numerii avea contingent de câte 300, 500 și 700 oameni, vexillationes aveau efectiv variabil după trebuințe.

In epoca când Dacia a fost împărțită în 3 subprovincii, Dacia Apulensis, Porolissensis și Malvensis, armata fiecărei provincii forma un corp deosebit numit *exercitus*. Funcționarul superior al fiecărei subprovincii, *legatus pro praetore*, era totodată și comandantul corpului de armată din subprovincie, cu titlul de *legatus legionis*. Comandantul suprem al trupelor din cele 3 subprovincii era guvernatorul provinciei Dacia, *legatus Augusti pro praetore*.

Legiunile erau încuartirate în castre statornice — *castra stativa*, construite din material solid. La reședința legiunei XIII. în Apulum era pretoriul (cartierul general) și arsenalul.

Comandantul activ al legiunei, care se ocupa cu trupa, era *praefectus legionis*. Legatus era și administratorul civil al subprovinciei, așa că nu-i rămânea timp a se ocupa cu trupa. Intre ofițerii superiori erau: *tribunus militum*, care avea controalele oamenilor, se îngrija de starea sanitară; *praefectus castrorum*, însărcinat cu serviciul de garnizoană, sta cu rezeva în castru.

La reședința comandantului suprem era organizat un *comandament* înalt, provăzut cu toate organele necesare pentru serviciu.

Afară de trupele din lăuntrul provinciei, mai erau organizate unități de-a lungul granițelor *(limes)* provinciei, către barbari, unde ridicaseră *valurile* (valla) și *fortificațiile* (castella) cu turnuri de pază. Turnurile erau apărate de *burgarii*, iar serviciul de patrulare de-a lungul granitei îl făceau curierii călări numiți *veredarii*. Acești curieri făceau și serviciul de poștă.

Serviciile de apărare a graniței erau comandate de un *procurator Augusti*, organ deosebit de cei 3 funcționari financiari. Burgarii și veredarii aveau pământ de cultivat, în apropiere de stațiunea lor, pe care îl puteau lăsa băieților lor, dacă aceștia se obligau la același serviciu de apărători ai granițelor.

§ 21. Organizația religioasă.

Concilium trium Daciarum, care se aduna anual la Sarmisegetusa, era prezidat de cel mai înalt sacerdote al provinciei, de *flamen provinciae*.

Capul organizației bisericești păgâne era dar acest sacerdote, purtând și titlul de *Coronatus Daciarum*. El era ales în fiecare an de conciliu, întrodus în funcție și confirmat de guvernator. Ceice ieșiau din funcție, compuneau o clasă socială distinsă, având denumirea de *flaminales* sau *sacerdotales*.

După trecerea unui an de funcție, sacerdotul putea fi reales.

Afară de organul central al serviciului din capitală, avea sacerdoți și fiecare oraș resp. fiecare localitate, cari sacerdoți erau obligați să celebreze cultul oficial al imperiului. Acest cult nu se deosebia de cultul din Roma.

In vremea de răspândire a creștinismului era natural, ca să fie și el răspândit în Dacia. Mulți dintre coloniști și legionari au adus cu sine în Dacia religiunea creștină. In războiul cu Marcomanii din timpul lui Marcu Aureliu, cohortele romane duse în luptă sunt în majoritate creștine.

La sinodul dela Nicea (325 d. Chr.) a luat parte și un episcop al Dacilor.

§ 22. Orașe din Dacia. Linii de comunicațiune.

Despre orașele din Dacia ni-au rămas numeroase date istorice.

Sarmisegetusa, Potaissa sau Patavissa, Aquae, Malva, sunt arătate ca colonii, Tibiscum, Porolissum, Romula, Sirmiatium, ca municipii, Apulum ca municipiu și colonie, Drobeta și Napoca se pretac din municipii în colonii. Patru colonii: Tsierna, Patavissa, Napoca și Apulum sunt arătate ca având *jus italicum*.

Pentru orientare asupra vechilor așezări din Dacia, să urmărim, care erau liniile de comunicațiune. Romanii, ca peste tot locul, și în Dacia au legat provincia cu celelalte părți ale imperiului prin numeroase drumuri, de-alungul că-

rora au clădit oraşe şi sate înfloritoare, castre statornice, turnuri de apărare şi de pază. Astfel puterea, limba şi cultura lor, s'a estins repede în toate părţile provinciei.

Un drum pleca din Moesia dela oraşul *Lederata* (Ruma, în Serbia), trecea *Danuvius*, mai sus de cataracte, *Ister* mai jos (Dunărea) în Banat la vărsarea râului *Apus* (râul Caraş, cam la satul Palanca de azi), înainta dealungul râului spre nord la *Arcidava* (Vărădia), pe la *Centum Putea* (Surduc), *Bersovia* (Jidovin), trecând râul Bârzava, spre est la întâlnirea râului *Tibiscus* (Timiş) cu Bistra intra în oraşul Tibiscum (aproape de Caransebeş între satele Iaz şi Jupa). Aici drumul se întâlnia cu drumul ce venia din sud dela *Tsierna* (Orşova).

Al doilea drum pleca dela vărsarea râului Tsierna (*Cerna*), în Dunăre dela aşezarea *Tsierna* (Orşova veche), unde era o colonie întemeiată de Traian, înainta spre nord ţinând râul la *Ad-Median* (Mehadia), la *Ad-Pannonios* (Teregova) şi iarăşi eşia la *Tibiscum*.

Dela *Tibiscum* plecau cele 2 drumuri unite într'unul spre capitala provinciei pe valea Bistrei, spre Ardeal, pe la *Acmonia* (Zăvoiu), *Pons Augusti* (Marga), prin Poarta-de-Fer, la *Sarmisegetusa*, capitala provinciei.

Dela *Sarmisegetusa* trecea drumul (prin partea ostică a Haţegului de azi) pe Sargetia (Streiu) pe la *Ad Aquas* (Călan), peste *Marisia* (Mureş) la *Petrae* (Simeria), Cermisara (Geoagiul-de-jos, însemnată aşezare romană) la *Apulum* (Alba-Iulia).

In drumul Sarmisegetusa-Apulum venia o linie de drum dela *Drobeta* (Turnu-Severin) prin Valea-Jiului la *Sarmisegetusa*.

La Dunăre, pleca dela *colonia Malva* (Celeiu) un drum spre nord, din care se ramifica o linie la stânga spre Valea-Jiului şi se întâlnia cu drumul dela Turnu-Severin, iar în dreapta spre Alutus (Olt), unde se întâlnea cu drumul ce pleca dela gura Oltului şi înainta pe fluviu în sus la *Romula* (Reşca), *Acidava* (Ienuşeşti), *Rusidava* (Drăgăşani), *Pons vetus* (Câneni), *Caput Stenarum* (Boiţa la Turnu-roşu), *Cedonia* (Şura mică la Sibiiu), de aici prin *Acidava* (Cunţa) la *Apulum*.

Dela *Apulum* drumul trecea spre nord pe Mureş la *Brucla* (Aiud), *Salinae* (Uioara), apoi părăsind Mureşul pe la Hrastăş trecea în valea Arieşului, intra în *Potaissa* (Turda) de aici la *Napoca* (Cluj).

Dela *Napoca* pleca o linie la *Porolissum* trecând în valea Almaşului la *Macedonica*, *Optatiana* (Zutor), *Largiana* (Ungureş) şi trecând prin *Certia* suia la *Porolissum* (Moigrad).

Tot dela *Napoca* pleca un drum pe râul *Samus* (Someşul) în jos, la Dej se întâlnia cu drumul ce venia de pe So-

meşul mare, unde mergea un ram la *Arcobadara* (Orheiu la Bistriţa), al doilea până la locul de mine *Ruconium* (Rodna). Tot dela Dej comunica o linie pe Someş în jos până la gura văii Almaşului şi de-acolo la *Porolissum*.

Dela *Salinae* (Uioara) mergea un drum pe Mureş în sus la Ieciu, unde era un castru statornic şi se termina la *Deda*. Dela Ieciu din valea Mureşului trecea un drum în valea Şieului spre *Bistriţa* şi în valea Someşului.

Dela *Napoca* mergea un drum în valea *Crisia* (Criş), unde la *Resculum* (Bologa) era un mare castru, cu întăriturî puternice, în legătură cu un drum militar, de-a lungul Meseşului, cu oraşul *Porolissum*. Dela *Resculum* un drum ducea prin munţii apuseni la *Alburnus-maior* (Roşia).

Dela trecerea Mureşului (linia Sarmisegetusa — Apulum) mergea un drum pe Mureş în jos până la Cenad, nu departe de gurile Mureşului. Spre ost pe Târnave, ţinând cursul Târnavei mari, o linie trecea prin *Marcodava* (Sighişoara) la *Praetoria Augusta* (Odorheiu).

Afară de aceasta erau o mulţime de drumuri de legătură între arterele principale de comunicaţiune.

Cum se vede din schiţarea acestei reţele de drumuri, nodurile de comunicaţiune erau în Ardeal la *Apulum* (Alba-Iulia) şi la *Napoca* (Cluj), iar în Banat la *Tibiscum* (Caransebeş).

Despre oraşe din Dacia avem următoarele date:

Sarmisegetusa (azi Grădiştе) fosta capitală a statului dac, lua numele *Ulpia Traiană*, i se mai zicea şi: *Augusta Colonia Daciae Sarmisegetusa*. . Clădită pe locul oraşului dac distrus în războiu, a fost colonizată cu cetăţeni romani, având rangul de *colonia civium Romanorum* cu *jus italicum*, pentru a atrage mai multă lume. In veacul al III. obţine titlul de *metropolis*. Era capitala provinciei, adăpostind toate autorităţile centrale. Se afla: basilică spaţioasă, închinată lui Iupiter, temple strălucite, ca cel închinat lui Aesculap şi Hygia, for spaţios, băi şi amfiteatru. Lângă oraş era castrul stabil, în care încăpea toată oastea lui Traian şi marele pretoriu (marele cartier.)

Napoca este amintită într'o inscripţiune din anul 108 d. Ch, fără a fi denumită nici colonie, nici municipiu. E înfiinţată de Traian, se înţelege în primii ani încă nu putuse câştiga o însemnătate. In timpul lui Antoninus (139—161) e amintită ca municipiu, Comod (180—192) o ridică la rangul de colonie, iar sub Severus capătă jus italicum. — In Napoca erau numeroşi coloniştі romani, cari au sporit prin o continuă imigraţiune, ridicându-se în grad.

Potaissa sau *Patavissa* (Turda) aşezare dacă, exista în timpul lui Traian. Dintr'o inscripţie „Potaissa Napocae" se vede, că depindea de Napoca. La început simplu sat dac, Ulpian o numeşte vicus. Populaţiunea câştigă sub Severus dreptul de municipiu, oraşul ajunge cel mai însemnat punct militar după Apulum, fiind staţiunea principală a legiunii V. Macedonica şi reşedinţa legatului acestei legaţiuni. Romanizându-se, e ridicată la rangul de colonie şi obţine jus italicum.

Apulum (Alba-Iulia) era vechiu oraş dac. Sub Romani era centrul militar al Daciei, staţiunea legiunei a XIII Gemina. Pentru trebuinţele soldaţilor se înfiinţă lângă oraşul dac castrul cu apartenenţele sale, locuinţe, prăvălii, cantine, *(Canabae)*. Din acestea s'a desvoltat un oraş, aşezare înfloritoare în urma afluenţei mari de oameni, care obţinu sub Septimius Severus dreptul de colonie, iar alăturea se menţinea oraşul dac, care obţinu rangul de municipiu. Astfel găsim un oraş şi municipiu şi colonie. — Cele mai multe inscripţiuni din Dacia s'au găsit la Apulum.

Porolissum era municipiu, situat în partea cea mai nord-vestică a Daciei (azi Moigrad, plasa Zălau, în apropiere de actuala staţiune de cale ferată Nirşid pe linia Jibou-Zălau), avea un castru dintre cele mai întărite. Aici se întâmpină o parte din legiunea XIII Gemina.

Dintre centrele industriale sunt amintite: *Salinae* (Uioara), unde se exploata sarea şi se transporta cu uşurinţă pe Mureş, *Alburnus major* (Roşia), unde se afla colonia de băieşi numită: vicus Pirustarum, *Alburnus minor* (Abrud). Din minele aceste se scoteau câte 280 funţi de aur pentru stat în fiecare săptămână.

Sunt încă urme de mine din timpul Romanilor la Baia de Criş, în nord-ost la Rodna, în Banat la Sasca.

C) Epoca popoarelor barbare.

§ 23. Privire istorică. Goții. Hunii. Gepizii. Avarii. Slavii. Bulgarii.

Cu retragerea legiunilor la sudul Dunării, Dacia nu a fost cu totul părăsită de imperiul roman, ci legătura între ea și imperiu, — fiind *cedată Goților, ca unor federați*, obligați a apăra hotarele ei, — a fost menținută și mai departe. Goții nu au ocupat de fapt teritorul Daciei traiane, ci și după retragerea legiunilor romane, ei rămân în așezările de pe țermurile Mării negre, unde îi găsim până la venirea Hunilor. Autoritatea imperiului roman nu putea fi exercitată în mod efectiv, în Dacia, care era exploatată de barbarii înconjurători, imperiul însă ținea, ca legătura de *„federați"* încheiată cu Goții, să fie respectată de aceștia.

Două sute de ani după cucerirea Daciei prin Traian, un alt împărat mare, Constantin, strămută reședința imperiului în părțile răsăritene la Bisanț, numit apoi Constantinopol, după numele acestui împărat. Consecința a fost, că s'a dat mai multă atențiune părților răsăritene ale imperiului, între aceste și Daciei dela nordul Dunării. Iar în scopul de a apăra drepturile imperiului asupra acestei provincii, Constantin (325—337 d. Ch.) n'a pregetat de a duce o expediție in contra Goților, cari pe acel timp nu mai respectau legăturile de federați ai imperiului. Pe Dunăre a construit un pod, între gurile Jiului și ale Oltului, și a trecut în *țările Sarmaților*, unde bate pe Goți și restabilește autoritatea imperiului roman în acele părți. Faptul, că Constantin a construit un pod de peatră, solid, peste Dunăre, arată intenționea împăratului de a alipi cu trăinicie provincia romană dela nordul Dunării, de împărăția sa. Deși Goții au fost găsiți în expediția lui Constantin în regiunea locuită de Sarmați, așezările lor rămân și mai departe la nordul Mării negre.

Goții slăbesc de acum și prin certuri interne, la care s'a adăugat și discordia religioasă, dupăce o parte, Goții de vest, trec la creștinism. Stăpânirea lor asupra Daciei în astfel de împrejurări, își perduse orice efect. La anul 375 d.

Ch. trece în Europa un necunoscut popor barbar din Asia, *Hunii*, cari dau peste Goți și îi alungă din așezările lor.

Hunii fac începutul năvălirii cetei mari a popoarelor barbare.

Hunii sunt popor de neam turanic. Istoriografia mai nouă ne dă mai multe date interesante despre acest popor (Peretz, Istoria dreptului p. 412—423).

Hunii erau cunoscuți în nordul Asiei cu multe veacuri înainte de Chr., având un imperiu estins dela mare până la munții Altai și Ural. Pe la anul 43 d. Chr. imperiul Hunilor se împarte în 2 regate. Hunii de nord și Hunii de sud. Pe la finea veacului întâiu după Chr. sunt bătuți de Chinezi. O parte din Huni trec peste munții Altai și vin în regiunea Ural. Aici se amestecă cu seminții ungurești și cu triburi tătărești, iar pe la finea veacului al IV. înaintează în Europa și fac marea invasiune. Dupăce supuseră popoarele întâlnite în calea lor, au ajuns la așezările Goților de est, pe care îi învinge și supun. O ramură a Goților, sub Atanaric, auzind de apropierea Hunilor, se întărește, trăgând zid cu șanț din malul Siretului până în al Dunării, din care probabil a rămas valul de pământ ce se vede și azi în județul Covurlui *(Xenopol* II. 16). Nefiind însă siguri la scutul acestui zid, Atanaric se refugiază cu poporul său în Carpați, numiți de Goți *Caucaland.* (Carpații spre ost dela Olt se numesc la istoricul Amnianus, Caucasus. *Xenopol II. 17).*

În fuga lor către munți se poate să fi perdut Goții lângă satul Pietroasa, jud. Buzău, tesaurul găsit în timpul nostru și păstrat în muzeul din București, cunoscut sub numirea „tesaurul dela Pietroasa sau Cloșca cu pui de aur", care constă din obiecte de aur, tavă, vase, cește, etc., în formă de paseri unele, din cari pe o verigă se află inscripție în limba gotică *„lui Odin, patria sfințită"* (descrisă într'o lucrare specială a lui Al. I. Odobescu în românește și în franțuzește).

In Carpați Goții au întâlnit pe Sarmați, pe cari îi alungară, dar nu rămaseră în locurile lor, ci trecură la sudul Dunării în Moesia, iar de acolo mai spre vest, în imperiul roman. Astfel primul popor barbar, în a cărui stăpânire a rămas Dacia, trece fără a fi venit în atingere cu poporul din Dacia și fără a fi lăsat vr'o urmă mai adâncă asupra lui.

Hunii vin în urma Goților. Ajunși la Carpați se împărțesc în 2 ramuri, unul apucă spre nord de-a lungul Carpaților, iar al doilea spre sud și intră în Dacia prin pasul

Turnu-roşu. Hunii înaintează din amândouă părţile până în regiunea Tisei şi a Dunării, unde Attila, conducătorul lor, îşi aşează reşedinţa, după unele isvoare, în locul unde e Buda de azi, după altele lângă Tisa cam la Solnoc, sau mai jos la Seghedin.

Hunii nu ocupă Dacia traiană, — ca popor nomad nu era în obiceiurile lor de a-şi face aşezări statornice, — dar o cercetează şi o prădează, făcând incursiuni de-a lungul văilor, cari se vărsau în Tisa.

In timpul petrecerii lor în regiunea dintre Tisa şi Dunăre Hunii au făcut incursiuni în toate ţările vecine, alungând înaintea lor celelalte popoare, care locuiau în jurul lor.

Dl Iorga ne spune: „Cel mai mare rege hun, Attila, a prădat de multe ori Serbia şi alte părţi ale peninsulei balcanice, dar nu numai ca să ucidă şi să ardă: lui îi trebuiau, pentru sine şi poporul său, robi mulţi, şi pe aceştia îi aducea de peste Dunăre, dintre Romani. Aşa începea să se întărească elementul romanic, mulţămită chiar barbarilor din aceste părţi". (Ist. Rom. ed. III. 33).

După moartea lui Attila, urmată la anul 453 d. Chr., stăpânirea Hunilor se destramă. Intre urmaşii lui Attila se înstăpânesc certele interne, iar popoarele vecine supuse se răscoală, îi bat şi astfel Goţii de ost şi Gepizii ocupă ţinuturile stăpânite de Huni, cari se retrag iar în spre patria lor veche, iar puţinii rămaşi se contopesc cu popoarele de aici.

Cât timp a ţinut domnia Hunilor în valea Dunării? Isvoarele nu sunt congruente.

Se fixează anul 375, ca timpul, la care Hunii au trecut din Asia în Europa, dar lupta lor în contra Goţilor de ost, — care locuiau la nordul Mării negre, — este pusă la anul 430, când Attila vine asupra lui Ermeneric, regele Ostrogoţilor (v. Peretz, Ist. dreptului p. 412). Dup'aceea a urmat retragerea Ostrogoţilor prin Carpaţi şi apoi peste Dunăre, iar în urma lor înaintarea Hunilor. La anul 453 e pusă moartea lui Attila. Prin urmare, judecând după aceste două date cronologice, trecerea Hunilor peste provincia romană din Dacia şi petrecerea lor în Panonia abia a putut fi mai lungă de 20 ani.

Trecerea Hunilor, al doilea popor barbar, peste Dacia, n'a lăsat nici o influinţă asupra populaţiunei daco-române.

In urma Hunilor s'au aşezat în câmpia Tisei *Gepizii*, o

ramură a poporului gotic, cari vorbiau aceaşi limbă. Ei se arată la anul 250 pe la gura Vistulei, de unde coboară la Dunăre şi ajung vasali ai Hunilor, ca şi Ostrogoţii. Gepizii ocupă, ca şi Hunii, numai câmpia Tisei cu afluenţii săi din partea şesului, fără a intra în cetatea de munţi a Daciei. Se numesc şi ei, ca şi Goţii, *„federaţi" ai imperiului roman* răsăritean. Dominaţiunea Gepizilor a ţinut în Panonia până la anul 566, adecă 113 ani, la care an se arată *Avarii* în regiunile ocupate până atunci de Gepizi.

Avarii sunt neam de origine hunică. Intr'o oardă de 200,000 de suflete Avarii porniră din Asia spre Europa. Cât ce trecură munţii Ural şi auziră de marea împărăţie romană, trimiseră o ambasadă la Constantinopol (557 d. Chr.). Împăratul Iustinian, ca să-i îndepărteze dela marginile împărăţiei sale, consimte să le dea un dar pe fiecare an, cu condiţia, ca *să apere împărăţia romană* de toţi duşmanii ei. Avarii bat toate popoarele, ce erau în drumul incursiunilor lor, popoarele de pe ţărmurii Mării Caspice şi a Mării negre, trec pe la nordul şesului din valea de jos a Dunării, dau spre nord, peste popoarele slave, până ce ajung la isvoarele râului Elba. In acest timp îi chiamă Longobarzii, un popor care locuia tot în Panonia şi se pregătia să treacă în Italia, să le dea ajutor în contra Gepizilor, făgăduindu-le ţara lor Panonia şi a Gepizilor, cum şi o parte din turme. Avarii primesc, se îndreaptă spre sud şi împreună cu Longobarzii bat pe Gepizi, îi nimicesc şi se aşează ei în Panonia.

Avarii, popor nomad, trăiesc în Panonia din prădăciunea ţărilor vecine. Dar stăpânirea lor în Panonia nu e de lungă durată, căci luptele duse în contra lor din partea Francilor dela apus şi din partea imperiului roman dela răsărit, îi slăbiră. Domnia Avarilor în Panonia ţinu până la finea veacului al VIII (anul 797, când domnia lor a fost destrămată de Carol cel mare), adecă cam 200 ani. Domnia lor asupra Daciei nu mai există în mod efectiv dela anul 634, când Chanul Bulgarilor se proclamă independent de ei. In timpul petrecerii lor aici, se încreştinează şi se contopesc cu Francii şi cu Slavii.

Astfel trecură asupra pământului Daciei *Gepizii* şi *Avarii*, al treilea şi al patrulea popor barbar, fără a lăsa urme în vieaţa poporului daco-român.

Un rol cu mult mai însemnat în viața poporului român, decât toate popoarele barbare, care s'au părândat până acum, au Slavii.

Slavii încă din vremile vechi încunjurau cele 2 laturi nordice ale triunghiului de munți al Carpaților. Scriitorii vechi îi înșiră între popoarele sarmatice. Slavii purtau numirea de Veneți, împărțiți în Sclavini și Anți. Năvălirea Goților și apoi a Hunilor, cari luând drumul spre nord de-a lungul coastei Carpaților, au aruncat din țara lor popoarele de viță slavă din colțul nordic al munților. Aceștia în fața invasiunei au căutat salvare intrând în cetatea Carpaților, în adăposturile poporului daco-român. A. D. Xenopol ne spune (II. 64) „Astfel se întinseră asupra întregei Dacii neamurile slavone, care veniau însă peste Români, nu mai mult ca năvălitori, ci ca fugari ei înșiși înaintea unei năvăliri, căutând nu pradă, ci mântuire". Neamurile slave, ce au întrat în cetatea Carpaților, prin coastele de din afară, dela ost și dela nord, s'au așezat printre populațiunea daco-română refugiată în fața năvălirilor barbare, ca un tovarăș de suferințe. De aici se explică relațiile mai intime, în care au intrat aceste două neamuri în decursul conviețuirei lor de sute de ani, cum și influința mare ce au exercitat-o asupra Românilor, lăsând nenumărate urme de limbă în topografia munților, râurilor și a localităților.

Între aceste neamuri n'a fost o cucerire cu arma, ci o conviețuire naturală, prietenească, de vecinătate, de multe veacuri, din care a ieșit biruitor elementul daco-român, apărut pe scena istoriei ca un nou popor, cu o limbă nouă, naționalitatea română.

Afară de această migrațiune pacinică a Slavilor, a mai fost și cea a altor popoare de viță slavă și anume: *Slovenii* au coborît pe la începutul veacului VII. dela nordul la sudul Dunărei în părțile vestice ale peninsulei balcanice, ocupând acele teritorii, unde locuiesc și azi (Carniolia, Carintia), iar *Croații* și *Sârbii*, cari locuiau la nordul Carpaților, au coborît deasemenea la sudul Dunării, ocupând pământul stăpânit de ei până azi. În aceste provincii Slavii au fost supuși din nou puterii imperiului roman, dar elementul nou venit a fost atât de covârșitor, încât a înghițit civilizatul element roman din aceste părți și astfel ținuturile dela sudul Dunării, au devenit țări locuite de populațiuni slave.

Influența acestor elemente slave asupra formațiunei poporului român și asupra formațiunei începuturilor vieții de stat e cu totul de altă natură, cum vom vedea mai târziu.

Un alt popor de rasă finică, ca Hunii şi Avarii, şi anume *Bulgarii* au venit în atingere cu poporul daco-român, exercitând o mare influinţă asupra desvoltării începuturilor vieţii sale de stat. Bulgarii locuiau în regiunea râului Volga, unde sunt scoşi din aşezările lor de către Avari. Bulgarii se îndreaptă spre sud, trec Dunărea şi pustiesc Tracia şi Illiricul încă la anul 495 d. Chr. Sub împăratul Iustinian atacă împărăţia bizantină şi multe familii bulgare se aşează în teritoriile dela sudul Dunărei.

Bulgarii însă ajung în alianţă cu Avarii, în drumul lor spre interiorul Europei. În Panonia găsim pe aceste două popoare stăpânind împreună. Bulgarii cu timpul se ridică la o mare influinţă în organizaţia lor de stat, aşa că murind chaganul Avarilor, domnitor al ambelor popoare, Bulgarii pretind, că noul chagan să se aleagă din neamul lor. (Xenopol II. 99). Din cauza aceasta se încinge luptă între Avari şi Bulgari. Bulgarii sunt bătuţi şi 9 mii de familii bulgare sunt silite să părăsească Panonia. Aceste evenimente s'au întâmplat la anul 630 d. Chr.

La anul 634 ducele Bulgarilor Cubrat, care recunoştea până atunci supremaţia Avarilor, se proclamă neatârnat de ei. Bulgarii sunt atât de puternici în cât îşi apără neatârnarea, având sub domnia lor un teritoriu *dela Don până în Panonia*. Puterea Bulgarilor era în creştere, iar a Avarilor în declin.

În anul 678 Bulgarii pradă Tracia, împăratul Constantin Pogonat trece Dunărea spre a-i bate în ţara lor, dar împăratul reîntorcându-se acasă din cauză de boală, Bulgarii îi atacă oştile, le aruncă peste Dunăre şi apoi înşişi trec Dunărea şi se aşează în teritoriile dintre Balcani, Dunăre şi Marea-neagră. Acest pământ era locuit de triburi slave, pe care Bulgarii le cuceriră. Noul popor a dat ţării de aşezare numele său, înfiinţând Bulgaria, o nouă organizaţie de stat, dar Slavii, ca un popor de o cultură mai înaintată, le-au dat limba şi i-au slavizat. Poporul bulgar, nu e compus din oardele finice venite din Asia, ci din Slavii, cari au desnaţionalizat pe năvălitori.

Înrâurirea exercitată de Bulgari asupra Românilor nu este decât o renoire, deşi cu alt caracter, a influinţei slave de mai nainte.

Domnia Bulgarilor, după aşezarea lor la sudul Dunării, devine puternică, întinzându-şi autoritatea şi asupra populaţiunilor dela nordul Dunărei. Teritoriile dela nordul Dunărei intră sub influinţa organizaţiei de stat bulgare. Ele sunt în-

semnate multă vreme cu terminul de *Bulgaria de dincolo de Nistru.*[1])

Geograful Ravenat, scriind o geografie pe la finea veacului VII., după aşezarea Bulgarilor la sudul Dunărei, arată între ţările aflătoare sub influinţa Bulgarilor şi ţările Daciei şi anume, înşirând oraşele din Dacia, numeşte toate oraşele care le-am cunoscut în epoca romană.[2]) Din datele geografice, comunicate de Ravenat încă resultă, că Dacia era sub influinţa domniei Bulgarilor şi o numeşte *Misya transdunăreană*, care este identică cu Bulgaria transdunăreană, amintită de scriitorii bizantini pe la începutul secolului al IX.

Bulgarii, aşezaţi la sudul Dunării între popoare creştine, s'au încreştinat. Ei au purtat multe lupte cu împăraţii din Constantinopol. Idealul lor era, să ocupe împărăţia romană orientală, şi să înfiinţeze în locul ei un imperiu roman barbar, cum se făcuse în apus un imperiu roman german. Bizantinii, faţă de furia Bulgarilor, voiau să-i îmblânzească prin creştinism. Chanul lor Boris, la anul 864, în urma unui războiu avut cu împăratul Mihail III, se botează în legea creştinească şi cu el întreg poporul bulgăresc. Totodată s'a înfiinţat şi o ierarhie bisericească proprie cu un patriarhat bulgar.

Statul bulgar şi biserica lui au prosperat şi sub domnitorii următori, cari au luat titlul de „Ţar". Ei au dat lupte mai înteţite în contra imperiului răsăritean, mai ales sub ţarul *Simeon* (893—927), al doilea fiu al lui Boris. Bulgarii s'au estins spre sud de Balcani în Tracia şi Iliria. După Simeon, ţaratul Bulgarilor ajunse în decadenţă, ivindu-se neînţelegeri interne şi răscoale. Împăraţii bizantini se folosiră de această situaţie şi, ajutaţi de Ruşii dela Chiev, cuceriră partea ostică din Bulgaria. Dar în sud-vest, pe lângă lacul Ohrida, se menţinu stăpânirea bulgară, sub conducerea unui conducător *Samuel*, care se încoronă la 976 ca ţar. După aceea se începură lupte crâncene cu Bizanţul, care ţinură 40 ani. Împăratul *Vasile II. Macedoneanul* învinge pe Bulgari şi le desfiinţează statul la anul 1018, incorporând teritoriul Bulgarilor în imperiul bizantin, iar biserica bulgară a fost supusă patriarhatului grecesc.

[1]) Xenopol II. 103. La 812 fratele regelui bulgar Crum, face o mulţime de prizoneri la Adrianopol, care împreună cu averile şi vitele lor sunt transportaţi în regiunile dela nordul Dunării.

[2]) Din faptul înşirărei oraşelor vechi ale Daciei în această epocă dl. N. Jorga face concluziunea, că trecerea popoarelor barbare asupra provinciei Dacia n'a putut avea un efect atât de distrugător, cum se crede (v. Geschichte des rum. Volkes I 105).

Dela anul 634 şi până la 1018, cât a existat cel dintâiu imperiu bulgar, aproape 400 ani, Daco-Românii din Dacia-traiană au trăit sub influinţa domniei bulgare. Această influinţă însă n'a putut fi covârşitoare, Bulgarii aveau puţin interes pentru teritoriile din cetatea Carpaţilor, cari erau aşa de depărtate de aşezările lor.

De aceea în teritoriile Daciei-traiane, în cetatea Carpaţilor, Daco-Românii şi-au putut întocmi organizaţii de stat, ducând o viaţă politică relativ neatârnată faţă de domnia bulgară.

Pentru a complecta înşirarea popoarelor barbare, care au venit peste pământul Daciei, rămâne să amintim şi pe *Maghiari*, cari au venit tot din Asia şi pe la finea veacului al IX au ajuns în câmpiile Panoniei. Cu venirea Maghiarilor şi înfiinţarea statului lor, ne vom ocupa mai târziu.

La venirea Maghiarilor, populaţiunea daco-română, având o lungă epocă de viaţă neturburată de barbari, revenise iar la o vieaţă închegată şi se afla constituită în statele sale naţionale. Prima perioadă a năvălirei popoarelor barbare era încheiată.

Reprivind asupra celei de a treia epoce din perioada veche a istoriei neamului românesc, vedem că poporul daco-român în timpul de 600 ani, dela retragerera legiunilor şi părăsirea Daciei, până la finea veacului al IX., la venirea Ungurilor, a venit în atingere cu următoarele popoare:

Goţii	(270—430)	timp de	160 ani
Hunii	(430—453)	„ „	23 „
Gepizii	(453—566)	„ „	113 „
Avarii	(566—634)	„ „	68 „
Bulgarii	(634—900)	„ „	266 „

În întreagă această epocă teritoriul de aşezare al poporului daco-român rămâne cel al vechei provincii romane, pe care a rămas credincios stăruind fără întrerupere în stăpânirea lui. In acest teritoriu s'a păstrat in vremile grele ale trecerei popoarelor barbare fiinţa neamului românesc.

§ 24. Formarea naţionalităţii române.

Din învălmăşala popoarelor venite în scurgerea atâtor veacuri în pământul Daciei a rezultat un popor nou cu limbă nouă. Din datele istorice expuse până aici am văzut, că în epoca romană pe stratul de populaţiune ilirico-tracă s'a pus elementul roman.

Viața a constrâns pe urmașii vechilor Daci, să vină în contact cu cuceritorii, să vorbească limba coloniștilor și a legionarilor. Aceștia luau cuvinte din limba vechilor locuitori. Astfel se vorbia o limbă amestecată cu elemente noui, pe cari cei vechi le potriveau după felul lor de a vorbi.

Intre locuitorii acelui pământ s'au încheiat legături de căsătorie, amestecându-se sângele elementului dac cu a celui roman. Variile influințe ale vieții sociale, ale vieții economice, ale viețuirei împreună, au contribuit, ca din această luptă de rase să rezulte un popor cu o naționalitate nouă, din care a ieșit biruitor elementul roman.

In epoca popoarelor barbare s'a mai suprapus un element nou, elementul slav, furișat ca tovarăș de suferințe printre așezările elementului daco-roman. Elementul slav a fost covârșit de Daco-Romani, întocmai cum a fost covârșit elementul dac. Daco-Romanii erau și mai numeroși, și „astfel Slavii, străbătuți de înrâurirea noastră, s'au contopit cu noi, așa în cât, astăzi, abia după trăsăturile feții, coloarea părului și alcătuirea trupului, dacă ai putea, să cauți a deosebi pe Românul de origine slavă, de acela al cărui străbun a fost trac sau roman". (Iorga op. cit. p. 34).

Romanizarea elementului illirico-trac a fost terminată înainte de ce s'a început marea năvălire a popoarelor, stârnită de invasiunea Hunilor, astfel, că în fața năvălirilor barbare, a stat *poporul român* deplin format, cu caracter pronunțat *roman*.

Când s'au pus în mișcare Goții și Slavii, când aceștia așezându-se pe neobservate printre Români, elementul român își avea caracterul său, limba sa, firea sa, bine pronunțată, așa că influința ulterioară venită dela Slavi, n'a putut să-i schimbe firea și limba, cel mult i-au îmbogățit materialul lexical cu cuvinte, cari înseamnă noțiuni de a doua mână.

A. D. Xenopol constată: „Ca rezultat al frământării, îndeplinite în timp de veacuri pe pământul mănos al Daciei traiane, avem un popor de rasă latină, care ca atare se afirmă la viață, ca atare vrea să trăiască și să păstreze comoara sufletului său. Din momentul ce acel element nobil și generos pătrunse în constituirea ființei sale, el se crezu ca pe deplin alcătuit. Se mai supuse înrâuririlor ce mai veniră peste el, neputându-le înlătura; însă se apără cât putu de a lor copleșire, și își aduse totdeauna aminte, chiar în timpurile de cea mai grea răstriște, despre înalta origine din care se trăgea" (ed. II. vol. II. p. 165).

„Astel poporul român ieși alcătuit din elementele sale

fundamentale, împreunate aşa fel, încât acel roman să rămână ca predomnitor" (p. 166).

§ 25. Populaţiunea daco-romană sub barbari. Dispariţia oraşelor. Rolul satelor. Organizarea primitivă.

Am văzut în studiul epocei anterioare, ce viaţă înfloritoare s'a desvoltat sub dominaţiunea romană, atât la oraşe, cât şi la sate. Liniile de comunicaţiune, cari legau aşezările de sate şi oraşe din Dacia între sine şi cu imperiul, erau ţinute în rândul cel mai bun. Inflorirea morală a satelor şi oraşelor era ajutată şi promovată de siguranţa de drept, ce o da organizaţia statului roman.

Cu retragerea legiunilor şi a organelor puterii centrale la sudul Dunării, a rămas în Dacia organizaţia cea veche a vieţii orăşeneşti şi a satelor, — căci organele administrative a acestor aşezări locale, nu puteau fi retrase, — dar a dispărut siguranţa vieţii şi averii, care o dă numai organizaţia puternică şi generală a unui stat.

Populaţiunea a trebuit să-şi întocmească traiul după siguranţa aceasta mai redusă, care nu putea să impedece pe barbarii, trăind din prădăciuni şi pândind neîntrerupt pe la hotare momentul potrivit, pentru a jefui rodul muncei locuitorilor cu viaţă aşezată.

Plugarii, nu părăsiră lucrarea pământului, ci trebuiră să are pământul mai adânc, să scoată mai mult rod, spre a avea hrana pentru traiul propriu şi pentru a putea da şi barbarului prădător, care îi era oaspele regulat şi cu care se împăca cum putea. Păstorii de asemenea îşi îngrijiau turmele şi mai departe, crescând mai multe capete în turmă, să poată da şi barbarului şi să le rămână şi pentru nevoile proprii.

Istoricii ne spun, că pe la mijlocul veacului al III., nu era în Dacia nimic mai obicinuit, decât să se vadă sosind trimişii vr'unui rege sau judecător al Goţilor, pentru a cere dijmă dela păstori şi dela plugari, iar dela oraşe un preţ de răscumpărare.[1]) Cei care am trecut prin evenimentele războiului mondial, am văzut, că nici după o civilizaţie de două mii de ani, nu s'a schimbat în privinţa aceasta obiceiul războinicului. Chiar prin asemenea dijmuiri au trecut ţăranii pământului românesc de azi, în urma cuceririi vremelnice din partea duşmanilor.

Oraşele Daciei căzură foarte repede în sărăcie. Fără siguranţa vieţii nu poate fi viaţă de oraş. Populaţiunea nu

[1]) *Iorga*, Ist. Rom. ed. III. p. 29.

mai produce, căci nu ştie pentru cine şi cine îi va lua produsul. Ea părăseşte oraşul şi caută scăpare la sat.

Clădirile oraşelor căzură în ruine. Nu mai era cine să le îngrijească şi să le mai ridice. Drumurile nu mai dădeau siguranţă drumeţului trecător. Negustorii, cari aduseră înainte vieaţa la o înflorire atât de mare, din lipsă de siguranţă au dispărut. Astfel isvoarele de bunăstare şi bogăţie au secat. Vieaţa orăşenească, atât de strălucitoare altă dată, a ajuns în deplină decădere.

Satele cele vechi, rămase din vremea Dacilor şi alte sate noui întemeiate de colonişti, au rămas. In ele trăiau plugarii şi păstorii, cari se pot potrivi mai uşor greului vieţii schimbate. Printre ei se aşează oameni dela oraş, meseriaşi şi alte elemente, cari nu mai aveau ce căuta în oraşele, ce nu le puteau da condiţii de traiu. Se potrivesc şi ei felului de vieaţă dela sat. Având o meserie, ei lucrează pentru trebuinţele sătenilor, iar aceştia plătesc preţul muncii prin productele plugăriei şi păstoritului, cari dau mijloace de traiu pentru toţi.

Satul, în structura sa socială şi economică, e mai resistent faţă de valurile vieţii prădătoare a popoarelor barbare. El produce atât cât poate da şi barbarului, şi rămâne şi pentru traiul sătenilor. De aici se explică trăinicia cea mare, ce au dovedit-o satele, aşezările plugarilor şi păstorilor români, în puvoiul năvălirilor barbare din cursul veacurilor.

Dar pe lângă trăinicia cea mare a vieţii săteneşti, ea mai are şi un neajuns. Vieaţa ţărănească se adună cu greu la un loc, cu greu se încheagă în unităţi de vieaţă organizată de un ordin mai înalt. In lipsa oraşelor, cari au căzut în ruină crescând mărăcini peste ele, în cursul veacurilor s'a închegat cu greu o viaţă de stat. Aceasta încă e una dintre explicaţiile, pentru ce în această epocă, atât de lungă, viaţa de stat s'a închegat aşa de târziu.

Dl N. Iorga caracterizează în următoarele organizaţia primitivă a vieţii săteneşti:

„Fiecare sat era locuit de urmaşii aceluiaş *moş*: tot pământul pe care-l avea satul, şi vatra, şi câmpul, şi pădurea, formau *moşia*: urmaşul cel mai de aproape al întemeietorului, îndeplinia sarcina de judecător, de aceea s'a început a-i zice dela un timp *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceeaşi vale sau în acelaşi ascunzis, unde barbarii nu-i puteau găsi lesne pe oameni, pentru a-i

globi sau jăfui. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude,* când satele se alcătuiseră unul din altul, şi atunci valea toată, câte sate erau într'ânsa; se chema *judeţ.* Slavii aveau dela cuvântul german care înseamnă „rege": *König* şi un nume al lor deosebit pentru jude, pe care ni l-au trecut şi nouă: *cnezi.* Mai multe judeţe laolaltă, fiind vecine, se uniau însă pentru războiu, pentru apărarea de duşman sau pentru căutarea de pradă, de răsbunare; atunci călăuzul se chema „cu un cuvânt împrumutat din slavoneşte *Voevod,* adecă duce."

§ 26. Date privitoare la organizarea popoarelor barbare.

Nu este fără interes pentru studiul aşezărilor de stat şi a istoriei dreptului, a spicui şi puţinele date[1]) ce avem din viaţa popoarelor barbare, cari au trecut peste pământul Daciei.

Goţii trăiau sub un conducător zis *rege.* El nu moştenia tronul, ci era ales din anumite familii. La moartea unui rege, tronul rămâne vacant 40 de ani, în care timp e plâns fostul suveran. *Religiunea* lor a fost, îndată la aşezarea lor în Sciţia, cea *creştină,* în forma ariană.

Hunii au în capul lor un *rege,* care guvernează şi e conducător la luptă şi pradă. El e considerat de fiu al ceriului. E ales dintr'o singură familie, privită de cea mai nobilă. Toţi fiii regelui erau îndreptăţiţi de a fi aleşi la tron. Ofiţerii curţii formau o ierarhie puternic organizată. In jurul regelui exista o aristrocaţie puternică.

Hunii aveau cultul strămoşilor. Deşi ei trăiau în incursiuni în ţări depărtate, trimeteau delegaţi în ţara lor de origină, să aducă sacrificii pentru strămoşii lor, îngropaţi acolo. Aveau credinţa în nemurire şi viaţa după moarte.

Aveau sclavi, dar nu de naştere, ci făcuţi prin capturare, îi întrebuinţau la paza cirezilor şi a turmelor.

Familia la Huni nu e monogană. Hunul putea avea atâtea femei, câte putea nutri. Inrudirea nu era piedecă de căsătorie.

La Huni domnia cea mai desăvârşită lipsă de respect pentru viaţa şi averea străinilor. Forţa da cinste bărbaţilor. Bărbaţii în plină putere aveau toate avantagele, iar bătrânii erau disconsideraţi.

Hunul nu trebuia să cadă nici mort în mânile duşma-

[1]) Aflăm aceste puţine date în Istoria dreptului român a dlui *Peretz,* de unde le estragem.

nului, iar cel ce reuşia să ia capul cameradului ucis şi să-l aducă acasă, era moştenitorul lui.

Bunacredinţă predomina în raporturile dintre ei, iar cuvântul dat era lege. Cine fura, sau omora, era pedepsit cu moarte.

Despre *Gepizi* ştim că erau creştini arieni, ca şi Goţii. Aveau aceleaşi obiceiuri; despre viaţa lor juridică lipsesc orice date.

Avarii sunt înfăţişaţi ca popor nomad cu obiceiuri sălbatice. Tu-lun a fost primul lor legislator, care a introdus mijloace de disciplinare a armatei sale, instituind pedepse pentru mişei şi recompense pentru viteji. Monarhia pare să fi fost la ei ereditară în linie bărbătească. Familia era poligamă. Femeile erau într'o condiţiune de inferioritate.

Slavii (Sclavinii şi Anţii) sunt arătaţi de istoricul Procopius, că trăiesc în democraţie şi toate lucrurile se discută în comun.

La Slavii de sud şi de nord, baza vieţii comunale şi de stat este comunitatea familiară (Hauskommunion). In ea mai multe persoane de aceeaşi origină, sau familii înrudite, trăiesc la un loc sub conducerea unuia din cei mai bătrâni, ales de ei (zis: vladika s. starosta în boemă, starjeşina la sârbi, djado, domakin la Bulgari). Cel mai bătrân hotăreşte asupra averii comune, repartizează munca, face vânzarea şi cumpărarea în interesul tuturor. Bunul familiei e proprietatea comună, între membri domneşte egalitatea. Astfel sărăcia era cu neputinţă.

Mai multe comunităţi familiare trăind la un loc formau un neam. Provincia locuită de oamenii dintr'un neam, se chema *jupa*, centrul ei era cetatea = *grad*, aşezată în mijlocul mlaştinelor sau pe un deal apărat cu ziduri sau râpi. In jupă un bătrân numit *jupan* avea conducerea, era ales totdeauna dintr'o anumită familie. Din aceste familii se desvoltă nobilimea. Afacerile jupei erau decise în adunarea bătrânilor tuturor familiilor.

Nu suferiau domnia unei singure persoane. Se uniau neamurile numai la vreme de pericol, pentru apărare sau atac în comun. Dar cât ce trecea pericolul, reveniau iar la libertate.

§ 27. Dovezi pentru aflarea Românilor în Dacia, înainte de venirea Ungurilor. (Toponimie, cronici, documente.)

Dela venirea Avarilor în Panonia, — a căror putere a fost desfiinţată prin Carol-cel-mare la anul 797, dar mai ales dela emanciparea Bulgarilor de sub Avari la anul 634, când s'a stâns ori-ce stăpânire a Avarilor peste Dacia traiană, — şi până la sosirea Ungurilor, nici un popor barbar n'a turburat liniştea populaţiunei din Dacia traiană. Domnia bulgară, care se consolidase la sudul Dunării într'un stat puternic, avea o anumită stăpânire politică asupra acestei provincii. Domnia bulgară era o putere de stat, care oferia siguranţă şi linişte poporului din această provincie. Ea era un avantaj oferit de viaţa organizată de stat.

In această epocă de peste 300 ani, poporul român şi tovarăşii lui slavi, dacă se şi admite ipoteza de a-şi fi părăsit aşezările vechi din sate, au început reconstituirea vieţii aşezate, în vechile locuri de aşezare.

Că înainte de venirea Ungurilor a trăit în pământul Daciei poporul român, ieşit format ca o naţionalitate cu o fire şi limbă specifică, că la sosirea Ungurilor a fost găsit aici ca popor băştinaş, e un adevăr dat de toate isvoarele istorice, cari se ocupă cu venirea Ungurilor.

Dar o dovadă mai puternică decât datele isvoarelor ne dau numirile române sau în parte slavone ale satelor şi oraşelor reînfiinţate de Români înainte de venirea Ungurilor, cum şi ale dealurilor, munţilor, râurilor. Aceste formează o puternică dovadă pentru întâietatea neamului românesc în stăpânirea teritoriului provinciei Dacia. *Având sate şi oraşe, s'au organizat şi cele dintâi începuturi de state, care s'au găsit la venirea Ungurilor în Dacia.*

Numirile satelor şi oraşelor înfiinţate de Români au fost primite şi de Unguri şi de Saşi la aşezarea lor aici şi traduse conform spiritului limbei lor. Câteva numiri tipice, care dovedesc origina română şi vechimea faţă de cele ungare resp. săseşti sunt următoarele:[1])

Clujul înainte de veacul al XIII. a fost numit numai *Clus* sau după pronuncia românească, scris cu ortografie fonetică: Cluj. Forma latinească e: Claudiopolis, adecă oraş după numele unei persoane Claudius, dar numit şi păstrat de Români în forma „Clus". Când au venit Ungurii în Ardeal, au găsit forma românească a numelui de oraş, care au luat-o şi ei.

[1]) *v. Aug. Bunea, Incercare de istoria Rom. pag. 114.*

Dar cum spiritul limbei lor nu sufere un grup de două consonante la început „cl" — au pus o vocală între ele — Culus. Mai târziu trăgându-se şi un zid de apărare în jurul oraşului cu acest nume, ajungând cetate = vár, i-au zis Culusvár, din care a fost prefăcut mai târziu în forma de azi, Kolozsvár. Dacă ar fi venit Ungurii aici înaintea Românilor, ei ar fi dat oraşului găsit cu numele Kolozsvár numirea de *Colojoara* sau *Cojoara*, după analogia Ujvár — *Uioara* sau Kolozsakna — *Cojocna*.

Turda (sub Romani Potaissa) e numită după reîntemeietorul Turda, care a existat ca nume de familie.[1]) Ungurii îi zic *Torda*, iar Românii numai *Turda* (în documente îl găsim la anul 1075). Dacă ar fi venit Ungurii înaintea Românilor, când numirea era *Torda*, după spiritul limbei româneşti Românii nu i-ar fi putut zice altcum decât *Toarda*, după analogia poartă, coardă, toarnă.

Deva, amintită în documente pe la anul 1269, e botezată după un nume de persoană, care se întâmpină la sudul Dunării la persoane de origină romană.[2]) Oraşul Deva nu a putut fi întemeiat de Unguri cu un nume roman, ci ei l-au găsit aici. In Ardeal şi azi există Români cu numele Deva.[3])

Dejul, amintit în documente în veacul al XIII., a fost întemeiat de Români şi numit după numele unui cneaz român. Cnezi români cu numele de *Des* şi *Dees* se găsesc în documentele vechi.[4])

Orăştie e numită după întemeietorul ei *Oräş*, nume amintit în documentele ţărilor rom.,[5]) ca şi *Orăştioara*, Ungurii l-au prefăcut, conform spiritul limbei lor, în város, punând şi pe Szász ca atribut. Dacă veniau Românii după Unguri, ei îi ziceau Văraş sau chiar Broş după Broos din S. Ambrosius.

Bălgrad (Alba-Iulia — numit de ţăranul rom. aşa până azi) e slav şi înseamnă: Cetate albă, în documentele latine, începând cu veacul al XII. tradus: Alba (Transsylvanensis), Ungurii l-au tradus Fejér, sau Fehérvár. Dacă veniau Românii după Unguri găsindu-l în această formă ei i-ar fi zis Firioara, după analogia Şirioara — Sárvár, Firihaza — Fehéregyház. Românii niciodată n'au tradus numele localităţilor întemeiate şi botezate de Unguri, ci le-au prefăcut după spiritul limbei lor.

Bârsa, (*Ţara Bârsei*) după cele mai noui cercetări filolo-

[1]) Se află şi în Anonymus: Gesta Hung. Cap. 19... „a cuius progenie Turda episcopus descendit.

[2]) Iirecek:... „Deva filia Stanoe de Smecchia in Cattaro".

[3]) Un student al facultăţii de drept din Cluj are acest nume de familie.

[4]) Pesti Frigyes A szörényvármegyei oláh kerületek p. 51 şi 61.

[5]) Citat şi de d-l N. Iorga. Geschichte des rum. Volkes I. 283.

gice [1]) e nume de origine dacă, păstrat de locuitorii români ai Daciei până la venirea Ungurilor, cari l-au prefăcut în *Bárcza*, iar Saşii în *Burzenland*.

Târnava (numele a două râuri din Ardeal şi după ele a două judeţe, Târnava-mică şi Târnava-mare) e nume slav, găsit şi în alte părţi, atât în teritorul locuit de Slavi, cât şi în cel românesc, ca *Ternova*, *Tirnova* (jud. Arad). In limba slavă are însemnarea de: râul spinului. Ungurii l-au tradus în limba lor veche: Kükül — spine şi jó — râu, Saşii apoi l-au zis Kokel după denumirea ungurească. Dacă veniau Românii după Unguri, ar avea numele *Cocläu* după forma ungurească şi nu după cea veche de origine slavă.

Sunt unii scriitori, cari susţin, că numirile de origine slavă şi dacă (cazul *Bârsa*) au trecut dela Daci resp. Slavi deadreptul la Unguri. Adevărul este, că Ungurii, ca popor venit cu mult mai târziu în Ardeal, le-au luat dela Români. In vremea când au ajuns ei să aibă nevoe a numi localităţile şi a trece numirile în documente (secl. XIII şi XIV), nu era alt popor în Ardeal, care ar fi putut păstra aceste numiri vechi, decât Românii. Se ştie însă că Românii trăiau sub influinţa unei culturi slavone, atât în organizaţia socială de stat, cât şi în cea bisericească, cu limba oficială slavonă, care trebuia să fie foarte răspândită la Români, chiar ca latina la occidentali.

Afară de numirile de localităţi date mai sus, sunt încă o mulţime de numiri vechi. In fiecare judeţ se găsesc exemple, pentru a le putea aduce ca argumente întru confirmarea adevărului susţinut de ştiinţa românească.[2])

Al doilea argument puternic pentru vechimea elementului românesc în Dacia este terminologia aşezămintelor de stat, găsite aici la venirea Ungurilor. Numirea aşezămintelor de stat este de origină slavă-bulgară.

Statele naţionale găsite aici, au în capul lor conducători numiţi: *voevozi* (*vojavoda* = conducător de răsboiu). După cercetările lui I. Bogdan numirea a fost împrumutată dela Slavi într'o epocă cu mult mai veche, decât constituirea statelor slave diferenţiate. Această epocă o pune înainte de venirea Ungurilor, între secolul VI şi IX. Tot cu cuvânt de

[1]) V. articolul Bârsa din revista „Pagini Literare" din Arad Nr. 4 din 1916 p. 83 de Dr. Nic. Drăganu, profesor la facultatea de litere din Cluj.

[2]) v. Xenopol II. 173. Cărpiniş — Kerpenyes, Daia — Dálya, Topârcea — Toporcsa — Tschapertsch, Buia — Bolya — Bell, Reşinar — Resinár — Reschinar, Buzeu — Bodza — Bodsau.

origină slavă e însemnată şi clasa nobililor la Români, *boierii*, care derivă dela cuvântul *boljar* = nobil. In această categorie intră denumirea tuturor funcţionarilor dela curtea voivozilor români, cum vom vedea mai târziu.

Documentele istorice vechi dovedesc în chip neîndoios existenţa Românilor în Dacia-traiană la venirea Ungurilor.

Cronica Notarului anonim al regelui Bela înşiră veovodatele, găsite de Unguri la venirea lor şi anume: *Menumorut* pe lângă Criş, *Gelu* în Transilvania pe lângă Someş şi *Glad* în Banat. Numirile de localităţi şi râuri redate în Cronică sunt româneşti d. e. *Morisius* şi *Morus, Crisius, Zomus* (Someş), *Temus* (Timis), *Copus* (Căpuş), *Esculeu* (Aşcilău). Se înţelege, ele sunt reproduse cu ortografia latină medievală, cum a putut să le susceapă urechea unui ungur, puţin obişnuit cu graiul românesc.

Despre oastea lui Glad spune Anonimus, că era compusă din Cumani, *Români* şi Bulgari. Românii erau populaţiunea băştinaşă a Banatului. Bulgarii erau reprezentanţii statului bulgar, puteau fi ofiţeri mai înalţi, Cumanii însă au venit 200 de ani după Unguri în Europa.

Despre ducatul lui Gelu, aşezat lângă Someş, arată că era locuit de *Români* şi Slavoni.

Anonimul mai spune într'un loc al cronicei sale, că *Panonia* la venirea Ungurilor ar fi fost locuită de Slavi, Bulgari, *Valahi* şi *păstorii Romanilor*. Aceşti „păstorii Romanilor" erau Românii, cari veniau cu turmele lor dela munte şi treceau în câmpia dintre Tisa şi Dunăre, zisă şi pustia Avarilor. Din cauza, că era întrebuinţată ca păşune, se mai numia şi *pascua Romanorum*.

Cronicarul *Simion Kézai* spune, că sub Attila eşiră cetăţenii romani din oraşele Panoniei, retrăgându-se în Apulia, *iar Valachii, cari fuseseră păstorii şi colonii lor, rămaseră de buna lor voe în Panonia* (Xenopol II. 183).

Cronicarul rus *Nestor* scrie pela anul 1100 în cronica sa privitor la venirea Ungurilor: „... Ei veniau dela răsărit şi trecură nişte munţi înalţi, care s'au numit munţii ungureşti şi *se apucară la luptă cu Vlahii şi Slavii care locuiau aceste ţări...*" (Xenopol II. 183—185).

Afară de aceste cronici, existenţa Românilor în Dacia la venirea Ungurilor e dovedită şi documentar chiar dela prima apariţiune a documentelor ungureşti. Documente din veacul al XII arată următoarele nume româneşti: *Creţu* la

1135, *Mykula* şi *Myroslov* 1219, *Cusma, Bessu, Bud, Bendu* 1221, *Mic, Barbatus* 1239, *Nugul, Ciobanul* 1246, *Vecul, Budul* 1252.[1])

O diplomă a regelui Bela IV din 1250 menţionează ajutorul dat de regele Andreiu II. lui *Borilă Asan*, împăratul Româno-Bulgarilor în anul 1210 în contra răsculaţilor din Vidin, când comandantul oştirei loachim a avut în oaste Saşi, *Români*, Săcui şi Pecenegi. („Associatis sibis Saxonibus, *Olachis*, Siculis, Bisenis, in subsidium transmissit" — document descoperit de Karácsonyi I. în Budapesta, Századok 1912. 292).

Un document din 1227 reproduce conţinutul unui alt document mai vechiu al regelui Coloman (1095—1114), prin care regele confirmă unor Români din ţinutul Crasnei, a căror nume schimonosite sunt: *Voinea, Dinu, Vulcan* şi *Micul*, stăpânirea asupra pământului lor şi le dă mai multe privilegii.

Un document din 1763 arată că s'a produs în justiţie un alt document mai vechiu din 1445, în care se confirmă în persoana urmaşilor Petru, Mândru, Han, Costea, Sandrin, Nicolae de Pop şi Nicolae din Vizău, *donaţia făcută de regele Sf. Ştefan străbunilor Negrilă şi Radomir în comitatul Vişăului.*

Un document din 1437 (din anul când s'a făurit *Unio trium nationum*) arată, că ţăranii români şi unguri revoltaţi cer să li-se înapoieze libertăţile, care le aveau încuviinţate de *regele Sf. Ştefan.* (Xenopol II. 188—189).

Din toate aceste dovezi se constată peste ori ce îndoială, că pe pământul Daciei traiane poporul românesc e mai vechiu decât cel unguresc şi săsesc, care au venit mai târziu, când trecuse puvoiul oardelor barbare, şi că dreptul istoric al neamului românesc asupra acestui pământ, este în afară de orice discuţie.

Că Românii au fost constituiţi aici în organizaţii de stat şi că Ungurii i-au găsit în aceste organizaţii, vom arăta în alt capitol.

§ 28. Biserica Românilor din Dacia traiană.

In timpul organizării provinciei Dacia, afară de religiunea dominantă a imperiului roman, se răspândia şi noua religiune a omenimei, religiunea creştină. Istoricii admit, că cu elementele populaţiunii aduse în provincie, pentru a asigura stăpânirea romană, a venit şi religiunea creştină. Atât între colonişti, cât şi între legionari erau mulţi măr-

[1]) Documentele citate la N. Iorga, Geschichte des rum. Volkes I. 213.

turisitori ai noilor învățături, deși mărturisirea în public a acestora era oprită, iar creștinii erau persecutați.[1]) Dovezi directe despre existența creștinismului în Dacia, în timpul domniei romane, sunt puține. Aug. Bunea menționează: o piatră sepulcrală, găsită la Napoca din veacul III., pe care este pus sub inscripțiune monogramul lui Christos, apoi găsirea a 12 rude de aur, ieșite din monetăria dela Sirmium din veacul al IV., descoperite la Crasna (din jud. Sălagiu), pe care de asemenea e gravat monogramul lui Christos în forma cea mai veche (Incercare de istoria Rom. p. 29—30). Ele există însă mai pe sus de ori ce îndoială în lexiconul limbei române. Toți savanții nepreocupați recunosc, că cuvintele limbei noastre, care denotă noțiunile cele mai esențiale ale religiunei creștine, sunt de origine romană. Prin urmare Românii au trebuit să primească aceste noțiuni ale religiunii într'o epocă, când limba latină era limba poporului. Aceste noțiuni sunt: Dumnezeu (Dominus Deus), Duminecă (Dominica), creștin (chrestianus), sânt (sanctus), înger (angelus), biserica (basilica), cruce (crux), altar (altar), păcat (peccatum), etc. etc.

Dovezi, că creștinii din Dacia, au fost persecutați din primele timpuri ale domniei romane, avem. Eustatiu, comandant de legiune din Dacia sub Traian, a suferit martiriu la 117 d. Chr. cu toți casnicii săi. Mercuriu (declarat mai târziu de sfânt) a suferit martiriu la 255 în Dacia.[2]) Când între creștini se găsia și un comandant de legiune, creștinismul fără îndoială era răspândit și între legionari.

După retragerea legiunilor la sudul Dunării, elementului roman i se dă o mai mare importanță în Dacia aureliană. Comunicația între poporul dela nordul și sudul Dunării rămâne vie. Nu se poate admite, că prin retragerea legiunilor s'ar fi perdut urma creștinismului în Dacia dela nordul Dunării. Din potrivă, avem date, că în părțile Daciei episcopul Nicetas propaga creștinismul, pentru ce obținu atributul de „episcopul Dacilor". Episcopul Theotinus din Tomi propaga creștinismul și între Huni, cari îl numiau „Deus Romanorum." După anul 270 d. Chr. ambe Daciile aparțineau Iliricului, cu centrul Sirmiu. Dela anul 313 d. Chr. religiunea creștină ajunge a fi recunoscută și de către stat. Din acest

[1]) Vezi H. Schwicker, „So wahr es aber zu sein scheint, dass noch im ersten Jahrhunderte des Christentums mehrere christliche Gemeinden in Dacien und Pannonien gestiftet worden seien" — citat la Dr. Popoviciu, Istoria Bănatului p. 58.

[2]) V. Dr. Popoviciu, Istoria Banatului p. 60.

timp (325 primul sinod ecumenic) începe organizaţia pe faţă a bisericei creştine.

Organizaţiile bisericei creştine din Dacia erau subordonate jurisdicţiunei archiepiscopului din Sirmiu. După devastarea Sirmiului prin barbari (între 440 şi 450 d. Chr.), Archiepiscopul îşi mută reşedinţa la Tesalonic, unde rămase până în timpul împăratului Iustinian (535). La sinoadele ecumenice (381 Constantinopol, 431 Efes, 451 Calcedon) au luat parte şi episcopi din părţile Daciei[1]). Limba de stat şi a armatei până la începutul veacului VII. era cea latină. Populaţiunea rurală se folosia de latina vulgară, care în Dacia era româna, în forma ei primitivă, resultată din amestecul elementului roman şi dac. In veacurile III.-V. limba română nu venise în atingere cu elementele slave, ea presenta şi în biserică înfăţişarea ei originală.

Impăratul Iustinian la 535 d. Chr. mută reşedinţa archiepiscopului dela Tesalonic la Prima Iustiniana (Scupiae, Scopidaecum, locul natal al împăratului). Archiepiscopul e ridicat la rangul de primate (fiind al treilea în rang după Roma şi Constantinopol), jurisdicţiunea lui e estinsă şi asupra creştinilor dela nordul Dunării.[2]) Prima Iustiniana ajunge centrul vieţii bisericeşti şi pentru Românii din Dacia. După 200 ani (la 732) împăratul Leo, ajuns în duşmănie cu Roma, desfiinţează Archiepiscopatul din Prima Iustiniana, iar teritorul îl subordonează patriarchului din Constantinopol, ajungând pentru un timp acesta centrul vieţii bisericeşti a Românilor din Dacia.

In cursul luptelor dintre biserica din Roma şi cea din Constantinopol, Românii lăsaţi pe propriile lor puteri, în marea popoarelor barbare dela nordul Dunării, în veacul al VII. ajunseră în tovărăşie de arme, şi mai târziu în alianţă cu Bulgarii, cari după o petrecere de peste două sute de ani în mijlocul elementelor creştine, la 864 se botează şi ei în legea creştinească, întemeindu-şi organizaţie bisericească proprie, în cap cu archiepiscopatul din Ochrida. Românii s'au asociat şi în cele ierarhice aliaţilor lor politici şi astfel la 864 ajung sub jurisdicţiunea Archiepiscopiei bulgare dela Ochrida,

[1]) V. Idem p. 75—76.

[2]) In novela XI a lui Iustinian este dispoziţia: „Sed in Aquis quae est provincia Daciae ripensis, ordinari volumus a tua sanctitate Episcopum...„ Dr. Popoviciu op. cit. p. 84—85 susţine, că sub „Aquae" = Ad Aquas din timpul Romanilor, se pot înţelege Băile Herculane de lângă Mehadia, unde ar fi fost cea dintâi şi unica episcopie cunoscută pe teritorul Daciei traiane.

care era supusă patriarhatului din Constantinopol. Limba bisericei fusese până acum cea latină şi în parte cea greacă, dar cu încreştinarea Slavilor, apostolii acestora, Metodiu şi Ciril, traduc liturgia în limba slavă, aprobată şi de papa dela Roma (propaganda lui Metodiu şi Ciril începuse la Slavii din Moravia-mare şi Panonia), care îi sfinţeşte de episcopi (869). Reforma produce mare împotrivire, noii episcopi sunt persecutaţi, dar ei trec în Bulgaria. Limba slavă rămâne biruitoare şi înlocueşte în ierarhia Slavilor pe cea latină şi greacă. Astfel ajunge limba slavă de limbă ierarhică şi liturgică a bisericei Românilor. Cu limba slavă au primit Românii şi noul alfabet, compus de Metodiu şi Ciril, din literele romane şi greceşti.

Dintre învăţăceii apostolilor creştinismului la Slavi unul cu numele Moznopon ar fi predicat învăţăturile slave în munţii Românilor.[1]) Maghiarii încă au primit la început creştinismul dela preoţi din răsărit. Ducii Bulcs şi Gyula s'au încreştinat la Constantinopol şi au adus cu sine pe episcopul Hieroteius (948).

Românii rămân în ierarhia bisericei bulgare până după înfiinţarea principatelor naţionale. Ei sunt subordonaţi episcopului din Vidin, cum se constată şi din datele păstrate referitor la primele state găsite aici la finea veacului al IX-lea.

In tot timpul legăturilor bisericeşti cu biserica bulgară, şi înainte de existenţa aceleia, legăturile politice şi bisericeşti, între sudul şi nordul Dunării, sunt naturale. Influinţa, exercitată de biserica slavă şi de viaţa politică bulgară asupra Românilor, e explicabilă.

---

[1]) Idem p. 129 citat din Roesler, Rumänische Studien.

INSTITUȚIUNI JURIDICE.

§ 29. Dreptul roman în Dacia.

Provincia romană Dacia, ca parte integrantă a imperiului, a fost cârmuită de legile imperiului. Pentru a putea cunoaște dreptul și așezămintele juridice, sub a căror regim a trăit poporul Daciei traiane, va trebui să studiem comoara de așezăminte juridice, care au stăpânit societatea romană în timpul colonizărei și organizărei provinciei, până în timpul când raporturile oficiale dintre imperiu și provincie au fost întrerupte. Cunoscând structura juridică a societății romane la epoca aceasta, vom cunoaște și regimul juridic al societății din Dacia.

Dreptul societății romane în veacul al II. d. Chr., era dreptul clasic, așa cum se desvoltase în timpul regilor, în timpul republicei și al imperiului până la Traian.

Ca ori-ce societate primitivă, așa și cea romană, în opera de organizare a început cu normele de drept, isvorite din geniul național, *mos majorum*, obiceiul din bătrâni în forma dreptului nescris, jus non scriptum. Progresând munca constructivă a statului, s'a ajuns la normele de drept scrise.

Primul monument juridic de drept scris este *legea celor XII table*, compusă în veacul al III. după întemeiarea Romei. Legea celor XII table e cea mai fidelă icoană a regulelor de drept, care cârmuiau societatea romană în timpul compunerii ei. Ea conține norme de drept civil, de procedură și de drept penal. Deși nu ni s'a conservat în întregime, ea e reconstruită pe baza operelor juriștilor romani, cari s'au ocupat cu ea. Astfel astăzi poate fi studiată aproape în întregime. Celelalte isvoare, în care este depozitată comoara de drept roman sunt: *senatusconsulte legile, edicta magistratuum, responsa prudentium, constitutiones principum.*

Studiul amănunțit al instituțiunilor dreptului roman, cum și a normelor, cari cârmuiau societatea romană, aparține disciplinei dreptului roman.

Din punct de vedere al studiului istoriei dreptului român, ne restrângem a studia câteva instituțiuni principale, căutând mai ales stadiul de evoluție, în care au ajuns ele în veacul al II. și III. d. Chr., timpul dominațiunei romane. Stadiul, în care a ajuns desvoltarea dreptului roman până în acest timp, formează dreptul coloniștilor și în general al populațiunii romane din Dacia. Instituțiunile de drept, turnate în această formă, au fost păstrate de Daco-Români și în veacurile viitoare, fie în forma dreptului scris, fie în forma de mos majorum, obiceiul pământului, jus valachicum ab antiquo, până în timpurile mai bune, când, peste 14 veacuri, prefăcute după necesitățile societății, adăugite în urma influințelor externe, au fost codificate ca drept scris, în cele dintâi cărți de legi ale statelor române.

Căutând originea vechilor așezăminte ale poporului român, nu le putem căuta în dreptul roman din epoca lui Iustinian, căci strămunii noștri nu le-au cunoscut. Rămași în Dacia, cu orice legături oficiale cu patria-mamă întrerupte, ei n'au mai primit direct reformele juridice venite ulterior. Aceste au mai exercitat influință asupra poporului dacoroman numai târziu de tot, prin legile împărătești, prin doctrina desvoltată și prin isvoarele, cari au servit de bază la legiuirile Domnilor români de după veacul al XIV.

Influință directă asupra desvoltării de drept din Dacia a exercitat numai dreptul roman din epoca clasică, când — zice dl I. Peretz — „jurisconsulți, ale căror nume vor rămânea în veci neperitoare, cercetau și lămuriau problemele dreptului, când Papinian, prefect al pretoriului, avea de asesori pe Paul și Ulpian. Acesta este dreptul roman, care a pătruns și a fost practicat în Dacia; asupra acestui drept trebuie să se îndrepte privirile istoricului dreptului român; cu acest drept trebuiesc comparate obiceiurile vechi juridice ale poporului român, atunci, când ele nu se regăsesc nici în legiuirile bizantine, nici în legiuirile și obiceiurile juridice slave.[1])

[1]) Op. cit. p. 163.

Studiul instituțiunilor juridice poate fi înțeles numai după cunoașterea materiei referitoare din dreptul roman. Se recomandă studenților, să ieа această parte a materiei numai după ce vor fi studiat materia respectivă din dreptul roman.

§ 30. Cetățenia romană. Cives Romani. Peregrini.

În societatea romană se deosebiau 2 clase sociale de oameni liberi: *Cives Romani* și *peregrini.*

Cives Romani erau descendenții celor 3 triburi (ramuri) ale poporului roman: Ramnes, Tities, Luceres. Peregrini erau elementele în afară de acești descendenți.

Numai *civis Romanus* avea drepturi depline. El se bucură de *jus suffragii* (dreptul de alegător în adunările cetății), *jus honorum* (dreptul de a purta funcțiuni, *jus milititae* (dreptul de a fi soldat în armata cetății), *munus judicis* (capabilitatea de a fi judecător), dreptul de a fi *senator, jus sacrorum publicorum* (dreptul de a participa la serviciile religioase publice), *jus provocationis ad populum* (dreptul de a apela la adunările poporului în cauze criminale de importanță capitală). Aceste erau îndreptățiri de drept public. De drept privat erau: *connubium* (dreptul de a întemeia familie și a câștiga drepturi asupra membrilor familiei), *commercium* (dreptul de a câștiga avere și a încheia contracte după dreptul roman), *testamenti factio,* dreptul a transmite averea după moarte prin testament, sau de a fi martor testamentar.

Urmașii celor 3 triburi, după estinderea puterii romane în afară de cetate prin cuceriri, au rămas a fi singuri cu drepturi depline, *cives optimo jure, patrici.* Popoarele cucerite au ajuns a fi cetățeni inferiori, *cives non optimo jure, plebei.* Aceștia nu se bucurau de deplinătatea drepturilor celor dintâi, erau excluși din îndreptățirile de drept public și din connubium, dar se bucurau de commercium. Cu timpul însă plebeii și-au eluptat asimilarea în drepturi cu patricianii, obținând dreptul de a fi senatori, connubium între patriciani și plebei, dreptul de a fi funcționari, etc.

Altă categorie de cetățeni inferiori erau *libertini,* cei eliberați din sclăvie. N'aveau jus honorum, nu puteau fi senatori. Chiar și copiii lor nu aveau drepturi depline.

În această categorie erau și *municipes,* cetățeni ai orașelor cucerite de Romani. Ei rămâneau în drepturile lor, păstrându-și legile avute, autonomia. Se bucurau de commercium după dreptul roman.

Cetățenii romani așezați în provinciile cucerite, formând orașe cu rang mai înalt *(coloniae civium Romanorum)* duceau cu ei drepturile avute la Roma. Dacă erau originari din afară de Roma, din Italia, se bucurau de drepturile cetățeniei numite latinitas (*coloniae Latinae*, cu *jus Latii).*

Peregrini sunt popoarele cucerite, ajunse în raporturi de prietenie cu Roma. Asupra acestora nu era estinsă cetăţenia romană. Popoarele provinciilor din afară de Italia, plătiau impozite către statul roman. Erau considerate ca *socii*, prieteni. Unor provincii li s'a dat jus italicum. Peregrinii sunt cârmuiţi de *jus gentium*, sau chiar şi de dreptul lor naţional. Magistraţii în unele cazuri îi consideră prin ficţiune de cetăţeni romani, admiţându-le încheierea unor contracte de drept roman.

În provincia Dacia populaţiunea, cumpusă din deosebite elemente, cum am văzut, din punct de vedere al cetăţenici, ţinând seamă de cele de mai sus, se puteau găsi următoarele elemente:

Funcţionarii, soldaţii, coloniştii puteau să fie: *cives Romani*, cu *jus Latii*, *libertini* şi *peregrini*. Autohtonii, vechii locuitori ai Daciei, erau *municipes*.

Afară de aceştia erau *sclavii*.

Reforma împăratului Caracalla, prin care a estins cetăţenia romană în anul 212 d. Chr. asupra tuturor cetăţenilor liberi ai imperiului, a adus egalitatea pentru toţi şi în provincia Dacia. Escepţiune au rămas numai libertinii şi celelalte categorii de neliberi.

§ 31. Familia romană.

Familia romană e întemeiată pe *puterea paternă* (patria potestas). Întemeietorul familiei, tatăl, câtă vreme e în viaţă, e singur stăpân în mod absolut, asupra soţiei, copiilor şi a descendenţilor acestora. Are drept de viaţă şi moarte asupra lor, poate să-şi vânză copiii. Tatăl e singur proprietar asupra întregei averi, asupra fructelor rezultate din avere, din munca soţiei, copiilor şi sclavilor.

Autoritatea tatălui nu se desfiinţează decât prin moarte sau prin perderea drepturilor cetăţeneşti (capitis deminutio). Nici chiar vinderea copilului nu desfiinţa puterea paternă. Dacă copilul era liberat de cumpărător, nu devenia sui juris, ci numai după a treia vânzare.

Legătura de rudenie era agnaţiunea, înrudire se năştea numai prin bărbaţi. Rudenii mai depărtate, în lipsa agnaţiunei, erau aparţinătorii la o gens (generaţiune) comună, gentilitas. Cari purtau acelaş nume, aveau nomen gentilicium.

Descendenţii femeilor erau rude numai cu familia tatălui lor, cu familia (părinţii, fraţii etc.) mamei lor nu.

Soţia nu era sui juris, ci era supusă tutelei perpetue a bărbatului.

Puterea paternă (manus) asupra copiilor, se năştea prin procreaţiune şi adopţiune, asupra soţiei prin actul formal al căsătoriei (confarreatio. coemptio, usus).

Afară de tutela asupra celor aflători sub puterea paternă, există tutela impuberului şi curatela asupra nebunului (furiosus) şi prodigului (prodigus).

Cu timpul această reglementară strictă a familiei, a fost reformată.

Sub imperiu în veacul II. şi III. (timpul domniei romane în Dacia) dreptul tatălui de a-şi pedepsi copiii e restrâns. Traian constrânge pe tată, să emanicipeze pe fiul maltratat. Mai târziu el nu poate aplica copiilor decât pedepse uşoare. Pentru pedepse mai grave, trebuie să ceară hotărîrea magistratului. Dreptul de viaţă şi moarte a dispărut.

Fiul câştigă personalitatea juridică. El câştigă dreptul de a cere alimente dela tatăl său, de a reclama în contra lui la magistrat. Filius familias câştigă capabilitatea de a face acte juridice în numele său, să se oblige faţă de altul. Ce câştigă fiul, trece în patrimoniul tatălui. Mai târziu, împăraţii crează averea proprie a fiului (peculium).

Vechea formă de rudenie, agnaţiunea, îşi perde însemnătatea. Se ridică la valoare înrudirea de sânge, cognaţiunea. Gentilitatea era dispărută prin secolul al II. al imperiului.

În secolul al II. şi III. mijloacele de a dobândi puterea paternă, erau tot cele vechi. Căsătoria s'a întrodus fără manus, formele vechi de încheiere a căsătoriei (coemptio, usus) erau uitate, iar o lege din anul 23 d. Chr. schimbă caracterul confareaţiunei, declarând, că prin această formă de căsătorie, femeia vine sub manusul bărbatului numai privitor la cele sacre. Femeia căsătorită fără manus, rămâne rudă cu familia sa, rămâne proprietară a averii sale. Se naşte instituţia dotei, independenţa femeii şi divorţul (repudiul şi din partea femeii, cum era mai nainte numai din partea bărbatului.)

Femeia nu mai cade sub puterea bărbatului său. Fiind sui juris, rămâne în acest drept, ne mai fiind sub tutela bărbatului, ea rămâne sub cea a agnaţilor săi.

Drepturile bărbatului faţă de soţie sunt: De a fi respectat de soţie, de-a o reclama, dacă tatăl ei ar abuza de puterea sa (interdictum de uxore ducenda, exhibenda), de a ucide pe soţia adulteră. În căsătoria fără manus, între mamă şi copiii săi nu rezultă înrudire, aparţin unor familii diferite, fără a avea drepturi şi datorii unii faţă de alţii.

Puterea paternă se stinge, afară de formele cunoscute, şi prin emancipaţie (capitis deminutio minima), prin ridicarea fiului la demnităţi ca d. e. flamen Jovis pentru băieţi, vestală pentru fete. Cu ocaziunea emancipaţiei perdea agnaţii, fiind sui juris, dar rămânea cu cognaţii, îşi păstra peculiul (profecticium şi castrense).

Cam aceste erau regulele de drept privitoare la familie, ce se aplicau cetăţenilor romani în Dacia.

§ 32. Proprietatea.

Pater familias, stăpân asupra familiei, este stăpân şi asupra averii, patrimoniului.

În timpul legii celor XII table nu mai există proprietatea comună, ea mai avea numai puţine urme în aşezămintele de drept public. Forma proprietăţii în societatea romană era proprietatea individuală, atât asupra imobilelor, cât şi asupra mobilelor. Se numia: dominium ex jure Quiritium, proprietatea quiritară.

În reglementarea ei, proprietatea romană era îngrădită în mod foarte riguros. Pentru a o câştiga erau 3 condiţii neomisibile: persoană cu drept de proprietate romană, obiect admisibil pentru proprietatea romană şi un mod roman de transmitere a proprietăţii. Lipsia una dintre aceste condiţii, nu rezulta proprietate quiritară.

Diferau modurile de a dobândi proprietate între vii şi de a transmite proprietatea după moarte.

Între vii proprietatea se transmitea prin: *mancipatio* (per aes et libram) şi *in jure cessio*, dar numai în condiţiile stricte ale dreptului din Roma, relative la res mancipi.

Pentru res nec mancipi transmiterea dreptului de proprietate se făcea prin *traditio* (tradiţie, predare). Dacă un res mancipi era transmis prin traditio, era un viciu de formă, care trebuia corectat prin *usucapio*, de 2 ani la imobile şi 1 an la mobile.

Alte moduri de transmisiune a proprietăţii erau: *adjudicatio* şi *lex*. Toate aceste sunt moduri *derivate* de transmisiune. Cele *originale* sunt: *occupatio, accessio, specificatio.*

Pentru caz de moarte transmisiunea se făcea: prin *testament* şi *abintestat* (adecă în lipsă de testament, după lege). Voinţa defunctului de a institui un erede, continuator al personalităţii în patrimoniul său, era respectată întocmai ca şi legea, era jus. Heredes sui puteau fi şi exheredaţi prin tes-

tament, fără a avea vr'un remediu de drept în contra testamentului.

Dacă defunctul muria fără a lăsa testament, succesiunea era dată prin lege agnaților, iar în lipsa acestora gentililor.

In testament se puteau lăsa și legate (per vindicationem sau per damnationem).

In seclul II și III dreptul de proprietate quiritară, cu formele lui riguroase, nu suferise nici o reformă. El rămase așa până la Iustinian.

Pământul Daciei, ca al unei provincii în afară de Italia, nu era admisibil pentru proprietatea romană. Dar în locurile, unde era încuviințat jus italicum, el ajungea abil pentru formele quiritare.

Peregrinii, marea mulțime a populațiunii din Dacia, nu puteau dobândi dominium ex jure quiritium, ci numai dominium. Cum însă pământul dac era ridicat la formele dreptului roman prin acordarea de jus italicum, așa era ridicat și peregrinul prin acordarea de jus commercii. Prin acest drept peregrinul putea câștiga proprietatea după formele stricte, prevăzute pentru proprietatea quiritară.

Modurile de transmisiune: mancipatio, in jure cessio, erau în vigoare, traditio asemenea, devenind însă în acest timp un act abstract (ca și cele două). S'a admis însă și predarea simbolică, *traditio longa manu, brevi manu traditio* și *constitum possessorium*.

Usucapio, ca mod de dobândire roman, nu putea fi întrebuințată nici de roman în provincie, nici de peregrin asupra unui imobil roman. Ca să se sanеze acest neajuns, s'a introdus în seclul II în favoarea deținătorilor romani de imobile provinciale, sau în favoarea peregrinilor *praescriptio longi temporis* (cu 10 ani între prezenți și 20 ani între absenți). La usucapiune se cere altcum pe lângă justus titulus și *bona fides*.

Transmisiunea în caz de moarte, la succesiunea ab intestat, afară de cele 3 categorii de erezi (heredes sui, adgnați, gentiles) se extinde și asupra altor categorii de erezi ca: *unde liberi, unde legitimi, unde cognati, unde vir et uxor* toate cunoscute în epoca colonizării Daciei. Aceste categorii de succesori au fost create de pretor, dându-le bonorum possessio. Prin senatusconsulte se introduce succesiunea legitimă a copiilor, *jus liberorum* și *succesiunea copiilor după mamă*, primând pe agnați. S'a introdus și declararea

de nul a testamentului din cauza că defunctul își despoiase rudele în favoarea unui străin *(querella inofficiosi testamenti).*

Intrarea în moștenire la heredes sui era de drept, fără nici un act deosebit. La ceilalți erezi era declarațiunea de acceptare sau repudiare (cretio, pro herede gestio), iar mai târziu cererea adresată pretorului, prin care se serea succesiunea (bonorum possessio).

In epoca colonizațiunei romane era cunoscută și separațiunea bunurilor succesorului de cele moștenite, în interesul creditorilor, *separatio bonorum.* Pretorul acordase erezilor sui și *jus abstinendi* pentru a împedeca plătirea datoriilor defunctului ultra *vires successionis,* cu timp de gândire, dacă acceptă sau nu, moștenirea, *spatium deliberandi.*

§ 33. Dreptul peregrinilor în Dacia.

Pentru cetățenii romani sau latini din Dacia, fără îndoială se aplicau regulele dreptului roman, cari cârmuiau societatea romană. Excepțiuni puteau fi introduse ici-coalea prin magistrații provinciei. Determinarea regulelor de drept, aplicabile cetățenilor romani, se poate face, pe această bază, fără greutate.

Pentru cetățenii din categoria peregrinilor determinarea acestor regule e mai dificilă. Legea de organizare a provinciei *(lex provinciae)* era hotărîtoare pentru normele de drept ce li-se aplicau. Afară de aceasta fixau regule de drept și guvernatorii provinciei prin *edictum provinciale,* dat la intrarea în funcțiune.

Raporturile de drept ale cetățenilor autohtoni ai provinciei erau regulate prin *dreptul național* sau *dreptul local.* Raporturile dintre acești cetățeni și ceilalți locuitori ai provinciei, veniți din afară, cum erau în Dacia coloniștii, erau normate după *dreptul ginților.*

Pereginii nu aveau drepturi politice decât cel mult în organizațiile administrative autonome locale. Nu aveau nici connubium, nici commercium.

Căsătoria pereginilor se făcea *„secundum leges moresque peregrinorum".* Când soții erau de deosebite situații juridice, roman cu peregrin, sau din diferite provincii, se proceda *„secundum jus gentium".* Din astfel de căsătorii nu rezulta patria potestas după drept roman, ci o altă putere paternă secundum leges moresque peregrinorum.

Celelalte drepturi personale familiare încă erau inferioare

celor acordate de dreptul roman. Tutela era normată de dreptul local, „*secundum civitatis suae jura*".

Proprietatea putea fi dobândită şi de peregini. Forma ei însă nu era proprietatea quiritară, ci dominium după dreptul ginţilor. Modurile de dobândire ale ei nu erau mancipatio şi în jure cessio ale cetăţenilor romani, ci tradiţiunea şi ocupaţiunea din dreptul ginţilor. Apărarea proprietăţii era mai dificilă, căci acţiunile civile nu li-se puteau da, decât poate în baza unei ficţiuni: „Si civis romanus esset". Usucapiunea nu se putea aplica peregrinilor, ci câtă vreme peregrinul era în în posesiune, se apăra cu praescriptio longi temporis.

Transmisiunea proprietăţii la caz de moarte, nu se putea face între peregrini prin testament. Ei n'aveau testamenti factio, nu puteau nici testa, nici să fie instituiţi ca erezi sau legatari. Capacitatea de a face testament rezulta din jus commercii, de care peregrinii nu se bucurau. Fără îndoială peregrinii făceau transmisiunea la caz de moarte printr'un testament „secundum civitatis suae leges". Nici succesiunea ab intestat nu venia în favorul peregrinilor, decât tot numai după legile patriei lor.

§ 34. Tablele cerate

Tablele cerate sunt însemnări asupra unor contracte, încheiate între cetăţeni din Dacia, găsite la Alburnus major (Roşia Abrudului). Aici ştim, că erau colonişti aduşi din Dalmaţia, ca vestiţi lucrători de mine. Din urmele găsite se constată, că ei erau din tribul Piruştilor, numind şi aici localitatea: vicus Pirustarum.

După descrierea lui Th. Momsen din Corpus inscriptionum latinarum, aceste documente, de o valoare atât de mare pentru a cunoaşte dreptul din Dacia, constau din table de brad în număr de trei. Aceste 3 table sunt ca 3 file de hârtie de azi, formând un caiet, cu 6 pagine. Pagina primă şi cea din urmă, nu sunt scrise, nici nu sunt potrivite pentru a fi scrise. La pagina 2, 3, 4, 5 este scobit locul pentru scris în forma unui pătrat, iar în interior pătratul e uns cu ceară. Scrisoarea în ceară se făcea cu un stilet, scobindu-se literele.

După un senatus-consult din timpul lui Nero, actele trebuiau redactate în 2 exemplare. In cele aflate în tablele cerate contractul începe pe pagina 2, se continuă pe a 3, pag. 4 e împărţită printr'un canal adânc, în partea dreaptă a acestui canal sunt puse sigilele şi numele martorilor, iar

în partea stângă' care e mai lată, începe exemplarul al doilea al convenției, care se continuă pe pagina a 5.[1])

Partea primă a actului se numia scriptura interior. Cele 2 table prime erau legate printr'un fir, tras prin 2 deschizături mici. La pagina a 4 firul era adus în lăuntrul pătratului și era prins cu ceară, apăsată cu peceţile martorilor. Pagina 2 și 3 rămâneau închise. Pagina 4 și 5 (scriptura exterior) rămâneu deschise, și puteau fi consultate. Scriptura interior putea fi deschisă numai în prezența martorilor.

Au fost găsite la finea seclului al XVIII[2]) 25 table cerate sau fragmente de table cerate, în interval de 69 ani. Ele derivă din timpul dintre anii 131 și 167 d. Chr. Mommsen crede, că in timpul războiului cu Marcomanii, început în anul 167, barbarii au ajuns până la Alburnus major, unde au ars satul și au distrus pe dinafară minele. In fața primejdiei apropierii barbarilor, locuitorii satului au ascuns în interiorul minelor actele lor, prin cari își dovediau propritatea, convențiile, creanțele, etc., cu gândul de a le scoate după trecerea inamicului. Poate că locuitorii satului și-au găsit moartea în război, poate că minele au fost distruse, încât n'au mai putut fi scoase din ele documentele ascunse. Ori cum ar fi fost, ele ni-au fost conservate pentru a putea cunoaște din ele viața juridică din provincia romană.

Actele cuprinse în tablele cerate sunt scrise cu literă cursivă majusculă. Ele au fost descifrate *numai la 1840* de Masman. (Liber aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae, 1840).

Din materialul juridic conservat în aceste monumente se poate constata și influința mare a dreptului roman în Dacia. Tablele conțin documente din primii 60 de ani ai stăpânirii romane. Din materialul lor se poate fixa, că după puțin timp dela cucerirea Daciei, dreptul roman s'a impus în viața juridică a populațiunei. Nu numai cetățenii romani, cari trăiau în formele dreptului roman, ci chiar peregrinii observau formele riguroase ale acestui drept, chiar când ele erau de prisos.

Tablele găsite nu aparțin uneia, ci mai multor persoane, fiind datele găsite de un interes cu atât mai mare.

[1]) Vezi la Xenopol I. p. 248—249 ilustrații după tablele cerate.
[2]) V. Paul Negulescu, Studii de istoria dreptului român p. 75.

§ 35. Conținutul tablelor cerate.

Din tablele descoperite, 11 sunt necomplecte și conțin numai fragmente, încât ele nu pot fi studiate. Celelalte 14 sunt în stare bună, ele au fost deplin descifrate. După conținut se referă: 3 la împrumut, 1 la depozit, 4 la vânzare, 3 la locațiune, 1 la societate, 1 la cheltuieli și venite, 1 la disolvarea unui collegiu. Reasumând vedem, că se referă 2 la contracte reale: împrumut și depozit, și 3 la contracte consensuale: vânzare, locațiune și societate, iar cele din urmă două sunt de altă natură.

Studiem câteva dintre ele:[1])

I.

Corpus inscr. lat. vol. III. p. 930.

Tabla din 20 Iunie 162 (conservate tabla 1. și 2. la Blaj, a 3. la Cluj) conține *cautio crediti:*

„Dinari o sută patruzeci capital și dobânzile lor din acea zi centezime singule cât timp se va abține, acestea ambele drepte cu dreptate a cerut să se dea pe credință Anduenna Batonis, a promis pe credința sa a se da Iulius Alexander: pe care a le restitui va trebui, în ziua când le va cere, cu dobânzile mai sus scrise. Acestea ambele, capital și dobânzi, drepte cu dreptate a se da a cerut pe credință Anduenna mai sus scrisă, a promis pe credința sa Iulius Alexander.

Făcut la Deusare XII. calende lui Iulie Rusticus II. și Augustinus fiind consuli. A lui Iulius Max(imus), a lui Lucius, a lui (A)urelius S... a lui Va.si... a lui I... Nicomi... dinari o sută (patruzeci) a lui Iul(ius) Alexander".

(tab. 1.')

x centum quadraginta sortis et eorum
usuras ex ea die sing centesimas, quamdiu
abstinuerit, id utrumque probos recte dari
f r Anduenna Batonis, d f sua promisit
Iulius Alexander: quos ea reddere debe-
bit, qua die petierit, cum usuris s s.
Id utrumque sorte et usuras probos rec-
te dari fide rogavit Anduenna s s,
dari fide sua promisit Iulius.

[1]) In lucrarea d-lui I. Peretz, Curs de Istoria dreptului Vol. I. p. 372—405, sunt reproduse complect după Corpus inscriptionum latinarum. Această lucrare e mai accesibilă pentru studenți decât Corpus inscr. lat.

(tab. 2ª)

Alexander.
Actum Deusare XII kal. Iulias
Rustico II et Aquilino cos.

(tab. 2')

x Icen!umqul adragin- Iul. Max / / / / /
ta sortilsl et eorum Luci / / / / /
lusluras ex ealdlie x ureli S. / / / /
lsing. centesil / / / / / Veri / /
mas, id utrumqluel Va / si / / / /
probos recte dari I / / Nicomi / / /
lfidle rogavit An ldul x centum lqual
enna Batonis, dari ldragintal
fide promisit Iulius Iul. Alexandri
Alexander; quos eae / / / / / / / /

(tab. 3ª)

reddere debebit, qua die petierit,
cum lusulris s s.
ld utlrulmque sortem et uslurasl probos
recte dari fide rogavit Anlduelnna
ls s, dari fide sual promisit Ilulilus
Alexander.
Actum Delul sarae IXIII Kal. Iulias Rusti
co Illetl Aquilino cos.

II.

Corpus inscr. lat. vol. III. p. 934.

Tabla din 20 Oct. 162 (conservată în Muzeul din Budapesta) conţine tot *cautio crediti*:

„Dinari şasezeci, în ce zi ar cere, drepţi cu dreptate a se da pe credinţă a cerut Iulius Alexander, a da pe credinţă a promis Alexander Cari, şi el pe acei dinari şasezeci care mai sus scrişi sunt, a zis că îi ar fi primit cu împrumut număraţi şi îi datoreşte.

Şi dobânzile lor din această zi până în treizeci de zile centesime a da lui Iulius Alexander sau acelui căruia acel lucru se va cuveni pe credinţă a cerut Iulius Alexander, pe credinţă a promis a da Alexander Caricci. Aceasta cu credinţa sa a garantat a fi Titius Primitius în ziua mai sus zisă a se plăti capitalul cu dobânzi pe dreptate şi cinstit.

Făcut la Alburnus maior XIII K. Noembrie, fiind Rusticus II şi Aquilinus consuli.

A lui L. Vasidius Victor, a lui ctati as. a lui Bato Pr... vus, Tovetis, Titius Primitius, a lui Alexander Caricci însuşi a debitorului.

(Tab. 1')

x LX, q d p p r d f r Iul. Alexander, dari f p Alexander Cari, et se eos x LX, q s s s mutuos numeratos accepisse et debere se dixit.
Et eorum usuras ex hac die in dies XXX ↄI dari Iul. Alexandro e a q e r p f r Iul. Alexander dari f p Alexander Caricci.

(Tab. 2r)

Id fide sua esse iussit Titius Primitius d s s s
c u r p s
Act Alb maiori XIII K Novembr
Rustic II et Aquilino c[o]s.

(Tab. 2')

x sex sagi[nt]a qua die petierit, probos recte [da]ri fide rogavit Iulius Alexander, dari fide prom[isi]t Alexander Caricci. et se ex LX, q s s s mu[tuo]s numera[tos] acce[pi]ss[e et] debere [se d]ixit. E[t eo-] rum u[suras]

L. Vasidi Vi[c]toris / / / ctati / as Batonis Pr / / / v Tovetis Titius Primitius Alexandri Caricci i[p-] sius debitori[s]

In primul contract Iulius Alexander e nume roman, Anduenna Batonis (cu numele tatălui la Genetiv) este nume de peregrină. În al doilea Titius Primitius e roman, Alexander Caricci e peregrin. În aceste contracte una din părţi

fără îndoială nu era roman. Cu toate aceste contractele nu se fac după jus gentium, ci se întrebuinţează stipulaţiunea, desbrăcată de forma veche. Dovadă, că dreptul roman se impământenise adânc şi nu se mai făcea nici o deosebire la contractare între cetăţeni romani şi peregrini.

III.

Corpus inscr. lat. vol. III. p. 494.

Tabla din 29 Maiu 167 (conservată în muzeul din Budapesta) conţine act de *depozit*:

„Verus III şi Quadratus fiind consuli IIII Kalendelor lui Iunie dinari cincizeci 50 depozitaţi Lupus Carentis spuse că a primit şi primeşte dela Iulius Alexander, pe care trebuie a-i înapoia fără nici o controversă.

Făcut la Alburnus maior."

Vero III Quadrato cons. IIII kal. Iunias
x quinquaginta L commendatos Lupus Carentis dixit se accepise et accepit a Iulio
[Al]exandro, quos ei reddere deb[e]t
sine ulla controversia.
Actum Albur[no] maiori / / /

Depozitul e cel practicat la Roma. Constată în scris faptul primirei banilor. Actul nu e constitutiv, ci numai probatoriu.

IV.

Din cele 4 contracte de vânzare vom reproduce 2, dar numai în text românesc, din economie de spaţiu[1]).

Tabla din 16 Mai 142 (conservată la Blaj) conţine contract de *vânzare* relativ la un sclav.

„Dasius Breucus cumpără şi primeşte în mancipiu pe copilul Apalaustus, sau dacă e cu un alt nume, de naţiune grec, chitanţat pentru două uncii denari 600 dela Bellicus Alexandri, fiind pe credinţă cerut M. Vibius Longus a garanta: că acel

[1]) Studenţii, cari vor avea interes pentru această chestiune, vor căuta celelalte la *Peretz*, Istoria dreptului p. 379 şi urm.

copil este sănătos, tradat deslegat de furturi şi noxie, că nu este vagabond, fugitiv, caduc şi dacă cineva ar evinge pe acel copil, de care e vorba, sau vre-o parte din el, ca astfel cumpărătorul mai sus scris sau cel căruia acel lucru se va cuveni, să nu poată uza, profita, avea şi poseda drept; atunci, cât aceasta va fi ce astfel din el va fi fost evins, de două ori atâţia bani buni pe drept a cerut Dasius Breucus a-se da pe credinţă, pe credinţă a se da a promis Bellicus Alexandri. Acelaş a garantat a-fi pe credinţa sa Vibius Longus. Şi pentru acel copil, care s'a scris mai sus, zise Bellicus Alexandri a fi primit şi a avea la sine preţul lui X 600 dela Dasius Breucus.

Făcut în canabele legiunei XIII. gemină XVII. Kalende ale lui Iunie, fiind Rufinus şi Quadratus consuli.

A lui Appius Proclus veteranul legiunei XIII. gemină, a lui Antonius Celer, a lui Iulius Viator, a lui L. Firmius Primitivus, a lui Ulpius Severinus, a lui M. Vibius Longus, fidejusorul, a lui Bellicus Alexandri vânzătorul".

Tabla din 6 Mai 159 (conservată la muzeul din Budapesta) conţine contract de *vânzare* relativ la un inmobil.

„Andueia Batonis cumpără şi primeşte în mancipiu jumătate parte, partea dreaptă în încăperile casei, care este la Alburnus maior satul Piruştilor între megieşii Plator Acceptianus şi Ingenus Callisti cu denari trei sute dela Veturius Valens. Acea jumătate parte din casă, de care e vorba, cu ale sale garduri, îngrădiri, hotare, întrări, uşi, ferestre care este aşa ca în cui prinsă şi cât se poate de bine să îi fie permis a o avea pe drept. Şi dacă cineva ar evinge acea casă sau vre-o parte din ea aşa ca Andueia Batonis sau cel căruia îi va aparţine acest lucru, să nu poată a avea, a poseda şi a usucapa, drept; ceiace astfel nu îi va fi permis, atâţia bani a cerut pe credinţă Andueia Batonis a i se da pe drept, a promis pe credinţă Veturius Valens. Şi pentru acea parte jumătate de casă Veturius Valens a zis a fi primit şi a avea la sine preţ denari 300 dela Andueia Batonis. Şi s'a convenit între ei, ca Veturius Valens să plătească pentru acea casă tributele până la recensământ.

Făcut la Alburnus maior în preziua nonelor lui Mai, fiind Quintillus şi Priscus consuli. L. Vasidius Victor a iscălit, a

lui Titus Flavius Felix, a lui M. Lucanus Melior, a lui Plator Carpi, a lui T. Aurelius Priscus, a lui Bota Annaei, a lui Veturius Valens vânzătorul,"

Din aceste vânzări constatăm, că deşi între contractanţi sunt şi peregrini, formalitatea mancipaţiunei e observată. In contractul al doilea obiectul vânzării este un imobil provincial, pentru care nici cetăţenii romanii nu puteau uza de mancipaţiune. Părţile observau fără nici o teamă formele dreptului civil, respectându-le la extrem, corectând efectul prin stipulaţiuni de garanţie. Esplicaţia poate fi, că părţile interesate copiau anumite formulare, care le stăteau la îndemână.

V.

Din contractele de locaţiune reproducem cel mai complect, celelalte sunt tot cam de acelaşi conţinut.

Tabla din 20 Maiu 164 (conservată în muzeul din Cluj) conţine un contract de *locaţiune*:

„Macrinus şi Celsus fiind consuli XIII Kalendele lui Iunie Flavius Secundinus scrisei rugat de Memmius Asclepi pentru că a tăgăduit că ştie literele, ceeace a şi zis că s'a închiriat şi a închiriat munca sa la munca aurarie lui Aurelius Adiutor din această zi până la idele lui Noembrie viitor pe dinari şaptezeci liberi. Plata la vreme va trebui a o primi. Muncile sale sănătoase tari a da va trebui conductorului mai sus scris. Iar dacă fără voia conductorului ar voi să plece sau să înceteze, va trebui să dea pe fie ce zi sesterţi 5 numărate... c... Iar dacă apa va împiedeca, în proporţie va trebui să socotească. Dacă împlinindu-se termenul, conductorul ar face întârziere să plătească plata, cu aceeaşi pedeapsă va fi ţinut afară de încetate trei.

Făcut la Immenosum majus.

Titus Beusantis care şi Bradua, Socratio Socrationis, Memmius Asclepi."

Locatio-conductio operarum obişnuită. Lucrul închiriat e munca, plata amăsurat muncii, garantându-se a munci cu

putere şi a fi sănătos. In caz de împedecare, plata va fi scăzută proporţional. Clausă penală pentru caz de încetare a muncii.

VI.

Tabla din 28 Martie 167 (conservată în muzeul din Berlin) conţine un contract de *societate*:

„Intre Cassius Frontinus şi Iulius Alexander societate de împrumut cu dobândă dela X kalende ale lui Ianuarie care au fost apropiate, fiind Pudens şi Polio consuli, până la preziua idelor lui Aprilie apropiate viitoare astfel se convine, ca orice în aceea societate *arvunit* ar fi şi ar veni câştig sau pagubă, în porţiuni egale vor trebui să ia. In care societate a pus Iulius Alexander numărati sau în fructe denari cinci sute şi Secundus servul lui Cassius Palumbus agent a pus denari două sute şase zeci şi şapte... s... c... um s... la Alburnus... va trebui.

In care societate dacă cineva ar fi prins cu dol fraudă că face, pentru un as un dinar... pentru un dinar douăzeci dinari celuilalt a da va trebui şi trecând timpul scăzându-se datoriile sau suma mai sus scrisă să şi-o primească, sau de va prisosi ceva să împartă vor trebui. Aceasta a se da, a se face, a se presta a stipulat Cassius Frontinus, a jurat Iulius Alexander. De care lucru două asemenea tabele au fost iscălite. De asemenea se datoreşte lui Lossa dinari cincizeci, care dela soţii mai sus scrişi va trebui să ii primească.

Făcut la Deusare V Kalende ale lui April, fiind Verus şi Quadratus consuli".

Nici acest contract nu înfăţişează nici o particularitate, care l-ar deosebi de cele ce se contractau la Roma. Scop de câştig, fiecare pune un capital, împărţirea beneficiilor în părţi egale. Amândouă părţile sunt cetăţeni romani.

Dl I. Peretz dă următoarea apreciare generală asupra materialului conservat în tablele cerate:

„Concluziunea firească, ce se impune, este dar: că dreptul roman s'a aplicat în Dacia, că el a avut o înrâurire

covârşitoare şi că a reuşit astfel să se impuie şi peregrinilor în manifestările vieţii lor juridice şi că, prin urmare, nu este cu putinţă să se pretindă, că dreptul roman nu se află la baza dreptului român, oricât ar fi fost în urmă schimbat şi înăbuşit de dreptul slav şi bizantin".

„In studiul istoriei dreptului român trebuie deci în totdeauna să se arunce mai întâi o privire asupra instituţiunilor dreptului roman din epoca clasică, epocă ce corespunde cu fiinţarea Daciei ca provincie romană şi apoi asupra celorlalte drepturi, căci dreptul roman ca şi limba, ca şi obiceiurile, ca şi caracterul, ca şi tipul roman, s'a păstrat mai mult sau mai puţin alterat în plămădeala, din care a eşit cu o caracteristică atât de latină naţiunea românească."[1])

---

[1]) V. op. citat p. 400—401.

Perioada II.

dela cele dintâi state naţionale până la închegarea unirei principatelor române într'un stat (1866).

A) Epoca primă,

până la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu şi Matei Basarab (1653/4).

§ 36. Privire istorică.

Organizaţii de state în Europa. Venirea Ungurilor, consolidarea lor în stat. Raporturile cu Bizantinii. Pecenegii, Cumanii, Tătarii, barbarii veacurilor XI—XIV.

La sfârşitul veacului al IX., începutul perioadei a doua în istoria neamului românesc, trecuse de mult primul val al popoarelor barbare. După desfiinţarea imperiului roman occidental la anul 476, pe ruinile lui se ridicară noui state, menite a asigura ordinea în ţările apusene ale Europei. Cel mai puternic stat, care se consolidase până la începutul veacului al IX, a fost al lui Carol cel mare, încoronat la anul 800 de împărat roman. Carol cel mare puse sfârşit şi în ţările dintre Tisa şi Dunăre domniei Avarilor, ultimul popor barbar rămas aici timp mai îndelungat.

În Europa occidentală din rădăcinile imperiului roman de odinioară ies noui popoare cu limbă nouă, popoarele romanice. Aceste se ridică ca noui factori în constituirea statelor europene. Alăturea de ele se găsesc popoarele germane, de asemenea factori puternici ai constituirii societăţii europene pe noui temelii. Din imperiul lui Carol cel mare, împărţit de urmaşii lui (843), se formează mai târziu 2 state. Franţa şi Germania (887). Tot în acest timp se înfiinţează în nord-vestul Europei organizaţii de state în Svedia, Norvegia

şi Dania, iar în nord-ost la Slavii aşezaţi între Ural şi Marea baltică, Rusia. În centrul Europei întemeiază Slavii 2 state puternice: Boemia şi Polonia.

În sudostul Europei îşi urmează viaţa de stat al doilea ram al imperiului roman vechiu, imperiul roman răsăritean, care există o mie de ani încă după căderea ramului apusean. În învălmăşeala de popoare barbare, care îşi schimbă aşezările, împărăţia romană orientală păstrează comorile culturii antice pentru timpurile viitoare de renaştere.

În toată scurgerea vremii dela cucerirea Daciei prin Traian, poporul daco-roman rămâne apărător credincios al pământului său de aşezare, cetatea Carpaţilor. In timpul de linişte din ultimele veacuri, de linişte relativă, îşi încheagă iarăşi viaţa sa în sate. Satele se unesc în organizaţii mai puternice, constituiesc viaţă de stat, în forma primitivă a voevodatelor, cu stăpânire asupra unui teritoriu mai mic sau mai mare.

La sfârşitul veacului al IX cronicarii ne dau date despre primele organizaţii de state în pământul românesc.

Când Românii ar fi putut să închege statele lor naţionale în unităţi şi mai puternice, începe o nouă epocă de emigrare a popoarelor barbare. Viaţa, care se încheagă în Europa occidentală, în vechea Dacie trebuie să treacă prin noui încercări. Noui pedece sunt destinate de soartă de a se pune în calea desvoltării poporului daco-român.

Pe la finea veacului al IX, soseşte în regiunea dintre Tisa şi Dunăre poporul maghiar. El se aşează ca moştenitor pe tradiţionala vatră a Hunilor şi rămâne aici, începându-şi incursiunile în regiunile vecine. El vine în atingere şi cu organizaţiile statelor române, care abia se constituiră în ultima epocă de viaţă liniştită.

Maghiarii sunt unicul popor dintre popoarele barbare revărsate asupra Europei centrale, care rămâne statornic în regiunea dintre Tisa şi Dunăre, constituind un stat, intrat în comuniunea de interese ale popoarelor din această parte a Europei. Maghiarii primesc creştinismul şi consolidaţi în stat, cuceresc în decurs de câteva veacuri multe dintre teritoriile învecinate. Astfel şi o parte din poporul daco-român ajunge în cadrele noului stat. De aceea în studiul nostru vom da atenţiune şi organizaţiei de stat a poporului unguresc.

După desființarea primei stăpâniri bulgare (1018), imperiul bizantin cuceritor al pământului stăpânit de Bulgari, ajunge în atingere și cu noua domnie a Ungurilor. In veacurile următoare statul ungar intră de repetite ori în raporturi politice cu imperiul roman. Afară de aceea noui popoare barbare, Pecenegii și Cumanii, bat la porțile domniei ungurești.

Creștinismul nu este deplin consolidat în Ungaria. Lupte între curentul creștin și cel păgân, lupte între pretendenții la tron, influințe din afară din partea capilor bisericei apusene deoparte, din partea împăraților bizantini de altă parte, sunt la ordinea zilei și țin în ferbere permanentă noua domnie ungurească. Primul organizator al statului, regele Ștefan I. intră în legătură cu biserica apuseană, dar un urmaș al său Geza I. în credința, că interesele țării sale sunt ocrotite mai bine prin alianță cu imperiul roman, cere coroana dela împăratul Duca. Soția regelui Geza era greacă de origine, nepoata împăratului de mai târziu Botaniates.

Fiica regelui Ladislau I. se mărită după Ioan, fiul împăratului Alexiu Comnen, ajuns și el la tron (1118). Acesta poartă războiu cu Ungaria la 1129, oastea maghiară e înfrântă. La 1152 alt războiu poartă cu Ungaria împăratul Manuel Comnen. La curtea din Constantinopol sunt în permanență refugiați unguri, cari cer de a interveni în afacerile Ungariei. Alianțe de căsătorie între pretendenți de tron din Ungaria și fete de împărat din Bizanț sunt la ordinea zilei. In epoca de domnie a dinastiei arpadiene raporturile politice dintre Bizanț și Ungaria sunt când de dușmănie, când de prietenie. In luptele dintre Bizantini și Unguri iau parte de multe ori Pecenegii și Cumanii.

Pecenegii, popor barbar invadat asupra pământului românesc în veacul al XI., sunt tot de rasă mongolă. Ocupă locurile părăsite de Unguri în veacul al IX., după plecarea acestora din Atelcuz. Ei se întind până la Carpați și până la Dunăre. Rămân în această regiune până la finea veacului XI., când sunt sdrobiți într'un războiu de împăratul Isac Anghel (1096). Dintre cei rămași în viață, o parte trec în imperiul bizantin, altă parte trec peste munți în Ardeal, unde sunt cunoscuți ca Bisseni sau Bessi. Dela această epocă ei dispar ca popor și perd importanța istorică.

Cumanii sunt urmaşii Pecenegilor în pământul ocupat de ei. Sunt de acelaşi neam, vorbind aceeaşi limbă. Cumanii sunt tot popor nomad. Stăpânirea lor se întinde în şesul dela nordul Dunării până în Carpaţi. Ei sunt poporul barbar al veacului al XII. până către mijlocul veacului următor, când sunt alungaţi de Tătari. La finea veacului XI. Cumanii trec peste Carpaţi în timpul regelui Ladislau I., fiind acesta ocupat în Croaţia. Dar ei sunt bătuţi de Unguri, o parte din Cumani se aşează în Ungaria. La începutul veacului al XII. ei sunt chemaţi contra Ungariei de un pretendent al tronului unguresc.

In veacul al XIII. mulţi dintre Cumanii dela nordul Dunării se încreştinează. La stăruinţa papei dela Roma li-se şi înfiinţează un episcopat, numit al Cumanilor, la *Milcov*.

Pe la 1239 armata franceză pleacă în ajutorul împăratului latin din Constantinopol, intră în prietenie cu Cumanii dela nordul Dunării şi cu împăratul Ion Asan al Romăno-Bulgarilor. In timpul când luptă alăturea de Francezi în contra Grecilor, ei sunt atacaţi în aşezările lor de Tătari. Parte din Cumani se refugiază peste Dunăre, iar altă parte trece în Ungaria, unde sunt primiţi de regele Bela IV. şi se aşează în regiunea Tisei. Astfel dispare şi acest popor, invadat peste pământul românesc.

Tătarii sunt poporul barbar al veacului al XIII. şi XIV., care încheie pentru pământul nostru a doua epocă a năvălirii popoarelor barbare.

Invasiunea Tătarilor sau Mongolilor este cea mai îngrozitoare din câte au venit asupra părţilor răsăritene ale Europei. La anul 1241, preveniţi că regele Ungariei e gata de a face o excursiune la sudul Dunării spre a pedepsi pe necredincioşii faţă de scaunul papal, ei intră în Ardeal prin Carpaţii ostici, înaintează în Ungaria până către capitală, prefăcând în urma lor totul în cenuşe şi în ruine.

După 3 ani Tătarii părăsesc ţara. Deşi învasiunea tătară e de o extremă violenţă, după depărtarea lor, oamenii revin la ale lor, şi ranele lăsate se vindecă.

Tătarii însă rămân timp îndelungat în părţile răsăritene ale Carpaţilor, împedecând închegarea organizaţiilor de state româneşti. Prin prădăciunile acestui popor barbar au putut ele să fie întârziate o vreme, dar n'au putut fi zădărnicite.

In tot timpul dela venirea Ungurilor şi până la plecarea

Tătarilor elementul daco-român rămâne statornic în aşezările sale. Organizaţiile sale sociale, chinezatele şi voivodatele, sunt cadrul în care duce viaţa, îşi apără fiinţa atacată de duşmani, şi o perpetuează. El nu numai trece biruitor peste toate, ci, condus de geniul naţional, eşind din cetatea Carpaţilor, îşi întinde aşezările pe coastele sudice şi răsăritene ale acestora. Aici clădeşte noui organizaţii de stat, temeliile, din care se încheagă cele 2 principate româneşti dela nordul Dunării, cum vom vedea în cele următoare.

§ 37. Organizaţii de state române în teritorul fostei provincii Dacia la finea veacului IX.

Am văzut, că în întreagă epoca dela retragerea legiunilor şi oficialităţii din partea împăratului Aurelian la sudul Dunării, poporul daco-român a rămas statornic pe teritorul, unde a constituit provincia romană Dacia. Pentru timpul mişcării popoarelor barbare, deşi se găsesc numai puţine isvoare istorice privitoare la poporul român, dar totuşi se poate constata, că el nici pe un moment n'a părăsit acest pământ. În decursul veacurilor de vremi tulburi, a rămas străjer credincios la locul lui încredinţat, dovedind trăinicia legendară exprimată în cuvintele: „apa trece, pietrile rămân.'

La sfârşitul veacului al IX., despre care timp ni s'au păstrat însemnări istorice asupra popoarelor găsite pe acest pământ se constată existenţa în teritorul fostei provincii Dacia a următoarelor organizaţii de state locuite de popor românesc:

I. Principatul lui Gelu, era aşezat dincolo de păduri, în Transilvania („terrae ultra silvanae ubi Gelou quidám Blacus dominium tenebat... castrum suum juxta flumen Zomus" — Anonimus cap. XXIV. şi XXVII). Se întindea în părţile nordice ale Transilvaniei în regiunea Someşurilor, capitala era lângă râul Someş.

Cronicarul povesteşte, că atacat fiind de Unguri, Gelu a fugit către castrul său de lângă râul Someş, soldaţii lui Tuhutum urmărindu-l, l-au ajuns lângă râul Căpuş (Copus) şi l-au ucis.

Castrul lui Gelu, adecă reşedinţa lui, nu putea fi decât unde e azi localitatea *Gilău* (spre vest dela Cluj pe şoseaua Cluj—Oradea-mare). Aceasta e aşezată lângă Someşul mic,

întrunind ramificaţiile Someşul cald şi rece), în care intră ca afluent pe ţermul stâng râul Căpuş, chiar la Gilău. Numirea acestei localităţi probabil derivă dela numele principelui Gelu.

Ca locuitori ai principatului lui Gelu sunt arătaţi Românii şi Slavonii (Blasii et Sclavii).

Anonimus nu-l arată dependent de imperiul bulgar.

Datele comunicate de cronicar îi sunt cunoscute din tradiţie şi nu pot fi bănuite ca inventate de dânsul, ceea-ce constată şi D. Onciul (Originele principatelor rom. p. 124[1]).

II. Principatul lui Menumorut (dux Bihorensis) era situat în regiunea Crişurilor şi a cursului de jos al Someşului, învecinându-se la nord şi nord-vest cu Tisa, la sud cu Mureşul, iar la ost cu Ardealul („terra que est inter Tisciam et silvam Igfon, que jacet ad Erdeleu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus" Anonimus cap. XI).

In acest principat era şi oraşul Satu-mare, a cărui existenţă este dovedită documentar din timpul regelui Ştefan I. (soţia regelui a adus acolo colonii bavareze).

Principatul era vasal imperiului bulgar.

Populaţiunea era în parte română, cum se dovedeşte şi din păstrarea vechilor nume ale râurilor Crişul, Someşul şi a numirei Satu-mare.

E probabil, ca la principatul lui Menumorut să fi aparţinut şi partea mai muntoasă a Maramureşului.

Când Menumorut a fost somat de Arpad să i se supună, s'a împotrivit. (Xenopol II. 176—177).

In contra ţării lui Menumorut fac Ungurii 2 expediţii. In cea dintâiu cuceresc numai pustietatea Nir (Nyir), aşezată la nord, Menumorut se retrage în muntele *Igfon* şi se împotriveşte cu putere, până ce Ungurii încheie pace cu el. Prin tratatul de pace Menumorut este lăsat în principatul său, totodată se obligă de a-şi da pe fata lui de soţie fiului lui Arpad, Zulta.

La moartea lui Menumorut principatul lui, în lipsă de moştenitori de sex bărbătesc, trecu fiicei sale, care era soţia primului principe al Ungurilor, după venirea lor în această ţară.

[1]) *Anonymus Belae regis notarius* a trăit sub Bela III. (1173—1196), prin urmare în jumătatea a doua a veacului XII, fiind la început notar la curtea regelui, de unde a ajuns episcop catolic al Transilvaniei. Numele lui era Paulus — „Transilvania" 1871. 29 (Xenopol II. 184).

III. Principatul lui Glad, era situat dela Mureş spre sud până la Orşova, adecă în Banatul de azi, mărginit la vest de Tisa, la sud de Dunăre. („Terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Urscia..." Anonimus cap XI.)

Principatul lui Glad e arătat ca aflător sub suzeranitatea Bulgarilor, ca şi a lui Menumorut. Insuşi Glad era de origine din Vidin („de Bydyn castro egressus").

Populaţiunea era compusă din Români, populaţiunea autohtonă a Banatului, şi din Bulgari, reprezentanţii stăpânirei bulgare în această ţară.

Când au venit Ungurii asupra ţării lui Glad, după lupte îndelungate de apărare, el s'a retras în cetatea Cubin (Keve). Fără a fi biruit, Glad a trimis soli de pace la Unguri, cari au încheiat pace cu el, rămânând şi mai departe domnitor al ţării sale. Pe Unguri i-a îngrămădit cu daruri şi le-a cedat o parte de pământ lângă Tisa, unde s'a aşezat un conducător al Ungurilor Boyta. Glad a rămas şi mai departe în capul principatului său, schimbând vasalitatea bulgară cu cea a Ungurilor.

Existenţa principatului lui Glad este dovedită, afară de cronica lui Anonimus, şi de alte cronici vechi şi este recunoscută şi de istoricii maghiari[1]). Frideric Pesty, cel mai nepreocupat istoric maghiar, care are numeroase cercetări istorice privitoare la Banat, recunoaşte personalitatea istorică a lui Glad.

Principatul lui Glad, după pacea încheiată cu Ungurii, rămâne în vechea sa organizaţie, cum nici nu se putea altcum. Ungurii s'au mulţumit cu declaraţia de supunere şi au plecat să cucerească şi alte părţi, ei aveau nevoe de pradă şi de slujitori.

Glad şi următorii lui au rămas ca principi ai ţării lor până în timpul regelui Ştefan I. când domnia principele *Ahtum*. Despre acest principe sunt date într'o monografie istorică Vita S. Gerhardti[2]).

Principele Ahtum era în *„urbe Morisena"*[3]). El fusese bo-

[1]) V. isvoarele citate la G. Popoviciu, Istoria Românilor bănăţeni p. 108. A magyar honfoglalás kutfői, etc.

[2]) Publicată în Monumenta Arpadiana de Endlicher pag. 214, la Xenopol II. 179 şi Popoviciu op. cit. p. 113—115.

[3]) Probabil Cenadul, ca oraş pe Mureş — la Xenopol II 179 e identificat greşit cu oraşul Târgu-Mureş, care e cu totul în altă regiune a Mureşului.

tezat după ritul grecesc în cetatea Vidinului. Deşi creştin, dar după obiceiul bulgăresc trăia în poligamie, având şapte soţii.

Ahtum în acest timp era emancipat de sub suzeranitatea Ungurilor. Pe regele Ştefan nu-l mai respecta. Se încredea în puterea sa, în mulţimea soldaţilor şi nobililor săi. Avea mulţime nenumărată de turme de vite, multe posesiuni şi cetăţi. Îşi întinsese puterea peste sarea regelui, care venia pe Mureş şi aşezase vighetori şi vameşi în toate porturile acelui râu până la Tisa.

Cu binecuvântarea episcopilor greci a construit în „cetatea Mu eşană" o mănăstire închinată sfântului Ion Botezătorul, în ea a aşezat egumen şi călugări de ritul grecesc.

Puterea lui Ahtum se întindea dela râul Criş până lângă Transilvania şi până la Vidin şi Severin („a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zoren").

Ahtum avea pe un credincios al său cu numele Cinad, pe care îl făcuse conducător peste armata lui. Acuzat însă cu o vină foarte mare, Ahtum voia să-l piardă. Cinad aflând despre aceasta, fugi la regele Stefan. Acesta îl primi, îl botează în legea catolică şi aflând toate secretele nesupusului său vasal, trimise pe Cinad cu oaste în contra lui Ahtum. După lupte grele, Ahtum căzu, iar în locul lui rămase Cinad, ca om al regelui unguresc.

Cinad menţinu situaţia ţării lui Ahtum, cu mai puţină neatârnare faţă de regele ungar, în calitate de comite sau ban, în categoria voevodului din Ardeal.

Această situaţie se menţine în toată epoca de domnie a dinastiei arpadiene. După aceea urmează o nouă organizare autonomă a teritorului bănăţean, ca banatul de Severin.

Aceste sunt organizaţiile de state dovedite istoriceşte. Duşmanii continuităţii poporului român în Dacia traiană contestă adevărul datelor conţinute în cronica Notarului anonim numai din motivul, că aminteşte despre existenţa Românilor. In celelalte amănunte şi în celelalte părţi ale cronicei, el este acceptat ca dovadă istorică.

După dovezile, ce am scos din numirile de localităţi, arătând că Românii sunt anteriori Ungurilor în teritorul fostei provincii Dacia, dupăce existenţa Românilor e confirmată şi

de cronicarul unguresc Simion Kézai, de cronicarul rus Nestor, de deosebitele documente produse în judecăți, credem că argumentul dușmanilor continuității nu mai poate fi luat în serios.

Să admitem, că în amănunte tradiția, din care și-a scos cronicarul anonim știrile, dela veacul al X. până la al XII., s'a întunecat. Dar într'o chestiune atât de principală, că oare erau Români în țară la venirea Ungurilor ori nu, să fi greșit cronicarul după 200 de ani, științificește nu e admisibil.

Alte dovezi vom avea în capitolele următoare.

§ 38. Organizații de state române înainte de întemeiarea principatelor.

Între veacul al X. și al XIV., înainte de întemeiarea principatelor Țării-românești și al Moldovei, găsim și pe coastele dela sudul și ostul Carpaților formațiuni de state, întemeiate de Români. Aceste organizațiuni formează temeliile, pe care se clădesc mai târziu aceste principate.

Datele istorice relative la aceste organizațiuni ne arată următoarele state:

1. *In regiunea Oltului*, în dreapta și în stânga, erau 5 state. Datele ni-le dă diploma de donațiune dată de regele Bela IV. al Ungariei cavalerilor Ioaniți.[1])

Regele Bela IV. (1235—1270), ca să apere țara de o invasiune ca cea a Mongolilor, care trecuse peste țara sa, în anul *1247* dăruiește prin un document cavalerilor sfântului Ioan din Ierusalim (Ioaniți) pământurile așezate peste munți, în Muntenia, în scopul ca cavalerii să apere de invasiune acele teritorii. În acel document sunt amintite *5 state mici*, 3 locuite de Români, iar la două se poate face aceeași conclusiune.

Aceste state, despre cari documentul spune, că le conferă cavalerilor Ioaniți, sunt:

1. *Toată țara Severinului, împreună cu knezatele lui Ioan și Farcaș până la râul Olt* (Nos Bela ...damus et conferimus dictae domui totam terram de Zevrino... pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcassi usque ad fluvium Olth);

[1]) Documentul e publicat la *Hurmuzachi*, Documente vol. I. Tab. III cu facsimile și 110. A fost descoperit în arhiva Vaticanului. — Donațiunea regelui Bela IV. a fost confirmată la 1251 de către Papa. Astfel a fost păstrat acest document la Vatican.

2. *Ţara numită Lytira* (a Lotrului)

excepteză din donaţie:

3. *Cnezatul voevodului valah Lytuon*, Lytovoi pe care îl lasă Valahilor precum îl avuseră şi până acum (excepta terra Kenazatus Lytuon voiavodae, quem Olachis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt);

mai dărúieşte:

4. *Intreaga Cumanie* dela râul Olt spre ost (a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam);

afară de

5. *Ţara voevodului Seneslau*, pe care o lasă de asemenea Valahilor, precum o avuseră şi mai nainte (excepta terra Seneslai voiavodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt).[1])

Din donaţiunea lui Bela IV. se vede, că a concedat cavalerilor Ioaniţi:

dreptul de a percepe din veniturile, foloasele şi slujbele tuturor teritoriilor dăruite şi anume din ţara lui Lytuon şi Seneslau $^1/_2$, din rest în întregime, pe 25 ani.

Din aceste ţări erau *supuse direct autorităţii regelui* cele de sub 1, 2, 4. In acestea regele avea *biruri* (reditum et servitiorum), din care el încuviinţează cavalerilor jumătate.

In celelalte (Lytuon şi Seneslau) regele avea *tributuri* (proventum et utilitatum), fiind aceste *recunoscute ca autonome*. Asupra ocârmuirei acestora regele nu putea dispune.

Regele renunţă în totalitate la veniturile dela: biserici (atât cele existente, cât şi cele ce s'ar zidi în viitor), dela mori, dela pescării, afară de cele din Dunăre, dela cari îşi rezervă jumătate, Asemenea îşi reservă şi $^1/_2$ venitul din morile din ţara Lytira (Lotrului).

Valahii din ţara Lytira sunt datori a da ajutor cu aparatul lor de răsboiu cavalerilor, de câte ori ar fi a se apăra ţara şi a se respinge vr'un atac din afară, iar cavalerii sunt datori să dee sprijinul lor Valahilor. „Volumus etiam quod memorati Olahi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas . . . quae ab extraneis inferentur, cum *apparatu suo bellico* assistere, et e converso ipsi fratres în casibus consimilibus in subsidium et juvamen iuxta posse impendere teneantur").[1])

[1]) E reprodus la Xenopol II. 276—277 după colecţiunea Fejér IV. 1. 447.

Când vr'un mai mare al țării Lytira (nobil) ar fi condamnat la moarte, poate apela la curia regească („ne non sententias quas tulerit in eosdem ratas habebimus atque firmas, hoc addito quod si *contra maiores terrae* aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appelare").

Cronicarul persian Fazel Ullah Rașid spune, că în anul *1240*: „principii Mongolilor trecură munții Galiției, pentru a intra în țara Bulgarilor și a Ungurilor. *Orda*, care mergea spre dreapta, după ce a trecut țara Ilaut (Aluta, Olt), îi ieși înainte *Bazaram Bam* cu o oștire, dar este bătut".

„Cadan și Buri au mers asupra Sașilor și i-au învins în trei bătălii. Bugek, din țara Sașilor, trecu peste munți, intrând la Kara-Ulaghi în țara lui Mischelav (Seneslau) și a bătut popoarele Ulaghice". (Xenopol II. 115).

Din textul cronicarului persian se constată privitor la Români:

1. Că șeful mongol *Orda* a coborît dela nord spre sud și trecând prin țara Ilaut a ajuns la țara lui Bazaram-Bam, care nu e altcineva decât voevodul Basarab-banul, arătat de documentul unguresc din 1247 pe numele de botez Lytuon, iar de cronicarul persian pe numele de familie (Basarab) și titlul de domn (ban).

2. Că șeful *Cadan*, intrat în țară pe la Rodna, a coborît la Bistrița, de acolo la Brașov, și bătând în trei locuri pe Sași a trecut cu *Bugek* munții și a atacat popoarele Kara-Ulaghice, alt grup de Români, decât cei ce luptau în contra lui *Orda*.

Impotrivirea statelor românești în contra hordelor tatare, în fața cărora regele Ungariei a fugit până pe insula Veglia din Marea adriatică, dovedește că ele aveau oști organizate („cum *apparatu* suo *bellico*"). De aici se explică, pentruce călugării Ioaniți n'au luat niciodată în posesiune locurile date lor de diploma din 1247. Regele își însușia dreptul asupra unor regiuni, unde n'avea autoritate și drepturile lui nu erau recunoscute. A dat cavalerilor ceeace de fapt nu avea.

Mai târziu e întâlnit voevodul Lythen sau Lytovoi (Litean), care e identic cu toată siguranța cu Lythuon din 1247 și cu Bazaram-bam a lui Rașid.

Lythen (Lytovoi) se revoltă împreună cu fratele său *Bărbat* contra regelui Ladislau IV. Cumanul (1272—1290), pe când acesta era încă minor (la începutul domniei 1272—1279) și ocupă o parte din pământul de dincolo de Alpi, nevoind cu nici un chip să dea venitele acelor părți („Cum nos in aetate puerili coepissemus, Lythen waywoda una cum fratribus suis, per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparet et proventus illius partis nullis admonitionibus redire curabat... ipsum interfecit et fratrem suum nomine Barbath captivavit et nobis adduxit... tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restituim".[1])

II. *Ținutul Vrancei*, (azi regiune în județele Putna și Râmnic), despre care o bulă papală din 1234 spune:

„In episcopatul Cumanilor se află, după cât știm, niște popoare care se numesc Valahi. Deși ele se cred a fi creștine, disprețuiesc biserica romană și nu primesc sacramentele dela onorabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci dela niște pseudoepiscopi ce se țin de ritul grecesc. Câțiva din regatul unguresc, atât Unguri cât și Sași și alți dreptcredincioși, zăbovind printre ei, trec la credința lor și făcându-se una cu acei Valahi; primesc după felul lor sfintele sacramente, în disprețul episcopului Cumanilor" („In Cumarorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt... Fejér III. 2 p. 350; la Xenopol II. 282).

In această țară Vrancea, teritorul episcopatului Cumanilor, la 1234 era un stat organizat de Valahi, care pe lângă organizația impusă de regele Ungariei cu episcopia Cumanilor, avea organizația sa religioasă deosebită, cu mai mulți episcopi. Nu e decât natural să admitem, deși isvoarele ne lipsesc, că prius-ul pentru o organizație bisericească, este organizația politică, de stat. Putem admite, că în acest teritoriu era un voevodat organizat, care oferea o mare siguranță de drept, cum și multe avantagii comerciale, când atrăgea pe Sași, Unguri și alți dreptcredincioși din țara de peste munți ai stăpânirei ungare.[2])

[1]) Fejér V. p. 274, Xenopol II. 281).

[2]) Pič in Abstammung... p. 114 zice: „Dass hier eine zahlreiche walachische Bevölkerung gemeint ist, erhellt schon daraus, dass selbe eigene Bischöfe hatte und fremde Elemente in religiöser Hinsicht amalgamiren konnte". Pe lângă episcopi trebuiau să fie cler, cărți bisericești, cunoștința scrisului și cetitului (v. Xenopol II. 282 nota 12).

Vrancea, încorporată în principatul Munteniei, iar dela Ştefan-cel-Mare în cel al Moldovei, a păstrat o organizare deosebită. D. Cantemir spune în *Descriptio Moldaviae*, că această „republică ar cuprinde 12 sate şi vreo 2000 de case, a căreia locuitori trăiesc cu păstoria şi nu practică agricultura. Ei plătesc principelui pe an un tribut hotărît, iar în celelalte se ocârmuiesc după legile lor, neprimind dela domni ordine, nici judecători".

Vrancea în epoca episcopatului Cumanilor, trebuia să fie cu un teritoriu mult mai extins, decât cum ne relatează Cantemir.

III. *In regiunea Cetatea Neamţului* se găsesc urmele unei organizaţii de stat a Românilor. Iată ce date avem despre Cetatea Neamţului (judeţul Bacău de azi) de prin veacul al XII.

Autorul bizantin *Cinnamus* (născut la 1145) scrie, că în expediţia întreprinsă de împăratul Manoil Comnen în contra Ungurilor la anul 1161, Leon Batatze, un general împărătesc „cu armată tot aşa de puternică, în care se afla mai ales *un număr însemnat de Valahi*, cari se zic a fi o colonie italică, fu trimis pentru a cădea asupra Ungurilor, dintr'o altă parte, dinspre Marea neagră, pe unde ei nici odată nu fuseseră atacaţi". Această regiune putea fi cam pe la pasul Oituzului, pasul Ghimeşului sau al Tulgheşului. Aceşti *Valahi erau din partea locului*, pe unde trecea generalul bizantin, în mare număr. Ei s'au aliat cu împăratul bizantin şi i-au sporit armata, sau o constituiau singuri.

Aceste date din Cinnamus sunt confirmate prin alt scriitor bizantin Nicetas *Choniates*, care spune că Românii ce locuiau în acea regiune a Moldovei, erau prietenii şi aliaţii împăratului Mihail Comnen. Scriitorul Choniates povesteşte, că la anul 1167 (şase ani după expediţia în contra Ungurilor), Românii din acea regiune au prins pe un unchiu răsvrătit al împăratului, în fugă spre Galiţia şi l-au dat în mâna împăratului. O dovadă evidentă aceasta, că aceşti Români erau în raporturi de prietenie cu împăratul Comnen. O bulă papală ni-a lăsat informaţia, că cetatea Neamţului a fost zidită de cavalerii teutoni, cari obţinuseră dela Andreiu II. şi ţara Bârsei. Regele le retrăsese acest dar, mai târziu însă le-o înapoiă şi, ca despăgubire, le dete şi o bucată de loc peste munţi în Cumania, unde ei construiră o cetate foarte tare („ultra montes in viam, partem

contulit Cumaniae, in quâ dicti magister et fratres castrum munitissimum construxerunt". Bulla din 1232 in Theiner Mon. Hung. I. p. 106, la Xenopol II. 290).

IV. *Regiunea Câmpulung* din munții Bucovinei, întrunia în sine constituită o populațiune românească de munte. D. Cantemir ni-a păstrat în *Descriptio Moldaviae* date și despre această țară a libertății, care avea încă drepturi și privilegii deosebite pe timpul său. El ne spune:

„Republica Câmpulungului cuprinde vreo 15 sate, toate cu legile și judecătorii lor proprii. Locuitorii ei nu se pricep la lucrul pământului și toată ocupația lor e păstoritul oilor. Tribut anual plătesc și ei către domnii de mai nainte și această legătură întărită, ei o înnoesc de câte ori se pune domn nou, trimițând anume delegați spre aceasta la curte..."

„Locuitorii Câmpulungului nu sunt boieri, dar nici supuși boierilor; că au un obiceiu al pământului, care nu e acel de pretutindeni. Ciobani îndrăsneți, ajutați de asprimea locurilor, ei primesc pe vornicii ce le plac și gonesc pe ceialalți..."

Din această situație deosebită, menținută și după constituirea principatului moldovenesc, se vede că organizația republicei Câmpulungului era foarte veche, și că la încorporarea ei în statul Moldovei, și-a păstrat, în baza unei înțelegeri, repetate la fiecare schimbare de domn, drepturile și situația avută.

§ 39. Venirea Ungurilor și cucerirea lor.

Nici originea, nici patria primitivă a Ungurilor, nu e cunoscută. Cercetările făcute pe acest teren au rămas fără rezultat pozitiv. Pe baza filologiei comparative și a etnologiei e statorit, că Ungurii aparțin rasei turanice sau mongolice, zisă totodată și ural-altaică. Nu se poate stabili științificește, că aparțin la ramura uralică sau altaică. E constatat însă, că limba măghiară face parte din familia fină-ugorică.

Tradițiunea îi consideră de urmași ai Hunilor. Cu această tradiție au și înaintat ei mai târziu în Panonia, dovedindu-și dreptul asupra acelui pământ, cum istorisește și Anonimus.

După rezultatele științei de azi, în Europa patria veche a Ungurilor (numiți în isvoarele vechi: *hunugur, unugur, unugor, ungri,* grecește: *Ouggroi,* germ. Ungar, Unger, în lat. miedievală *Hungarus*), ar fi fost *Iugria,* în ținutul dela cursul mijlociu al

râului Volga până la muntele Ural. Aici ar fi venit în veacu I. d. Ch. şi au locuit cam 700 de ani în *Iugria* şi dup'aceea în *Baskiria*, în apropierea lacului Caspic. Pe la anul 830 îl găsim pe şesul dintre cursul de jos al râurilor Don şi Niprui la nordul Mării negre în ţinutul numit *Lebedia*. Când au venit aici şi din ce cauză şi-au părăsit patria veche, nu se ştie. După aşezarea lor în Lebedia, îndată au început incursiunile de pradă la popoarele vecine. Cele dintâi date sigure despre, rolul Ungurilor în Europa sunt din 839, când au fost chemaţi de Bulgari să lupte în contra Bizantinilor.

Istoricul Constantin Porphyrogenetos (unul dintre isvoarele principale ale istoriei vechi ungureşti, a scris despre ei în cartea sa „*De administrando imperio*“ în cap. 38—40) spune, că după o jumătate de veac Ungurii au fost scoşi din Lebedia de Biseni şi că o parte din ei au plecat spre ost în Asia, iar, cealaltă parte spre vest, ocupând ţinutul dintre Nipru, Nistru, Prut şi Seret, numit de ei *Atelkuzu* (după cuvântul Atel, Etel = râu şi köz = între). Cucerirea acestui ţinut a putut fi cam pe le anul 889. Aici n'au stat decât câţiva ani. De petrecerea lor aici leagă ştiinţa ungurească înfiinţarea statului lor, prin faptul, că cele 7 triburi, cari până atunci trăiau în neatârnare, s'au unit sub un singur conducător, la stăruinţa chaganului Chazarilor, care avea interesul, ca un popor vecin să fie unit şi puternic, dorind să-i supună sieşi. Acesta a chemat la sine pe primul voevod al Ungurilor, Lebedias, şi i-a pus în vedere, că îl va înălţa de *archon*, dar să se supună poruncilor sale. Lebedias a recomandat chaganului pe voevodul următor, Álmos sau pe fiul acestuia Árpád, ca mai potriviţi. Chaganul lăsând pe Lebedias să plece, a trimis cu el oameni de ai săi, cari să se sfătuiască cu Ungurii. Aceştia au ales de conducător pe Árpád, şi după obiceiul şi legea chazarilor l-au instalat, ridicându-l pe scut. Aceasta a fost la anul 890. Tradiţiunea perpetuată de Anonymus povesteşte despre încheierea contractului de sânge între cei 7 şefi ai triburilor, al cărui conţinut este:

1. Până ce trăiesc, conducătorul lor şi al urmaşilor lor va fi totdeauna din familia lui Álmos; 2. Ori ce avere vor câştiga cu osteneala lor, la împărţire să nu fie nici unul exclus; 3. Fruntaşii, cari din voinţa lor au ales pe Álmos de

domn, nici ei, nici copii lor să nu fie excluşi din sfatul domnului şi din slujbele ţării; 4. Dacă cineva dintre urmaşi ar deveni infidel către persoana domnului şi ar provoca neînţelegere între Domn şi rudele sale, sângele păcătosului să se verse, cum s'a vărsat sângele lor când au jurat credinţă lui Álmos; 5. Dacă cineva dintre urmaşii lui Álmos ori a celorlalţi conducători de triburi ar călca poruncile cuprinse în acest jurământ, să fie blăstămat în veci.

In timpul petrecerii în Atelcuz, Ungurii au fost chemaţi în ajutor de împăratul bizantin contra Bulgarilor, pe cari i-au bătut şi s'au întors cu prăzi bogate acasă. Bulgarii însă, cu ocazia unei incursiuni contra lui Svatopluk, regele Moraviei, au intrat în Atelcuz şi şi-au răsbunat. Ungurii, rentorcându-se au luat carele şi corturile şi au plecat către *Chiev*, unde s'au bătut cu Ruşii, dar încheind pace, au primit daruri şi mulţi călăuzi, cari i-au condus spre pământul Panoniei, intrând pe la pasul *Verecske*, au ajuns până la Munkács. Anul intrării lor în Carpaţi, nu e sigur, dar se pune la 895 (alţi istorici susţin 896 şi 897).

După tradiţie la venirea Ungurilor, au existat următoarele organizaţii de stat în regiunea râurilor Dunărea şi Tisa.

La nord-vest regatul slovac al lui Svatopluk cu Moravia; între Tisa şi Dunăre ducatul lui Salan; în regiunea Crişurilor, a Someşului şi în Bănat cele trei principate locuite de Români; în părţile Ardealului într'un loc întărit, ar fi existat (pe timpul primului rege ung. Sf. Ştefan), un duce *Kean*.

Ştiinţa ungurească susţine, că cucerirea ţării, s'ar fi făcut în 5 ani. Adevărul istoric e, că în Ardeal s'a făcut ocupaţiunea într'o epocă dela începutul veacului XI până la începutul veacului XIII. In părţile sudice, locuite de Slavi ocupaţiunea s'a făcut tot după veacul al XI. Statul ungar aşa cum a fost până la 1918 şi-a luat începutul abia la 1867. Prin urmare a se vorbi de existenţa de o mie de ani a statului ungar, în estensiunea celor 50 de ani din urmă, nu e un adevăr ştiinţific.

Ungurii în cel dintâiu veac după aşezarea lor în Panonia au continuat cu prădăciunile în ţările vecine, în Germania, Italia, Bulgaria, imperiul roman răsăritean, unde puteau pătrunde uşor cu oastea lor călăreaţă, răspândind peste tot locul groază între popoarele vecine. In ţinuturile muntoase nu au prea încercat norocul cu cuceririle.

Au fost însă de multeori bătuți. Istoria înseamnă cumplita înfrângere dela Merseburg la a. 933 sub ducele Zoltán (907—947), la râul Lech la a. 954 sub ducele Taksony (947—972) din partea Germanilor, și la 970 din partea Bizantinilor.

Sub al treilea duce, Geza (972—997) începe încreștinarea Ungurilor, care e continuată de urmașul său Ștefan (997—1038), care obțin u la anul 1000 dela papa Silvestru al II. titlu de rege apostolic și coroana, împreună cu un sceptru și o cruce. In acest timp se pune temelia statului ungar, înființat pe vatra huno-avară.

In această epocă statul ungar ca teritoriu abia se întindea mai departe decât pe șesul Dunării și al Tisei.

§ 40. Cucerirea Ardealului de către Unguri în veacurile XI—XIII.

Asupra timpului, când au fost cucerite părțile răsăritene ale țării, găsim interesante date culese după izvoarele ungurești în „Încercare de Istoria Românilor" de Aug. Bunea (pag. 118 și urm.[1])

In baza acestora se poate dovedi istoricește, că cucerirea Ardealului s'a făcut în cursul veacurilor XI—XIII, într'o epocă de peste 200 ani.

Regele Ștefan, pentru a ajunge în Transilvania sau Ultrasilvania (țara dincolo de păduri, ung.: Erdő-el), a trebuit să treacă printr'o țară păduroasă, *Silvania*, (situată în județul Sălagiu, cam unde a fost comitatul Solnocul de mijloc și Crasna). In aceste locuri Românii își au și azi ținutul numit „codru", iar locuitorii sunt numiți „codreni". Să ne închipuim starea, în care trebuia să se afle atunci acel codru, netăiat de mii de ani și ce pedecă de comunicațiune trebuia să fie.

Trecând prin acest codru, cronicele spun, că regele Ștefan a dat de un voivodat, al lui *Kean*, locuit de Bulgari și Șchei, așezați în locuri foarte întărite.[2]) După mare ostenească și anevoioase lupte Kean a fost învins, omorît, iar neprețuitele lui comori de aur și pietri scumpe au ajuns pe

[1]) Dintre aceste isvoare menționăm: Dr. Karácsonyi János, Hazánk Szent-István korabeli határairól, tot de acelaș autor: A honfoglalas és Erdély și A székelyek eredete. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt.

[2]) După altă ipoteză voivodatul lui Kean ar fi fost în partea sudică a Ardealului, dela Mureș spre sud.

mâna biruitorului, care a așezat acolo ca voevod pe strămoșul său Zoltán. Astfel au cucerit Ungurii primul ținut în Ardeal dintre Someșul mic și Someșul împreunat.

Se poate, că acest Kean să fi fost un urmaș al lui Gelu, din cronica lui Anonimus, care în timpul dela prima cucerire, cam de un secol, până la regele Ștefan, să-și fi eluptat independență, întocmai ca și Ahtum din Bănat, urmașul lui Glad, a cărui țară a trebuit să fie supusă a doua oară de către Unguri. In ținutul cucerit regele a înființat o episcopie latină, numită ultrasilvană, care a avut cele dintâi moșii în aceste părți. Timpul acestei cuceriri este între 1000—1010.

Al doilea voivodat român, asupra căruia s'a îndreptat cucerirea, a fost al voivodului *Ahtum*.

Voevodul Ahtum trăia în bune raporturi cu Bizantinii, a căror putere crescu în urma biruinței asupra imperiului bulgar. Era bogat și se rezema pe ajutorul Grecilor, la cari s'a botezat în Vidin. Regele supărat, că sarea, ce venia prin țara lui Ahtum, era supusă la vămi, se sculă asupra lui și îl învinse, ocupând partea șesoasă a Banatului, cum am văzut mai sus. Părțile muntoase ale Banatului rămaseră neocupate, chiar și în veacul al XIII. Cucerirea țării lui Ahtum a avut loc la anul 1038.

Cucerirea în Ardeal s'a continuat numai cincizeci de ani mai târziu, sub regele Ladislau I. (1077—1098). Acesta profitând de biruințele sale asupra Cumanilor, cari i-au prădat țara intrând prin pasurile răsăritene ale Carpaților, și-a estins stăpânirea pe valea Mureșului până în regiunea munților și pe valea Târnavei-mici până la munții Harghitei, fiind granița prin obârșia dealurilor ce despart valea Târnavei-mici de cea a Târnavei-mari.

La Bălgrad a zidit regele Ladislau o catedrală și a mutat acolo episcopia înființată de sf. Ștefan, cu ocaziunea cuceririi țării lui Kean, care a stat poate până atunci în Cluj.

Pe la Sebeșul-săsesc, Orăștie, pe valea Mureșului și în valea Gurghiului au fost colonizați Săcui, să apere granițele cele noui, către Cumani.

A patra etapă în cucerirea Ardealului a fost numai peste altă jumătate de veac, sub Geza II. (1141—1161), când Ungurii au cucerit valea Târnavei-mari și ținutul până la

Olt. In acest timp, între 1143—1150, au fost aşezaţi aici colonişti saşi, iar Românii îndepărtaţi. Între Târnava şi Olt, între Săcui şi Românii Ţării Oltului, între Ţibin, Nocrich şi Cincul-Mare a fost întemeiată provincia săsească a Sibiului. Bela III. (1173—1196) înfiinţă pentru Saşi prepozitura Sibiiului, supusă direct jurisdicţiunei primatelui din Strigon. Tot odată au mai fost colonizaţi Săcui pe valea Târnavei-mari şi a Homorodului.

După alţi 50 ani, pe la 1210, ca a cincia etapă, a fost ocupată Ţara-Bârsei cu ţinuturile Treiscaune şi Ciuc, cari erau locuite de Români.

Astfel cucerirea Ardealului a ţinut 200 de ani. Cele din urmă organizaţii de stat ale elementului românesc au fost desfiinţate. Situaţia lui s'a menţinut în condiţii bune şi mai departe sub cucerirea ungurească, în cadrele organizaţiei voivozilor şi cnezilor săi, cum vom vedea într'alt capitol.

Situaţia de drept a Ardealului a avut un caracter deosebit. Ardealul totdeauna s'a bucurat de o anumită neatârnare faţă de Ungaria.

§ 41. Situaţia Românilor sub cucerirea ungurească.

Proprietatea, nobilimea, organizaţia naţională, dreptul valachic, soartea ţăranilor.

La începutul cucerirei maghiare situaţia elementului românesc de baştină e destul de bună. Domnia ungurească nu era aşa de puternică, reprezentanţii ei erau puţini şi destul de îndepărtaţi, ca să poată apăsa asupra poporului găsit aici.

Cu timpul poporul românesc ajunge a perde multe drepturi, cari le-a avut la început şi care noii stăpânitori le lăsară neatinse.

I. La început *Românii şi-au păstrat proprietăţile avute.* (Xenopol II, 202). Documentul cel mai vechiu este cel din 1227, care constată Românilor Voinea, Dinul, Vulcan şi Micul stăpânirea pământului din timpul regelui Coloman.

Proprietatea asupra teritoriilor ocupate se dovedeşte şi pentru Românii din *ţara Bârsei,* din timpul când a fost donată cavalerilor teutoni. Un document din 1222 spune, că s'a conces acestor cavaleri teutoni a nu plăti nici o dare, *când vor trece prin ţara Săcuilor sau prin ţara Valahilor,* cari erau în preajma lor.

Un privilegiu dat de regele Andrei II. din 1224 concede „coloniştilor germani din Sibiu a întrebuinţa spre folosul lor

pădurea Blachilor şi a Bissenilor împreună cu acei Blachi şi Bisseni".

La 1223 tot regele Andrei II. ia o bucată de pământ dela *Români* pentru a o da călugărilor cisterciţi, pentru cari a înfiinţat Bela III. o mănăstire la *Cârţa*, cu scopul de a răspândi catolicismul în ţara Oltului.

În decursul veacurilor următoare însă Românii au fost desmoşteniţi din proprietăţile-lor, mai ales din cauză că nu voiau să-şi părăsească legea strămoşească, care nu era aceea a noilor stăpânitori.

II. Românii au avut o *nobilime naţională*, puternică, pusă sub conducerea unor capi militari, voevozi. Existenţa nobilimei române e dovedită de asemenea prin documente.

Aşa este un document din 1427, în care regele Sigismund, ca mulţumită pentru credinţa şi serviciile făcute de Români, nu numai lui, ci şi predecesorilor său, regilor Ungariei, mai ales întru apărarea vadurilor Dunării în contra Turcilor, întăreşte privilegiile tuturor nobililor Valahi şi ale Cnejilor şi ale celoralalţi Valahi din ţinuturile Banatului. (Xenopol II. 206—212).

În alt document sunt amintiţi nobili români din ţara Haţegului, cari iau parte împreună cu vicevoivodul Transilvaniei, Petru, la judecarea unui proces între cnejii Muşat, Stroia şi Zaicu, Români şi ei, pentru stăpânirea unei moşii. (Xenopol II. 207).

III. Poporul românesc păstrează şi după ce a ajuns sub Unguri *organizaţia sa militară*. Din isvoarele vechi istorice e dovedit, că Românii în organizaţia lor militară naţională au luat parte în multe războaie purtate de regii Ungariei şi că întru recunoaşterea virtuţilor lor ostăşeşti au primit şi ei privilegii dela regii Ungariei.

Românii organizaţi pentru paza graniţelor, din timpurile cele mai vechi, încă mult înainte de venirea Ungurilor, se găsesc ca apărători ai moşiei în multe locuri. Aşa cei din Banat ţineau paza Dunării, cei din ostul Ardealului, între cari au venit mai târziu şi Săcuii, apărau graniţa răsăriteană în contra incursiunilor Cumanilor. Românii din ţinuturile Devei şi Hunedoarei, formaţi într'un corp militar, erau obligaţi a păzi, a întări şi repara cetăţile, iar la caz de lipsă a ieşi cu toate puterile lor la războiu. Românii din ducatul Amlaşului (vecin cu ţara Oltului) se învoiesc cu Saşii mărginaşi din ţinutul

Sibiului de a păzi graniţa munţilor dela Tălmaciu până la marele sat al Valahilor. Asemenea serviciu făceau şi boierii din ţara Făgăraşului, cari erau obligaţi, după un vechiu obiceiu, a face serviciu şi la castelul Făgăraşului. (Xenopol II. 211—212).

Toate documentele relative sunt citate în text latinesc la Xenopol, locurile citate.

În organizaţia militară a Românilor găsim două feluri de capi, cari formează o ierarhie: *voevozii* şi *cnejii*.

După funcţiile ce împlineau, cum rezultă din cercetările istorice, atribuţiunile acestor capi militari erau cam următoarele:

Voevozii: a) erau *capii unor teritorii*, numiţi totdeauna după ţinutul, în capul căruia erau. După mărimea teritorului ce stăpâniau, erau voevozi mari şi mici; *b)* erau *comandanţii militari* ai armatelor organizate în ţinutul lor. Însaşi numirea de voevod înseamnă: conducător militar, căpitan; *c)* erau *judecători*, exercitând această atribuţiune în instanţa cea mai înaltă asupra tuturor persoanelor aşezate în teritoriul lor. Dela judecăţile lor se putea apela la rege.

Unii voevozi sunt numiţi şi comiţi, sunt încărcaţi cu epitete pompoase, ca excelentissimi, magnifici. Se bucurau de toate onorurile, ce li se cuveneau după situaţia lor în societate.

Cnejii sunt subalterni ai voevozilor. Sunt inferiori voevozilor şi chiar nobililor simpli, încât se pare că ei erau clasa intermediară între nobili şi ţărani.

Atribuţiunile lor erau următoarele: *a)* Cnejii erau *capii ţăranilor* aşezaţi într'un sat sau comună. Nu erau nobili din naştere, dar puteau să câştige nobilitatea dela rege. Atunci aveau titlul de *nobiles kenezii; b)* erau *conducători militari* ai sătenilor din satul lor. Sunt o mulţime de documente despre virtuţile lor ostăşeşti în armata regelui. Nobleţa o câştigau mai ales pentru vitejia dovedită în oaste; *c)* cnejii erau şi *judecători* pentru cauzele mai mici. In contra judecăţilor lor negreşit se putea apela la judecata voevodului.

Asupra succesiunei în scaunul de voevod, nu avem date, erau ei ereditari sau numiţi de rege, nu se ştie exact. Probabil erau ereditari, dar era nevoe şi de o întărire din partea regelui. Despre cneji se ştie pozitiv, că dreptul asupra cnezalului era ereditar.

Titlul de cnez şi de voevod, putea fi dat şi de rege, când era creat din nou.

După cercetările lui I. Bogdan „Originea voivodatului la Români" (Analele Acad. Rom. vol. 24 p. 193) voevozii apar cu aceleaşi atribuţiuni ca şi cnezii, ca şefi ai aşezărilor săteşti şi intermediari între aceste şi rege, cler sau nobilime. Voevozii sunt, ca şi cnejii, supuşi jurisdicţiunii castelanilor şi comiţilor regeşti. Cei din Maramureş au o independenţă mai mare, nefiind supuşi castelanilor, cari lipsiau acolo.

Cu chestiunea voivozilor şi cnejilor, ca una din cele mai importante din studiul istoriei dreptului român, rămâne să ne mai ocupăm.

IV. Afară de aşezământul militar se mai păstrase la Români încă un aşezământ de ordine şi organizare şi anume existenţa unui *drept consvetudinar valah* (jus valachicum ab antiquo). După cum ne spune Xenopol (II. 226), acest drept „regula atât relaţiunile private între Români cât şi, ceeace este mai important, acele ale poporului românesc cu ocârmuirea maghiară, încât se vede din această împrejurare, într'un chip luminos, că cucerirea Ungurilor nu se impusese poporului românesc ca atotputernicie, ci recunoscuse acestuia nişte însemnate privilegii, precum păstrarea nobleţei, a voevozilor, knejilor şi aceea a unor obiceiuri juridice înrădăcinate în poporul românesc, care dincoace de Carpaţi constituesc obiceiul pământului".

V. Un alt drept al poporului românesc, din care rezultă, că acesta era tratat, în primele veacuri ale domniei ungureşti, asemenea îndreptăţit cu celelalte popoare din ţară, este *dreptul de a participa la congregaţiile ţării,* resp. ale ţinuturilor. Se menţionează de repetite ori de participarea nobililor şi cnejilor români la congregaţia celor şapte scaune româneşti din Bănat.

La 11 Martie 1291 în faţa regelui Andreiu III. s'a ţinut adunarea generală cu toţi nobilii, Saşii, Săcuii şi Românii, cari aveau atunci drepturi egale. In această adunare s'a cercetat şi procesul unui Român Ugrinus, care reclama proprietatea asupra Făgăraşului şi Sâmbetei din Ţara Oltului, care drept i s'a şi judecat. (Document din 11 Martie 1291. „Nos Andreas — quod cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Albam-Iule

pro reformatione statum eorumdem congregacionem cum iisdem fecissemus ... ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis diligenter inquiri fecimus").[1])

VI. Țăranii români, ca elementul care constituia armatele, conduse de voevozi și cnezi, erau obligați la serviciu militar, de a construi întărituri, de a le apăra, de a apăra granițele, și de a lua parte la expedițiuni, nu erau obligați la servicii particulare.

Dar în decursul timpurilor situația lor s'a înrăutățit, au perdut treptat drepturile, chiar și cnezii au ajuns în iobăgie. Starea țăranului român a ajuns nesuportabilă, dovadă răscoalele țerănești, ce le vom cunoaște în cursul istoriei dintre care cea din 1437 a adus la înțelegerea celorlalte națiuni din Ardeal în contra Românilor.

§ 42. Organizația statului ungar. Regele, prerogativele regale și limitarea lor. Legea consiliului. Dreptul de rezistență. Regele tânăr.

Pentru a înțelege multe dintre chestiunile istorice, privitoare la așezămintele ce găsim în țările române, nu va fi inutil a face o scurtă privire asupra desvoltării organizației de stat ungurești. După consolidarea statului, regele ungar și-a întins dominațiunea sa atât dincoace, cât într'o anumită măsură și dincolo de munți, iar conducătorii organizațiilor românești au ajuns în multe raporturi cu regii Ungariei.

Poporul barbar venit din Asia, încreștinându-se, a pus temeiu sigur statului și a intrat în șirul statelor din Europa centrală. La baza organizației sale a servit de model concepția feudalismului, care se desvoltase deja în statele germane.

Caracteristica statului feudal e, că raportul dintre capul statului și supușii se basează pe contractul de feud, contract de drept privat. In statul feudal nu toți supușii stau în raport de subordonare cu capul statului, ci numai aceia cari sunt în raport personal de feud cu el, nobilii. Massa mare a poporului e scoasă de sub puterea lui, e supusă numai nobililor, cari exercitează puterea lor privată asupra nenobililor. Regele e stăpân deplin numai pe moșiile sale private, asupra celoralalte teritorii poate stăpâni numai în baza contractului, ce are cu nobilii.

[1]) Teutsch u. Firnhaber p. 167, v. Bunea l. c. p. 215 și Xenopol II. 230.

Regele prin urmare nu e suveranul statului, ci e „primus inter pares". Nobilii în teritorul lor au aceeași putere ca și regele. Funcționarii regelui nu sunt funcționarii publici ai statului, iar administrația teritorului o fac nobilii feudali cu oamenii lor.

Aceasta era concepțiunea organizației statului în timpul, când cel dintâi rege al Ungariei a început munca de clădire.

Forma de stat acceptată a fost *regatul*. Titlul de rege, cu predicatul „apostolic" a fost obținut dela papa Silvestru II. Regele era singurul depozitar al puterii supreme. Tradiția contractului de sânge, de a resolva afacerile publice, chemând în sfat pe urmașii celor 7 duci, a fost părăsită, asemenea și tradiția adunărilor naționale, având exclusiv regele toate puterile, sau drepturile majestatice. Aceste erau:

1. Dreptul de a *purta războiu* și a *încheia pace*. Avea dreptul de a chema la oaste pe bărbații liberi, capabili de arme, dar numai la apărarea țării sub conducerea personală a regelui, la războiu ofensiv în afară de țară nu erau obligați a merge; 2. dreptul de *judecată*; 3. dreptul de a numi *funcționari*: 4. de a crea *legi* și a le executa.

Dreptul de a impune cu dări pe supuși nu-l avea, cum nu-l aveau nici domnitorii din statele occidentale. Dar strângea *vamă*, bătea *monede*, concesiona *târguri* (bâlciuri) și avea *mine*.

Avea și o mare putere *eclesiastică* ca legat al papei din Roma (legatus sedis apostolicae).

Puterea regelui era *nelimitată*, absolută. Regele avea un *consiliu* din intimii săi, ca organ consultativ, dar fără atribuțiuni determinate.

Adunările *generale* (dietele), erau zile de judecată, când regele, în fața poporului, împărția dreptatea.

Regele era *ales*, dar din membrii unei familii, care avea drept de *moștenire* la tron. Regele era încoronat cu ceremonie bisericească și punea jurământ, iar mai târziu da și o diplomă inaugurală în scris. Dacă era căsătorit și soția, regina, era încoronată.

Titlul era: *Serenissimus Rex*, apoi mai târziu *Excellentia Regalis și Maiestas*. Țările luate în titlu au fost până la Andreiu II. (1205—1235): *Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae rex*, Andreiu II a mai adaus: *Galitiae et Lodomeriae*, Bela IV. (1235—1270) *Cumaniae*, Ștefan V. (1270—1272) *Bulgariae rex*.

Cu timpul nobilimea a restrâns din drepturile regelui, obținând și singuratici nobili dreptul de a clădi cetăți și a ținea oastea lor, peste care porunciau nelimitat, îndreptând-o de multe-ori în contra voinței regelui spre scopuri particulare. Nobilii au câștigat dreptul de a judeca pe iobagii lor, cum și din drepturile fiscale ale regelui, drept de vamă, târg, mine.

Drept consecvență a urmat și limitarea puterii absolute regale în sens constituțional prin crearea de *garanții*. Între aceste se amintește *dreptul de resistență* din bula de aur a regelui Andreiu II (1222) și *legea consiliului*, dată de Andreiu III (1298). În sensul acestei legi regele nu-și poate alege singur consilierii, ci ei se determină prin lege și anume 2 episcopi (câte unul din metropoliile Strigon și Calocia) și 2 nobili aleși de dietă, pe cari e dator a-i asculta la resolvarea afacerilor de stat, la dinpotrivă dispozițiile aduse nu sunt valabile. S'a introdus și răspunderea funcționarilor regali în fața dietei și alegerea funcționarilor principali cu învoirea dietei.

Mai târziu s'a introdus ca garanție de limitare a puterii regale și jurământul de încoronare și diploma de inaugurare, în care se asigurau drepturile nobililor resp. ale țării.

Regele punea de guvernator în unele părți ale țării pe băiatul său sau alte rude, pe care documentele îl numesc *dux*, din ce s'a desvoltat așezământul numit: *regele tânăr*, care exercita în partea sa de țară puterea deplină de domnitor. În timpul lui Bela IV., fiul său Ștefan poarte titlu de: *iunior rex et dux Transilvaniae*, iar al doilea fiu Bela titlul de: *dux Slavoniae*.

§ 43. Organizația statului ungar. Clase sociale. Curtea regală. Organizația teritorială.

I. Supușii regului se împart în anumite clase numite *ordines*, care sunt trei: 1) urmașii familiilor cari au cucerit țara au drepturi politice, *liberii*; 2) cei fără drepturi politice, dar liberi de drept civil, *neliberii*; 3) *robii*, fără libertate personală, de drept nu sunt persoane, ci lucruri.

Liberii, ca urmași ai cuceritorilor, se ziceau *nemes*, în sensul ca aparținători la o anumită familie: *nem*, această însușire se câștiga esclusiv prin descendență și nu era identică cu nobilitatea din evul mediu, a cărei bază era moșia

liberă. Din clasa liberilor s'a desvoltat *aristocrația* (nemesség). Moșia acestora era: *de cucerire* (szállásbirtok) și *dăruită* (adománybirtok) de regele. Nemeșii erau scutiți de orice sarcini publice, ei erau datori numai să apere țara, să ajute regului la judecăți și să-i fie credincioși (fidelitas). Infidelitatea avea de urmare perderea capului și a averii.

Ignobilii, al doilea grup mare de cetățeni ai țării, se bucurau de libertate personală, dar nu aveau drepturi politice. Neposedând moșie liberă, ei nu aparțineau la „națiunea politică", aveau însă personalitate de drept civil, puteau avea familie și avere. Unii cultivau pământul nobililor, iar alții căpătau pentru servicii militare pământ dela rege. Cei fără pământ erau subordonați organizației comitatense a regului. Erau de 4 categorii:

1. *Iobbagiones castri*, soldați din cetăți, cari au primit pământul dela rege pentru servicii militare, luând obligamentul de a face serviciu militar regului. Aceștia fac un batalion de fiecare comitat, stau sub ordinul direct al regului, pe când asupra oștirei date de nobilime regele nu poate dispune.

2. *Castrenses* sau *civiles*, se întreținеau pe pământurile regale, dar nu făceau servicii militare, ci de altă natură. Sunt liberi pentru persoana lor, dar n'au moșie liberă.

3. *Curteni pe domeniile regale și agricultori liberi*, împlinesc servicii direct curții regale.

4. *Hospes* sau *coloniști*, veniți din străinătate ca d. e. hospites theutonici.

Robii (sclavii) erau făcuți de regulă prin capturare în războiu. Puteau fi eliberați, în față de martori. Dar sclăvia ca instituțiune a înflorit multă vreme la Unguri.

Viața orășenească a înflorit în orașele întemeiate mai ales de coloniști, ca centre ale industriei și comerciului.

II. *Curtea regelui* (curia regis) era organizată după modelul curților din statele apusene, funcționarii curții sunt ai regelui, nu ai statului. Cei mai însemnați sunt:

a) palatinul (comes palatinus), e primul funcționar, locțiitorul regelui în funcția judecătorească, e judecător peste curteni;

b) judele curții (comes curialis, *judex curiae*) locțiitorul palatinului, mai târziu judecător al țării;

c) camerariul, îngrijitorul tezaurului regesc, administra veniturile şi cheltuelile regelui;

d) cancelarul, provedea serviciul de cancelarie, avea sub el pe *notari.*

III. Teritorul ţării a fost împărţit în unităţi administrative numite lat.: *comitatus, parochia,* sau *provincia,* în veacul al XII. în număr de 72. La început erau compuse numai din teritoriile neocupate de nemeşi. În organizaţia comitatensă erau cuprinse numai celelalte clase sociale în afară de nobilime.

In capul comitatelor era un funcţionar al regelui numit: *comes* (ispán), care era judecător peste ignobili, ţinea în samă pe cei obligaţi la slujbă militară, îi conducea în tabăra regelui, aduna veniturile regelui, având ca plată a treia parte din ele. Comesii aveau şi moşii mari în comitat. În cele judecătoreşti comesul era suplinit de *comes curialis castri,* iar în cele ostăşeşti de *maior* vel *dux exercitus.*

Cetăţile formau cu ţinutul din nemijlocită apropiere, din punct de vedere administrativ şi militar, circumscripţii deosebite, în capul cărora era *castellanus* (várnagy).

Din această organizaţie teritorială unitară mai târziu s'au desvoltat 3 organizaţii teritoriale şi anume: *comitatul autonom, oraşele libere* şi *pământul supus proprietarului de pământ,* ca teritoriu propriu sub stăpânirea unui nobil în baza unei imunităţi.

In Ardeal regele avea locţiilor în persoana *voevodului,* care avea funcţii de judecător şi peste nobili, era comandant al oştilor din această ţară, administratorul veniturilor regeşti, din care avea $^1/_3$ parte.

Oaspeţii teutoni. Saşii, aşezaţi în Ardeal după diploma Andreanum din 1224 formau o unitate deosebită de guvernare, în capul căreia era *comes Cibiniensis,* ca funcţionar regal. Saşii erau supuşi numai lui şi prin el autorităţii regeşti. Judecător peste ei putea fi numai comesul din Sibiiu, sau un judecător delegat de regele *(iudex regius).* Oraşele Saşilor aveau autonomie, ca şi oraşele libere regeşti, îşi alegeau judecătorii şi preoţii. Pe pământul lor aveau folosinţă deplină, aveau drept de vânat, pescuit şi minerit.

Nimeni nu putea să aibă pământ între Saşi, iar dacă regele ar fi dăruit cuiva pământ între ei, aveau dreptul să facă opoziţie. Puteau transporta producte industriale în

întreagă țara, scutiți de vama regească. Puteau ținea târguri. In baza unui privilegiu, în anumite zile le era permis să aducă și sare, fără plată deosebită.

Față de rege aveau să prestee: *a).* dacă regele conduce în persoană oastea, în țară 500 soldați, în afară de hotarele țării 100, iar dacă conducea vr'un nobil, numai 50; *b)* un *lucrum camerae* de 500 mărci de Colonia, din argint fin, anual pentru tezaurul regelui, dar care propriamente e arendă după pământ (terragium); *c)* dacă regele vine pe la ei în vre'o expediție de răsboiu, dau de 3 ori *cartiruire*, dacă însă voevodul vine la ei în interesul regelui dau 2 cartiruiri, una la venit și alta la întors.

In capul organizației pământului săcuiesc era *comitele Săcuilor.*

§ 44. Întemeiarea principatelor Țara-Românească și Moldova.

Am văzut, că elementul daco-român în vechiul teritoriu al provinciei Dacia la finea veacului al IX se află constituit în organizații de stat. Fără îndoială, aceste organizații erau cu mult mai vechi. De pe la mijlocul veacului al VII. când puterea Avarilor a fost desființată pe acest teritoriu, Bulgarii în alianță cu Românii locuitori ai acestui pământ au întemeiat organizații mai puternice de stat. Bulgarii au trecut și s'au așezat la sudul Dunării, iar Românii au stăruit în vechiul lor pământ.

Isvoarele istorice ne arată statele lor dela finea veacului al IX. Ungurii, noul popor migrător, veniți în acest timp în regiunea Dunării și Tisei, se împacă cu statele găsite, cum au făcut cu Glad și Menumorut, cuceresc statul lui Gelu, dar peste tot locul lasă starea cea veche a organizației. Peste o sută și mai bine de ani, la începutul veacului al XI., când cel dintâiu rege, Ștefan I., organizează statul ungar, găsim în țara lui Glad din nou o stăpânire neatârnată față de Unguri, rezemată pe domnia bulgară, a lui Ahtum, iar în Ardeal pe a lui Kean, de asemenea neatârnător față de Unguri. Ungurii cuceresc a doua oară aceste regiuni.

În veacurile XI. și XII. domnia ungurească e lățită și mai departe în părțile răsăritene ale Ardealului, Pentru întărirea ei, noua putere colonizează în părțile mărginașe din Carpați pe Săcui, iar în părțile mijlocii pe Sași. Cu noua

stăpânire şi cu noii colonişti, sprijiniţi şi favorizaţi, a venit şi o apăsare asupra vechilor organizaţii vechi româneşti şi asupra populaţiunei, care până atunci ţinea în stăpânire aceste locuri. Rezultatul acestei apăsări a fost, că o parte din elementul daco-român îşi caută aşezări în părţile peste munţi, pe coastele sudice şi ostice ale Carpaţilor, de unde se coboară pe încetul în părţile şesoase ale ţării, pe atunci puţin locuite. Astfel găsim în afară de masivul munţilor organizaţiile de state româneşti, la sudul Carpaţilor cele 5 organizaţii, descrise în documentul dela 1247 al lui Bela IV., la sud-ost cea din munţii Vrancii, mai spre miază-noapte cele din regiunea cetăţii Neamţului şi cea dela Câmpulung.

Pecenegii şi Cumanii, stăpânitorii regiunei spre ost dela Olt şi dela Carpaţi, în veacul al X—XIII., îşi aveau centrul stăpânirei lor între Don şi Nipru prin vechiul Atelcuz. Organizaţia lor, ca a unui popor nomad, nu avea o întindere reală asupra teritoriului din ostul Carpaţilor. Acest teritoriu, numit pe atunci „Cumania" sau „Cumania neagră" a fost ocupat succesiv de Românii, aşezaţi pe coastele din afară ale Carpaţilor, şi de cei din vestul Oltului, cari aveau din timpuri foarte vechi organizaţia lor de stat, trăind în bună înţelegere cu vecinii dela sudul Dunării, Bulgari şi Serbi, şi în neatârnare faţă de orice domnie dela nordul Dunării.

In acest timp (veacul XI—XIII) organizaţiile mai puternice de state, care au venit în atingere şi doriau să-şi întindă puterea asupra pământului dela sudul şi ostul Carpaţilor, erau la vest Ungurii, la ost Pecenegii, iar după ei Cumanii, la sud Bizantinii, (cari desfiinţând stăpânirea Bulgarilor, au ajuns până la Dunăre), iar mai târziu (după 1186) nou înfiinţata stăpânire româno-bulgară. Ungurii considerau teritoriul din sudul şi ostul Carpaţilor, ca aparţinător statului lor, întemeiaţi pe împrejurarea, că Românii din Ardeal, supuşii lor, au trecut peste munţi şi au cucerit acele locuri. Aceste pretenţiuni ale Ungurilor, fără nici un temeiu real, au provocat conflicte între Români şi Unguri, atât în veacul al XIII., cât şi în cele următoare după întemeiarea principatelor. Ungurii, în luptele pentru întinderea domniei lor asupra teritoriilor dintre Carpaţi şi Dunăre, au ajuns în conflict şi cu organizaţia de stat româno-bulgară (1186—1257), întemeiată de Românii din Balcani şi de Bulgari, ca reînfiinţare a ve-

chiului stat bulgar. Această organizație de stat a fost înființată de frații „valahi" (cum îi numesc isvoarele) Asan și Petru, ajutați în afară de Românii și Bulgarii din sudul Dunării și de Românii din nordul Dunării și de Cumani.

Pentru a-și apăra neatârnarea față de Unguri, natural că Românii dela nordul Dunării, au intrat în legătură și cu statul româno-bulgar. Războaie între Unguri și Româno-Bulgari s'au purtat între anii 1197—1207 și între 1218—1241. Pe la 1230 Ungurii câștigară o biruință la Vidin și cuceriră o parte din pământul din dreapta Oltului. Pentru întărirea și apărarea acestei cuceriri Ungurii înființează un „banat" unguresc al Severinului (1233).

O colonie de oaspeți teutoni, cunoscuți sub denumirea de cavalerii teutoni, așezați de regele Ungariei în Țara-Bârsei, cu ocaziunea întinderei cuceririi ungurești (a 5. etapă în cucerirea Ardealului), în timpul petrecerii lor aici (1211—1225), trec și peste Carpați și ocupă teritoriul până către Dunăre. Această ocupațiune e anexată la Ungaria, regele adaugă la țările din titlurile sale și noua cucerire, Cumania, numindu-se și „rex Cumaniae". Spre întărirea stăpânirei se înființează aici un episcopat catolic al Cumanilor (1227—1241), care se întindea între Carpați și Seret, având reședința undeva la Milcov.

In acest timp au ajuns în dependență față de regele Ungariei și organizațiile de stat românești: din dreapta și stânga Oltului, așa cum le găsim după documentul din 1247. Din aceste pe unele le găsim autonome în raport de feudalitate cu regele ungar, iar pe altele ca teritorii ale regelui ungar, cum apare aceasta și din analiza donațiunei din 1247.

In urma Cumanilor, intrați în prietenie cu regele Ungariei, colonizați în țara acestuia, iar țara Cumanilor anexată, vin Tătarii la 1241, pustiesc Ungaria și pun stavilă întinderii acesteia spre ost dela Carpați. Cu întrarea Tătarilor în Ungaria se pune capăt stăpânirei ungurești în „Cumania" din ostul Carpaților, cum și organizației bisericești dela Milcov.

Desființându-se domnia ungurească la ostul Carpaților, prestigiul regelui ungar a scăzut în ochii organizațiilor de stat românești din dreapta și stânga Oltului. Dorul lor de a-și elupta neatârnarea era o consecință naturală a evenimentelor. De altă parte regele ungar făcea totul să-și recâș-

ţige prestigiul perdut şi să-şi întărească puterea, înainte de-a o perde de tot. In acest scop dăruieşte el cavalerilor loaniţi, în condiţiile cuprinse în documentul din 1247, teritoriile din regiunea Oltului la sudul Carpaţilor. Donaţiunea însă rămâne neîmplinită, puterea ungurească nu era de ajuns spre a constrânge executarea ei. Dorul de neatârnare al organizaţiilor de stat româneşti nu putea fi suprimat.

Organizaţiile cunoscute din donaţiunea regelui ungar se găsesc grupate în 2 voevodate mai de seamă. In dreapta Oltului era voevodatul lui *Lytovoi*, care stăpânea în „ţara Lytira", în „ţara Severinului", se întindea pe valea Jiurilor şi spre nord dela Carpaţi în ţara Haţegului. In stânga Oltului era voevodatul lui *Seneslav*, care stăpânea pe amândoi ţermurii Argeşului şi se întindea de-a lungul Oltului peste Carpaţi în ţara Amlaşului şi a Făgăraşului. Teritoriul spre răsărit dela Seneslav era în stăpânirea Tătarilor. Dintre aceste voevodate cel mai puternic era al lui Lytovoi. Acesta după moartea lui Seneslav, folosindu-se de împrejurarea, că aşazisa „posesiune transalpină" a regelui ungar a ajuns tributară Tătarilor, ocupă teritorul voevodatului fost al lui Seneslav. Fiindcă l-a ocupat prin lupte cu Tătarii (cam pe la 1272), Lytovoi n'a mai vrut să recunoască dreptul regelui ungar asupra acelui teritoriu şi a refuzat plata tributului, ce i-se cerea de rege.

Regele ungar pentru apărarea dreptului său plecă cu războiu în contra lui Lytovoi (pe la 1276). Ocupă mai întâi ţara Haţegului, apoi înaintă mai departe. In lupta, ce s'a dat, Lytovoi în fruntea oştilor sale îşi perdu viaţa. Un frate al său, Bărbat, căzu în prinsoare, de unde fu liberat numai mai târziu, după ce făcu promisiune de credinţă regelui ungar, în baza căreia fu aşezat ca voevod vasal în voevodatul lui Lytovoi.

Această încercare de-a elupta neatârnarea ţării şi de a uni cele 2 grupuri de voevodate n'a izbutit. Dar ea a fost continuată, dorul de libertate era în sufletele Românilor. In timpul ultimului rege din casa arpadiană, Andreiu III. (1290—1301), autoritatea regelui scăzu mult, nobilimea răsvrătitoare se întări (legea consiliului). Cu stingerea dinastiei urmară certe pentru tron (1301—1308). Voivodul transalpin dela Argeş, *Tihomir* (Thocomer) se amestecă în aceste certe.

Fiul acestuia, *Basarab* (probabil din familia Basarabilor alui Basarab-Ban, amintit în cronica persiană a lui Raşid), folosindu-se de situaţia regatului ungar din timpul certelor pentru domnie, ocupă posesiunile dela nordul Carpaţilor: ţara Haţegului, Amlaşului şi Făgăraşului, alungă pe cnejii credincioşi regelui ungar şi nu mai vru să ştie nimic de plata unui tribut. Astfel toate organizaţiile de stat române din dreapta şi stânga Oltului, atât în sudul, cât şi în nordul Carpaţilor, au fost unite într'o singură domnie (între anii 1301—1308), *voevodatul Ţării Româneşti* (Ungro-Vlachia, Valachia Transalpină, numită după primul voevod, în veacul al XIV şi XV şi Basarabia) După numele primului voevod se numeşte şi dinastia întemeiată de el, a *Basarabilor*, urmaşi ai vechilor Basarabi din Oltenia.

După consolidarea din nou a regatului ungar, au urmat noui lupte pentru restabilirea situaţiei avute a regelui faţă de voevodatele române. Dar independenţa şi unirea eluptată până acum a fost consfinţită şi prin luptele de mai târziu.

Înfăptuirea unirei voivodatelor dintr'o parte a pământului românesc, în organizaţie de stat mai largă, nu putea să rămână fără influinţă şi asupra Românilor din celelalte părţi. Teritoriul din ostul Carpaţilor, după invaziunea Tătarilor, dela 1241, a rămas încă peste un veac sub domnie tătară, până la anul 1345. In acest timp organizaţiile vechi româneşti din aceea regiune plătiau tribut puterii, care se aşezase asupra lor în urma Cumanilor.

La anul 1345, fiind pe tronul Ungariei al doilea domnitor din dinastia Anjou, Ludovic I. acesta întreprinse o expediţie în contra Tătarilor, pentru a înlătura pericolul ce ameninţa statul ungar din regiunea dela ostul Carpaţilor. Luptele au fost continuate şi în anii viitori. Oştile regelui ungar, în care au luat mare parte şi Românii din Maramureş, şi fără îndoială şi Românii, cari locuiau în ostul Carpaţilor, însufleţiţi de dorul de a fi scăpaţi şi ei de stăpânirea tatară, au ieşit biruitoare, pământul din ostul Carpaţilor a fost curăţit de Tătari.

Românii din Maramureş, cari au luat parte în luptele de eliberare duse în contra Tătarilor, s'au aşezat în pământul cucerit şi au înfiinţat un voevodat numit „*Ţara Moldovei*“ (terra Moldaviae), sub voevodul *Dragoş-Vodă* din Maramureş.

Cum voevodatul Țării Românești s'a întemeiat din mai multe voivodate, prin unirea lor, astfel și Moldova s'a întemeiat prin unirea mai multor voivodate. Cel dintâi este cel înființat de Românii din Țara Maramureșului (terra Maramorosiensis) în *regiunea râului Moldova,* având ca reședință orașul *Baia* (Moldovei), sub Dragoș și fiul său Sas, cei dintâi voevozi. Al doilea a fost voivodatul numit *„țara Sepeniților"* între Prut și Nistru, dela Cernăuți spre ost sub un voevod Ștefan. Din unirea acestora și a altor teritorii[1]), ocupate în urma scoaterii Tătarilor din acest pământ, s'a desvoltat ca stat *voivodatul Moldovei.* După numele întemeietorului Bogdan, Moldova (Moldavia, Moldovlahia) a fost numită în primele veacuri după înființare și *Bogdania.* Voevodul Bogdan este întemeietorul dinastiei *Bogdan-Mușatinilor* din Moldova.

După sbuciumări de peste o miie de ani, dela retragerea legiunilor din Dacia Traiană la sudul Dunării, Daco-Românii, trecuți peste puvoiul migrațiunii: alor 5 popoare barbare în epoca primă, și alor 4 popoare barbare în epoca a doua a migrațiunii, se află constituiți în 2 state naționale, la sudul și ostul Carpaților, iar pe cei din cetatea lăuntrică a munților îi găsim cuprinși în cadrele domniei, întemeiate de unicul popor rămas aici, din cele 9 popoare migrătoare.

Poporul român, așezat peste granița naturală de apărare a imperiului roman, zămislit dintr'o poticnire politică a împăratului Traian, cum zice istoricul Xenopol, a îndreptat-o cu puternica să individualitate, și pentru a-și asigura locul său de străjer neadormit al culturii, la sfârșitul perioadei a doua, după altă jumătate de mileniu, îl vom găsi organizat, din cele 2 state din afară de Carpați, într'un singur stat, formă și mai desăvârșită pe calea, ce are a o parcurge întru realizarea idealului său.

[1]) Existența unui *principat al Bârladului,* al voevodului Ivancu la 1134, este contestată, deși este menționat în afară de documentul contestat și în 2 cronici rusești. Isvoarele rusești amintesc pe la 1150 de *țara Bolochovenilor,* iar pe la 1231 vorbesc de *Cnezi Bolochoveni* (valahi), cari se aflau alături de regele Andreiu II. al Ungariei în luptă cu Rușii, pentru cucerirea Haliciului.

§ 45. Privire istorică dela întemeiarea principatelor până la Vasile Lupu și Mateiu Basarab.

Dinastiile, întemeiate de Basarab în Țara Românească și de Bogdan în Moldova, au stat pe tronul principatelor până la Mihaiu Viteazul (1593—1601), care a unit cele două principate în mod trecător la 1600. După aceea urmează domnii din diferite familii, până la 1866, suirea pe tron a unui domn dintr'o dinastie străină europeană. Cu înfăptuirea acestui vechiu postulat al țărilor unite se încheie epoca de certe pentru domnie, la schimbarea fiecărui domn.

Basarab[1]) (cam dela 1301 mort la 1351/2), eluptase neatârnarea voevodatelor unite din sudul Carpaților. Ajungând pe tronul ungar Carol Robert (1308—1342), din dinastia de Anjou, duse războiu la 1330 în contra domnului Țării Românești pentru a-și recâștiga drepturile vechi, dar fără noroc, căci e bătut, însuși regele abia scapă cu viața. Voevodatele unite din țara Transalpină rămân eliberate de sub suzeranitatea coroanei ungare.

Fiul lui Basarab, Alexandru (1351/2—1364), urmând la tron, recunoaște suzeranitatea coroanei ungare pentru posesiunile dela nordul Carpaților (Țara Hațegului, Amlașului și Făgărașului), pe cari le ține ca feude ungurești. Voevodatele din sudul Carpaților rămân fără nici o obligațiune față de rege. In timpul domniei tatălui său, împreună cu el sau poate ca coregent, Alexandru ia parte și la războiul în contra Tătarilor (1345 și anii următori) alăturea de regele ungar, și de Românii din Maramureș, câștigând ținutul de pe lângă Milcov până la mare, numit „spre părțile tătărești". La finea domniei e în neînțelegere cu regele ungar, care își renoiește pretențiunile asupra teritoriilor din Muntenia, dar aceste pretențiuni rămân nerecunoscute. Sub urmașul său Vladislav (Vlaicu) (1364—1377) regele ajunge din nou la înțelegere, voevodul român primește Severinul și Făgărașul ca feude ungurești cu titlul de „ban al Severinului" și de „duce al Făgărașului". Pentru posesiunile de la nordul Carpaților re-

[1]) Anul morții s'a constatat a fi 1351/2 (cifra din urmă e 1 sau 2), constatare făcută din grafitul descoperit pe păretele nordic al bisericei domnești din Curtea de Argeș (cf. Al. Lapedatu, Tradiția despre originile Țării Rom. Anuarul inst. de ist. nat. Cluj 1923 pag. 290 și 300.

cunoaşte pe rege de „domn natural" al său.[1]) Sub Vladislav dau Românii cea dintâiu luptă cu Turcii, venind în ajutorul Ungariei, care îşi apăra cucerirea din Bulgaria din jurul Vidinului, făcută nu de mult. Românii ajută la respingerea atacului turcesc cu „lăudată vitejie". Noui neînţelegeri se ivesc între domnul român şi regele ungar, cari neînţelegeri au de urmare războiul din anul 1369. Oastea ungurească e sdrobită la Ialomiţa. Iarăşi se împacă, regulează în comun acord întemeierea unui episcopat catolic la Arges. La 1374 din nou este război între ei, care se sfârşeşte cu înlăturarea suzeranităţii ungureşti.

Radul (1377—1385) fratele lui Vladislav e independent de Ungaria, renunţând la feudele din Ardeal ale regelui. În 1377 Ţara Românească este arătată şi în documentele ungureşti ieşită de sub ascultare faţă de regele Ludovic. Posesiunile din nordul Carpaţilor sunt în stăpânirea regelui, la Severin este iarăşi un ban unguresc, cum şi un episcop catolic, în locul celui dela Argeş, al cărui episcopat se desfiinţase. Ţinutul „spre părţile tătăreşti" dela gurile Dunării pare a fi trecut la Moldova.[2])

Luptele cu Ungaria continuă sub fiii lui Radu, Dan (1385—1386) şi Mircea cel Bătrân (1368—1418). Dan intră în Banat şi cucereşte Severinul. Cade însă în lupta cu Bulgarii, (1386) când Românii au cucerit Silistria şi Dobrogea (ţara lui Dobrodici, un fost despot bizantin, cu reşedinţa la Varna). Mircea luând tronul, se intitulează în cele dintâi hrisoave ale sale (1387): *„mare voevod şi domnitor a toată ţara Ungro-Vlahiei şi al părţilor de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti, şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg şi banatului de severin domn, şi de amândouă părţile pe toată Dunărea până la marea cea mare şi cetăţii Dârstorului stăpânitor".*

[1]) Vladislav confirmă Braşovenilor vechile privilegii, ce aveau în Ţara Românească acordate din vremi anterioare. Documentul din 1368, scris latineşte, cu pecete atârnată, e cea mai veche diplomă păstrată dela un Domn român. Tot dela el a rămas şi cea mai veche monetă românească. Pe o parte are vulturul ca marca ţării, pe cealaltă scutul casei Anjou, cu inscripţie latinească (D. Onciul, din Istoria Rom. ed 1914 p. 31).

[2]) După hipoteza susţinută de *D. Onciul* privitor la descălecarea principatului Ţării Româneşti, Radul ar fi legendarul Radu Negru, care, părăsind posesiunile din Făgăraş, a venit cu toţi oamenii săi şi a întemeiat noua domnie la sudul Carpaţilor. Dl. *Al. Lapedatu* în Tradiţia despre orig. Ţării Rom. aduce dovezi depline în această chestiune, hipoteza lui D. Onciul putând fi considerată ca adevăr ştiinţific. (V. Anuarul inst. de ist. nat. Cluj 1923 pag. 290—314.)

Prin cucerirea Dobrogei, Mircea vine în conflict şi cu Turcii, marea primejdie a creştinătăţii. In tot timpul domniei, marele voevod a luptat în contra lor alături de creştini (Câmpul Merlelor 1389, Rovine 1394, Nicopol 1396). Dar Turcii, după cucerirea Bulgariei şi Serbiei, s'au întins până la Dunăre şi Mircea, după mărturii sârbeşti, bulgăreşti, bizantine şi româneşti „principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager", după o nouă isbândă asupra unei oşti turceşti încheie pace cu Turcii, obligându-se să le plătească tribut şi primind în schimb ca feud turcesc posesiunile dela sudul Dunării, menţionate din nou în titlu „de amândouă părţile pe Dunăre până la marèa cea mare cu cetatea Dârstorului şi alte cetăţi turceşti". Capitulaţiunea, garantează autonomia ţării, cu dreptul de alegere a Domnului, în schimbul unui tribut anual de 3000 galbini. Scăpat de sub suzeranitatea ungurească, Mircea intră sub suzeranitatea turcească.[1]) Prin ea însă păstrează în cursul veacurilor viaţa interioară a ţării sale în contra vecinilor, cari nu voiau numai tribut, ci însaşi fiinţa statului român din Ţara Românească.

Până la Mircea noul stat s'a consolidat într'atât, cât în veacurile următoare a putut să reziste tuturor valurilor, care erau gata să-l înghită.

In veacul al XV. şi XVI. Ţara Românească a dus lupte atât cu vecinii creştini, cât şi cu Turcii, dar existenţa statului a fost salvată, sub scutul suzeranităţii turceşti. Incercări de a scăpa din legăturile acestei suzeranităţi n'au lipsit. La sfârşitul veacului al XVI, urmează pagina luminoasă a domniei lui Mihai Viteazul, marele Domn, care a înfăptuit cea dintâi unire a ţărilor româneşti (1600). Mihai se intitula: „Principe al Transilvaniei, Valahiei şi Moldovei".

In veacul al XVII domneşte în Muntenia Mateiu Basarab (1633—1654) deodată cu Vasile Lupu în Moldova (1634—1653), cari domni au o deosebită importanţă în studiul istoriei dreptului român.

[1]) Anul intrării definitive în raport de suzeranitate cu Turcia ar fi 1417, când Mircea a plătit pentru prima oară tributul pe 3 ani şi a dat ca ostatec Turcilor pe fiul său al doilea. Mircea în acest timp era în vârstă înaintată, având coregent pe fiul său Mihail dela 1413. (Cf. N. Iorga Geschichte des rum. Volkes I. 303—304.)

Principatul Moldovei, întemeiat ca stat independent de Bogdan (1359), întocmai ca și Țara Românească, intră în luptă cu Ungaria pentru recunoașterea independenței. Voevodul Bogdan, în timpul, când era voevod al Românilor din Maramureș, avuse neînțelegeri cu regele Ludovic. După ieșirea lui Bogdan și a oamenilor săi din Maramureș, regele le confiscă moșiile și trimite în contra lui și în Moldova oaste „spre restaurarea țării Moldovei" și spre a readuce la ascultare pe „Vlahii regelui ce s'au abătut dela calea credinței datorite" (1360). Nici în anii următori Ludovic nu reușește să-i supună. După Bogdan urmează fiul său Lațco (1365—1372), care murind fără moștenitori de viță bărbătească, se stinge descendența bărbătească a întemeietorului Bogdan. Urmează într'o domnie scurtă principele lituan Iurg Koriatovici (1372—1377) ginerele lui Lațco, având de soție pe fiica acestuia Anastasia. Ca străin n'a putut să câștige simpatia țării și a fost răsturnat. In locul lui a fost ales *Ștefan* voivodul Țării Sepeniților, de obârșie tot din Maramureș, care avea de soție pe Mușata rudenie a lui Bogdan. După scurta lui domnie (1377—1378) a urmat fiul său *Petru* (1378—1393), care după numele mamei sale a fost numit *Petru Mușat*, după care urmașii săi iau numele patronimic de *Mușatini*. Petru uni Țara Sepeniților cu voivodatul Moldovei. Imprumutând regelui polon 30C0 arginți, primi ca asigurare ținutul Haliciului, iar mai târziu Pocuția. Fiul său *Roman* urmaș în domnie (1393—1394) a întins hotarele țării până la mare.

In timpul ultimilor domni, Moldova intră în relațiuni mai strânse cu Polonia, după suirea pe tronul acesteia a regelui Ludovic al Ungariei (1370—1382). După moartea lui Ludovic, atât Polonia, cât și Ungaria își disputau drepturile asupra Moldovei. Petru Mușat a recunoscut suzeranitatea Poloniei[1]) (1387), ajunsă și prin unirea Lituaniei de cel mai puternic stat la granițele Moldovei.

Consolidarea voevodatului Moldovei se făcu, cam în același timp ca și în Țara Românească, sub *Alexandru cel*

[1]) Diploma scrisă în latinește cu pecete atârnată este cel mai vechiu act ce s'a păstrat din Moldova. Dela Petru sunt primele monede moldovenești. Au pe o parte ca marcă a țării capul de bour, pe ceialaltă scutul casei Anjou din Ungaria, rest al suzeranității lui Ludovic I.

bun (1400—1432). Sub el Moldova ajunse aproape granițele de mai târziu, intitulându-se *„domn de sine stătător dela munte până la mare"*. Spre Țara Românească a întins domnia în regiunea Putnei, iar în spre mare până la Chilia. A întărit și Cetatea-Albă, punctul de razim al Moldovei la gurile Nistrului.

Cu Polonii intră în raporturi de vasalitate. Regele polon însă nu i-a fost sincer. Prin un tratat cu împăratul-rege Sigismund (în Ungaria 1387—1437) regele Poloniei se înțelese să împartă Moldova între Polonia și Ungaria (1412). Alexandru nu bănuia nimic. El lasă și mai departe un împrumut vechiu, cu care datora regele polon, și primește în zălogire o parte din Pocuția, cu cetățile Snyatin și Colomea. Ba chiar își ajută dușmanii în luptele lor cu cavalerii teutoni din Prusia, trimițându-le într'ajutor un corp de călăreți, cari au făcut cinste numelui de Român în lupta dela Marienburg (1422). In ultimii ani ai domniei însă a aflat și Alexandru situația falșă față de suzeranul său. Acesta nu-i trimise ajutorul obligat într'o ciocnire cu Turcii pentru Chilia. Era cea dintâi ciocnire între Moldoveni și Turci. Apărând interesele țării sale, Alexandru intră în legături de prietenie cu Turcii, Teutonii și Lituanii. Ca să scape de Turci începu a le da și el daruri.

La capătul domniei lasă țara deplin consolidată pentru a putea sta față în contra atacurilor ce erau să mai vie din partea vecinilor. In interior introduse reformele necesare. De numele lui e legată cea dintâi spicuire de legi, cunoscută ca „Pravila lui Alexandru cel bun".

In jumătatea a doua a veacului XV. și începutul celui de al XVI. urmează în istoria Moldovei falnica pagină a domniei lui Ștefan cel mare. Intr'o domnie de 47 ani acest mare Domn ridică numele țării la înălțimi neajunse până atunci. Luptele lui cu Turcii, Polonii și Ungurii sunt cele mai frumoase pagini ale istoriei moldovene. Urmașul său Bogdan, la sfatul părintelui său, cum vom vedea mai târziu, pentru a asigura ființa țării față de dușmanii gata de a o înghiți, încheie capitulațiune cu Turcii, stabilindu-se suzeranitatea lor asupra Moldovei.

§ 46. Teritoriul statelor române.

Cadrele pământului de aşezare a elementului daco-roman din timpul dominaţiunei romane rămân şi cadrele pământului, pe care s'au constituit organizaţiile de state româneşti. Deşi vremelnic o parte din acest pământ a fost ţinută în stăpânire de elemente străine, totuşi elementul daco-român îşi recucereşte moşia strămoşască şi îi întinde hotarele până la limitele de odinioară.

La sfârşitul veacului al IX. găsim organizaţiile de state române în cetatea Carpaţilor, în locul de aşezare a vechiului stat dac şi a provinciei romane. Ele stăruiesc întru a menţine acest pământ şi în veacurile următoare, până la întărirea şi expansiunea statului unguresc, care în veacul al XIII. ţine în stăpânire, ca putere superioară, întreg teritoriul din cetatea Carpaţilor şi din şesurile din vestul lor. In veacurile X—XIII. elementul daco-român, apăsat şi strâmtorat în vechiul său teritoriu din masivul munţilor, iese pe coastele din ostul şi sudul Carpaţilor, unde îl găsim în organizaţii de stat, care se întind succesiv în părţile şesoase ale vechiului pământ roman. Cu începutul veacului al XIV. găsim voivodatele din sudul Carpaţilor constituite într'un singur principat mai puternic, ocupând întreg teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, iar în masivul munţilor teritoriul ţinut când sub suveranitate proprie, când ca feud dela regele ungar, ţara Haţegului cu ducatele Amlaşului şi al Făgăraşului. O jumătate de veac mai târziu se constituiesc într'un singur principat şi organizaţiile de stat din ostul Carpaţilor, care ţin în stăpânire teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru. La finea procesului de constituire a organizaţiilor de stat româneşti, găsim elementul românesc, ocupând exact teritoriul provinciei romane, cuprins în organizaţia a lor 3 state, 2 naţionale, Ţara Românească şi Moldova. Al treilea stat este constituit de poporul unguresc ca putere supremă, ca populaţiune însă, în teritoriul elementului daco-român, este constituit tot de acest element, printre care noua putere de stat a aşezat ici-colea elemente de încredere de ale sale, Săcui şi Teutoni.

Să examinăm teritoriile acestor state.

Ţara Românească constituită la început din teritoriile voevodatelor lui Lytovoi şi Seneslau, din dreapta şi din stânga

Oltului, cum şi din celelalte voivodate învecinate, îşi întinde stăpânirea până la Dunăre şi până la Marea-neagră.

Mircea-cel-Bătrân (1386—1418) dă deplină formă statului Ţara-Românească. Sub el se lăţesc graniţele până la cea mai mare întindere. Ţara Românească cuprinde sub Mircea Oltenia sau banatul Severinului, Muntenia-mare, ducatul Făgăraşului şi Amlaşului, din Moldova sudică ţinutul Putnei cu cetatea Crăciuna şi portul Chiliei, la sudul Dunării Dobrogea.

Mai târziu ţinutul Putnei şi oraşul Chilia sunt cucerite de Moldova, iar graniţa Munteniei se aşează la râul Milcov, hotarul de despărţire în întreagă epoca de existenţă separată a celor două state româneşti.

In timpul lui Mircea Ţara Românească se întindia peste Prut, având ca hotar o linie ce mergea pe la nordul oraşului Chilia până la Marea-Neagră.

Mircea mai avea şi Dobrogea cu cetatea Silistriei, moştenite dela tatăl său.[1])

Ducatul Făgăraşului din Ţara Oltului e teritoriul dintre cursul râului Olt (dela comuna Mateiaş până la Turnu-Roşu) şi dintre Carpaţii despărţitori de teritoriul judeţelor Argeş şi Muscel. De Ţara Bârsei e despărţit prin piciorul de munte, dintre valea Oltului şi această regiune. In cele mai vechi documente este numit „Terra Valachorum".

Când cavalerii teutoni au ocupat Ţara Bârsei, dăruită lor de regele Andreiu II. (1211) graniţele regatului ungar se aflau numai la marginea de răsărit a Ţării Oltului.[2]) Ducatul Făgăraşului e constatat în posesiunea domnilor Ţării Româneşti sub Vladislav (1364—1367), numit ca „nouă plantaţiune", dovadă că a fost câştigat de acest domn, probabil deodată cu ducatul Amlaşului. Numai prin cedarea acestor două ducate, prin pacea din 1366 dintre regele Ludovic şi Vladislav, a obţinut regele ungar recunoaşterea suzeranităţii sale din partea domnului român.

Ducatul Amlaşului se estindea înainte de colonizarea Saşilor în Ardeal între „Knezii de Hatzac" (Haţeg) şi „boierii de Făgăraş", dela Mureş şi Târnava până la Olt. În urma colonizării Saşilor ducatul Amlaşului a fost redus la teritoriul învecinat al Sălişteі şi Tălmaciului, regiunea subcarpatină din

[1]) V. Xenopol, op. cit. III. 119.
[2]) V. A. Bunea, Stăpânii Ţării Oltului p. 5.

sudvestul Sibiiului. Centrul ducatului era opidul Amlaș, mai târziu numit și Omlaș, (azi sat cu majoritate săsească). În 10 Oct. 1366 regele Ludovic I, ordonă lui Petru, vicevoivodul Ardealului, să delimiteze satele Icilău, (azi Aciliu), Tilișca, Săcel și Orlat, situate în apus de Sibiiu, de „teritoriul de sub voivodatul domnului Vladislav, voevodul nostru transalpin". Domnii Români, stăpânind ducatul Amlașului, așezau în Săliște vicevoevozi, iar în comunele aparținătoare cnezi.

Situația deosebită a ducatului Amlaș a ținut până la regele Matia, care, cedând stăruințelor Sașilor, l-a incorporat la teritorul Sibiiului.[1])

Moldova, constituită la început din voivodatul de pe lângă apa Moldovei, cu centrul în orașul Baia, adăugându-se mai târziu țara Sepeniților dintre Prut și Nistru și alte teritorii, se întindea între Carpați și râul Nistru, ajungând la ost până la Marea-neagră. Granița spre Țara Românească era pe o linie care începe în Carpați, cam dela isvoarele râului Putna și trecea printre orașele Bârlad și Tecuciu pe la nordul orașului Chilia la Marea-Neagră. [2]) Cetatea-Albă dela gurile Nistrului era în stăpânirea Moldovei. Sub Alexandru cel bun hotarul către Țara-Românească se mută mai spre sud, Galații, Tecuciu se găsesc în teritoriul Moldovei. Ștefan cel mare cucerește în războaiele ce poartă cu Domnii Țării Românești cetatea Chilia (1465) și cetatea Crăciuna cu ținutul Vrancea (1482). Astfel hotarul e mutat și mai spre sud la râul Milcov, care rămâne granița de despărțire între cele 2 state românești.

La 1484 cele 2 cetăți dela Marea-Neagră, Chilia și Cetatea-Albă, despre care sultanul Turcilor spunea, „până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea-Albă, iar Ungurii Belgradul sârbesc, nu vom putea birui pe creștini", după ce Ștefan le apărase cu cea mai mare vitejie în timp de 20 ani, au ajuns în stăpânirea Turcilor. Asemenea au ajuns în mâna lor și orașele de-alungul Dunării, Galații, Brăila, Giurgiu și Turnu-Măgurele, cu o fâșie din teritoriul de-a lungul Dunării.

În Ardeal Ștefan cel mare a cucerit din posesiunile regelui Matia domeniile *Ciceu* și *Cetatea de Baltă* (1469), intrând

[1]) *V. D. Onciul*, Originele principatelor rom. p. 55 și nota 95, și *I. cav de Pușcariu*, Amlaș în Enciclop. Rom. p. 147—148.

[2]) V. Xenopol op. cit. ed. II, vol. III. p. 118 harta: Muntenia și Moldova pe timpul lui Mircea cel mare, Alexandru cel Bun și Ștefan cel mare.

în Ardeal pentru a răsbuna pustiirea țării sale prin armatele ungurești în anul 1467 (lupta dela Baia, în care Matia era să-și piardă viața). Făcându-se pace între Matia și Ștefan, acesta primi domeniile ocupate de el sub titlu de feude ungurești. Pentru Rareș (1527—1546), amestecându-se în certele pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand I. și Ioan Zapolia, câștigă și cetățile *Unguraș* (Bálványos-Váralja) și *Bistrița*. După moartea lui Petru Rareș se perd toate posesiunile din Ardeal.

Ciceul (județul Solnoc-Dobâca) cuprindea cam 60 de sate în valea Someșului cu văile laterale din regiunea Reteagului, ajungând până la sud-vest de Dej tot pe Someș, iar în sus până în apropierea de Bistrița. Era unul dintre cele mai frumoase domenii feudale din Ardeal.[1]) La Vad (pe Someș în sud-vest de Dej) a înființat Ștefan cel mare o mănăstire și a așezat în ea un episcop.

Cetatea de Baltă (în jud. Târnava mică, până în timpul mai nou capitala județului), avea un domeniu foarte extins. Aci și-a așezat Ștefan cel mare pârcălabul, oamenii de pază și vameșii săi.

Ardealul, cu o preponderantă populațiune românească, înainte de lupta dela Mohaciu *e voevodat* în cadrele statului ungar. Cele 2 ducate, Făgăraș și Amlaș, din sudul Ardealului, teritorialicește aparțin Domnilor Țării Românești, până ce regele Matia le scoate de sub stăpânirea lor. Cele 2 feude ale domnilor moldoveni, Ciceul și Cetatea de Baltă, timp de 80 ani stau sub stăpânirea Domnilor Moldovei.

[1]) Ciceul după un document dela 1555 avea următoarea împărțire în voevodate, arătând satele.

I. *Voevodul Ioan Maxim* avea satele: Baba, Bârsău, Borcut, Căpâlnea, Cățcău, Dăbăceni, Gâlgău, Glod, Gostila, Ileanda-mare, Muncel, Poiana, Blenchii, Refeni:

II. *Voevodul Andreica:* Ambrișiu, Canciu, Ciceu-Corabie, Ciceu-Giurgești, Ciceu-Hășmaș, Ilișiua, Leleșți, Negrilești, Suciu de sus;

III. *Voevodul George Vele:* Mașca, Poiana Porcului;

IV. *Voevodul Filip Pașca:* Drăghia, Lăpușul rom.;

V. *Voevodul Marian:* Gichișul de sus, Peșteș, Șomcutu mic;

VI. *Voevodul Ioan Petrican:* Cășeiu de jos, Cășeiu de sus, Săliște;

VII. *Voevodul George Eleșce:* Dobric, Libotin, Szászmezö (sat dispărut).

Documente din arhiva statului la Budapesta, cf. St. Meteș, Contribuțiuni nouă privitoare la voevozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVIII publ. în „Patria" 10 Martie 1922.

După pacea dela Oradea-mare (1538) situaţia Ardealului se schimbă, ajunge principat autonom, sub suzeranitate turcească. Cu chestiunea teritoriului ardelenesc ne vom ocupa într'alt loc.

§ 47. Populaţiunea. Clase sociale. Traiul material.

Examinând populaţiunea ca element constituent al statelor române, nu rămâne îndoială, că din punct de vedere etnic elementul preponderant al populaţiunei era elementul daco-român, rămas credincios în tot timpul în locul său de aşezare. În statele găsite la finea veacului al IX populaţiunea, cum dovedesc şi cronicele, este cea românească şi în parte slavă. Din frământarea acestor două neamuri iese biruitor elementul românesc, care deşi împrumutând dela Slavi, dar desvoltă aşezămintele în spiritul său naţional şi dă caracterul său tuturor organismelor de stat, înfiinţate în teritoriul său.

Noui elemente de populaţiune vin asupra stratului românesc, dar aceste sunt prea neînsemnate pentru a schimba caracterul populaţiunei. În veacul al XII începe colonizarea Saşilor în centrul Ardealului, iar progresiv cu cucerirea Ardealului, se aşează Săcuii în părţile răsăritene. Aceste elemente exercitează o apăsare asupra elementului românesc, care e constrâns a părăsi unele locuri ale aşezării sale, dar ca număr sunt prea neînsemnate pentru a putea preface caracterul populaţiunii vechi.

În afară de cetatea munţilor, elementul românesc se întinde dela munte către şes, şi prin veacul al XII şi al XIII el e constatat istoriceşte în aşezările din pământul ţinut de Pecenegi, după ei de Cumani, şi pe urmă de Tătari.

Saşii au trecut şi peste Carpaţi, atât la sud cât şi la ost, unde au găsit condiţiuni favorabile pentru desvoltare. Înfiinţarea cător-va oraşe este legată de numele Saşilor.

De asemenea au trecut în ostul Carpaţilor şi Săcuii, cum şi Ciangăii. Aceşti din urmă s'au menţinut până azi ca individualitate distinctă.

Armenii s'au aşezat ca negustori în oraşele Moldovei încă din timpul lui Alexandru cel bun. Că lucrători de pământ tot în această epocă au venit Ţiganii şi Tătarii, pomeniţi în documente pe la începutul veacului al XV.

Cu chestiunea importantă a stării sociale şi economice a populaţiunei, în trecutul Moldovei, s'a ocupat dl Radu Rosetti în studiul Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova, publicat, vol. I. dela origini până la 1837, în 1906. In acest studiu, deşi se referă numai la Moldova, se găsesc preţioase indicaţii şi privitor la situaţia Românilor din Ţara Românească, Ardeal şi Galiţia. Pe resultatele dlui Radu Rosetti întemeiem datele ce dăm în această chestiune.

Populaţiunea rurală liberă din *Ţara Românească* în veacul XV era împărţită în următoarele clase:

1. Boeri; 2. Slugile domneşti; 3. Cnejii; 4. Românii.

Boerii, slugile domneşti şi cnejii formau clasa de sus, iar Românii clasa de jos.

Boierii erau înalţii funcţionari ai Domnului. Slugile erau slujbaşii, cari făceau alte servicii d. e. copiii din casă, aprozii şi toţi cari aveau o slujbă la curtea Domnului.

Cnejii erau stăpânii satelor, având şi atribuţia de cârmuitori şi judecători sau giudeţi ai locuitorilor aşezaţi în acele sate.

Românii erau fără îndoială oameni liberi, cum erau şi cei din Ungaria până în veacul al XV.

Inainte de întemeierea principatului Ţării Româneşti aşezările populaţiunei, întocmai ca în întreg teritoriul locuit de elementul daco-român, erau conduse de *cnezi*. Primii domni ai Ţării, pentru a putea face faţă duşmanilor, şi pentru a-şi întinde domnia, mărginită la început în văile dela nordul şi sudul Carpaţilor, au trebuit să câştige bunăvoinţa şi sprijinul sătenilor români din partea şesului şi a conducătorilor lor, a cnezilor. In acest scop Basarabii au recunoscut pe cneji în stăpânirea cnezatelor, în chip ereditar, şi au lăsat neatinsă situaţia materială a locuitorilor din sate. Aceşti locuitori au rămas în libertăţile lor, consfinţite de dreptul vechiu românesc.

In baza acestui vechiu drept consfinţit Românii, locuitori *liberi* ai satelor, aveau locuri de casă, ţarină, din un număr de pogoane, păşune pentru vite şi lemne din pădure. Cnezul, ca stăpânul satului, pentru slujba de cărmuitor şi judecător, primia a zecea parte din rodul pământului şi din stupi; oamenii măcinau la moara lui şi consumau în crâşma

lui. (Singur cnezul avea drept să aibă moară şi să ţină crâşmă).

Afară de aceste clase de locuitori liberi, existau şi oameni cu libertate limitată, în număr foarte neînsemnat faţă de cei liberi. Aceştia se numiau *rumâni* în Ţara Românească, *vecini* în Moldova.

In *Moldova* a fost aceeaşi situaţie. Clasele sociale erau aceleaşi ca şi în Ţara românească. Regele Ludovic I. al Ungariei, unul dintre cei mai puternici domnitori ai Europei în acea epocă, nu s'a putut împăca aşa uşor cu actul de tradare al infidelului Valah. El a dus războiul pentru a-l readuce la supunere. Valahul, întemeiat pe sprijinul cnezilor şi sătenilor din satele Moldovei s'a apărat cu indârjire şi cu resultat. Prin urmare atât Bogdan, cât şi urmaşii săi, au lăsat neatinsă situaţia socială şi economică a sătenilor români şi a cnezilor lor. Numai astfel se poate înţelege lupta pentru apărarea pământului românesc.[1])

Din cneji s'a desvoltat clasa stăpânilor de moşii, din care a eşit întreaga boierime.[2])

Sub regimul dreptului vechiu românesc s'au întemeiat în cursul veacului al XV şi XVI sate româneşti şi în Galiţia, pe pământul regelui polon, cu aşezări de Români trecuţi din nordul Ungariei, din judeţele Maramureş, Bereg şi Ung. Aceste sate erau în mare număr, în regiunea muntoasă dela nordul Carpaţilor (districtele Sanoc, Bjele, Sambor), şi compuneau ocoale proprii.[3]) Din situaţia acestor Români, cârmuiţi de dreptul românesc în ţară streină, se poate reconstrui situaţia materială a sătenilor români, aceeaşi şi în celelalte teritorii ţinute de sătenii români.

Hotarul satelor în Moldova era împărţit în sorţi numite *jireabii*. Fiecare casă din sat avea jireabia ei cu loc în ţarină, în câmp şi în pădure. Cu timpul jireabiile au fost despărţite cu hotare, întocmai ca şi satele între ele. Jireabia era pose-

[1]) Fapt caracteristic, că în Ţara Românească s'a menţinut titlul de cnez până în veacul al XVIII, dar nu e cunoscut la soţiile lor titlul de *cneaghină*, pe când în Moldova s'a uitat titlul de cnez, înlocuit cu cel de judeţ, iar soţiile lor au conservat până la finea veacului al XVII cel de *cneaghine* (Cneaghina-Morusca a lui Andrei Şerbici, Cneaghina Ana a Logofătului Gavrilaş Trotuşan — v. Rosetti op. cit p. 40—43.)

[2]) Rosetti, op. cit. p. 40.

[3]) Rosetti p. 53—72 citează o mulţime de documente conservate la Poloni asupra situaţiei cnejilor şi sătenilor din aceste colonii.

siunea individuală a săteanului, pe care o putea transmite liber copiilor săi. In pravila lui Vasile Lupu se numeşte *ocină* (patrimoniu).

Chestiunea foarte interesantă a situaţiei juridice a sătenilor şi stăpânilor de pământ va face încă obiectul cercetărilor noastre.

§ 48. Organizaţia centrală a statului. Domnul şi puterile lui. Succesiunea la tron. Divanul ţării.

Puterile Statului erau în mânile Domnului. El era conform concepţiunei acestor timpuri domnitor absolut (autocrat, cum se numia şi în titulatură), fără de nici o îngrădire din partea populaţiunei. Făcând analiza puterilor distinse după doctrina din timpurile mai noui în puterea supremă a statului, constatăm, că:

1. Domnul avea puterea legiuitoare, executivă şi judecătorească.

Afară de aceste, în acel timp, când nu se făcea distincţie între patrimoniul statului şi al Domnului.

2. Domnul era stăpân absolut „a toată ţara". Din pământul ţării dăruia celor vrednici ca recompensă pentru serviciile aduse. In baza dreptului său Domnul întăreşte chiar transmiterile de moşie, făcute de un particular altui particular. Pământul ţării nestăpânit de particulari, era în stăpânirea Domnului, servind scopurile lui indentice cu scopurile statului, pensonificat prin el.

3. Avea drept de viaţă şi moarte asupra tuturor oamenilor ţării, fără a fi limitat nici într'o privinţă. Acest drept era privit ca un drept dat dela Dzeu. In baza acestui drept Domnul putea osândi la moarte.

4. Domnul declara războiu şi încheia pace.

D. Cantemir în „Descrierea Moldovei" caracterisează puterea Domnilor români, aceeaşi în Muntenia, ca în Moldova, după cum urmează:

„Se întinde puterea lor nu numai asupra *boierimei* şi a *locuitorilor Moldovei*, ci încă şi *asupra altora* de orice stare ar fi, când se află în ţară.

„*Viaţa şi moartea* lor este în mânile Domnului. Judecând el pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun sau la pierde-

rea tuturor moşiilor, măcar şi cu strâmbătate şi cu tirănie, apoi cei loviţi pot numai să se roage prin graiu sau scrisoare, dar nimenea nu are voia de a contrazice sau a se împotrivi judecăţii domneşti. Şi iarăşi dacă va voi să libereze pe vreunul judecat la moarte de toată ţara, nimenea nu poate să se opună voinţei lui.

„*Toate dregătoriile militare şi civile* atârnă de bunul său plac, le dă celor iubiţi, le ia celor urîţi. Pentru împărţirea lor Domnul nu are nici o regulă prescrisă. Dacă ar voi să facă pe un ţăran logofăt mare, care este boieria cea mai mare a Moldovei, nimeni nu cutează a i se împotrivi, şi din contră, când ar voi să lipsească din post pe unul, fie măcar şi din neamul cel mai de frunte, îndată acela caută a se supune hotărîrei domneşti.

„Asemenea putere era nu numai asupra celor mai de jos *ai clerului bisericesc*, ci încă şi asupra mitropolitului, episcopilor, archimandriţilor şi egumenilor, şi asupra tuturor celor ce sunt de tagma bisericească. Neîmpedecat poate să-i scoată din dregătoriile lor, deşi nu din cele sacerdotale, şi cerând trebuinţa, poate şi cu moarte să-i pedepsească".

Sistemul, după care se ocupă tronul vacant, este cel *elective-ereditar*. Dreptul de moştenire la tron îl are o singură familie, dinastia ţării (sistemul ereditar), dar între membrii acestei familii ţara are dreptul de a alege pe membrul cel mai potrivit (sistemul electiv). În baza acestui sistem concurau la scaunul de Domn toate rudele fostului Domn, fără nici o deosebire. Copii naturali aveau acelaşi drept ca şi cei legitimi.

Actul alegerii de Domn se făcea după anumite regule, consacrate din timpurile vechi ca obiceiu al ţării. Alegerea făcută după aceste regule avea următorul curs: Înainte de a închide ochii Domnul, când se afla pe patul de moarte, se întruniau Mitropolitul ţării şi toţi boierii în biserica catedrală şi ţineau sfatul cel mare al ţării. În acest sfat alegeau pe viitorul Domn. Bine înţeles acesta este cazul unei alegeri liniştite, fără certe pentru domnie.

La ieşirea din biserică, Mitropolitul vestia dintr'un loc mai ridicat poporului adunat alegerea, iar poporul aclama pe noul ales. Crainicii vestiau alegerea în capitala ţării.

Fiind nou alesul Domn de față, se proceda la actul așezării în scaunul de domnie prin încoronare și prin depunerea jurământului de credință din partea boierilor și a oștirei. Aceste se făceau în formele religioase ale bisericei, prin participarea Mitropolitului și a celorlalți dignitari înalți ai țării.

Alegerea era vestită în țară prin călărași. Fruntașii țării veniau la curte și prezentau felicitări.

Sistemul ereditar-electiv la ocuparea tronului e găsit în aceste timpuri și în țările vecine: Bulgaria, Ungaria, Polonia, mai târziu în Ardeal, cu toate urmările sale rele. În țările române în acest timp încă nu putea să fie altcum[1]). Înainte de unirea dela 1859 în Țara Românească într'un timp de 507 ani au fost 119 Domni, în Moldova în 486 ani 134 Domni. În Țara Rom. a domnit Mircea cel Bătrân 32, Constantin Brâncoveanu 26, Matei Basarab 22 ani, ceialalți Domni în mediu 5 ani, în Moldova Ștefan cel mare 47, Vasile Lupu 19 ani, ceialalți Domni în mediu 3 ani.[2])

În rezolvirea afacerilor țării Domnul era ajutat de *divanul țării*, compus din boieri și clerici. În primele timpuri toate lucrurile se discutau și hotărau în divan.

Întrunind Domnul în mânile sale toate puterile, hotărîrile divanului nu erau obligătoare pentru el. Puterea divanului era numai consultativă. Domnul, dacă-i plăcea, urma hotărîrile aduse, dacă nu, le disconsidera.

D. Cantemir în „Descrierea Moldovei" dă următoarea informație despre funcționarea divanului *la judecăți*:

[1]) Istoricul Xenopol se întreabă, cum de au putut țările române să răsbată din nenorocirile aduse asupra lor de acest sistem de succesiune la tron, când pe lângă micimea lor, vecinii ambițioși doriau să-și întindă puterea asupra lor chiar cu ocaziunea schimbării tronului, favorizând toate intrigile și luptele pentru domnie? Răspunsul este: „La început apărarea existenței lor naționale fu datorită numai sforțărilor unor inimi mari și minți puternice, pe care norocul poporului român le urcase în tronurile lor, și cari își găsiau un sprijin și un răsunet în un popor voinic și doritor de neatârnare. Dupăce însă greutatea vremurilor încujbă sub jugul ei firea de oțăl a poporului român, existența lui fu ocrotită prin împrejurările exterioare, care se desfășurase totdeauna așa, încât să ferească pe Români, dacă nu de ciuntire, cel puțin de desființare. În acești secoli înjosiți ai vieții românești, trebuie să constatăm cu o adâncă mâhnire, că Românii au făcut tot ce au putut spre a se sinucide, și că dacă lucrul nu a izbutit, este numai fiindcă alții nu i-au lăsat să o îndeplinească. Se vede, că puterile evoluției ne-au fost spre priință și de aceea am scăpat teferi din toate nevoile." (Op. cit. III. p. 212—213).

[2]) Cf. M. Hacman, Dreptul internațional, Cernăuți 1924 pag. 63.

„Când voeşte Domnul să asculte însuşi jalbele şi pricinile cele mari, atunci chiamă înaintea sa pe pârâşul şi pe cel pârît şi dă voe la amândoi, ca să spue toate ce au, — — pârîşul de pârît şi cel pârît în apărarea sa; şi cercetându-se pricina, spune întâi mitropolitul gândul său cu glas, şi după dânsul ceialalţi boieri judecători, fieştecare după cum socoteşte, deşi ştiu că Domnul are alt gând, şi hotăreşte pe cel pârît: sau a fi slobod, sau îl judecă a fi vinovat.

„Dupăce s'au auzit gândurile tuturor, cunoscând pe unul a fi vinovat, întreabă Domnul pe Mitropolit, de ce pedeapsă este acela vrednic după pravilele cele politiceşti şi cele bisericeşti, iar Mitropolitul arată întâi hotărîrea pravilelor şi după aceea pune înainte mila domnească, căreia nu poate judecata să-i puie hotar şi făcând şi boierii asemenea, pe urmă arată şi Domnul gândul său şi hotăreşte pe cel pârît ori a fi slobod, sau il osândeşte la moarte, sau altă pedeapsă".

Pentru a se vedea cum erau întocmite actele de judecată în materie civilă şi cum se dădeau ele în mâna părţilor câştigătoare de proces, dăm în cele următoare documentul despre o judecată adusă de către Ştefan cel mare, întocmit la 26 August 1474 în Vaslui. (Actul este publicat în Documentele lui Ştefan cel mare de I. Bogdan vol. I. pag. 195—196):

„Din mila lui Dumnezeu noi Ştefan Voevod, domnul ţerii Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor câţi o vor vedea sau o vor auzi cetindu-se, că au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri, mari şi mici, Ivan[1]),

1). După explicaţia dată de I. Bogdan, reclamantul din acest proces, Ivan din Horodnic avea pretenţiunea de a moşteni pe Ivan Cupcici împreună cu fata acestuia Maruşca şi nepotul lui de frate Mihno, afirmând că era născut dintr'o soră a Maruşcăi, deci dintr'o fată alui Ivan Cupcici. Genealogia aeestor persoane era următoarea, după cum pretindea reclamantul

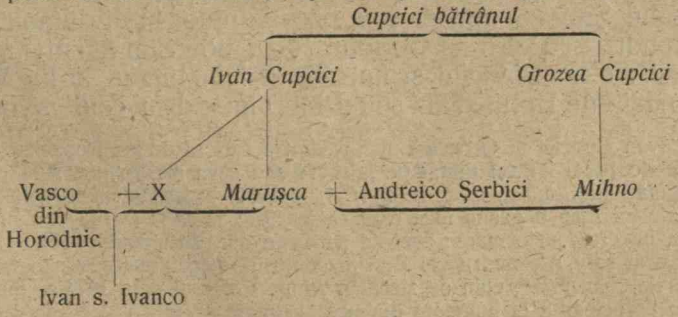

fiul lui Vasco din Horodnic, şi cu fraţii săi, şi s'au jeluit împotriva jupânesei jupânului Andreico Şerbici, împotriva Maruşcăi, a fetii lui Ivan Cupcici, şi împotriva vărului ei Mihno, fiul lui Grozea Cupcici, şi s'au jeluit împotriva lor zicând aşa: că ei sunt nepoţi lui Cupcici după mama lor. Deci am căutat şi am judecat cu boierii noştri şi i-am dat lui Ivanco şi fraţilor săi, precum e drept şi lege, după obiceiu, să vie el însuş cu 24 de jurători şi să jure împreună cu ei, că el şi cu fraţii săi sunt nepoţi lui Cupcici după mama lor, şi că deci Maruşcăi şi lui Mihno tot nepoţi le sunt. Dar Ivan şi cu fraţii săi s'au lăpădat de jurământ şi n'au vrut să jure cu jurători, ci au lăsat pe sama Maruşcăi, a fetii lui Ivan Cupcici, ca să vie ea singură şi să jure zicând aşa: că Ivan, fiul lui Vasco din Horodnic, şi cu fraţii săi nu sunt nepoţi lui Cupcici, nici ei, Maruşcăi, nici lui Mihno. Deci Maruşca, sculându-se la ziua sorocită, a jurat înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri, şi mari şi mici, zicând aşa: că Ivan şi cu fraţii săi nu sunt nepoţi lui Cupcici, nici ei înşăşi, Maruşcăi, nici lui Mihno. Aşa dar, văzând noi că Maruşca a câştigat judecata, că Ivan şi cu fraţii săi nu sunt nepoţi lui Cupcici, precum s'au jeluit ei împotriva Maruşcăi, deaceea am dat şi am întărit şi noi Maruşcăi şi lui Mihno, vărului ei, toate satele lui Cupcici; şi toată averea acestuia să fie a lor. De asemenea Ivan, fiul lui Vasco din Horodnic, şi cu fraţii săi, să nu mai aibă a se jelui împotriva Maruşcăi şi a vărului ei Mihno, nici împotriva copiilor lor, nici împotriva nepoţilor lor, nici împotriva neamului lor întreg, nici odată, la nici o zi şi la nici o vreme, nici înaintea noastră, nici înaintea altor domni, căci au pierdut Ivan şi cu fraţii săi înainte a toată legea cea dreaptă, şi să n'aibă a câştiga (sc. judecata) nici odată, în vecii vecilor. Iar cine va încerca să se jelească, la orice vreme şi la orice zi, fie înaintea noastră, fie înaintea altor domni, fie Ivan, fie vre-unul din fraţii săi sau din neamul lor, acela va plăti atunci zaveasca de 60 ruble de argint curat. Toate aceste de mai sus scrise să-i fie Maruşcăi şi vărului ei Mihno şi copiilor lor şi întregului lor neam neatinse nici odată, în veci. Iar spre aceasta este marea mărturie a însăş domniei mele mai sus scrisului Ştefan Voevod, şi a prea iubiţilor fii ai domniei mele Alexandru şi Petru şi Bogdan, şi a boierilor noştri moldoveneşti: d-lui Stanciul şi fiul său d-lui Mârzea, d-lui Vlaicul starostele de Hotin şi fiul său d-lui Duma, d-lui Bodea vornicul,

Ivan Cupcici şi Grozea Cupcici, dintre cari al doilea trebue să fi murit înainte de 1474, iar cel dintâi pe la 1474 sau ceva mai nainte, sunt probabil fiii logofătului Cupcici, mort pe la a. 1435-1436. In documentele dela 1433 şi 1434 ale lui Iliaş îl găsim încă citat ca martor; la 1436 şi 1437 nu mai este. Averea lui era foarte mare; aceasta se vede din documentul dela 15 Iunie 1431, prin care Alexandru cel Bun îi confirmă stăpânirea peste toate satele, un fel de „pancarta", cum se zicea în Apus. Procesul dela 1474 se purta deci pentru participarea la jumătate din această mare avere.

d-lui Zbierea, d-lor Luca şi Bâlco pârcalabi de Cetatea Albă, d-lor Neagu şi Ivaşco pârcalabi de Chilia, d-lui Arbure pârcalab de Neamţ, d-lui Fete pârcalab de Cetatea Nouă, d-lui Gangur pârcalab de Orheiu, d-lui Paşco, d-lui Buhtea, d-lui Ivan Ciocârlie, d-lui Petrică Iachimovici, d-lui Iaţco Hudici, d-lui Ivaşco Hrincovici, d-lui Mihău spătarul, d-lui Iuga vistiernicul, d-lui Iuga postelnicul, d-lui Dajbog ceaşnicul, d-lui Toma stolnicul, d-lui Ilea Huru comisul, şi toţi ceilalţi boieri ai noştri, cari au fost de faţă la aceasta, anume cei mari şi cei mici. Iar spre mai mare tărie şi întăritură a tuturor acestora mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, d-lui Toma logofătului, să scrie şi să atârne pecetea noastră şi peceţile boierilor nostri la această carte a noastră. Scris-a Ilea în Vaslui, la anul 6982, luna lui August în 26".

In *titlurile* lor Domnii români înaintea numelui de botez puneau particula „*Io*", care nu e decât numele Ion cu *n* suprapus lui *o*. In documentele latine e redat prin Johannes. E împrumutat probabil din organizaţia statului româno-bulgar, împreună cu alte instituţiuni ale vieţii de stat, unde se afla în titlul împăratului, introdus de marele înfemeiator al imperiului Ioniţă Asan, indicând pe împăratul ca la Romani cu numele de *Cesar* sau *August*. Particula „*Io*" o întrebuinţează toţi urmaşii după Ioniţă

Capitalele celor două state româneşti s'au schimbat în decursul timpului.

In Ţara Românească Basarab I (1301—1351/2) are reşedinţa la *Câmpulung* şi mai târziu la *Argeş*. Aici e urmărit de regele Ungariei Carol Robert, în războiul din 1330. Clădirile reşedinţei domneşti au fost terminate numai sub nepotul său Radul (1377—1385), care e cel dintâi domn înmormântat în biserica domnească dela Argeş. Sub Radul IV (1496—1508) reşedinţa e mutată la *Târgovişte*. In 1659 după răscoala lui Mihnea III Radul (1658—1659), Turcii ordonă lui Grigore G. Ghica să dărâme palatul domnesc din Târgovişte, de unde domnii puteau fugi uşor în Ardeal, şi să se aşeze în Bucureşti. Constantin Brâncoveanu (1688—1714) s'a aşezat definitiv cu reşedinţa în *Bucureşti*.

In Moldova reşedinţa în primul timp al principatului a fost la *Baia*. Bogdan I (1359—1365) e înmormântat la Rădăuţi

în biserica zidită de dânsul. Sub Petru Mușat (1378—1393 reședința e așezată la *Suceava*, vechea capitală a Moldovei. Alexandru Lăpușneanu (1564—1568) o mută la *Iași*.

§ 49. Diregătoriile. Boieriile. Principalii funcționari ai Domnului.

Boierii erau clasa socială conducătoare. Cum am văzut în studiul nostru de până aici, selecționarea clasei conducătoare era cunoscută în organizația socială a poporului român, din cele mai vechi timpuri. Înainte de întemeierea principatelor, la Românii din masivul Carpaților, cuprinși în cadrele statului ungar, clasa conducătoare (cnezi, voevozi) avea funcția ei distinctă atât în timp de pace, cât și în timp de războiu. Această clasă socială era diferențiată în timpul evoluțiunei istorice, cuprinzând în sânul său pe cei mai viteji, pe cei mai buni, pe cei mai virtuoși. Boieria a devenit ereditară.

In țările române erau *boieri*, în urma originei lor, și *boieri diregători*, în urma funcției ocupate de ei. Cei mai de frunte erau boierii de origine, boierii diregători puteau fi și boieri de origine, dar puteau să fi ajuns la boierie numai prin numirea în funcție. Domnul avea dreptul de a crea boeri noui, ridicând la boerie oameni din clasele mai de jos ale societății.

Boierii, cari ocupau o funcție la curtea Domnului, aveau un titlu (logofăt, vornic etc.), se numiau *boieri titrați*, iar ceialalți, fără funcție, *boieri netritați*.[1])

Boierii titrați se numiau și *boieri cu boierii*, iar ceialalți boieri fără boierii.

Boierii erau obligați la serviciu militar. Pentru această obligație erau ei stăpâni de pământ. Celor ce moșteniau pământ dela părinți li se confirma moștenirea în stăpânirea pământului de către Domn. Asemenea și celor ce cumpărau. Iar ceice n'aveau pământ, îl obțineau dela Domn pentru servicii militare.

[1]) In timpurile primitive, înainte de a exista titlurile, boierii sunt numiți: *jupâni*, în Moldova mai târziu *pani* (după cuvântul polonez). In documente obvin *jupânii* înaintea *panilor*, fiind considerați în cinste mai mare. Mai târziu dispare această deosebire și în documentele moldovene obvine numai titlul *pan*, necunoscut însă documentelor muntene.

Boierul, stăpân pe pământ, fie moştenit, fie cumpărat, fie dăruit, dacă nu mergea să facă slujbă militară la chemarea Domnului, se făcea vinovat de tradare, hiclenie (derivat din ungurescul hitlen), adecă lipsă de credinţă faţă de Domn şi ţară.

Boierii nu erau scutiţi sub nici un motiv de serviciu militar.

Diregătoriile s'au creat în timpul formărei organizaţiei statelor române. Cu cât progresează opera de organizare a unui stat, cu atât se iveşte necesitatea de a se crea dregători, pentru a săvârşi funcţiile necesare în organizaţie. Dregătoriile sau funcţiile, provăzute cu titlu, care indica atribuţiunile noului funcţionar, au fost create după necesitate, succesiv. Cum toate dregătoriile sunt indicate cu titluri de origine slavă, modelul, după care au fost create şi organizate, trebuie să-l căutăm în organizaţia statelor slave, între care cel mai apropiat era peste Dunăre, în Bulgaria. Cu statul bulgar Domnii români au trăit în raporturi bune, intrând de repetite ori în înrudire cu Ţarii bulgari. Românii au modificat modelele împrumutate după trebuinţele lor, constituind şi funcţii necunoscute la vecini. Aceleaşi modele de organizaţie erau însă şi la ceialalţi vecini, Poloni, Unguri, Serbi.

Dregătoriile, comune ambelor principate, sistemizate la *curtea principilor români*, sunt:

1. *Logofătul* (= cancellarius). El întocmia actele sau „cărţile domneşti" (hrisoave, ispisoace sau urice), ajutat de personalul cancelariei domneşti, şi punea pe ele în ciară pecetea domnească, păstrată de dânsul.

2. *Vornicul* (dvornic, în ung. udvar, curtean = palatinus), avea funcţiunea de a face judecăţi la curte. Era numit şi judecătorul curţii (= judex curiae). In Muntenia era un singur vornic, având sub el ajutoare. In Moldova erau 3 vornici: vornicul de ţara de jos, cel mai mare în rang; vornicul de ţara de sus, şi vornicul de Suceava „judecător în acele părţi". Vornicii aveau şi atribuţiuni de guvernare, în teritoriile lor.

3. *Postelnicul* (postelja, lectus, pat; postelniku = praefectus cubili, mai mare peste camera de dormit a Domnului), era prefectul curţii, secretarul Domnului. El avea prerogativa de a intra ori când, fără anunţ, în camera de dormit a Domnului. Mai târziu avea afacerile externe, raporturile cu statele străine, totdeauna urgente de rezolvit, în care scop pu-

lea intra ori când la Domn. E ministrul de externe de mai târziu.

4. *Vistiernicul* (sau vistieru = thesaurarius) e administratorul veniturilor şi cheltuelelor domneşti.

Toţi boieri mari, dar deosebiţi pentru fiecare principat, erau:

în *Muntenia*:

Banul (banul Craiovei), el era administratorul Banatului Olteniei. Avea putere teritorială în ţinutul dela Turnu-Severin până la Olt. Avea poziţie în destul de independentă faţă de Domnul ţării. Avea oaste deosebită, incassa veniturile. El era în Muntenia dregătorul cel mai nalt. Situaţia aceasta deosebită a banului Craiovei se explică cu situaţia ce şi-au păstrat în noul stat unit, la întemeiarea principatelor, voevodatele din dreapta Oltului.

Spătarul purta spada Domnului la alaiuri şi era comandant al oştilor în lupte,

în *Moldova*:

Pârcălabii (porkolab = magistratus) sunt funcţionarii-şefi ai diviziunilor teritoriale, numite „ţinuturi", ispravnicii de mai târziu, prefecţii de azi. In unele oraşe purtau numele de staroste (starosti = bătrân).

Starostele de Cernăuţi (de Cotnar-Putna), căpitanul ţinutului, sunt şefi ai ţinutului respectiv întocmai ca şi pârcălabii.

Hatmanul (hatman-capul oastei, din germ. Hauptmann) era comandant militar.

Afară de dregătoriile înşirate, mai erau şi alţi dregători, cari împliniau funcţii de mai puţină importanţă la curtea Domnului. Astfel: *paharnicul* (în Moldova şi ciaşnic = pincerna) turna vinul şi îl gusta la masa Domnului, grijia viile şi pivniţele domneşti; *stolnicul* (sto = masă. ung. asztal) îngrijia de masă, supraveghiând cămările cu alimente ale Domnului; *medelnicerul* (ung. medencze = lighean) turna apă Domnului de se spăla pe mâni, *comisul* îngrijia de caii domneşti şi întocmia parăzile; *sardărul* era şeful călărimei: *aga* era şeful siguranţei publice.

Titlurile avute erau purtate de boieri şi după ce ieşiau din slujbă, numindu-se d. e. *exvornic*, etc. dar după obiceiu acest *ex* se indica cu cuvânt slavon: *biv.* d. e. biv-logofăt, biv-spătar, etc.

Titlurile nu puteau fi transmise asupra erezilor. Se moştenia singură boieria.

Retribuţiile dregătorilor în timpurile vechi, când nu era statul întocmit cu o gospodărie deosebită, erau acordate prin cedarea unor venituri cuvenite Domnului. Aşa D. Cantemir spune privitor la Moldova, că logofătul avea ca venit părcălăbia Cetăţii-Albe, vornicul ţării de jos pe cea a Chiliei, după cucerirea acestora prin Turci (1484) cel dintâi are zecimile din ţinutul Cernăuţului, al doilea părcălăbia Bârladului. Banul Craiovei în baza situaţiei sale teritoriale avea veniturile proprii. In Ţara Românească logofătul avea venit dela punerea peceţii domneşti, spătarul lua dări dela călăraşi.

§ 50. Organizaţia teritorială. Ţinuturi. Judeţe. Oraşe. Sate.

Moldova era împărţită în *Ţara de jos*, cuprinzând judeţele dela sud de Iaşi, şi în *Ţara de sus* cu judeţele dela nord de Iaşi.

Muntenia de asemenea e împărţită în *Ţara de sus* şi *Ţara de jos.*

Impărţirea în *judeţe* în Ţara Românească e foarte veche. Într'un document din 1415 dela Mircea cel Bătrân se aminteşte judeţul Motrului, într'altul din 1424 de judeţul Jaleşului (o vale în judeţul Gorj), la 1487 de judeţul Brăila.

În Moldova nu se găseşte aşa de curând întrebuinţarea cuvântului judeţ sau a similarului slavonesc *(sud, sudstvo).* Numirea de *ţinut* (în slav. *volost* şi *zemlea,* de unde avem azi în Basarabia voloste şi zemstve) se găseşte începând dela jumătatea a doua a veacului al XVI., aproape în toate documentele eşite din cancelaria domnească. In documentele anterioare, de câte ori era necesitate a se indica aşezarea geografică a unei localităţi, aceasta se făcea prin numirea râului din apropiere, sau prin numele funcţionarilor dela faţa locului (d. e. trei sate pe Seret; un sat pe Tăslăul sărat; unde sunt juzii Făt şi Ilie, etc.)

Cu desvoltarea organizaţiei de stat, s'au înmulţit şi afacerile statului. Pentru resolvirea lor nu mai era de ajuns cancelaria Domnului. Astfel luând modelul de organizaţie dela vecini, ţara a fost împărţită în circumscripţii. În capul

lor au fost puşi funcţionari delegaţi ai Domnului, care să rezolve afacerile din circumscripţii. Prin această desconcentrare a puterilor domneşti s'a făcut înlesnire atât Domnului, care nu mai putea rezolvi în persoană toate afacerile, cât şi locuitorilor, care nu trebuiau să meargă cu toate lucrurile la reşedinţa Domnului.

Pe la finea veacului al XVI, Moldova se găseşte împărţită în *24 ţinuturi*, cari au suferit în decursul timpului modificări.

Funcţionarul pus în fruntea circumscripţiei teritoriale este *pârcălabul*. El exista şi înainte de veacul al XVI, în oraşele mai mari, ca funcţionar al Domnului pentru a supraveghia activitatea organizaţiei orăşeneşti. Cu înfiinţarea circumscripţiilor teritoriale pârcălabii ajung administratorii noilor unităţi teritoriale, având atribuţii în afară de buna cârmuire şi de a judeca pricinile dintre locuitori, de a-i globi, de a incassa dările domneşti. Ei trebuiau să aibă ştire de ce se petrecea în teritorul lor. Ei erau însărcinaţi de Domn cu cercetarea cererilor locuitorilor din teritorul lor, trimise cancelariei domneşti. In urma cercetării făceau raport Domnului, care avea să hotărească. Dela judecata lor se putea apela la judecata Domnului.

Pârcălăbia era una dintre dregătoriile mari. In această slujbă erau numiţi boerii.

Către finea veacului XVII, se găseşte în capul circumscripţiilor în locul pârcălabului funcţionarul numit *ispravnic*. Pârcălabul rămâne şi mai departe ca funcţionar în oraşe cu atribuţiuni poliţieneşti şi judecătoreşti.

Ispravnicul are aceleaşi atribuţiuni ca şi pârcălabul, afară de cele militare. Ca judecător nu mai iese la faţa locului pentru a judeca pricinile, ci aceste se aduc şi se judecă la reşedinţă. Aici formează împreună cu boerii, însărcinaţi de Domn, un fel de tribunal. Pricinile de judecată, înaintate Domnului, sunt trimise ispravnicului, cu porunca de a judeca pricina. Dacă una din părţi ar fi nemulţumită cu judecata, putea să apeleze la divanul domnesc.

Ispravnicii erau ajutaţi de funcţionari, cari stăteau la ordinul lor.

Mai târziu a fost împărţit teritoriul în unităţi administrative mai mici, *ocoale*.

În timpul Fanarioților se găsesc 2 ispravnici în capul județelor (al doilea era omul de încredere al Domnului strein).

Isprăvnicia însă era una din multele boerii ale timpului. Beneficiile ispravnicilor erau venituri în natură, care erau hotărîte de Domn.[1])

Județele la finea veacului al XVIII, erau următoarele (indicând în paranteză capitala.[2])

In Țara-Românească: Slam-Râmnic (R.-Sărat, Focșanii munteni), Buzeu (Buzeu), Săcuieni (Bucov), Prahova (Ploești), Dâmbovița (Târgoviște), Muscel (Câmpulung), Argeș (Pitești), Ialomița (Urziceni), Ilfov (București), Vlașca (Căești), Teleorman (Roșii de vede), Oltul (Slatina), Vâlcea (Rămnicu Vâlcii), Gorj (Târgu-Jiu), Romanați (Caracal), Dolj, (Craiova), Mehedinți (Cerneți).

Orașele Brăila, Giurgiu, Turnu-Măgurele, cu o parte din teritorul de-a lungu Dunării, erau în posesiunea Turcilor. Partea din județul Brăila, aparținătoare Țării-Românești, era lipită de județul Râmnicul-Sărat. Județul Săcuieni a fost desființat la 1847 și împărțit între Prahova și Buzău. Capitala județului Teleorman a fost mutată în 1837 la Turnu-Măgurele.

In *Moldova*: Covurlui (Galați), Fălciu (la început cu capitala în Fălciu, mai târziu mutată la Huși, reședința episcopiei), Vaslui (Vaslui), Tecuci (Tecuci), Tutova (Bârlad), Putna (Focșanii moldoveni), Bacău (Bacău), Neamț (Piatra), Roman (Roman), Iași (Iași), Cârligătura (Târgu-frumos), Hârlău (Hârlău), Botoșani (Botoșani), Dorohoi (Dorohoi), Herța (Herța), Suceava (cu capitala Suceava până la răpirea Bucovinei, după aceea cap. Fălticeni), Orheiu (Orheiu), Soroca (Soroca[3]).

Denumirile județelor din Muntenia sunt luate în cea mai mare parte după nume de râuri (d. e.: Râmnicul-sărat, Buzeu, Prahova, Ialomița, Dâmbovița, Argeș, Teleorman, Gorj și Dolj după Jiu și Gor = munte, Dol = șes, vale), iar unele după

[1]) În afară de acești funcționari din teritorii se mai găsesc: *staroștii* ca funcționari în ținuturile dela granițe deschise (ca la Cernăuți, Hotin, Putna), investiți cu puteri militare, administrative și judecătorești; *serdar* la Lăpușna-Orheiu peste Prut.

[2]) V. Paul Negulescu, Drept adm. ed. II. p. 272—273.

[3]) Orheiul și Lăpușna erau un singur ținut, Tighina, Cetatea-Albă și Hotin nu mai făceau parte din Moldova, fiind trecute în posesiunea Turciei (Nicolau, op. cit. p. 148).

alte numiri caracteristice pentru teritoriul din județe, ca Vâlcea și Muscel (după terenul accidentat cu vălcele în Vâlcea și cu muscele sau dealuri număroase, în Muscel), Vlașca (dela slavonul Vlascoe = românesc) arată că era locuit în vechime de populațiune românească, Romanați derivă dela vechiul oraș roman Romula (astăzi Reșca), iar Mehedinți dela castrum Mihâld din vechiul banat al Severinului (din Banatul de azi), la care a aparținut cândva.

Numele județelor din Moldova sunt luate dela orașele principale din regiune. Escepțiune fac Covurlui, Cârligătura, și Tutova, care au numele apelor ce le străbat.

Dl Patul Negulescu[1]) crede, că în Moldova orașele sunt mai vechi decât județele, deoarece orașele, sub influință polonă, au jucat un rol cu mult mai important ca d. e. Suceava, Cetatea-Albă, Cetatea Neamțului, prin ce întreagă regiunea a fost desemnată cu același nume. În Muntenia din potrivă organizațiile județene sunt anterioare orașelor.

Orașele (târgurile) erau locuite de meseriași și negustori. Organizația lor avea multă asemănare cu organizația orașelor săsești din Ardeal și cu a celor germane din Galiția[2])

In capul orașului era un funcționar numit *județ* în Muntenia, *șoltuz* în Moldova, iar alăturea de el un sfat de 6 sau 12 cetățeni numiți *pârgari*[3]) Acest sfat orășenesc făcea administrația, îngrijind de toate chestiunile, ce puteau face în acele timpuri preocupațiunile unei administrații orășenești.

Autoritatea orașului se întindea și asupra unei circumscripții „ocol de țară", ce se ținea de el.

Atribuțiunile sfatului orășenesc erau: *administrative* și *judecătorești.*

Atribuțiile administrative erau: a îngriji de ordine și siguranța publică, în oraș și în „ocol"; a îngriji de curățenia orașului, a priveghia negustoriile, prețurile, bunătatea măr-

[1]) vezi Drept adm. ed. II. p. 261.

[2]) Date istorice asupra orașelor din Țările române se află la N. Iorga, Geschichte des rum. Volkes vol. I. pag. 158—198 capitolul: Das Städtewesen.

[3]) Denumirea șoltuz derivă dela germanul *Scholtheise,* venit prin intermediarea Polonilor — *Szoltys,* înseamnă judecător, conducător, Bürgermeister. S'a împământenit numai în Moldova. În Muntenia a rămas denumirea românească *județ.* — *Pârgar* derivă dela germ. *Bürger,* transformat în spiritul limbei române. E venit probabil din organizația orășenească a Sașilor din Ardeal. S'a împământenit în amândouă principatele.

furilor şi măsurile de a încassa anumite taxe pentru plata contribuţiei către Domn.

Atribuţiunile judecătoreşti erau de a judeca abateri, pedepsite de regulă cu amenzi.

Oraşul purta un registru asupra inmobilelor, în care se ţinea socoteală de proprietăţile orăşenilor şi de mutările ce se făceau în aceste proprietăţi prin vânzări, schimburi, donaţiuni, etc. Şoltuzul şi pârgarii întăriau în mod provizoriu actele de schimbare a proprietăţii, până ce se face aprobarea Domnului.

Organizarea oraşelor se făcuse sub influinţa organizaţiei oraşelor săsesti din Ardeal (Miron Costin spune: „Oraşele aproape toate s'au înfiinţat de către Saşi, cari împreună cu ungurii întrodusese cele dintâi cârciume",) prin urmare, cum în oraşele din Ardeal funcţionarii erau aleşi, astfel trebuiau să fie aleşi şi în oraşele din principate.

Oraşele se bucurau de autonomie faţă de domn, ele aveau normele lor de organizare şi funcţionare, respectate de puterea domnească. Domnul nu porunceşte oraşelor, ci se învoieşte cu ele. (Alexandru Vodă la 1453 într'un hrisov zice: „...şi i-am mai dat *cu voia Şoltuzului şi pârgarilor* dela Baia..., iar dacă Saşii din Baia vor călca vr'odată această *tocmeală...*").

Fiind oraşele, cel puţin în primele începuturi, în mare parte colonii de străini, cu drepturile normate prin anume privilegii, şi cu anumite obligaţii faţă de Domn, Domnul şi-a susţinut dreptul de a supraveghia activitatea organizaţiilor orăşeneşti şi de a controla împlinirea obligaţiilor. Aceasta o făcea printr'un funcţionar aşezat în oraş, numit *pârcălab*.[1] Pârcălabul se găseşte încă din veacul al XIV, mai întâi prin oraşele mari, mai târziu şi prin cele mai mici. El este comandant militar, judecător şi funcţionar pentru strângerea dărilor. Din pârcălabul ca funcţionar al Domnului într'un oraş, s'a desvoltat mai târziu pârcălabul ca şef al unui ţinut.

[1]) La 1525 târgoveţi din Vaslui se plâng Domnului contra străinilor aşezaţi în acel oraş. Domnul porunceşte pârcălabului „...tare îţi poruncim, cum în mână veniţi-va această carte a Domniei-Mele, să nu într'altfel să faci, numai ce de sârg să vă strângeţi: cu şoltuzii şi pârgarii şi să chemaţi pe toţi cei străini... Aşa poruncimu-ţi Pârcalabe şi cată a da ascultare deplină la porunca noastră..." Nicolau op. cit. p. 133—134.

Satele erau de 4 categorii: 1. *sate libere*; 2. *sate domneşti;* 3. *sate mănăstireşti;* 4. *sate boereşti.*

La întemeiarea principatelor satele erau locuite de Români, locuitori băştinaşi, locuitori liberi ai vechilor organizaţii de state, stăpânind ţinutul ca oameni liberi. Dreptul mai vechiu al acestora a fost respectat de întemeietori şi întărit din partea lor. Satele acestor Români au rămas *sate libere.*

Teritoriile nelocuite de săteni, cari erau destul de puţini în primele veacuri pentru a ocupa tot pământul ţării, au fost declarate de locuri domneşti. Mai târziu sporindu-se populaţiunea şi prin colonizare, s'au întemeiat sate şi pe aceste locuri ale Domnului. Aceste sate s'au numit *sate domneşti.*

În timpurile următoare Domnii având multe războaie pentru apărarea ţării, boierii credincioşi, cari se distingeau în războaie, erau remuneraţi, pentru serviciile aduse, prin danii de sate („şi am dat... pentru a lui credincioasă slujbă trei sate, în mâna lui cu tot venitul în veci", formula documentelor). Aceste sate dăruite boierilor, ajunse din stăpânirea Domnului într'a boierului, sunt *satele boiereşti*

Domnii îşi arătau recunoştinţa nu numai faţă de oameni, pentru succesele ce aveau în războaie, ci şi faţă de D-zeu. În acest scop clădiau biserici şi mănăstiri. Acestea erau provăzute cu toate mijloacele materiale pentru a putea răspunde chemării lor. Domnii le făceau danii sate, investindu-le cu scutiri de sarcini. („...Să n'aibă a ne da nouă nici odată, nici un soiu de lucru să lucreze... dar nici alta nimic... din câte sunt dabile pe ceilalţi săraci, dar la rândul lor să aibă a asculta de sfântă mănăstire mai sus zisă"). Aceste sunt sate *mănăstireşti.*

Satele, dăruite de Domn boierilor şi mănăstirilor erau trecute cu toate drepturile ce le aveau, asupra noilor stăpâni. Satele mănăstirilor şi ale boierilor erau supuse, atât ca administraţie, cât şi ca justiţie, cât şi ca patrimoniu, aşa că Domnul nu mai avea nici un drept, nici un venit asupra lor. Ele erau subordonate cu desăvârşire noului stăpân.

În satele domneşti funcţionarii erau ai Domnului. Funcţionarii găsiţi în fruntea satelor în cele dintâi veacuri după înfiinţare sunt numiţi în documente *cnezi, juzi* şi *vatamani.* Cnezii erau cârmuitorii şi judecătorii satelor. Dacă satul era mare având şi cătune, cnezul era ajutat în funcţia sa de ad-

ministrator de vătămani, în cea de judecător era ajutat de juzi. Satele mari erau împărțite în mai multe *judecii*,

Pe măsură ce satele la început domnești treceau în stăpânirea boierilor și mănăstirilor, trecea și puterea de administratori și judecători asupra boierilor și mănăstirilor, cari singuri numiau funcționarii din satele lor.[1])

Nu poate fi nici o îndoială, că precum Domnul îngrija administrația numai în satele domnești, rămânând această grijă pentru boieri și mănăstiri în satele date lor, în *satele libere* sătenii înșiși se îngrijiau de a avea funcționarii sătești.

Cnezii și juzii dispar mai târziu; în fruntea satelor găsim dela veacul al XVII alăturea de vătaman funcționarul numit *vornic*. Acest funcționar deasemenea era funcționar al stăpânului satului, după natura juridică a satului. Atribuțiuni avea pe lângă cele de ordin administrativ și de cele de ordin judecătoresc și fiscal. Poruncile domnești erau adresate în acelaș timp vornicului și vătamanului, amândoi având să le aducă la îndeplinire.[2])

Salele ascultătoare de târguri erau sub autoritatea orașului (târgului) din apropiere. Organele orașelor respective strângeau din acesta veniturile visteriei domnești, scoteau oștenii din ele și făceau slujba de judecători.

In cronica lui Urechia ni-a rămas informația privitoare la timpul domniei lui Iuga-Vodă (finea veacului XIV): „Și-au descălecat orașe prin țară la locuri bune și au ales sate și le-au făcut ocoale prin prejur...“ Probabil numai sate domnești erau supuse sub ascultarea târgurilor.

[1]) Într'un document de danie făcută unei mănăstiri, Domnul adresându-se locuitorilor din satele dăruite, spune: „...de asemeni nimeni din vatavii și boierii noștri să nu judece întru nimic pe oamenii din acele 3 sate mănăstirești, iară cei ce se vor crede strâmbătățiți întru ceva mult sau puțin de către acei oameni, să aibă a-și căuta dreptatea înaintea *egumenului* ce va fi atunci în acel templu al sfântului Nicolae și înaintea *vătavilor egumenești*, care să nu aibă un altfel de jude mai mare peste ei, ci să judece ei singuri pe oamenii lor din acele 3 sate și să-i certe și să-i globească. V. Nicolau, Vechea organizare adm. a Moldovei p. 113).

[2]) Se mai amintesc încă câțiva slujitori ai satelor în documente. Astfel: *globașul* strângea gloabele (amendele) puse asupra sătenilor de judecător; *dabilarul* strângea dările în natură (dabile); *pripășarul* strângea vitele fără stăpân, găsite pe teritorul satului. Sunt în afară de aceștia oarecari slujitori domnești, cu competință peste mai multe sate, ca *deșugubinarul*, care cerceta cazurile de omoruri prin sate, iar dacă nu se putea găsi făptuitorul omorului, impunea gloabe grele populațiunei sau stăpânului moșiei, unde s'a săvârșit omorul. *Olacarii* pregătiau în sate caii pentru poșta domnească.

Această formă de organizare a satelor, sub autoritatea târgurilor a fost primul început al organizării teritoriale în circumscripții.

§ 51. Organizația militară. Elementele oastei. Unități. Feluri de armată. Arme. Legătura între moșie și slujba militară.

Organizația armatei în statele române, în veacul al XV. — în care, sub domnia lui Mircea cel bătrân în Țara Românească și a lui Ștefan-cel-Mare în Moldova, prin faptele de arme săvârșite de oștirile românești, tinerele state s'au ridicat la o importanță atât de mare în fața Europei, — a fost studiată mai nou de prof. I. Bogdan.[1])

In documentele vechi se vorbește de *cete de oaste*, compuse din *feciori de voinici*[2]) (înțelegând sub feciori pe *tineri, viteji*, iar sub voinici pe *ostași războinici*.

Armată permanentă nu există în veacul al XIV și al XV nici la Români, cum n'a existat nici în alte state. „*Cetele de oaste*" erau adunate numai în caz de război. In acele vremi războiul era în permanență. „*Cetele*" erau „unități" de război, fără a avea o organizație unitară și fără a avea un număr determinat de oameni (voinici sau feciori). Cetele erau cel puțin de cinci feluri:

1. *Cetele boierilor dela curtea domnească și ale curtenilor.* Acestea erau compuse de boierii cu funcțiuni la curtea domnească (boieri titrați), atât de boierii cu funcțiuni înalte (logofăt, vornic, postelnic, vistiernic etc.), cât și de ceilalți boieri cu funcții mai neînsemnate în casa Domnului, cum și de *curteni*. Curtenii[3]) erau „ostași de curte" ai voivodului (identici

[1]) In studiul nostru asupra organizației militare ne întemeiem pe rezultatele fixate de I. Bogdan în studiul publicat în Analele Acad. Rom. tomul XXX 1907—1908 pag. 361—441, sub titlul: organizarea armatei moldovene în secolul al XV.

[2]) Cuvântul *voinic* a fost împrumutat și de Unguri, unde se întâlnește în textele medievale cu însemnarea de ostaș pedestru, milițian — vojnicus, vojnici sau voinicones.

[3]) „Curtenii trebuie să fi format sub Ștefan-cel-Mare un corp de armată de 4000—5000 oameni, toți călări și gata să se concentreze, ca și boierii la cea dintâi chemare cu mare iuțeală. Era o cavelerie ușoară cu mult superioară ca mișcări cavaleriei polone care n'a putut lupta niciodată cu succes împotriva ei" (Bogdan l. c. p. 406.

In veacul al XVII. se găsesc și curteni, ce trăesc la țară, în sate domnești, cu anumite privilegii și obligațiuni, legate de *curtenie*. In veacul al XIV

cu „milites aulae" sau „servientes regales" din Ungaria. In Ţara Românească boierii cei mari făceau curtea, iar ostaşii erau curtenii mici.

2. *Cetele boierilor dela ţară, ale mănăstirilor şi episcopilor.* Acestea erau mai mici decât ale boierilor cu funcţiuni. Ca număr de voinici erau inegale. Fiecare compunea ceata după câte sate avea şi după cât de mari erau satele.

3. *Cetele pârcălabilor şi staroştilor*[1]) compuse din locuitorii satelor şi târgurilor aşezate pe teritorul *cetăţilor* şi din străjile cetăţilor. La aceste cete se alipeau şi cnejii sau judecii satelor domneşti. Aceştia mergeau sau în persoană, sau trimiteau unul, doi sau cel mult trei ostaşi călări.

4. *Cetele târgurilor sau oraşelor fără cetăţi,* compuse din locuitorii acestora, cum şi din ocoalele cari se ţineau de ele.

5. În locul din urmă vin *mercenarii străini.* Aceştia erau foarte puţini în veacul XIV şi XV. Domnii aveau în acea epoeă puţini bani, ca să poată ţinea corpuri întregi de mercenari. Chiar şi în veacul XVI. se găsesc foarte puţini mercenari la Domnii pământeni. Se numiau şi *lefegii* (leafă = soldă, merces).

Comandant al cetei era fiecare boier dela curte, fiecare pârcalab şi staroste pentru trupa adusă de el. Comandant peste toate cetele era Domnul, sau un boier încercat în răsboaie, d. e. un fost vornic, care se bucura de încrederea Domnului.

Unităţile cetelor se grupau în unităţi mai înalte numite *pâlcuri.* Cuvântul pâlc era întrebuinţat ca: *a) linie de bătaie*[2]) şi *b) corp de armată.*[3])

Cum vedem, organizaţia militară era simplă. Voinicii formau *cetele* (cea dintâi unitate), cetele se grupau în *pâlcuri*

şi XV curtenii se mai numiau în Moldova şi viteji, după ocupaţiunea lor militară, indicaţi cu cuvântul împrumutat dela unguri *vitéz*, care însemna *milites, soldaţi.* In timpul lui Ştefan-cel-Mare, deşi erau inferiori boierilor cu funcţiuni aveau mare însemnătate militară. In privinţa faptelor militare sunt pomeniţi pe o treaptă cu boierii. Toţi făceau slujbă militară în schimbul veniturilor ce aveau dela moşiile, ce le aveau dela domn.

[1]) Cetatea pârcălabilor corăspund contingentelor comitatelor din Ungaria, conduse de comiţi.

[2]) Neagoe Basarab în învăţăturile, ce dă fiu'ui său îl sfătuieşte, ca după începerea luptei să stea „mai la o parte de pâlcul său, în al doilea sau al treilea pâlc."

[3]) Cronicarul Urechia povestind expediţia dela 1528 alui Petru Rareş în contra Săcuilor zice: „... Petru Vodă au ridicat oaste mare asupra Săcuilor la Ţara Ungurească şi şi-au împărţit oastea în *două pâlcuri* şi pe două poteci; şi dacă au întrat la săcui... pe toţi i-au supus".

(unitate mai înaltă). Aceste unităţi erau menţinute fie la marş, fie în linia de bătaie, fie în aşezările de odihnă. Toate pâlcurile cu cetele lor formau *oastea*.[1])

Avantgarda se numia *strajă*, corpul principal al armatei *toiu*.

Gloatele erau pedestrimea neorânduită. Ele creşteau în timpul unei întreprinderi războinice prin alăturarea la ele a ţăranilor din regiunea, pe unde trecea oastea.

Cu ocaziunea concentrării oştilor, cetele boierilor dela ţară, mănăstirilor, episcopiilor, cnejilor şi judecilor şi ale târgurilor se alipiau la cetele pârcălabilor din *ţinuturile* respective. Gruparea se făcea dar după teritoriul, din care erau adunate. Acest obiceiu se constată şi în Ţara Românească, unde *judeţele* aveau în veacul XVI. corpurile lor separate de oaste.

Se disting 2 feluri de armată *călăraşi* şi *pedestraşi*. Moldovenii veacului XIV. şi XV se luptau, după cum erau nevoile războiului, când pe jos, când călare, cu aceeaşi îndămânare.

Călărimea consta, după arma ce o întrebuinţa, din *sulitaşi* şi *arcaşi*. Cu sulita se luptau mai ales boierii şi curtenii, cu arcul ţăranii.

Sulitaşii şi arcaşii nu erau două corpuri deosebite. Fiece oştean, boier ori ţăran, ştia mânui cu aceaşi dibăcie şi sulita şi arcul.

Armele principale, care le găsim şi în epoca dacoromană, arcul şi sulita, le găsim şi în primele timpuri ale organizării statelor române.

Sulita era cu 2 vârfuri, unul drept şi ascuţit ca un stilet, celalalt strâmb ca o coasă. În trecerea repede pe lângă duşman, cu vârful cel drept străpungeau, cu cel strâmb trăgeau de pe cal tăiau picioarele cailor, făcând mari pagube.

Că sulitele şi arcurile erau armele de preferinţă, se vede din toate descrierile de luptă din veacul al XV. şi XVI.

Armele de foc, puşti şi *sineţe* au fost introduse în veacul XV. şi XVI.

Puşca era arma numită azi *tun*. Cu ea se aruncau ghiu-

[1]) Acesta e singurul termin, întrebuinţat în vechime de Români pentru denumirea armatei, moştenit dela Romani (*hostis* în latina medievală însemna: oaste, armată).

lele de piatră, de fer, de plumb, de schijă. La început se întrebuința numai la asedieri de cetăți, mai târziu și la lupta în câmp deschis.

Sinețele sunt puștile de azi. Ele trebuie să fi fost introduse în vremea lui Petru Rareș (Sineață înseamnă *plumb*, cuvânt rusesc).

Alte arme cunoscute la Români erau: praștia, măciuca, ghioaga, sabia, coasa, toporul.

Arme defensive: scuturi, zale, coifuri. Scuturile țăranilor erau de lemn, boierii aveau scuturi de fer, comandate la Sașii din Ardeal.

Hainele armatei erau cele în care erau îmbrăcați țăranii de acasă, așa cum e și azi portul țăranilor dela munte. Istoricii poloni vorbesc de „aspectul țărănesc" al oastei moldovene.

De *hrană* se îngrijiau oștenii singuri Cum spune un istoric polon descriind oștirea română, „hrană poartă pe oblâncul șelei, brânză de burduf și pâine albă."

Cu această organizație militară și cu aceste mijloace de luptă au ținut Românii în stăpânire pământul lor, apărându-l de mulții dușmani, ce au năvălit asupra lui. Citățm o descriere a felului de luptă din vremile primitive, dată de I. Bogdan.

„Când urgiile de Pecenegi, Cumani și Tătari cutreerau șesurile dintre Nistru și Carpați, înaintând de-alungul apelor în sus, ca să dea de așezările bogate în turme ale Moldovenilor, voinicii din sate și din cătune se scoborau, unii pe jos, alții călări, alții pe plute, și se adunau în cete, cu câte un *cnez* în frunte, la locul unde-i aștepta cnezul ales să-i ducă la războiu, *voevodul*. Ca și Herzogul german în fruntea unui „Volk", așa și voevodul nostru, în fruntea unui pâlc, când era singur, a unei oști, când avea sub dânsul alți voevozi mai mici cu pâlcurile lor, se uita dacă toți voinicii au arcuri, suliți și ghioage sau măciuci, îi așeza în locuri prăpăstioase sau mocirloase, apărate de stânci și de păduri, și când iscoadele îi aduceau veste de sosirea vrăjmașului, poruncea buciumelor să sune de luptă. Toți se băteau la fel, voinicul ca și cnezul sau voevodul, cu aceleași arme fără foc din epoca daco-romană și slavă. Ce nu culca de departe arcul și praștia, cu săgețile și pietrile, dobora corp la corp ghioaga,

măciuca şi sulița. Așa au curățit ei țara de păgâni şi au dat-o creştinilor s'o pască şi s'o brăzdeze în linişte." (I. Bogdan, Anale XXX p. 379—380).

In veacurile următoare, după constituirea în state, soartea pământului țării a fost așezată în mâna Voivodului celui mare, a Domnului. Acesta, ca stăpân al poporului şi a pământului ținut de el, avea şi grija pentru apărarea moşiei strămoşeşti. Intre moşia țării şi poporul ei s'a creat o strânsă legătură. Cei ce au fost făcuți părtaşi ai moşiei, ai pământului țării, ca stăpâni, au fost făcuți şi apărători ai lui. Boierii viteji cari s'au distins în războaiele de stăpânire şi apărare ai moşiei, cnejii vremilor da mai nainte, conducătorii sătenilor, sătenii liberi, şi toți Românii harnici de a apăra moşia, erau stăpânitori ai unei părți din pământul țării, dar aveau şi sarcina de a eşi de câte ori îi va chema Domnul, ca oşteni în slujba țării. Numai această legătură strânsă, între pământul țării şi datoria de a-l apăra, ne dă cheia pentru a înțelege faptele mari săvârşite de generațiile primelor veacuri de existență a principatelor Țării-Româneşti şi Moldovei. Citâm şi aici o pagină frumoasă şi adevărată de I. Bogdan:

„Dacă Moldova, o țară mică şi cu populație rară, strânsă de o parte între două regate catolice militante, ce se întreceau care de care s'o înghită mai de grabă, a putut totuşi să ție pept, de altă parte, atâția ani şi cu atâta fală, unor duşmani aşa de puternici ca Turcii; dacă Ştefan a putut să facă această minune de a zdrobi la Racova pe cuceritorii Constantinopolei şi de a nu se da învins după înfrângerea cumplită dela Răsboieni; dacă după 1476 el a putut să-şi apere, fără nici o flotă, încă opt ani întregirea țării care se întindea până la mare; aceasta nu se datoreşte numai energiei extraordinare ce se acumulase în acest ilustru vlăstar al Bogdăneştilor descălicători, *ci şi acelui spirit militar puternic*, de care erau pătrunşi Moldovenii lui, *acelei iubiri adânci a pământului strămoşesc*, ce făcea din fiecare proprietar un ostaş, acelei *legături indisolubile între proprietatea de pământ, fie ea mare sau mică, şi între slujba militară*". (I. Bogdan, Anale XXX, p. 381).

§ 52. Organizația financiară. Vistieria Domnului. Birul. Zecimi și prestațiuni. Mine. Vămi.

La începutul domniilor românești, cum nu se făcea deosebire în alte organizații de state, nu se făcea nici în Țara Românească și Moldova, deosebire între averea Domnului și averea Statului. Statul era personificat prin Domnul, care era stăpân al întregului pământ aparținător țării și a poporului așezat pe acel pământ. Trebuințele țării nu se deosebiau de cele ale Domnului.

Slujbașii Domnului, boierii cu funcțiuni la curtea Domnului, nu erau priviți de funcționari ai țării. Ei erau retribuiți prin moșiile, ce aveau dela domnie, fie ele moștenite și întărite de Domn, fie dăruite, Domnul trebuia să se îngrijască de toți slujitorii săi și de toate necesitățile publice. Prin urmare și toate dările, ce au fost așezate în țară, se strângeau ca venite ale Domnului.

O diferențiare între veniturile Domnului și a statului și peste tot o distincție între patrimaniul particular al Domnului și al Statului a trebuit să se facă în epoca, când țara, în urma actelor de închinare față de Turci, trebuia să plătească suma tributului, prestațiunile în natură și darurile pentru funcționarii dela curtea Sultanului.

Pentru strângerea mijloacelor materiale, necesare pentru a face față acestor obligamente, au trebuit să se așeze din bună vreme, în Țara Românească dela începutul veacului al XV., în Moldova cu un veac mai târziu, contribuții deosebite, iar pentru încassarea și administrarea acestora, au trebuit să se așeze funcționari ai vistieriei.

Epoca, la care se referă studiul nostru, nu ne arată urme despre această diferențiare și despre organizație specială a vistieriei statului, ci toate trebuințele generale erau lăsate în grija Domnului. E natural, că toate veniturile se strângeau *pentru vistieria domnească.*

Cea mai însemnată dare era *birul* (tributum) E cel mai vechiu impozit cunoscut în țările române. Exista la întemeiarea principatelor. In documentul dela 1247 se vorbește de foloasele cedate cavalerilor Ioaniți.

Birul se plătea sau individual, sau pe baza *cislei.* Sub cislă se înțelege recensământul ce se făcea asupra popula-

ţiunei unui sat, conţinând numele tuturor locuitorilor obliga la bir, cu indicarea sumei de plată. Birul unui sat era fixat într'o sumă globală care la formarea cislei era împărţită pe capete, după starea materială a fiecăruia. Pentru plata birului satul răspundea solidar.

Afară de contribuabilii la bir pe baza cislei, erau contribuabili obligaţi la plata unei sume fixe. Aceştia erau *mazilii* şi *ruptaşii*. Mazilii erau aleşi dintre ţăranii fruntaşi, un fel de boieri de rang inferior, aşezaţi prin sate. Ruptaşii erau oameni străini liberi, cari având interes de a petrece în ţară, pentru a avea linişte faţă de oamenii domniei, făceau ruptoare, obligându-se la plata unei sume fixate înainte.

De plata birului erau scutiţi boierii, cum şi stăpânii de sate.

Fiecare locuitor al ţării era obligat să dea Domnului din productele în natură o *dijmă* (deseatină în Slavonă) de $^1/_{10}$ (decima), la unele producte $^1/_{50}$ (quinquagessima ovium).

Dijme dela productele în natură şi alte contribuţii erau:

oieritul după oi,

porcăritul (goştina) după porci,

albinăritul (desetina) după stupi,

cămana, după ceară topită,

găletăritul (găleata cu fân) după recolta de fân,

vinăriciul, dare pe crâşme,

zecimea vinului,

ilişul, după peştele prins şi dat în consumaţiune publică,

posadul, dare pentru întreţinerea garnisoanelor din oraşe (*posadă* se numiau suburbiile oraşelor, administrate de un funcţionar numit *posadnic*).

De aceste zecimi în natură erau scutiţi până prin veacul al XVII boierii, mănăstirile, slujbaşii. Mai târziu însă au fost impuşi, deşi nu în aceeaş măsură ca oameni de rând.

Prestaţiuni în natură, făcute numai de poporul de rând:

caii de olac pentru poştă domnească. Curierii aveau dreptul să iee caii cei mai buni din sat pentru serviciul de poştă.

podvoadele, transporturi de materiale, lemn, etc. pentru trebuinţele domnului si ale ţării;

căratul buţilor cu vin,

facerea morilor,

pescuitul morunilor.

Venituri ale vistieriei domneşti erau şi produsele *minelor*, mai ales ale ocnelor de sare, care şi atunci formau monopolul Domnului.

Vămile încă erau unul dintre isvoarele însemnate de venituri. Dijmele aduceau Curţii domneşti de regulă producte în natură, vămile aduceau venituri în bani la visterie[1]). Vămi nu se plătiau numai la intrarea sau ieşirea din ţară, ci şi la trecerea prin principalele oraşe ale ţării. Prin Moldova treceau trei mari căi de comunicaţie între Polonia şi Levante: linia tătărească dela Caffa, linia moldoveană la Chilia şi Cetatea-Albă (Moncastro), linia munteană la Brăila sau Giurgiu.

Privitor la vămi ne-a rămas documentul din 1407 al lui Alexandru cel bun, prin care normează comerţul de import şi export al Moldovei cu negustorii din Galiţia. Din acest document se vede, că vama principală era la Suceava, unde se plătia vamă la descărcarea mărfurilor importate din Galiţia ori din Ardeal. Dacă se cumpără marfă tătărească pentru export se plătia vama în oraşul de cumpărare. Exportând marfă şi mai ales vite spre părţile tătăreşti, se plătia vama în Suceava, în Iaşi şi în Cetatea-Albă. La exportul în Ţara-Românească se plătia vama la Suceava şi la frunt în Bacău, iar la import la Bacău şi în Suceava. La exportul pentru Ardeal spre Bistriţa se plătia vama la Suceava, Baia şi Moldaviţa. La export spre Braşov se plătia la Suceava, Bacău şi Trotuş.

Slobozii erau anumite scutiri de biruri date temporar (dela unul până la zece ani şi chiar mai mulţi), mănăstirilor şi particularilor, în scopul să înlesnească întemeiarea unui sat pe un loc pustiu, sau popularea unui sat părăsit de locuitori.

Posluşnici erau sătenii scutiţi de biruri şi prestaţiuni către domnie, având să facă anumite lucrări, prestaţiuni mănăstirilor. După veacul al XVII se dau astfel de săteni scutiţi de biruri şi boierilor, luând denumirea de *scutelnici*. Acele scutiri de bir în favorul mănăstirilor şi boierilor erau o mare perdere pentru visteria domnească.

[1]) Ruble şi groşi din Galiţia, galbini francezi sau tăt reşti — zloţi — bani de argint din Caffa, vestitul oraş comercial geuovez din Crimea, ianuini, mai târziu ducaţi (ughi) din Ungaria, denari din Ardeal — Cf. Jonga, Geschihte I. 294.

Organizaţia administrativă şi financiară a Moldovei se reoglindeşte din un document al lui Ştefan cel mare dat la Suceava în 13 Martie 1466. Pentru marele interes ce îl prezentă pentru studiul aşezămintelor Moldovei îl reproducem (e publicat în traducere rom. în *Documentele lui Ştefan cel mare* de *I. Bogdan* vol. I. pag. 97—98) în cele următoare:

„+ Din mila lui Dumnezeu noi Ştefan Voevod, domn al ţerii Moldovei, facem cunoscut prin această carte a noastră tuturor câţi se vor uita la dânsa sau o vor auzi cetindu-se, când va fi cuiva de trebuinţă, că dăm şi am dat această carte a noastră acestui adevărat mitropolit al nostru chir Tarasie din târgul Romanului, pentru toţi oamenii săi din satul său din Negoeşti, ce sunt pe Părâul Negru, ca oamenii ce se vor aşeza în acel sat să aibă dela noi mare scutire şi mare slobozie pentru cinci ani de toate dările şi slujbele către noi, şi să nu ne dea nici iliş, nici podvoadă, nici posadă, nici jold, nici la cetate să nu lucreze, nici la mori, nici buţi să nu care, nici fân să nu cosească, nici vre-o altă dare sau slujbă a noastră să nu aibă a îndeplini. Şi astfel, nici pârcălabii de Neamţ, nici staroşti din acel ţinut, nici globnicii lor, nici pripăşarii, nici osluharii, nici gonitorii de urmă, nici unul din aceştia să nu îndrăznească a-i judeca, nici pentru furt, nici pentru omor, nici pentru răpire de fată, nici pentru vre-un alt lucru, fie lucru mare fie mic, numai mitropolitul însuş sau dregătorii lui. Iar cel căruia mitropolitul nu-i va face dreptate, are să-şi caute dreptatea în toate şi cu o nouă cercetare înaintea noastră; alt judecător nu va avea asupra sa. Iar cine ar vrea să judece pe acei oameni, sau să le puie zălog, sau să le ia vamă pentru orice marfă a lor: pentru peşte proaspăt ori pentru peşte sărat, pentru sare, pentru postav ori pânză, pentru fier, pentru plute, oale, vase de lemn, pentru varză sau mere, pentru ceară ori pentru miere curată, când le vor avea de vânzare, sau pentru ori ce alte lucruri ar avea de vânzare, sau când vor cumpăra marfă vie ori moartă: boi, ialoviţe, berbeci, cai sau iepe, sau orice altă marfă, sau fiare sălbatice: jderi sau helgii, sau orice altă marfă, — nimic să nu le fie oprit, şi nici o vamă să nu dea, ori unde şi în ori ce loc, fie prin târguri, fie la bălţi, fie la Nistru, fie la Cetate Albă ori la Chilia, fie la Dunăre, sau ori unde în ţara noastră, peste tot să fie slobozi şi scutiţi de vamă, atât la vămile arendate cât şi la cele nearendate. Iar cine se va incumeta, împotriva acestei cărţi a noastre, să le ia vre-un preţ, măcar de un groş, acela va fi protivnic nouă şi cărţii noastre, şi asupra lui va cădea pedeapsa şi marea urgie a domniei mele. Şi spre aceasta este credinţa şi sufletul domniei mele Ştefan Voevod, şi credinţa

boierilor noştri moldoveneşti, mari şi mici, fiindcă am dat aceasta sfintei biserici pentru sufletele sfânt-răposaţilor noştri părinţi şi pentru sănătatea noastră. Iar spre mai mare tărie a tuturor celor mai sus scrise, poruncit-am credinciosului nostru boier, dumnealui Dobrului logofătului, să scrie şi să atârne pecetea noastră la aceast'ă carte a noastră. A scris Andreico în Suceava, la anul 6974, luna lui Martie în 13".

§ 54. Organizaţia bisericească.

Înainte de întemeiarea principatelor Românii nu aveau ierarhie superioară naţională. Despre principatul lui Ahtum dela începutul veacului al XI ştim, că era în privinţa bisericească în legătură cu arhiereul din Vidin, subordonat scaunului dela Ohrida. Ahtum a înfiinţat în cetatea Mureşană (Cenad) o mănăstire închinată Sfântului Ioan Botezătorul, cu călugări de ritul grecesc. Cu ocaziunea cucerirei ducatului lui Ahtum, a rămas şi mănăstirea în situaţia veche. Mai târziu a fost mutată la Craşova în Bănatul-Timişan.

În teritorul spre ost dela Carpaţi, înaintea episcopiilor naţionale, a existat o organizaţie a bisericei catolice. Aceasta a fost episcopia Cumanilor.

Episcopatul Cumanilor a fost înfiinţat de papi în anul 1227. Încă la 1218 se pomeneşte un „Capitulum Cumanorum", fără a i-se arăta reşedinţa.

Episcopia Cumanilor se afla la *Milcov*, unde existase mai nainte episcopia Milcovului. Episcopia de Milcov a fost prefăcută în episcopie a Cumanilor.

Un document din 1228 arată pe episcopul Teodoric, mustrând pe Săcui pentru că se supăraseră din cauza, că a fost schimbat numele episcopiei.[1])

Din documente resultă, că episcopatul Cumanilor[2]) şi vechea episcopie a Milcovului se întindea în colţul sud-ostic al Ardealului, prin ţinutul Braşovului şi al Săcuimei, şi în

[1]) „Ce vă supără schimbarea numelui, dacă episcopia rămâne cu aceeaş bună plecare şi înţeles către naţia voastră? Oare în biserica lui Hristos nu s'au întâlnit lupul cu mielul? Pentru ce nu s'ar împăca Secuiul cu Cumanul şi cu Valahul? (Quidni etiam Siculus cum Cumano Olahoque" — Teutsch u. Firnhaber, Urkundenbuch p. 45, la Xenopol II 283).

[2]) Cumania este definită de un isvor unguresc, ca ţara numită azi Muntenia mare: „Cumania vero dicitur terra Valachiae, quae inhabitatur a Cumanis nigris, quae est sita a fluvio Olth inter Alpes et Danubium, facens versus Tartariam, quae nunc inhabitatur a Valachis et nuncupatur pars Transalpinae et Moldaviae" (Decretul regelui Sigismund din 1435 — la Xenopol II 284).

colțul sud-vestic al Moldovei, prin Vrancea, pe la râul Milcov și spre răsărit până în părțile tătărești.

Episcopatul catolic de *Milcov* a fost reînființat în 1347, după cucerirea teritoriului din mâna Tătarilor, ca restaurare a fostului episcopat cuman. Dar a încetat în curând de a funcționa. Teritoriul aparține la Muntenia. Alexandru I. (1330-1364) recunoaște jurisdicția episcopului catolic al Transilvaniei asupra catolicilor din Muntenia.

În principatul *Țării Românești* se înființează prima Mitropolie la 1359 sub Alexandru I. Basarab, cu reședința la Argeș. Domnul, după pertractări cu patriarhul din Constantinopol, recunoaște jurisdicțiunea acestuia. Patriarhul pune condiția, ca să nu se mai ceară Mitropolit dintr'alt loc, decât dela Constantinopol. Se vede, că noua ierarhie românească părăsește jurisdicția scaunului dela Ohrida. Primul Mitropolit numit de patriarhul din Constantinopol e un grec, Iachint Cristopul. Noul păstor ia titlul de „Exarh a toată Ungro-Vlahia și al plaiurilor", păstrat până azi în titlul Mitropolitului-Primat. Jurisdicțiunea mitropolitului de Argeș se întindia și asupra Românilor din Ardeal și Ungaria.

În 1370 se înființă a doua Mitropolie la Severin, subordonată ca și cea dela Argeș de-a dreptul patriarhiei din Constantinopol. Metropolitul din Severin lua titlul de „Mitropolit al părților Ungro-Vlahiei din spre Severin".

Sub Radu IV. (1496—1508) se muta și scaunul Mitropoliei dela Argeș în noua capitală Târgoviște. Fosta mitropolie dela Severin a fost prefăcută în episcopie sufragană celei dela Târgoviște și mutată la Râmnicul Vâlcea, numindu-se episcopia noului Severin (1500), care denumire a rămas până azi. O altă episcopie sufragană s'a înființat la Buzău.

Reședința Mitropoliei dela Târgoviște, cu mutarea capitalei se mută la București, unde este și azi.

În Țara Românească s'a înființat și un episcopat catolic sub Vladislav I. la 1369 la Argeș, ca sufragan al episcopului Transilvaniei. Acest episcopat a fost desființat în urma nouilor certe cu regele Ungariei, dar a fost din nou înființat de Mircea cel Bătrân.

In *Moldova* primul scaun episcopesc ortodox a fost întemeiat sub Iurg Koriatovici (1373—1375). Reședința a fost

la Cetatea-Albă, de unde sub Alexandru cel Bun, a fost mutată în capitala țării, la Suceava. Episcopul moldovean, ridicat la rangul de mitropolit, recunoștea jurisdicțiunea scaunului dela Ohrida. Patriarhul dela Constantinopol, care supusese biserica din Țara Românească, doria să supună și pe cea din Moldova. La 1394 trimite de mitropolit pe un grec, Ieremia, dar Domnul Moldovei nu-l primește, contestând dreptul patriarhului de a numi mitropolit în Moldova. Conflictul e aplanat la 1401, când patriarhul numește de Mitropolit pe unul din cei doi episcopi ai țării.

Episcopii sufragane au fost înființate de Alexandru cel Bun la Roman și Rădăuți.

Reședința Mitropoliei se mută deodată cu mutarea capitalei dela Suceva, la Iași.

La 1592 se mai întemeia o episcopie sufragană la Huși. Cu răpirea Bucovinei episcopia dela Rădăuți a fost mutată la Cernăuți.

Episcopat catolic în Moldova a fost înființat la Siret (1371) sub Latsco, fiul lui Bogdan, care a trecut cu o parte a poporului său la biserica latină. Episcopul era ordinat în Polonia la Cracovia. Funcționarea însă n'a fost permanentă. Mai târziu s'a înființat și al doilea episcopat catolic, mutat la Bacău.

In biserică în primele veacuri ale ierarhiei naționale limba oficiului divin rămăsese tot cea slavonă. In epoca lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab atât statul, cât și biserica scutură jugul limbei slavone. Se tipăresc cărți bisericești în limba națională. Viața bisericească intră într'o nouă epocă.

§ 54. Raporturile de drept internațional cu imperiul turcesc.

Expansiunea puterii turcești. Inchinarea. Noțiuni juridice asupra închinării. Insemnătatea politică. Conținutul închinării.

Principatele române, atât înainte de 1859, cât și după aceea până la războiul pentru independență din 1877—78, au fost în raport de suzeranitate față de statul turcesc. Fiindcă acest raport a luat începutul în epoca, care o tratăm, e necesar să ne ocupăm și cu chestiunea aceasta.

Cum am văzut din privirea istorică asupra acestei epoce, primul stat amenințat de expansiunea puterii turcești în Europa, dintre cele două principate românești, cari abia își luară ființa,

a fost Țara Românească. Statele dela sudul Dunării, abia înjghebate, Bulgaria și Serbia căzuseră sub apăsarea turcească, pierzându-și neatârnarea, iar în deceniul din urmă al veacului al XIV Turcii căutau să se extindă la nordul Dunării, unde întâlniră mai întâi Țara Românească de sub domnia lui Mircea. Pentru a apăra ființa statului său, Mircea a făcut așa numita *„închinare"* către Turci, principatul Moldovei a dus viață neatârnătoare față de Turci încă mai bine de o sută de ani, până după Ștefan-cel-Mare, când urmașul său Bogdan, tot pentru a apăra ființa statului său față de mulții dușmani înconjurători, a făcut aceeași *„închinare"* față de Turci. Era în timpul când puterea turcească ajunsese irezistibilă. Cele două principate române fiind închinate, Turcii s'au extins în Ungaria, sdrobind'o în lupta dela Mohaci din 1526. După această dată Turcii au ocupat aproape întreagă Ungaria, o mare parte din Austria și le-au ținut în jugul lor 150 ani, prefăcând teritoriile ocupate în provincii turcești.

In acest timp Țările române și-au dus viața de stat independent în lăuntru.

Să examinăm natura juridică a acestei *„închinări"*.

Raporturile de drept internațional dintre două state, aceleași ca și în dreptul roman, erau și în această epocă: *hostilitas* și *foedus*.

Foedus — alianța e de două feluri: *aequm egală*, alianța înlre două state suverane, prin care se încheie nu numai o prietenie, ci și o societate de arme; *foedus iniquum — alianță inegală*, — care obligă pe partea mai slabă a avea aceiași prieteni și aceiași dușmani ca și partea mai puternică.

Fiecare *foedus* putea fi desființat în mod unilateral, chiar și dacă era legat pentru totdeauna sau pe un timp nehotărît. Se înțelege, că desființarea, fără motiv și declarație corăspunzătoare, avea de consecință războiul.

Se deosebește de foedus actul *deditio* (predarea) și *occupatio bellica* (ocupațiunea războinică), la cari poate fi supus un popor învins. *Deditio* e act bilateral. Poporul învins, deși constrâns dar totuși face ofertă de a se preda din voința proprie *(voluntate)*, fiind încă în puterea proprie, iar învingă-

torul primeşte oferta de deditio, şi cruţă oferentului aceea-ce are. Prin *occupatio bellica* învinsul pierde tot ce a avut (statul, legile, averea, libertatea).

Închinarea nu este altceva decât un *foedus iniquum. Incorporarea* unei ţări (cazul Ungariei ca provincie turcească), fie în urmă de *deditio,* fie în urmă de *occupatio bellica* e desfiinţare. Afară de închinare şi incorporare este şi răscumpărarea păcii dela duşman prin plata unui tribut *(tributum).*

Foedus iniquum (închinarea) se încheie de regulă în timp de pace, când statul mai slab, din iniţiativă proprie, oferă de bună voe *închinarea.* Prin „foedus iniquum" se poate perde suveranitatea [1]) externă, dar se poate şi menţinea în parte, cuprinzând numai obligaţia de a fi prietin prietenilor şi duşman duşmanilor federatului. La tot cazul însă foedus iniquum lasă neatinsă *suveranitatea internă,* care conţine: libertatea cârmuirei interne nelimitate, ca alegerea Domnitorului, legiferarea, justiţia, funcţionarea liberă a acestora după dreptul ţării, dreptul de a bate monede, de a impune pe cetăţenii proprii, a le cere servicii militare, a ţinea armată.

În lumina acestor cunoştinţe de drept internaţional public să examinăm închinarea celor două ţări române.

Dim. Onciul spune următoarele despre închinarea făcută de Mircea:

„De patru ori învingător asupra lui Baiazid, Mircea şi-a câştigat la Turci renumele de *„principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager".* Poate de aceea Baiazid, după ultimul războiu cu neînvinsul Domn român, a făcut o învoială cu Mircea înainte de a pleca în Asia..., prin care Mircea a *promis să dea tribut şi au tocmit pace. Şi Mircea a primit multă ţară în partea Bulgariei şi Serbiei"* (citat la Longinescu op. cit. p. 331), iar mai departe: „Necesitatea acestui tratat, prin care *Suleiman* îşi asigura liniştea din partea războinicului

[1]) *Suveranitatea* este dreptul unei naţiuni organizate în stat de a fi stăpână nelimitată pe voinţa sa, având putere absolută asupra teritoriului, populaţiunei şi de-a-şi îndrepta singură soartea prin organele sale.

Suzeranitatea cuprinde suveranitatea internă numai pentru statul supus, protectoratul din partea statului superior. Statul suzeran e supus statului suveran.

Domn român, era mai mare pentru dânsul decât pentru Mircea. Din acelaş motiv el a încheiat tot atunci un tratat de pace şi amicie cu împăratul bizantin, renunţând chiar la o parte din cuceririle tatălui său, cum şi la tributul promis de Bizantini. Dar nu mai puţin şi pentru Ţara-Românească, tratatul lui Mircea prezintă însemnate foloase, asigurându-i pacea în afară şi independenţa înăuntru".

„Prin acest tratat se garanta Ţării-Româneşti autonomia sa completă, dreptul de alegere al Domnului şi toată libertatea înăuntru, ţara având să plătească numai tributul pomenit către Turci. Prin acest tratat, pe stipulaţiunile căruia s'au întemeiat până în timpul din urmă raporturile noastre de vasalitate cu poarta, *s'a asigurat şi pentru viitor existenţa statului român, atât în contra unei eventuale cuceriri turceşti, cât şi în contra celorlalţi vecini*, cari până în timpul mai nou tot tindeau la posesiunea ţărilor noastre şi *ale căror intenţiuni s'au zădărnicit mereu prin suzeranitatea turcească*. Suzeranităţii turceşti avem să datorim în mare parte, că nu ne-a înghiţit Austria sau Rusia. Prin urmare actul de închinare al lui Mircea era un act de mare înţelepciune. Acesta e folosul, care cu toate relele suzeranităţii otomane, de care am suferit atât de mult, ni le-a adus înţeleapta politică a lui Mircea" (Longinescu op. cit. 334).

Închinarea Moldovei n'a urmat decât în timpul domniei lui Bogdan, urmaşul lui Ştefan cel Mare, de asemenea unul dintre cei mai viteji Domni, care a bătut de multe ori pe Turci, făcându-i să simţească greutatea loviturii Moldoveanului războinic, numit în documentele contemporane: *„gens bello praestantissima"*.

Închinarea Moldovei s'a făcut chiar la sfatul lui Ştefan cel mare, care în cuvântul său pe patul de moarte, cum spune cronicarul Urechia, a dat între altele şi următoarele poveţe: „... Soliman a înghiţit până acum prin intrigi şi unelţiri mai toată Ungaria, a supus prin puterea armelor sale Crimea şi triburile până acum neînvinse ale Tătarilor, pe care şi le-a aliat prin introducerea religiei mohamedane; Basarabia noastră e contopită prin silnicia sa; ... De caut la vecinii mei de prin prejur, nu pot decât să căinez starea nenorocită a lucrurilor noastre. Pe Leşi îi cunosc şi ştiu, că

sunt nestatornici şi nu-s în stare să se împotrivească furiei Turcilor; Ungurii gem acum cu toţii sub jugul lor; Germanii au, după cum mi se pare, atâtea încurcături lăuntrice, încât nu vor, sau nu pot, să se îndeletnicească şi cu acele din afară. Iar a întinde pânzele contra furtunei şi vijeliei, face numai un nebun, dar nu un corăbier cuminte! Puterile noastre sunt prea mici; ajutorul străin îndoelnic şi departe, primejdia însă neîndoelnică şi aproape." „...De aceea în aceste din urmă clipe ale mele, vă sfătuiesc ca un tată şi ca un frate, că dacă pe lângă păstrarea legilor noastre mirene şi bisericeşti, puteţi dobândi pacea cu învoieli cinsteşe, chiar fie şi pe lângă un haraciu, atunci este mai bine să vă încredeţi în milostivirea lui decât în armele lui. Dacă însă v'ar pune altfel de învoeli, atunci mai bine să periţi cu toţii de mâna duşmanului, decât să fiţi privitori nepăsători la pângărirea religiunei voastre şi la ticăloşenia ţării voastre! — Iar Dzeul strămoşilor noştri, care face minuni... va trimite pe Unul, care să vă scape, sau să scape pe urmaşii voştri, de sub jugul barbarilor şi să redea Ţării libertatea şi puterea sa".

În anul 1512, Domnul Moldovei Bogdan, când a trimis tributul, care se plătia şi mai 'nainte, şi când solul său, Ion Tăutul s'a prezentat în faţa Sultanului, a declarat, că e însărcinat de Domnitor şi de Poporul Moldovei, ca să-i închine amândouă Moldovele... Sultanul a primit solia cu dragoste. După Cantemir, Moldova se îndatora să plătească anual 4000 galbeni, 40 cai moldoveneşti, 24 de şoimi, — *in feudi recognitionem* — şi la caz de răsboiu, condus de Sultanul însuşi în persoană, să trimeată în lagările turceşti 4000 de Moldoveni, ca să deschidă drumurile şi să dreagă podurile. Sultanul din partea sa încă a făcut daruri domnitorului, şi asupra actului închinării a dat un hatişerif, pe care l-a întărit cu semnătura proprie.

Închinările făcute de cele 2 principate faţă de Turcia se numesc şi *capitulaţiuni.*

Hătişeriful de închinare al Moldovei a fost ars la anul 1686, când Sobieski, regele Poloniei, a năvălit în ţară. Aşa că mai târziu n'a putut fi arătat, când s'au ivit discuţii asupra conţinutului său. Conţinutul e restabilit de cercetările istorice şi fixat în următoarele:

1. Suveranitatea internă a statului a rămas nelimitată, perzându-se numai suveranitatea externă;

2. Drepturile Sultanului se reduceau la investitura Domnilor aleşi şi la tributul anual fixat.

Chiar în vederea clausei privitoare la cei 4000 Moldoveni pentru repararea podurilor şi deschiderea drumurilor, în caz de războiu condus de Sultanul în persoană, în tratatele încheiate după 1512 între Moldova şi Polonia se prevedea, că Moldovenii sunt scutiţi de îndatoririle luate prin acele tratate, dacă Sultanul conduce vr'un războiu în persoană.

După „închinare", Ţara Românească a încercat de două ori să scuture jugul turcesc. Prima încercare a făcut-o Domnul Vlad Ţepeş, care a refuzat să plătiască tributul cerut de Turci şi a zdrobit o expediţie turcească, care a venit să-l prindă. Dar Turcii au venit cu puteri mai mari şi în 1462 au prins pe Ţepeş, iar în locul lui au aşezat pe tron un Domn, care s'a supus Turcilor şi s'a obligat să împlinească condiţiunile închinării. A doua încercare a făcut-o Mihaiu Viteazul, care, în scurta lui domnie numai de 8 ani, a reuşit să zdrobească în lupta dela Călugăreni o oaste turcească de 20 ori mai mare decât a sa. Dar căzând la 1601 Mihaiu, asasinat la Turda, ţara, ridicată de dânsul, a ajuns iar sub apăsarea turcească.

Capitulaţiunile încheiate între cele 2 principate şi Turcia au fost singura bază juridică a raporturilor de drept internaţional dintre ele, până la ruperea raporturilor de vasalitate, urmată la 1877.

In epoca posterioară închinării n'a avut loc nici o convenţie de modificare, cu toate acestea Turcii şi-au luat mai multe drepturi, decât aveau în baza capitulaţiunilor, ca: numirea Domnilor şi destituirea lor, ridicarea tributului, limitarea libertăţii comerţului, acordând puterilor străine jurisdicţiune consulară, aplicarea tarifelor vamale turceşti. Se înţelege, că toate aceste încălcări sunt făcute cu violarea normelor celor mai elementare de drept internaţional, cum vom vedea în epocele următoare.

§ 55. Voivodatul, originea, fazele lui. Situaţia voivodului faţă de cnezi. Voivozii din teritorul locuit de Români.

Unul dintre cele mai vechi aşezăminte din constituirea vieţii de stat a Românilor este voivodatul.[1])

In organizarea veche a ţărilor române, autoritatea supremă, Domnul, purta titlul de *voevod*. Acest titlu nu a fost nici la unul din statele vecine. Bulgarii au avut chani, cneji şi mai târziu ţari; Sârbii mari-jupani, cneji, crai, bani şi despoţi; Ruşii cneji, mari-cneji, ţari; Polonii cneji şi apoi regi, ca şi Ungurii.

Cuvântul „voevod" e de origine slavă (sl: vojevoda = conducător de ostaşi, beliduce). E oare şi instituţiunea de origine slavă?

Istoriografia mai nouă admite în general originea slavo-bulgară a voivodatului, dar aceasta e numai până la un punct adevărat. După rezultatul cercetărilor lui I. Bogdan, voevodatul, ca şi chinezatul e una dintre acele vechi instituţii, care deşi împrumutată dela Slavi într'o epocă cu mult mai veche (între secl. VI. şi IX.) decât constituirea statelor slave, s'a desvoltat la Români ca o instituţiune naţională, în mod particular românesc, cu totul deosebit de desvoltarea din statele slave. Instituţiunea voevodatului la Români e resultatul desvoltării corăspunzătoare împrejurărilor politice deosebite, în care a trăit neamul românesc. Pentru denumirea instituţiunei a rămas cuvântul de origine slavă, suprapus celui românesc, care a fost uitat.

Originea voevodatului se găseşte în epoca primelor întâlniri ale elementului slav cu cel român, din timpul când Bulgarii, făcând declaraţia de emancipare de sub dominaţiunea Avarilor, au rămas stăpâni peste organizaţiile din teritoriul locuit de Români. La început voevozii au fost independenţi, dar estinzându-se domnia Bulgarilor, care în

[1]) Cu chestiunea originei lui s'a ocupat *Ion Bogdan*, fost profesor la Universitatea din Bucureşti (v. Analele Academiei Române, tomul XXIV, pag. 191 şi urm.) Dl. *Ştefan Meteş* a publicat în 1922 Contribuţii nouă privitoare la voevozii români din Ardeal şi „părţile ungureşti" în veacul al XVI—XVIII, întregind în mod însemnat datele relative la această chestiune.

In baza cercetărilor lui I. Bogdan dăm în cele de sus rezultatele. Documentele publicate de Şt. Meteş arată că în Ungaria instituţiunea voevodatului a existat până în veacul al XVIII.

urma depărtării, era mai mult nominală, au ajuns în dependență față de ei.

După decăderea stăpânirei bulgare, crescând puterea de espansiune a regatului ungar, acesta 'și întinde dominațiunea și peste Carpați, așa că la 1247—1250 găsim cele 2 voevodate românești din dreapta și stânga Oltului (Lytovoi și Seneslau) sub suzeranitatea regelui ungar.

Intre anii 1250 și 1290 Ungaria trece prin o epocă de slăbire în afară și anarhie înlăuntru (lupta nobililor pentru reducerea puterii regale — legea din 1298 pentru restricțiunea prerogativelor regale), în care epocă cele 2 voevodate se unesc sub un *„mare voevod al Țării Românești"*,

In timpul consolidării acestui voevodat cnejii români din teritoriul dela ostul Carpaților, Moldova, trăiau izolați unul de altul sub stăpânirea Tătarilor. Dar fiind curățit și ținutul până la Seret de Tătari în urma expedițiilor întreprinse de regele Ungariei între anii 1345 și 1351, la care au luat parte și voevozii români din Maramureș, s'a pregătit și aici terenul pentru gruparea cnezatelor românești într'un „voevodat", înființat de voevodul venit din Maramureș, după ce frații lor din Țara Românească se constituiseră de mult într'o asemenea organizație.

Cu emanciparea voevozilor din Țara Românească de sub suzeranitatea regelui ungar și cu eșirea voevodului Bogdan din Maramureș, voevodatul la Români intră într'o nouă fază. Voevozii ajung domni neatârnați peste teritorii întinse, peste cnezate și poate peste confederațiuni de cnezate. Voevodatele din organizații teritoriale ajung organizații generale. In această fază ei iau și titlul de *„gospodari"* sau *„gospodini"*, arătând prin aceasta stăpânirea absolută a țărilor lor, suveranitatea în sens modern. Ei se numesc de aici înainte: *voevozi și Domni, voievoda i gospodini.*

Voivozii recunosc și după trecerea peste munți vasalitatea regelui ungar, dar în țările lor au puterea deplină asupra teritoriului și supușilor lor, ce însă nu aveau în Ungaria. Cu titlul de Domni ei iau și forma teocratică: *„din mila lui Dzeu"*, care era și în titlul regilor Ungariei și Poloniei, iar în Țara Românească se află pe lângă aceasta și formulă bulgărească *cel în Christos Dzeu credinciosul"*.

Primii voevozi români sunt amintiți pe teritorii dependente de regii Ungariei (Severin, Cumania) sau în teritoriile Ungariei. După I. Bogdan pentru faza veche a voevodatului nu se poate susține, că voevozii ar fi avut autoritate teritorială, că erau comandanții armatelor și judecători, ci voevozii sunt șefi ai așezărilor sătești și intermediari între acestea și stăpânii lor: regele, clerul sau nobilimea. Voevozii sunt supuși jurisdicțiunei comiților și castelanilor, ca și cnejii, și în unele părți au atribuțiunile cnejilor, iar în alte părți d. e. în Maramureș au atribuțiuni mai largi, fiind quasi reprezentanții întregei populațiuni românești față de rege.

In documentele ungurești voevozii români se amintesc dela secolul XIII. încoace. Din analiza documentelor I. Bogdan reconstruiește următoarele atribuțiuni pentru epoca aceasta.

Deși în viața statului ungar *voevozii români* n'au fost factor constituțional hotărîtor, ei ca voevozi ai Românilor sunt în același timp și voevozi ai regelui ungar. In teritoriul lor erau voevozi, iar față de regele erau cnezi mai puternici decât ceialalți. Țara lui Lytwoy e numită: *„terra Kenezatus Lytwoy Woiavodae"* — pământul chinezatului lui Litovoy voevodul.

In veacul al XIII. *cnezii români* din Ungaria aflători pe pământurile regelui aveau în atribuțiuni:

1. de a administra pământurile în numele regelui;
2. de a pregăti și conduce contingentul de războiu din teritoriul lor;
3. de a judeca pe locuitori în cauze mai mici;

Pentru serviciile aceste aveau anumite venituri dela locuitori, pe cari le împărțiau cu regele.

Cnezii la început erau aleși de Români și erau confirmați de rege. Mai târziu demnitatea de cnez devine ereditară în familia sa. Cu timpul cnezii pun mâna pe pământuri mai întinse, se îmbogățesc, iar în schimbul serviciilor militare primesc pământurile dela rege cu drept de proprietate și îi ridică la gradul de nobili. Dar prin aceasta ei intră în șirul nobilimei, care nu făcea deosebire după neam, și ca urmare încetează de a mai fi reprezentanți ai poporului român față de rege.

Voevozii Românilor din Ungaria sunt în unele părți cu aceleași atribuțiuni ca și cnezii, iar în alte părți sunt superiori

cnezilor, având autoritate asupra altor cnezi. Intre aceşti din urmă e cunoscut voevodul din Maramureş, care era autoritatea superioară a cnezilor români din acel ţinut, şi era privit totodată ca şef al întregei populaţiuni române din comitat, îndeplinind şi funcţiunea de castelan.

Pentru epoca înainte de veacul al XIII şi al XIV, I. Bogdan ne spune, că „voevozii" erau, dela cucerirea maghiară încoace, nişte şefi ai cnejilor, aleşi de aceştia ca să reprezinte interesele lor comune faţă de suveran. In epoca *cea mai veche, înainte de cucerirea maghiară şi în timpul stăpânirei bulgare,* ei erau şefii unor confederaţiuni de cneji; în vreme de pace ei hotărau neînţelegerile dintre aceştia, în vreme de răsboi ei se puneau în fruntea lor. Atribuţiunile militare şi judiciare, fiind contopite pe atunci în aceeaşi persoană, nu numai la Români, dar şi la toate celelalte popoare din jurul lor, voevodatul s'a putut naşte la Români, ca şi instituţiile analoge dela alte popoare, în mod cu totul independent de influinţele străine.

Din studiul documentelor cunoscute până acum se constată existenţa de voevodate şi voevozi în următoarele ţinuturi:

I. La 1247—1250 (document dela regele Bela IV) *voevodatul lui Lytwoy* în faţa ţării Haţegului la poalele sudice ale Carpaţilor în dreapta Oltului, cam prin judeţul Gorj, şi *voevodatul lui Seneslau* în faţa ţării Făgăraşului, prin judeţele Argeş şi Muscel.

II. La 1326 (document dela prepositul mănăstirii St. Ştefan din Oradea-mare) *Negul woywoda* în ţinutul Hudus din *Bihor.*

III. La 1335 *Bogdan voevod* fiul lui Mykula, în ţinutul *Caraşului* în Bănat la posesiunea Iam şi Borzaszentgyörgy (document dela C. Robert).

IV. La 1345 sunt amintiţi cinci voevozi odată cu Alexandru Basarab în scrisoarea papei Clement VI, în care acesta spune, că le-a trimis scrisori cu invitarea de a trece la catolicism, cum trecuseră şi alţi „Olachi Romani, commorantes in partibus Hungariae Transsilvanis, ultra Alpinis et Sirmiis". Aceşti cinci voevozi „Valachi Români" erau: Nicolaus pinceps de Remechea, Ladislaus voyvoda Bivinis, Sanislaus de Sypprach,

Aprozya Voyvoda de Zopus şi Nicolaus voyvoda de Auginas". Identificarea cu localităţi cunoscute e imposibilă (Remecha = Remetea, Sypprach = Siplac, Aprozya din Zopus = Aprusa din Saraseu, Zopus = Sebus (Maramureş)???).

V. La 1363 (document dela capitolul din Oradea-Mare) *Ivan woywoda de Bulenus* (Beiuş) împreună cu fraţii săi Bog şi Balk. Aceştia sunt o familie de voivozi ai Românilor dela Beiuş, cari judecau neînţelegerile dintre aceştia şi adunau dările regale dela ei.

VI. La 1364 (document dela regina Elisabeta) regina Elisabeta permite Românilor din *comitatul Bereg* („comunitati Wolaçorum in comitatu de Beregh") să-şi aleagă şi pună în fruntea lor un voevod („quem communitas Wolacorum habere voluerit), care va avea să judece şi să puie capăt tuturor certelor iscate între dânşii şi care va administra toate veniturile şi va supraveghia toate îndatoririle, ce le aveau Românii faţă de regină şi comitele comitatului. Cu 6 ani mai târziu (1370) regina Elisabeta permite din nou aceloraşi Români să fie judecaţi de voevodul lor („de voevodul Românilor din comitatul Beregh"), (document la *Mihályi* p. 55).

VII. La 1371 prin un document al regelui Ludovic se dăruieşte fiilor unui Stanislau *„fost voevod de Ungh"* chinezatul unei posesiuni din satul Neresnita de sus, în document e vorba de un voevod al Românilor din Ung. (tot la *Mihályi* p. 64).

VIII. La 1383 regina Maria dăruieşte chinezatul Românilor din comitatele Beregh şi Sătmar la trei fraţi, fii ai unui „Stanislau, voevod al Românilor reginei (woywoda Olachorum reginalium") din „Kerchkery" şi „Buchnicze", 2 sate, peste cari fusese chinez cu titlul de voevod *(Mihályi* p. 77).

IX. La 1410 „Petrus vajda ac universi Kenezii et jurati de pertinentiis eiusdem *Belenes*" (Beiuş) judecă un proces dintre mai mulţi Români. (Hurmuzaki 1, 2 p. 469). Voevodul se prezenta ca şef al chinezilor din ţinutul Beiuşului.

X. La 1445 şase voevozi indicaţi cu nume de comune din comitatul fost al *Zarandului*: Moga şi Ladislau de Bolya, Ştefan de Birtin, Ioan de Fenyupatak, Şerban şi Ion de Ribitze se adună la judecarea unui proces între un ţibian şi locuitorii din Baia de Criş.

XI. La 1450 episcopul de Alba-Iulia dăruieşte lui *Nicolae „woywode Walachorum nostrorum de Oláh Gorbo"* o posesiune a capitolului Olahtothfalw din comit. Cojocnei.

XII. La 1547 Românii din Abrud îşi aveau voevodul lor propriu, cu numele *Iacob.* (Uj magy. Muzeum 1854 vol. II 130).

XIII. La 1548 Thoma Hosszu de Kis-Nyires „în vaivodatu posessionis Restolcz" în *Chioar.*

XIV. La 1553 voivodatele aparţinătoare cetăţii *Ciceu,* fiind voivozi Ioan Maxim, Andreica, George Vele, Filip Paşca, Marian, Ioan Petrican, George Eleţce (Arhiva Statului la Budapesta, citat de Şt. Meteş nota 5).

XV. La 1566 conscripţia urbarială din 20 Apr. a aceluiaşi an relativă la *ţinutul Chioarului* împărţit in 12 voivodate (Ibidem nota 6).

XVI. La 10 Oct. 1594 document arătând cele 10 voivodate ale *cetăţii Şimleu.* (Ibidem nota 7).

XVII. La 1603 conscripţia urbarială din *Chioar,* sub stăpânirea împăratului Rudolf, arată mai mulţi voivozi şi sate decât la 1566, având la acest an 16 voivodate. (Ibidem nota 8).

XVIII. La 1658 de cetatea *Şimleu,* proprietatea soţiei principelui ardelean George Rakoczy II., se ţin 4 voevozi români. Tot ca aparţinând la Şimleu în veacul al XVII se arată voevodatul ţinutului Baia, al Oaşului, dela Tătăreşti, Ciungi (Ibidem nota 10).

XIX. La 1703 urbariul domeniului oraşului *Crasna* arată 3 voevozi cu sate. (Ibidem nota 12).

Se amintesc în documente *voevozi* în com. *Cojocna* în *Caraş, Bihor. Ung, Timiş,* Maramureş. *Bereg, Zarand,* la *Caransebeş, Lugoş.*

Cei mai însemnaţi, şi ca atribuţiuni şi ca putere şi ca importanţă istorică, sunt voevozii din Maramureş, cari singuri fac un capitol în istoria înfiinţării principatului moldovenesc.[1])

[1]) Cu organizaţia voivodatului şi cnezatelor din Galiţia întemeiate de Români trecuţi acolo din Maramureş. Ung. şi Bereg se ocupă lucrarea specială a dlui D. D. Mototolescu, Jus Valachicum în Polonia.

§ 56. Organizaţia voevodatului ardelenesc.

Estinderea puterii regelui ungar. Voevodul, autoritatea şi atribuţiunile lui.

Am văzut, că cucerirea ţinuturilor ardeleneşti nu s'a făcut numai decât după cucerirea ţinuturilor din regiunea Dunării şi a Tisei, ci dominaţiunea regilor ungari s'a estins în teritoriul Ardealului în mai multe etape şi 'ntr'o epocă de peste 200 ani. Prin urmare şi organizaţia dată de noii stăpânitori ţinuturilor cucerite nu s'a putut estinde dintr'odată, pentru a putea prezenta părţile ardelene ca un teritoriu compact aparţinător la coroana ungară dela începutul domniei regelui Ştefan I.

In prima epocă a cucerirei abia a ajuns sub domnia ungurească ţinutul Someşului (ducatul lui Kean între 1000 şi 1010), apoi valea inferioară a Mureşului între Munţii Ardealului şi Tisa (ducatul lui Ohtum, cam pe la 1038). Proxima estindere a puterii regelui ungar a urmat abia în timpul regelui Ladislau I. (1077—1093) după un interval de o jumătate de veac, când a fost cucerită partea mijlocie a văii Mureşului şi valea afluentului Târnava-mică. A intervenit iar o jumătate de veac, până în timpul regelui Geza II. (1141—1161), când s'a estins domnia spre sud de Mureş până la Olt şi în valea Târnavei-mari, în legătură cu colonizarea oaspeţilor Teutonici. A trecut din nou o jumătate de veac până a fost cucerită Ţara Bârsei şi a ţinuturilor situate spre ost dela cununa de munţi Harghita.

Nu e decât natural, ca organizaţia noului stat ungar să fi fost estinsă asupra ţinuturilor cucerite tot în aceste etape, iar până atunci s'a menţinut organizaţia veche a voevodatelor româneşti, aflate pe aceste locuri la venirea nouilor cuceritori. De asemenea nu e decât natural, ca să aflăm, în teritoriile neocupate încă, organizaţiile vechi ale elementului românesc, voevodatele şi chinezatele, cu toate drepturile şi obiceiurile, sub a căror cârmă trăiau, şi care a trebuit să se menţină în forma lor originală, iar după-ce au ajuns sub cucerirea regilor unguri, s'au menţinut pe lângă organizaţia slabă la început a acestora, care, având în vedere raporturile de comunicaţiune de atunci şi depărtarea dela reşedinţa noului regat, putea să fie mai mult o stăpânire nominală, cum fusese mai 'nainte şi cea a Bulgarilor.

Când se vorbeşte despre *voivodul regelui ungar în părţile*

ardelene, pentru primele veacuri ale domniei ungureşti, (epoca dinastiei arpadiene) nu se poate înţelege un funcţionar puternic al regelui, ale cărui organe şi puteri să fi ţinut sub sine toate teritoriile ardelene. Acest voivod putea fi mai mult un reprezentant al regelui, ca simbol al nouii ocupaţiuni, care aduna anumite venituri pentru curtea regelui. Astfel se poate explica plenitudinea drepturilor, în care a trăit poporul românesc în prima epocă a dominaţiunei ungureşti. Cu cât însă această dominaţiune s'a întărit, funcţionarii stăpânirei celei noui s'au înmulţit, cuceritorii au ştirbit din drepturile elementului autohton, până ce acesta a ajuns în situaţia, în care îl găsim în veacul al XV.

Constatările ştiinţei istorice ungureşti, că sub Ştefan I. la 1003 s'ar fi înfiinţat organizaţia comitatensă cu toate urmările ei şi în Ardeal, nu sunt întemeiate. De asemenea nu pot fi dovedite cu nimic susţinerile privitoare la organizaţia de stat ungurească pentru acest timp.[1])

Isvoarele ungureşti amintesc ca cel mai vechiu voevod pe un *Zsolt*, căruia i-ar fi încredinţat Ştefan I. guvernarea Ardealului. Nu se mai găseşte amintit alt voevod decât mai bine de peste 100 de ani, la 1111 şi 1113 într'o diplomă a regelui Coloman, *Mercurius princeps ultrasylvanus*. Pentru primele veacuri nu sunt date referitoare la reprezentantul regelui, care poartă denumirea de *dux* sau *wajwoda*, chiar cum am găsit în organizaţia Românilor, dela care au trebuit să iee această denumire. La început nu era vorbă de un funcţionar permanent, ci era însărcinat cu funcţia de reprezentant al regelui un comes din fruntea vr'unui comitat, ori chiar şi vr'un principe regesc.

Pe la finea veacului al XII, când era cucerită cea mai mare parte a ţinuturilor ardelene, se statorniceşte voivodul ca funcţionar al regelui, cu autoritate de sine stătătoare, chiar ca şi palatinul, având curtea sa. El este reprezentantul puterii regale, împlineşte şi atribuţiuni de judecător.

Voevodul e numit de regele, după bunul plac al acestuia. E totodată şi *comes* al unui comitat, al Dobâcei sau Solnocului, iar mai târziu e în mod permanent şi comes al comitatului Solnoc. Locţiitorul şi-l alege voevodul după plac, el este numit vicevoivod.

[1]) v. Timon, Magyar alkotmány- és jogtörténet ed. V, p. 219.

Voevodul e comandantul oştilor regeşti din părţile ardelene, conducându-le în tabăra regelui. E administratorul veniturilor regeşti, din cari îi revine lui a treia parte. Se mai aminteşte în documente şi de un impositt special al voevodului. Ca funcţionar al regelui are dreptul la cuartiruire faţă de toţi cei ce sunt supuşi autorităţii lui, ba chiar şi dela Saşi, când intervine ca delegat al regelui, deşi nu erau subordonaţi autorităţii lui judiciare.

Ca organ cu atribuţii de judecător împarte dreptate în curtea sa nobililor. Dignitarii eclesiastici mai nalţi erau exempţi de sub autoritatea lui, asemenea şi alte persoane, investite cu acest privilegiu din partea regelui.

§ 57. Organizaţia teritorială în Ardeal.

Situaţia Românilor. Unio trium nationum. Desvoltarea voevodatului independent. Dietele ardeleneşti. Armată. Finanţe.

Organizaţia teritorială a fost şi în Ardeal a comitatului regesc, iar mai târziu a comitatului autonom. Totuşi în desvoltarea organizaţiei de stat ardeleneşti se găsesc particularităţi.

Popoarele locuitoare în Ardeal s'au organizat în teritorii deosebite, aşa în cât se deosebesc 3 teritorii administrative bine separate, al Ungurilor, Săcuilor şi Saşilor. Aceste neamuri în veacul al XV s'au asociat în scopul de a oprima şi esclude din conducerea afacerilor publice elementul românesc autohton, care până în această epocă îşi menţinuse organizaţia sa veche cu voevozii şi chinezii săi. In documente ultimii voevozi se amintesc la 1457. Ei trec în clasa nobilimei, care nu cunoştea naţionalitate, şi prin aceasta ei sunt perduţi ca conducători ai elementului românesc.

Că Românii îşi menţinuseră drepturile şi organizaţia lor până către mijlocul veacului al XV, rezultă şi din textul contractului de pace încheiat după răscoala ţăranilor din 1437, unde se citeşte: „*universitas Hungarorum et Valachorom hujus principatus Transsylvaniae*“. De aici rezultă, că ei erau recunoscuţi încă ca factor de stat în acest timp. (v. Timon op. cit. p. 724).

Ca factori ai vieţii publice se desvoltaseră în părţile

ardelene adunări, care se întruniau pentru a desbate afaceri judiciare şi alte afaceri publice, erau aşa numitele *congregatio generalis*, iar populaţiunea reprezentată în ele este *universitas*, ca corporaţiune de drept public. După naţionalităţile locuitoare în Ardeal se aminteşte, cum am văzut, *universitas Hungarorum, Valachorum, Siculorum, Saxonum*, iar mai târziu, după unio trium nationum sunt omişi Românii.

Ca teritoriu Ardealul e numit în documente: *partes Transsylvanae*, voevodul e numit: *wajvoda Transsylvanus*, sau: wajvoda *partium Transsylvanorum*, Ţara-Românească e numită: *partes Transalpinae*. In veacul al XIV se menţionează: *tres partes Transsylvanae*, dela mijlocul veacului al XV: *tres nationes Transsylvanae*.

Lupta ţăranilor români pentru apărarea drepturilor lor faţă de nobilimea opritoare, (compusă din Unguri, Saşi şi Săcui) şi faţă de episcopul romano-catolic ardelean, cari au găsit scut în cetăţile săseşti, au dus la înfrăţirea nobilimei cu Saşii şi Săcuii. Această înfrăţire — *fraterna unio* — s'a făcut sub conducerea vicevoivodului ardelean la *Căpâlnea* (în jud. Solnoc-Dobâca, între Dej şi Gâlgău, pe şoseaua Dej — Jibou) în 16 Sept. 1437. In această înfrăţire, cunoscută sub denumirea de *unio trium nationum*, nobilii, Săcuii şi Saşii s'au obligat să se apere reciproc în contra duşmanilor şi chiar dacă numai o parte ar fi atacată, celelalte două sunt datoare a-i veni întru apărare. Această convenţie s'a făcut mai strânsă în *uniunea dela Mediaş* din 1459, în care s'au obligat să se apere şi să-şi dee ajutor nu numai faţă de Turci, ci şi pentru apărarea tuturor drepturilor şi privilegiilor lor, atât faţă de atacurile venite din sus, cât şi din jos. O legătură şi mai strânsă s'a încheiat între cele trei naţiuni în *uniunea dela Sighişoara* din 1506, când cele *tres nationes* şi-au garantat imprumutat nu numai apărarea comună şi reciprocă, ci au înfiinţat un *tribunal de 43 membri* (câte 14 din fiecare naţiune şi un decan, exmis de capitolul ardelean) pentru rezolvarea proceselor dintre ele şi mai ales pentru stârpirea făcătorilor de rele.

Prin aceste înfrăţiri s'a desvoltat între cei interesaţi simţul solidarităţii şi a interesului comun, care a condus la desvoltarea părţilor ardelene ca un corp de drept public separat, pe care îl găsim dela mijlocul veacului al XV sub denumirea

de *regnum Transsylvaniense*, sau *regnum Transsylvanum* sau *regnum Transsylvaniae*.

Cu aceste tendinţe de separatism faţă de coroana Ungariei s'a ridicat foarte mult vaza funcţionarului din capul provinciei, care avea tot interesul ca să-şi mărească puterea. In timpul regelui Carol Robert un voevod al Ardealului a ajuns şi comite al Saşilor şi al Săcuilor şi în baza acestei puteri a sale s'a numit *princeps*, arătând tendinţă de independenţă, pentru ce a fost tras de rege la răspundere.

Mai târziu au fost numiţi doi voevozi în Ardeal, dintre care primul era cel ce avea şi funcţia de comes în Solnoc. Sub regele Matia a fost separată funcţia de voevod de cea de comes al Solnocului, dar voevodul ajungea comes al Săcuilor, ceeace a devenit regulă. Din această putere sporită a voevodului s'a desvoltat cu timpul după catastrofa dela Mohaciu *voevodatul independent al Ardealului*.

Desvoltându-se solidaritatea de interese dintre cele trei naţiuni, pentru discutarea chestiunilor de interes comun, s'au întrunit şi adunările numite *diaeta* sau *congregatio generalis trium partium*. Astfel de adunări s'au ţinut sub Andreiu III, apoi sub Sigismund şi în epoca Huniazilor şi Iagelonilor. Aceste adunări se ţineau sau sub conducerea regelui, sau sub conducerea voevodului. Cum erau reprezentate naţiunile, nu avem date, numai despre Saşi ştim, că erau reprezentaţi prin delegaţi.

Atribuţiunile dietei erau afară de judecarea proceselor, regularea chestiunilor de răsboiu şi finanţe.

Oastea dată de părţile ardelene era comandată de voevod ca *capitaneus generalis Transsylvaniae* şi făcea o parte deosebită în oastea regelui.

Din punct de vedere financiar părţile ardelene erau deasemenea importante pentru regii ungari. Minele de sare, de aur şi de argint din aceste părţi erau un important venit pentru trebuinţele regelui.

Impozitul introdus în timpul regelui Ludovic I. era *quinquagesima*, după turmele de oi ale iobagilor, a rămas şi mai târziu. Nobilii erau scutiţi de impozite. Săcuii ca oameni liberi deasemenea nu plătiau impozite. Când se încorona regele, se însura, sau i se năştea cel dintâi copil, erau Săcuii datori să dea ca dar boi, după fiecare moşie. După catastrofa dela Mohaciu acest dar a luat caracter de impozit. Impozitul Saşilor

numit: *census St. Martini* era stabilit după diploma Andreanum în pauşal, care era după catastrofa dela Mohaciu între 6000—10.000 florini de aur, mai târziu însă s'a ridicat la o sumă cu mult mai însemnată.

Alte prestaţiuni şi mai ales dare de războiu — *subsidium*, se putea incassa în părţile ardelene numai cu încuviinţarea dietei generale sau a adunării singuraticelor naţiuni.

§ 58. Organizaţia Ungurilor, Săcuilor şi Saşilor.

Nobilii ardeleni aveau aceleaşi libertăţi, drepturi şi privilegii ca şi nobilii din Ungaria, cari drepturi au fost confirmate prin mai multe decrete date de regele Ludovic I. Regele Matia însă, din pedeapsă că nobilimea ardeleană s'a răsculat în contra lui la 1467, a redus încâtva drepturile nobilimei ardelene.

Aceea parte a pământului ardelenesc, care era în afară de teritoriul Săcuilor şi al Saşilor, s'a considerat ca *pământul unguresc*. Elementul românesc, autohton, era considerat ca neexistent, sau în cazul cel mai bun, tolerat, fiind redus în şirul celor fără de drepturi.

In pământul unguresc se găsesc următoarele 7 comitate: Alba, Cojocna, Dobâca, Hunedoara, Solnoc, Târnava şi Turda. La aceste s'au alăturat, după catastrofa dela Mohaciu şi câteva comitate din Ungaria

Comitatele ardelene aveau aceeaşi organizaţie ca şi cele din Ungaria. Numirea comiţilor *(principales comites)* o făcea voevodul în locul regelui, vicecomiţii şi solgăbirăii erau aleşi de nobilimea din comitat. Pe când în comitatele din Ungaria erau câte 4 solgăbirăi, în cele din Ardeal erau numai câte 2, afară de comit. Alba, care avea 3, fiind foarte estins. Unele comitate au câte mai mulţi comiţi şi vicecomiţi.

Judecarea proceselor în instanţa primă se făcea la tribunalul comitatens. In cause penale nobilimea era judecată exclusiv de voevod. Asupra civilor din oraşe erau tribunale proprii. Iobagii erau supuşi judecării domnului lor de pământ, afară de causele de criminalitate. In instanţă superioară judeca voevodul sau în persoană, sau vicevoevodul, împreună cu judecătorii nobili şi cu ajutorul protonotarului. In contra judecăţii voevodului se putea apela la curia regească.

Procesele mai importante nu erau judecate de tribunalele ordinare, ci de *congregaţiunea generală* (*congr. generalis vel diaeta universitatis nobilium*) cu participarea nobilimei. Se ţineau mai ales la Turda. Aceste diete, în afară de judecarea proceselor capitale, se ocupau şi cu alte afaceri publice, ca alegerea delegaţilor pentru dieta ţării (oratores), repartizarea dărilor votate de dieta ţării, măsuri pentru apărarea ţării şi pentru scoaterea de oaste, publicarea legilor aduse de dietă. Sub dietă înţelegem pe cea a Ungariei.

Voevodul avea autoritate nu numai asupra pământului unguresc, ci asupra tuturor părţilor din Ardeal, al căror comandant suprem era în organizaţia militară, exercita controlul pentru împlinirea obligaţiunilor militare. Situaţia lui era asemănătoare cu a palatinului.

Pământul Săcuilor era împărţit în 7 scaune, mai târziu s'au format 12, dar cele 7 erau mai fruntaşe. Acestea formau comunitatea săcuiască — *universitas Siculorum septem sedium Siculicalium*. — Locul prim îl ţinea scaunul Odorheiului, unde se ţineau adunările Săcuilor. Aceste 7 scaune erau: Mureş, Odorheiu, Sepsi, Kézdi, Orba, Csik, Gyergyó, mai târziu s'a înfiinţat şi scaunul Arieş.

Săcuii erau cârmuiţi după dreptul lor deosebit — *jus Siculicale* — desvoltat din dreptul consvetudinar al lor. După acest drept se regulau în special chestiunile de moştenire şi posesiune. Această situaţie specială de drept a lor era cunoscută ca *libertas Siculorum*.

In fruntea scaunului se afla un *major* (főhadnagy, major exercitus, capitaneus) şi un *judecător suprem* (summus judex) sau un *judecător regesc* (judex regius), cum şi un *judecător teritorial* (judex terrestris), cari erau aleşi după neamuri şi ramificaţii, schimbându-se în fiecare an. Atribuţiunile militare şi cele judiciare nu erau exercitate de aceleaşi organe, ci de organe deosebite.

Tribunalul scaunului era compus din 12 juraţi, în afară de funcţionarii lui. Juraţii erau aleşi în fiecare an, $^1/_3$ parte se alegea din seniori (főemberek), $^2/_3$ din comunitate (közrend — ex communitate). Dela tribunalul scaunului se putea apela la tribunalul scaunului Odorheiu, ca tribunal suprem, de acolo la comitele Săcuilor şi în instanţa ultimă la regele.

Erau luate de sub autoritatea scaunului *orașele săcuiești privilegiate*, care nu se folosiau de dreptul săcuiesc, ci de dreptul isvorît din privilegiile lor date de rege *(jus regale)*.

In fruntea tuturor Săcuilor era, ca funcționar al regelui, *comes Siculorum*. El era în prima linie comandantul oștilor date de Săcui, care luptau ca unitate deosebită în armata regelui.

Sub președenția comitelui se întrunia, de regulă la Odorheiu, în adunare generală *universitas trium generum Siculorum*, care se ocupa nu numai cu judecarea proceselor mai însemnate, ci crea și norme generale în conformitate cu dreptul lor național, normând atât chestiunile de organizație generală, cât și cele de drept privat.

Pământul Sașilor e format, ca teritoriu separat de guvernare, în baza diplomei Andreanum din 1224, din coloniile săsești, acumulate ca unitate sub denumirea de *fundus regius*. Acest teritoriu e format din cele 7 scaune *(septem sedes)* aparținătoare la Sibiiu și din locuitorii lui — *universitas septem sedium Saxonicalium*. Aceste 7 scaune erau, în afară de Sibiiu, care era socotit ca reședință, *Cohalmul, Mercurea, Nocrichul, Orăștia, Sighișoara, Sebeșul-săsesc, Șincul-mare*. Libertățile și privilegiile acordate lor prin diploma regelui Andreiu se numiau *libertas Cibiniensis*.

Coloniile săsești neînșirate aici, ca *Mediașul, Șeica, Bistrița, Brașovul* și *Țara-Bârsei*, la început erau subordonate comitelui săcuiesc. *Mediașul* și *Șeica* au fost scoase de sub autoritatea acestuia de regele Sigismund la 1402. După acest an se amintește în documente de *septem et duae sedes*. *Brașovul* și *Țara-Bârsei* au fost de asemenea anexate la pământul săsesc de regele Sigismund la anul 1422. *Bistrița* a fost constituită ca comitat perpetuu *(comitatus perpetuus)* al Corvineștilor la 1453. După desființarea acestuia a fost anexată la teritoriul de guvernare al Sașilor.

În capul fiecărui scaun săsesc era un *iudex regalis* numit de rege. Acesta avea situație juridică ca și comiții comitatelor de pe pământul Ungurilor. Avea denumirea de *comes* (Graf). Fiecare comes avea lângă sine, subordonat, un Stuhlrichter *(judex terrestris)*. Aceste funcții au ajuns să fie ereditare în unele familii săsești. Regele Matia însă a desființat atât dreptul de numire, cât și moștenirea lor, încuviințând,

ca ambii funcţionari ai scaunului să fie aleşi de adunarea generală a scaunului.

Pentru resolvarea afacerilor mai importante de guvernare şi justiţiare se întrunia de 4 ori anual *adunarea scaunului*, unde putea veni ori care cetăţean liber al scaunului, dar judecătorii, juraţii şi seniorii (seniores, Altschaft) erau datori a se prezenta. Presidă judex regalis, care era şi executorul hotărîrilor şi sentinţelor judecătoreşti aduse în adunare. Era şi comandantul oştirei date de scaun.

In fiecare scaun s'a ridicat la importanţă mai mare câte un oraş, care era reşedinţa (*Vorort*) scaunului. Aici se ţineau adunările. In oraşele săseşti s'a desvoltat o autonomie remarcabilă, dar ele nu s'au separat, ca la Săcui, de organizaţia scaunului, ci rămânând în ele, şi-au eluptat mare rol în conducere.

Oraşele erau conduse de *primar* (magister civium — Bürgermeister). Autoritatea orăşenească, *magistratus*, o făcea primarul împreună cu *juraţii* (*iurati assesores*, *iurati consules*, mai apoi *senatores*). In afacerile mai importante delibera totalitatea cetăţenilor (Gemeine), iar hotărîrile erau executate de magistrat. Acesta resolva şi afacerile mai neînsemnate. Mai târziu se constituie lângă magistrat un consiliu de 100 membri — *centumviri*, Hundertmannschaft, — care se întregia singur şi exercita drepturile autonomice din încredinţarea cetăţenilor, totalitatea cetăţenilor era convocată numai în afacerile mai importante.

In fruntea satelor era *judele* (Richter, Hannen, Gräfen), având şi atribuţiuni de judecător în afaceri bagatele. Funcţia judelui era numită *Gräfenthum*. Juzii erau la început aleşi, apoi au ajuns a fi ereditari, la urmă au rămas să fie iar numai aleşi.

Intregul pământ săsesc era condus de *comes Cibiniensis*, care era totodată şi *judex regius Cibiniensis*. El reprezenta puterea de guvernare şi de judecător a regelui. Era numit de rege, însă subordonat voevodului. Regele Matia a renunţat la dreptul de numire a comitelui sibian, care a ajuns după această renunţare, în loc de funcţionar al regelui, de *funcţionar ales al Naţiunei săseşti*.

Comesul sibian era preşedinte în *adunarea naţiunei săseşti*, ce se ţinea în Sibiiu, ca *universitas Saxonum*, având dreptul

de corporaţiune autonomă, ca şi „universitas nobilium“ din comitate. Această corporaţiune exercita drepturile de autonomie, crea norme pentru teritoriul propriu, intermedia administraţia generală de stat.

Din judecătorii celor şapte scaune se compunea un tribunal suprem — *sedria septem judicium*, — împreună cu seniorii. Acesta era instanţa de apel faţă de judecătorii scaunelor. Dela tribunalul celor şapte scaune se putea apela la *adunarea naţiunii săseşti*, iar de aici la *regele*, niciodată însă nu se apela la voevod, sau la congregaţia de sub preşedinţia acestuia, chiar şi în cazul dacă pârîtorul era vr'un nobil sau Săcuiu.

Organizaţia Saşilor s'a menţinut până în timpul mai nou, în veacul 19. După introducerea constituţionalismului ungar din 1867, desfiinţându-se ca organizaţie de guvernare prin legea XII din 1876, a rămas mai departe numai ca organ al fundaţiune, constituite din averea universităţii şi a tribunalului celor şapte scaune, spre scopuri culturale.

§ 59. Organizaţia Românilor în cele opt districte din Banatul Severinului.

Afară de organizaţiile cunoscute până acum ale elementelor neromâne din teritoriul românesc, isvoarele istorice ne-au conservat date şi despre organizaţia deosebită a elementului românesc. Aceste date le avem despre Românii din Banatul Severinului, despre cei din Ţara Haţegului, din Ţara-Făgăraşului, din Valea-Rodnei şi din Maramureş. Ne ocupăm la acest loc cu *organizaţia celor opt districte româneşti din Severin.*[1])

Istoricul Frideric Pesti contestă, că ţinutul cunoscut sub denumirea de Banatul Severinului ar fi făcut parte din teritoriul coroanei ungureşti începând cu epoca regelui Ştefan I. Cu ocupaţia ducatului lui Ohtum domnia ungurească încă n'a fost extinsă asupra acestui teritoriu. Aceasta a urmat abia în decursul veacului al XIII.

La începutul veacului al XIV. (după închegarea primului principat românesc) banatul Severinului e împărţit în mai multe districte. Toate aceste districte erau situate în partea dincoace

[1]) Datele le scoatem din isvoare ungureşti, din studiile referitoare la aceste materii ale istoricului Frideric Pesti, publicate de Academia de ştiinţe maghiară (A szörényi bánság és Szörényvármegye története, 3 vol., Bpesta 1877—78, A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek. Bpest 1876).

de Carpaţi. In documentele vechi acest banat e numit: *banatus Zewriniensis* (care nu e identic cu *banatus Sirmiensis*, cum s'a cetit greşit la copiarea unor documente vechi).

In fruntea acestui banat, cum arată şi numirea, a stat un *ban*, care făcea parte din şirul baronilor statului ungar. Această demnitate a fost purtată şi de Ioan Corvin, ajungând prin ea în şirul stegarilor ţării. De câteori se înşirau în documente baronii ţării (barones ex officio) între aceştia se înşira şi banul Severinului, alăturea de cel al Croaţiei, Bosniei, al Belgradului, Timişului şi Pojonului.

Districtele româneşti din banatul Severinului sunt: districtul *Lugoj*, *Caransebeş*, *Mihalca*, *Almaş*, *Iladia*, *Comeat*, *Isvorul Caraşului* (Krassófő), *Bârzava* (Borzafő). Aceste districte se numesc în documente, începând cu anul 1451, *districte româneşti* (oláh kerületek). Ele aveau situaţie privelegiată şi în epoca anterioară acestui an.

Demnitatea de ban al Severinului, a fost ocupată înainte de Ioan Corvin şi de alţi Români, aşa se aminteşte banul Ion Trentul într'un document din 1376 al regelui Ludovic I. Un decret din 1492 dispune, ca în demnităţile de bani să fie numiţi numai nobili unguri, cari au merite.

Cel mai însemnat dintre districte a fost al Caransebeşului, care în timpurile mai vechi era împărţit în două, Caran şi Sebeş.

Organizaţia districtului Caransebeş era asemănătoare organizaţiei comitatense, iar funcţionarii districtului erau şi funcţionarii comitatului. In capul organizaţiei districtului era un *comes* (comes districtus Sebes), în celelalte districte se aminteşte de *castellanus* şi câteodată *comes* (castellanus de Mihald, comes de Mihald). Lângă acesta era un funcţionar al districtului, care avea atribuţiunile administrative. De isvoarele ungureşti e numit *solgăbirău*, iar Românii îi ziceau *crainic*.

Ioan Corvin într'un document din 1451 (8 Iunie) dă ordin solgăbirăilor celor şapte districte româneşti, ca să convoace pe nobilii celor şapte scaune româneşti ale provinciei, pe o anumită zi la reşedinţa de judecată a districtelor, având să examineze în adunare publică, că oare Mihail Ciorna, fiul său Nicolae şi fratele său Blasiu au drept de posesiune asupra cetăţii Drencova şi a ţinutului ei. Reşedinţa de judecată era

Caransebeşul, unde s'au şi întrunit nobilii districtelor în ziua de 13 Ianuarie 1452 şi în cauza aceasta au ţinut judecată, la care a luat parte şi delegatul trimis de capitolul din Cenad, care a redactat raportul oficial în chestiune.

Al optulea district, al Comeatului, a fost zălogit Corvineştilor de regele Sigismund pentru o sumă de bani împrumutată. După 25 ani plătind locuitorii datoria, au mers la regele Vladislau V. la Viena şi au cerut să fie iar anexaţi la districtele româneşti, ce regele le-a împlinit în 1457, întărind totodată şi privilegiile tuturor districtelor. Dela acest an teritoriul celor opt districte a ajuns iar complect.

Privilegiile districtelor se cunosc din două documente ale regelui Vladislau V. din 1457. După aceste obligaţia Românilor din cele opt districte era de a apăra trecătorile Dunării în contra Turcilor. Invaziunile acestora erau foarte dese, prădau ţara şi întrecându-se duceau cu ei oameni în robie şi avutul locuitorilor.

In documentele regelui se vorbeşte de *„universitatea nobilor şi chinezilor, cum şi a celorlalţi Români“*, sau într'alt loc despre *„privilegiile Românilor şi ale chinezilor“*, apoi despre *„Românii nobili şi chinezii, cum şi ceialalţi Români“*, înţelegând totdeauna pe cele opt districte.

Privilegiile acestora erau următoarele:

1. Regele nu va dărui în aceste districte moşii străinilor, făcând excepţiune aceia pe cari Românii şi nobilii îi vor afla vrednici pentru meritele lor.

2. Cele opt districte nu se vor separa deolaltă, ci având privilegii egale, ele formează o universitate (corporaţiune).

3. Districtele vor sta sub un comite comun, care va ţinea judecăţi, iar cei nemulţumiţi cu judecata lui pot recura la judex curiae, iar de acolo la regele.

4. Dacă comitele, sau vicecomitele vrea să incasseze amende, nu poate duce caii, oile şi armele celui amendat; amendele să nu poată fi incassate altcum decât ieşind executorul la faţa locului împreună cu pretorul Românilor.

5. Nobilii şi chinezii români sunt scutiţi de dări, şi atât averea acestora, cât şi a iobagilor lor este scoasă de sub orice sechestrare şi judecătorie străină.

6. Nobilii români ai districtelor se privesc de nobili adevărați ai țării.

7. Procesele în contra iobagilor nobililor români să se desbată înaintea acestor nobili, iar procesele în contra nobililor și chinezilor români înaintea comitelui lor.

Locuitorii români și cei de altă limbă din districtul Sebeș mai aveau dela regelc Sigismund *scutire de vamă* în întreagă țara. Acest privilegiu a fost întărit și de regele Vladislau II. în 1494, când acesta a trecut pe la Timișoara.

In afară de aceste privilegii și de legile speciale ale Românilor din cele opt districte se mai amintește în documente și de un anumit *drept românesc* (jus wolachicum).

Așa într'o judecată adusă de vicebanii Severinului în 1478 s'a zis, ca acuzatul să pună jurământ, asupra nevinovăției sale împreună cu 12 inși „după legea veche și aprobată a districtelor românești", (*juxta antiquam et approbatam legem districtuum volahicalium universorum*).

Intr'alt proces din 1500 înaintea scaunului banului severinean, după ce pârîtorul nu și-a putut dovedi afirmațiunea după cum cere dreptul românesc (*jure volachie requirente*), a fost judecat să pună jurământ.

In anul 1503 un nobil român, ajuns în strâmtoare materială, a vrut să-și zălogească părțile de moșie din câteva sate, și după obiceiul românesc (*juxta ritum volachie*) a chemat composesorii de trei ori înaintea judecătorilor, somându-i să iea în zălog părțile sale, ca să nu ajungă pe mâni străine.

Sunt urme, că în aceste districte și dăruirea de moșii din partea regelui era normată de regule speciale. Dintr'un document al regelui Vladislau I. din 1444 rezultă, că, vrând să răsplătească meritele lui Nicolae Bizeriu și a soților săi pentru luptele în contra Turcilor în timpul lui Ion Corvin, după ce documentele avute li-s'au pierdut în decursul luptelor cu Turcii, regele le dă documentul nou de dăruire asupra moșiilor românești din patru sate aflătoare în districtul Caransebeșului „după hotarele vechi și sub acele condițiuni", după care se stăpânesc și celelalte moșii în districtul Caransebeșului, cum și după înțelesul, „în care ceialalți regi dinaintea lui Vladislau *aveau obiceiul a dărui aceste moșii românești*".

Dăruirea moşiilor era de trei feluri. Unele pământuri se stăpâniau după „obiceiul chinezatului" *(more keneziatus)*. Chinezatul era împreunat cu moşie şi drept de moştenire în unele familii *(keneziatus cum possessione et jure successionis)*. Al doilea fel era când regele ridica pe cnez la rangul de nobilitate, dându-i document de dăruire din nou şi scoţându-l de sub autoritatea respectivei cetăţi sau castel. Al treilea fel al dăruirei era cel obişnuit.

Cum am văzut mai sus, districtul cel mai fruntaş era al Caransebeşului. Acesta însă cu timpul a ocupat teritoriul celoralalte districte, iar aceste au ajuns în raport de dependenţă, fără nici o neatârnare, aşa că cu timpul şi-au pierdut importanţa şi organizaţia.

Din organizaţia districtului Caransebeş s'a desvoltat organizaţie comitatensă, comiţii şi castelanii s'au întitulat cu timpul comiţi şi castelani ai comitatului Severin şi a districtului Caransebeş. Funcţionarii districtului şi comitatului au exercitat şi atribuţiuni de funcţionari orăşeneşti.

După catastrofa dela Mohaciu se schimbă situaţia politică a Severinului. In pacea dela Oradea-Mare dintre Ferdinand I. şi Ioan Zapolia banatul Severinului ajunge în posesiunea Ardealului. Dela acest timp până la finea veacului al XVII. el are parte de soarta Ardealului. Deputaţii districtelor Lugoj şi Caransebeş iau parte la dietele Transilvaniei. Legile ardeleneşti în mai multe locuri amintesc de aceste districte.

In anul 1643 (sub George Rákoczy I.) nobilimea din Severin a fost scutită de a mai lua parte în expediţiuni răsboinice, ca recunoaştere a meritelor câştigate întru apărarea ţării, dar prin aceasta a pierdut şi titlul de drept la privilegiile avute.

Cu finea veacului al XVII. ajunge Banatul din nou sub Habsburgi, organizaţia lui politică a trecut din nou prin schimbări.

In locul aşezământului din districtele libere, Românii au intrat în aşezământul graniţei militare, menite a servi tot acelaş scop, apărarea hotarelor în contra Turcilor.

§ 60. Organizaţia Românilor din districtul Ţării Făgăraşului.

Ţara Oltului este numită în cele mai vechi documente „*Terra Valachorum*“ (Ţara Românilor). Hotarele ei sunt arătate în diploma regelui Andreiu II. prin care dărueşte cavalerilor teutoni Ţara Bârsei (1211). In această epocă graniţele cuceririi ungureşti în Ardeal ajungeau numai până la marginea de răsărit a Ţării Oltului şi până la marginea de miazăzi a Ţării Săcuilor. Ţara Bârsei era indicată ca pământ nelocuit, pentru a se fixa un titlu pentru donaţiune. (Bunea, Incercare de ist. Rom. p. 201 şi 205). După aşezarea Saşilor în Ardeal, ei ajung vecini ai Românilor din Ţara Oltului atât la apus de către Sibiiu, cât şi la nord, între Târnava-Mare şi Olt.

Ţara Oltului a format un teritoriu deosebit, cu o situaţie de drept specifică, constituind *ducatul Făgăraşului*, a cărui însemnătate am văzut-o în relaţiunile dintre Domnii Ţării Româneşti şi regii Ungariei. Ţara Oltului a putut ajunge între cuceririle din Ardeal ale regelui ungar pe la finea veacului al XII. (între etapa a patra şi a cincia din cucerire a Ardealului). Cea dintâi aşezare de străini în teritoriul Românilor din Ţara Oltului este întemeierea mănăstirei Cisterciţilor în comuna Cârţa (între 1202—1206), unde li s'au dat moşii, toate de sub stăpânirea Românilor, („terram exemptam de Blaccis“). Dar mănăstirea aceasta nu a prea putut răspunde menirei sale, de a întări stăpânirea nouă în ţara Românilor. Moşiile ei au fost prădate, călugării huiduiţi. Carol Robert o pune sub scutul comitelui săsesc din Sibiiu. In timpul stăpânirii ducatului Făgăraş prin domnii români, Vlad Ţepeş încearcă să o populeze cu călugări de legea răsăritului. E desfiinţată de regele Matia (1477), averile ei trec prepoziturii din Sibiiu (Bunea l. c. 210).

Cavalerii teutoni s'au întins din ţara Bârsei şi în ţara Oltului, deşi regele ungar nu le dase acest drept. (Papa scrie regelui: ...„dictos fratres aliquas possessiones tuas extra concessos sibi terminos occupasse“). Organizaţia lor însă a fost desfiinţată, fiind scoşi cu forţa din ţara Bârsei.

„Ţara Românilor“ amintită în documentele regelui Andreiu II. în aceleaşi condiţiuni cu „Ţara Săcuilor“, ne dovedeşte, că Românii, deşi supuşi regelui ungar, se bucurau de aceeaşi autonomie ca şi Săcuii pe teritoriul lor.

Situaţia deosebită a Ţării Oltului se poate constata şi din faptul, că ea a fost stăpânită până la începutul veacului al XVII. tot de Români. Aug. Bunea (în discursul său de intrare în Academia Română „Stăpânii Ţării Oltului") ne dovedeşte istoriceşte pe aceşti stăpâni, începând cu Voevodul Basarab, fiul său Alexandru, Vlaicu, Radu I., Mircea cel Bătrân, Mihail I., Vlad II. Dracul, Vladislau II., Vlad Ţepeş, Dan (al 10 domn al Ţării Româneşti, care a stăpânit Făgăraşul până la 1462). In epoca următoare Ţara Oltului n'a mai ajuns în stăpânirea domnilor Ţării Româneşti, dar stăpânii ei au fost Români, sau nobili de origine română, aşa d. e. boierul Udrişte (1483), Ioan Corvin (fiul natural al lui Matia 1503), Stefan Mailat (1530), fiul acestuia Gavril (1559), Gaşpar Békes (ex Valachis oriundus 1565), Mihaiu Viteazul (1599).

Sub stăpânirea autonomă a Ţării Oltului, dovedită istoriceşte timp de peste 4 veacuri, cu stăpâni români, organizaţia cea veche a elementului românesc, care niciodată n'a putut părăsi acest teritoriu, s'a desvoltat mai departe în forme naţionale, cu totul deosebite de ale celorlalte popoare, cu cari a venit în atingere. Această organizaţie a fost conservată până în timpurile mai nouă. O colecţie de documente în această materie a publicat N. Densuşianu la 1885 „Monumente pentru istoria Ţării Făgăraşului", scoase din arhiva lui Ar. Densuşianu. In lumina acestor documente se dovedeşte, că poporul românesc în Ţara Făgăraşului a avut o organizare deosebită socială, în frunte cu boierii ţării, organizaţie administrativă, judecătorească şi militară, toate normate de un drept special românesc.

Boierimea şi în ţara Oltului, ca şi în timpurile prime ale cucerirei în Ungaria, ca şi în cele 8 districte româneşti ale banatului Severin, îşi avea la bază obligaţiunea serviciului militar. Serviciul militar al nobilimei române nu era o obligaţiune, ca la nobilimea ungurească, numai pentru războiu condus de rege în persoană, ci era o obligaţiune permanentă, de a fi pururea în arme.

Boierii făceau serviciul militar cu cai la castelul Făgăraş şi în alte locuri („more aliorum vexorum natorum... Boeronum nostrorum equis... inservire").

Boerimea era organizată în permanenţă, nu numai pentru ieşirea la războiu, în unităţile militare, având conducătorii săi

(căpitan, locotenent, decurion). In timp de pace militarii construiau întărituri, castele, lucrări de apărare, le reparau şi ţineau în rând bun, („munimenta struendi, et reparandi, aggeres fodiendi...“ document dela regele Sigismund din 1427).

Boierii, afară, de serviciul militar, erau şi cârmuitori ai satelor, având a se îngriji de afacerile publice, făcând şi slujba de judecători. In ţara Făgăraşului aflăm tribunalul compus de regulă din 12 juraţi. Ana de Nádas, văduva Voevodului ardelean Stefan Mailat (la 16 Iunie 1556) ţine tribunal cu boerii juraţi din Ţara Făgăraşului şi confirmă mai multe moşii boiereşti. Martin Deac, castelanul Făgăraşului (29 Oct. 1630) cu cei 12 boieri juraţi judecă un proces al boierilor din Poşorta cu vecinii din Breaza, hotărînd, ca boierii din Poşorta să jure cu 50 boieri onești, că Breaza este înfiinţată în boieronatul Poşortenilor. Tribunalul boieresc din Făgăraş, compus din castelanul Şerban Diac şi 8 boieri juraţi judecă un proces de proprietate (5 Iulie 1677).[1])

Boierimea avea moşiile sale ereditare (hereditates boeronales). Moşia era avere inalienabilă a familiei boiereşti, ea putea fi moştenită numai de membrii familiei. Mai multe documente dovedesc, că la schimbarea stăpânilor, boierii erau confirmaţi în boieria moşiilor (boeronatus possessionum) şi în oficiul de boieri peste anumite sate (officium boeronatus). Caterina de Brandenburg, principesa Ardealului după Gavril Bethlen (17 Mai 1630) confirmă boieri „în numărul boierilor adevăraţi şi necontestabili ai Ţării Făgăraşului“ şi le confirmă prerogativele, ce le au după drept şi vechia consvetudine şi ceialalţi boieri şi le întăreşte moşiile boiereşti. Asemenea confirmare dă Susana Lorántfy, văduva lui George Rákoczi I şi boierisează casele, averile proprii şi celelalte moşii a unor boieri.

Tot sub Susana Lorántfi se face recensământul *boierilor* şi al *libertinilor* din Ţara Făgăraşului.[2])

Normele de drept ale Ţării Făgăraşului au fost codificate în Statutele Ţării Făgăraşului (Fogarasvidéki statutumok) din anul 1508 şi în Constituţiunile districtului Ţării Făgăraşului.[3])

[1]) Din monumentele Ţării Făgăraşului publicate de N. Densuşianu.
[2]) Densuşianu, Monumentele.
[3]) Constituones Districtus Terrae Fogaras, compilate în veacul al XVI până în XVII. Ele sunt publicate în Monumenta Hungariae juridico-historica de Dr. Alexandru Kolozsvári şi de Clement Óvári, Tom. I. Budapesta 1885.

N. Densușianu în studiul său asupra dreptului vechiu românesc (Dacia preistorică p. 879—907) susține, că Statutele Țării Făgărașului din 1508 apar în ce privește particularitățile limbei, numai ca o simplă traducere latină de pe un text românesc mai vechiu, citând mai multe exemple, ca: gravitates Boyaronum (greutățile boierilor), filiam prefacere, induspes (fur care intră pe din dos), proditione domus (prădăciunea casei), una pinta vini (o pintă sau cupă de vin). Despre Constitutiones spune, că conțin în mare parte numai simple extrase din o condică mai veche de articule și edicte (Protocollares articuli et edicta), care se păstra la căpitanatul Țării Făgărașului. In unele constituțiuni se menționează *Dux* sau ducele Făgărașului și *Vajvodales homines*, comisari judecătorești ai voivodului. Căpitanul Făgărașului, care era urmașul voivodului de pe vremuri, avea dreptul să pedepsească pe acești vajvodales homines. N. Densușianu face concluziunea, că o parte din articulele acelor constituțiuni aveau putere și în timpul, când Făgărașul era ducat sau voivodat.

§ 61. Organizația Românilor din ținutul Hațegului, Hunedoarei și Devei.

Ținuturile Hațegului, Hunedoarei și al Devei, în tocmai ca și celelalte ținuturi cu organizațiune românească, cele 8 districte din Severin, Țara Făgărașului, Valea Rodnei și Maramureșul, constituiau din timpurile vechi o organizație de districte românești, numite în diplome *districtus olachales*.

Intr'un document din 1363, dat de vicevoivodul Ardealului, se menționează cnezii și nobilii români din districtul Hațegului („Nos Petrus Vicevayvoda Transylvanus.. universisque keneziis et senioribus Olachalibus ipsius districtus *Haczak*... pro tribunali sedentibus"). Intr'alt document din 1439, dela regele Albert se cuprinde aceeași mențiune „nobilium ut dicitur Valachorum nostrorum Districtus nostri Haczeg appelati".

Intr'un document din 1427, dat de regele Sigismund se menționează districtele românești din castrul Deva, arătate ca organizații ale populațiunii („Sigismundus... în reprimendis malesanis dictorum populorum în districtibus Olacha-

libus castri nostri Dewa constitutorum consiliis et molimi-nibus").

Intr'un document din 1482, dat de regele Matia, sunt menţionaţi cnezii din regiunile castrului Hunedoara („Mathias... Expositum est nostrae Maiestati în personis universorum keneziorum nostrorum in pertinentiis castri nostri Hunyad commorantium"). In alt ducument din 1399 se vorbeşte de nobilii români şi unguri, organizaţi în Hunedoara, înţelegând sub nobilii unguri pe acei nobili români, cari obţinuseră nobilitatea ungurească, ca o categorie deosebită de nobilitate, cu drepturi şi datorii diferite de cele ale nobilităţii româneşti, care avea la bază obligaţiunea serviciului militar. („Styborius universis et singulis nobilibus tam Ungaris quam Olacis... in Hunyad constitutis").

Organizaţia acestor districte nu putea fi decât continuarea organizaţiei naţionale a cnezatelor şi voevodatelor. Se înţelege, că această organizaţie în cadrele voevodatului ardelenesc, în capul căruia era cel mai înalt voevod ca reprezentant al regelui ungar, şi în legătură cu organizaţia socială şi politică ungurească, a trebuit să iea forme proprii. Din toate documentele acelor vremi rezultă, că nobilitatea română s'a menţinut ca instituţiune naţională, iar alături de ea a existat şi nobilitatea ungurească, care era bine distinctă de cea română, fiind altul conţinutul ei. Nobilii unguri erau indicaţi ca „nobiles Hungari" sau „veri nobiles regni nostri", fiind menţionaţi deosebit alăturea de cei români.

Nobilimea ungară cuprindea drepturi mai mari şi obligaţii mai puţine, nu conţinea obligaţia serviciului militar permanent. Prin urmare nobilii români, soldaţi vecinici, aspirau şi ei, ca recompensă pentru servicii de arme, să ajungă la gradul mai înalt al nobilimei ungare. Trecând în această nobilime, a cărei religie era catolică, viaţa socială isolată de a cnezilor şi ţăranilor români, soldaţi vecinici şi ei, au perdut firul de legătură cu neamul de origine şi pe încetul s'au ungurizat. Aproape toată nobilimea ungară de azi din Hunedoara derivă din aceşti *nobili olaci*, ridicaţi la rangul nobilităţii ungare. Numele familiei arată originea lor română.

In capul organizaţiei politice a acestor districte era, — asemenea organizaţiilor din celelalte regiuni, ale Ungurilor,

Saşilor şi Săcuilor, — *universitas nobilium ac keneziorum* (universitatea nobililor şi cnezilor). Intr'un document din 1435 se menţionează: „Nos Ladislaus de Chaack Vayvoda Transilvanus... una cum juratis et universitate nobilium ac keneziorum ipsius districtus Haczak".

In conformitate cu principiile de organizaţie a acelor timpuri, în adunările corporaţiunilor politice se desbăteau şi procesele mai importante. Am văzut aceasta în atribuţiunile tuturor corporaţiunilor politice, ce am examinat până acum. In districtele române era în vigoare instituţiunea celor 12 juraţi, cari încă trebuiau să-şi spună cuvântul în chestiunea litigioasă din desbatere.[1] Hotărîrea adusă de aceştia era desbătută în adunarea universităţii, unde deliberându-se, se aducea o hotărîre definitivă. In baza dreptului naţional, Românii nu puteau fi lipsiţi de proprietatea lor, nici chiar în caz de infidelitate, decât dacă erau judecaţi de nobilii şi cnezii proprii, cum am văzut aceasta şi în cele 8 districte româneşti din Banat („duodecim Juratis ad judicandum in Haczag Dominus Vaivoda commissit" — 1398. — „Nos Ladislaus de Chaack Vayvoda... una cum juratis et universitate nobilium ac keneziorum ipsius Districtus Haczak, sane exinde deliberatione, ac consilio et voluntate eorundem, praefatos Kosztha, Stanchul et Volkul sacerdotem, ... dicto ipsorum keneziatu et dicta possesione Ryusor vocata... ratione eorum infidelitatis privamus).

Transmisiunile de moşii se făceau tot în baza dreptului românesc, care prevedea cu totul alte condiţiuni, cum am văzut şi în cele 8 districte din Severin. („Ladislaus... sub eisdem consuetudinibus, quibus per praedecessores nostros Reges Hungariae in districtibus Valachorum possessiones et villae donari consueverunt" 1453.[2])

[1]) Date noui asupra constituirei scaunului de judecată în Ţara Haţegului se află în Contribuţiunile asupra voevodatelor ale d-lui *St. Meteş*. (Vezi nota 16).

[2]) Vezi N. Densuşianu, Monumente pag. 2—3.

§ 62. Situaţia Românilor din Valea-Rodnei.

In organizaţia teritorială a Ardealului s'a bucurat de o situaţie deosebită, din timpurile cele mai vechi începând, teritoriul din colţul nord-ostic al ţării, valea de sus a Someşului mare, numit Valea-Rodnei. Acest teritoriu împreună cu opidul Rodna a avut în timpul istoriei importanţă deosebită pentru minele de argint din regiunea Rodnei. Aceste mine se pare a fi fost cunoscute şi în timpul provinciei romane în Dacia. Ramificaţiile liniilor de comunicaţiune duceau în valea Someşului de sus până la Ruconium, iar în valea afluentului Şieu până la staţiunea Praetoria Augusta,[1]) care putea fi pe locul comunei Orheiu — Burghalle de azi, unde s'au găsit multe monede romane din această epocă.

In epoca cucerirei ungureşti a Ardealului, valea Rodnei a putut ajunge sub stăpânirea ungară în prima etapă a cucerirei, întinzându-se cucerirea din valea de jos a Someşului de-a lungu râului până către isvoare. In documentele istorice se aminteşte Rodna şi cu alte comune din valea de sus a Someşulni în veacul al XIII. In timpul năvălirei Tătarilor (1241) Rodna a fost pustiită de oardele năvălitoare prin pasul din apropiere.

Se constată dela apariţia primelor documente istorice, că Valea-Rodnei se bucură de drepturi şi imunităţi deosebite, avute din vechime. Acest teritoriu se afla între posesiunile reginei Ungariei, în beneficiul căreia se strângeau dările din valea Rodnei. Bela IV. într'un document din 1245 (publicat în Monumenta Regni Hungariae) însărcinează pe comitele Săcuilor, să ocupe teritoriul comunelor din Valea-Rodnei[2]) şi să le administreze după drepturile şi imunităţile, care le-a avut acest ţinut din vechime, iar din venituri să dea la tesaurul reginei anual 130 mărci în aur. Intr'un document din 1264 (publicat în documentele privitoare la Istoria Românilor culese de Hurmuzaki vol. I. 319) Papa Urban IV. învită pe Ştefan, voevodul Transilvaniei, să restitue reginei ţinutul Bistriţei şi al Rodnei („terras Bistriche,

[1]) Vezi Geschichte der Deutschen in Nord-Siebenbürgen von Ioseph Traugott Klein, im Programm des evang. Obergymnasiums A. B. in Bistritz 1870/71, Hermannstadt 1871 p. 27.

[2]) In document se menţionează comunele: oppidum Radna, Sanct Gurgh, Rebra, Nyirmezeu, Naszod, Salva, Cseh (Telciu?), Macold, Zagra.

Rodona..."), pe care le-au stăpânit din timpuri inmemoriale totdeauna reginele Ungariei.

In decursul veacurilor valea Rodnei a avut o situaţie asemănătoare cu cea a coloniei săseşti din nord-ostul Ardealului, dela Bistriţa. Aceasta colonie, depărtată de teritoriul celorlalte colonii săseşti, a avut o soartă deosebită. In 1453 ajunge împreună cu Valea-Rodnei, între posesiunile marelui bărbat al veacului, Ioan Corvinu, ridicat de regele Ladislau V. la rangul de „comes perpetuus" al Bistriţei. După moartea lui Ioan Corvinu, Bistriţa şi Valea-Rodnei ajunge sub stăpânirea lui Mihail Szilágyi, care a lăsat amintiri neplăcute în urma sa.

Situaţia districtului Bistriţei şi a Văii-Rodnei e regulată din nou de regele Matia, la anul 1475. Prin documentul dat în Buda (la 3 Iunie 1475) Matia, condus de gândul de a ridica din lipsa şi mizeria, în care a ajuns în urma invaziunilor duşmane, opidul Rodna cu pertinenţele sale numite Valea-Rodnei (Radnawelgye) şi pentru a putea restaura minele de argint, căzute de multă vreme în ruine, decretează de a se scoate din comitatul Doboca şi a se încorpora la oraşul Bistriţa opidul Rodna cu pertinenţele sale, având oaspeţii şi locuitorii acelora a se bucura în totdeauna de toate drepturile, libertăţile, obiceiurile, graţiile şi privilegiile, de care se foloseşte oraşul Bistriţa, cetăţeni şi comunitate, din vechime, având aceia a se număra în şirul orăşenilor, dar supuşi totodată şi tuturor contribuţiunilor, atât ordinare cât şi extraordinare, care le dau orăşenii regelui. („...volentes oppidum nostrum Radna vocatum, cum suis pertinenciis Radnawelgye vocatis, in comitatu Doboka habitum et existens, de inopia et paupertate, in quam superioribus disturbiorum temporibus, propter creberrimos hostium incursus,... ad civitatem nostram bistriciensem ...annectimus et incorporamus ac ut prefatum oppidum cum suis pertinenciis, *hospitesqe et incole* earundem *universis iuribus, libertatibus, consuetudinibus, graciis et privilegiis*, quibus ipsa civitas nostra bistriciensis, cives et communitas eiusdem ab antiquo usa exstitit, *uti perpetue et gaudere valeat atque possit.* Ita tamen quod oppidum ipsum et pertinencie eiusdem dicte civitati nostre subiecta semper esse censeantur et cum civibus civitatis nostre pretate bistriciensis et suis pertinenciis

connumeretur ac omnibus contribucionibus, tam ordinariis, quam extraordinariis, Nostre Maiestati provenire debentibus, tenentur..."[1])

După restabilirea raporturilor de prietenie între regele Matia şi Ştefan cel mare, voevodul Moldovei, pentru ca marele apărător al creştinătăţii să nu intre în raporturi de prietenie cu Turcii, i s'a făcut danie în colţul nord-ostic al Ardealului domeniul Ciceu cu cele 60 de state ale sale. Teritoriul acestui domeniu era aşezat tot în Valea Someşului mare, mai în jos de teritoriul cunoscut ca Valea Rodnei. Continuitatea teritorială a comitatului Doboca era întreruptă prin scoaterea domeniului de Ciceu, astfel valea de sus a Someşului cu Rodna era un teritoriu isolat, fără nici o legătură teritorială cu restul ţării. Acest teritoriu trebuia să fie adus în legătură cu un teritoriu administrativ din corpul Ardealului. Acesta era cel învecinat al Bistriţei. De aceea credem, că dl N. Iorga are dreptate, când face observaţia, că această măsură, luată de regele Matia prin diploma din 1475, e în relaţie cu intrarea Ciceului, prin danie, în mânile lui Ştefan cel-mare.[2])

Prin diploma regelui Mateiu drepturile şi imunităţile populaţiunei din valea Rodnei, avute de acest ţinut din vechime, au fost întărite, fiind locuitorii investiţi întru toate cu aceleaşi drepturi, imunităţi şi privilegii, ca şi cetăţenii Bistriţei. In diplomă se face distincţie între *hospites*, sub cari se înţeleg coloniştii saşi din opidul Rodna, căci într'altă parte nu s'au aşezat Saşi, şi între *incolae*, prin cari se înţeleg ceialalţi locuitori ai ţinutului, locuit în totdeauna de elementul românesc.

Prin diploma regelui Mateiu s'a asigurat, atât opidului Rodna, cât şi locuitorilor lui şi ai văii Rodna o situaţie juridică deosebită, asemănătoare situaţiei din celelalte teritorii deosebite româneşti, districtele Severinului, al Făgăraşului, Haţegului, Hunedoarei şi Devei. In toate aceste elementul românesc s'a susţinut într'o situaţie mai bună, decât în teritoriile ajunse sub apăsarea nobilimei şi a naţiunilor privilegiate.

1) Colecţia Hurmuzaki, vol. XV. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene Bistriţa, Braşov, Sibiiu, publicate de Nic. Iorga, pag. 83—84.
2) (Hurmuzaki XV. p. 84 nota s.)

Urmaşul în domnie al lui Matia, regele Vladislau II. prin 2 diplome, date în 1492 şi 1498 confirmă diploma lui Matia. In cea din urmă îndrumă pe bistriţeni să respecteze drepturile Românilor din valea Rodnei:... sed eos omnibus libertatibus, consuetudinibus, prerogativis et iuribus, quibus praefacta civitas nostra bistriciensis, gaudet, uti et frui libere semper permittatis et permiti faciatis.[1])

Românii din Valea Rodnei şi-au menţinut, pe lângă toate încercările Bistriţenilor de a-i lipsi de drepturi, situaţia lor până la introducerea aşezământului militar (1761—3), aşa că ei cu tot dreptul puteau susţine într'o plângere înaintată împărătesei Maria Terezia la 1758, că ei n'au fost iobagi, ci *liberi nati*, locuitori ai văii dinainte cu 200 ani de întemeiarea oraşului, stăpâni ai pădurilor, munţilor, păşunilor şi câmpurilor din timpuri imemoriale.[2])

La valea Rodnei aparţineau comunele din valea de sus a Someşului începând dela Mocod în sus, cu cele din văile de pe ţermurul nordic al Someşului. Intr'un timp însă şi Valea Rodnei era împărţită în două. In timpul stăpânirii Domnului Moldovei Petru Rareş şi a urmaşilor săi, asupra Ciceului, ba chiar şi asupra Bistriţei câţiva ani,[3]) Valea Rodnei încă a ajuns sub stăpânire moldovenească. In timpul domniei lui Iliaş-Vodă (1546—1551) Rodna şi cu comunele din Valea Rodnei până la Feldru erau stăpânite de Moldova, iar cele dela Rebra până la Mocod de Bistriţeni.[4])

Organizaţia opidului Rodna putea fi cea a oraşelor din acel timp, având în cap pe *jude, juraţi* şi *comunitatea* („Richter und Purger mit ssamt der Gemain yn der Rudna" — Hurmuzaki XV. 355 — „Stephanus iudex iuratique oppidis rodnensis" 1543 — „judici et iuratis civibus oppidi Radna-Bánya" 1558). Ridicându-se importanţa opidului prin exploatarea minelor de argint, a fost ridicat la rangul de opid liber regesc, ob-

[1]) (Hurmuzaki XV p. 133 şi 150).

[2]) V. Beiträge zur Geschichte der Militärisierung des Rodnaer Thales in Programm des ev. Obergymnasiums A. B. zu Bistritz 1879/80 de Fr. Kramer p. 18.

[3]) Vezi Istoria Rom. din Ardeal de N. Iorga vol. I. cap. IX. Un domn moldovean râvnitor al Ardealului: Petru Rareş şi opera lui p. 128—156.

[4]) În registrele asupra contribuţiei strânse de oraşul Bistriţa din comunele văii Rodnei între anii 1547 şi 1552 sunt înşirate numai comunele Mocod, Mititel, Şagra, Salva et Ordo, Telciu et Bykeş. Naszod, Rebre minor, Rebre maior, Burgo superior et inferior, Poyen, Runk. În registrele posterioare anului 1552 sunt înşirate şi celelalte comune dela Rebra în sus, anume:

ținând drept de târg în „singulis diebus dominicis", și emblemă (1520 prin privilegiu dat de Ludovic II). Productele minelor trebuiau livrate camerariilor regești de Rivulo Dominarum (Baia-mare). In Rodna încă erau așezați camerari, funcționari ai stăpânilor de pe vremi, cari controlau producțiunea minelor.

In capul comunelor văii Rodnei era același funcționar al satelor românești, cunoscut din vechime, *cnezul*. Intr'un document dat de Bistrițeni la 1523, se confirmă că s'au prezentat înaintea lor trei preoți cu toți cnezii din valea Rodnei (*„cum omnibus Knesiis Vallis Rodnensis"*), să ceară loc de mănăstire între satele Hordou și Telciu (Hurmuzaki) XV. 271). Mai târziu se perde denumirea de cnez și se întrebuințează cea de *jude*. Orașul Bistrița avea în comune organele sale, care strângeau contribuțiunile. Ca astfel de funcționari sunt menționați *crainici* și *slobodnicii* (v. Kramer l. c. p. 16).

§ 63. Organizația Românilor în Maramureș.

In capitolul despre voevodate în trecutul neamului românesc am văzut, că această instituțiune s'a ridicat la o importanță deosebită în Maramureș. Această importanță a fost constatată și de istoriografia ungurească mai nouă, adusă în încurcătură de a nu o putea explica, susținând teza așezării Românilor în Ungaria prin veacul al XII și XIII. Ne întemeiem și aici pe un isvor unguresc, în aprecierea importanței voivozilor și elementului românesc în Maramureș.[1])

Ipoteza istoriografiei ungurești, că Românii au venit în Ungaria, prin urmare și în Maramureș, prin veacul al XIII, „nu se potrivește la Românii din comitatul Bereg și Maramureș, pentrucă aceștia au fost investiți cu astfel de privilegii, cum n'a putut să obțină nici odată un neam de păstori

Nyermezew (mai târziu Feoldrew), Ilva, Zent Jërg, Maior, Rodna. (V. F. Kramer l. c. p. 10—12).

In srisorile publicate la Hurmuzaki XV dintre anii 1546 și 1551, pag. 456, 457, 465, 469, 474, 476, 481, trimise dela Iliaș-Vodă către Bistrițeni se vorbește de „subditis nostris de Feldro", — „de negociis subditorum nostrorum de Felwdro. — „misimus literas nostras camerario *nostro* de Radna-Bánya" — „subditus noster ex. valle Rodne" — „cum quodam homine *vestro* de Rebra Minori". In 1547 Ioannes camerarius rodnensis, scriind judelui din Bistrița, vorbește în numele „domini nostri graciosissimi".

[1]) E studiul „A máramarosi oláhok, betelepedésük, vajdáik és knézeik" de George Petrovay (publicată în Századok, revista societății ung. de istorie, anul al 45, 1911, pag. 607—626).

imigrând pe încetul cu păscutul turmelor, un duşman de neam străin, neînrudit cu cel unguresc, luat ca prisonier în luptă; iar ca un duşman capturat în războiu să fie colonizat la graniţa ţării şi să fie însărcinat cu apărarea hotarelor, e de-a dreptul un nonsens".

„Românii din comitatul Bereg şi Maramureş n'au fost supuşi autorităţii comitelui şi pretorilor din comitat, ci erau subordonaţi voevozilor aleşi de ei înşişi deosebit în fiecare comitat; aceştia conduceau la războiu pe cei armaţi şi aceştia ţineau judecată asupra lor, rezolvând procesele dintre ei, cum şi pârile începute de alţii în contra lor".

„Astfel de privilegii, şi dacă mai adaugem, că sub titlul de contribuţie trebuiau să dea numai a cincizecia parte din sporul turmelor lor, a putut să obţină numai un neam viteaz crescut pentru luptă, aşezat de bună voe, primit cu drag, şi numai un astfel de popor a putut deştepta faţă de sine o încredere atât de mare, ca în mâna lui să fie pusă apărarea unei părţi din hotarele ţării. Acestei încrederi au şi corăspuns bărbăteşte şi cu toate că analele şi istoricii noştri nu vestesc luptele lor glorioase, totuşi ştim din diplomele noastre, că au devenit fii credincioşi ai acestei ţări, au luat parte în expediţiunile regilor Ludovic cel mare şi Sigismund, ba au luptat sub conducerea voivozilor lor de sine stătători şi biruitori în contra Lituanilor păgâni, au luptat peste tot locul alăturea viteazului consacrat, vestitul Ioan Huniade în multele lupte triumfătoare ale aceluia; au fost însoţitori credincioşi ai regelui Matia şi în lupta dela Baia cu trupul lor au prins săgeţile trimise asupra lui..."

„Sub principii ardeleni au stat fără întrerupere străjeri în trecătorile Maramurăşului şi în deosebire de alte comitate, împărţiţi în pâlcuri de câte 100, erau organizaţi întru toate milităreşte sub căpitani şi locotenenţi, grupaţi în trupă de călăreţi şi pedestrime.[1]) (Petrovay l. c. p. 611—612).

Cum am văzut, şi în alte părţi ale ţării, în Severin, în Făgăraş, în Haţeg, asemenea şi în Maramureş importanţă şi

[1]) Suntem recunoscători istoricului ungur pentru aceasta apreciare favorabilă a Românilor din Maramureş ca apărători ai hotarelor. Regretăm numai, că ştiinţa ungurească nu trage concluziile logice din aceste premise atât de adevărate. Chiar şi autorul în unele părţi ale studiului său rătăceşte în hipotezele ştiinţei ugureşti, cu privire la venirea Românilor în pământul strămoşesc.

titlu pentru drepturi şi privilegii, acordate de regi, şi-a eluptat elementul românesc prin serviciile militare, ca apărător al hotarelor ţării împotriva duşmanilor din afară. Organizaţia militară, instituţiunea voevodatului şi cnezatului e aceeaşi, ca şi în celelalte părţi ale pământului românesc. In urma importanţei mari ce au câştigat în organizaţia acestei părţi de ţară şi în apărarea ei, organizaţia naţională a Românilor era cu atât mai preţuită în ochii puterii de stat.

Românii locuiau în veacul al XIV şi cele următoare nu numai în Maramureş, ci şi în comitatele Bereg şi Ung (vezi studiul nostru p. 168 şi 169 documentele citate din diplomele maramureşene din veacul al XIV şi XV de I. Mihályi). In fiecare comitat ei îşi aveau voevodul lor, care era în faţa regelui şi a autorităţii comitatense reprezentantul Românilor.[1])

Regina Elisabeta în diploma din 30 Sept. 1364 (Mihályi 55) dă libertate Românilor din comitatul Bereg, ca să-şi aleagă voevod, cum au această libertate şi Românii din Maramureş şi din alte părţi ale ţării („quod communitas wolacorum nostrorum in Comitatu nostro de Beregh existencium ... Ideo woyvodam wolacorum, qui pro ipsis utilis et honestus videretur, de comuni voluntate, eis preficere admitteremus, secundum quod eciam aly wolacy in Maramorosyo et alys partibus regni nostri residentes Hungarie potirentur libertate... Annuimus eisdem wolacys nostris, ut woyvodam quem communitas wolacorum habere voluerit, liberam eligendi et preficiendi habeant facultatem, qui omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare, omnes eciam proventus nostros et universa lura ex parte dictorum wolacorum, nobis et dicto comiti nostro proveniencia idem woyvoda fideliter nobis tenebitur aministrare"). — Tot regina Elisabeta în 2 Oct. 1366 dă ordin judecătorilor, juraţilor, tuturor cetăţenilor şi oaspeţilor din com. Bereg, ca să n'aducă judecăţi în afacerile Românilor şi iobagilor, ci să-şi valorifice drepturile înaintea domnilor acelora („Et si qui ex vobis aliquid accionis vel quescionis contra eosdem olacos et iobagiones habent, vel habuerint, id im presencia eorumdem

[1]) Petrovay înşiră ca voevozi recunoscuţi până acum din Bereg pe Karachon Bilkcy şi Grigore Makarjay, din Ung pe Sanislau Lazy, din Maramureş pe Erdö, Bogdan fiul lui Micula, Ioan şi Ştefan fiii lui Iuga. Drag şi Balk fiii lui Sas. (l. c. p. 621).

dominorum suorum exequatur, qui iustitie complementum exhibebunt omni querulanti ex parte eorumdem pro ut dictaverit ordo iuris" — Mihály 59).

Voivozii Balk şi Drag purtau totodată şi funcţia de comes al Maramureşului („Balk Woyvoda tunc comite eiusdem comitatus..." 30 Oct. 1373 — Mihályi 69). In aceasta situaţie, judecând procesele Românilor, nu se făcea discuţie între atribuţiunile judecătoreşti ale voivodului şi cele ale comitelui, reprezentantul regelui. In urma acestei confusii de atribuţiuni în aceeaşi mână, s'au obişnuit şi Românii a fi judecaţi de autorităţile comitatului. Astfel atribuţiunile judecătoreşti ale voevozilor s'au pierdut mai curând, rămânând cele de incasatori ai beneficiilor regeşti şi cele militare, fiindcă voevozii au rămas conducătorii organizaţiei militare a Românilor, menţinute până în veacul al XVIII. Intrarea lor în şirul nobilimei ungureşti, cum am văzut, şi în alte părţi, a contribuit să scadă autoritatea lor de conducători ai poporului şi să-şi peardă importanţa pentru neamul românesc.

Pentru serviciile militare voevozii români erau răsplătiţi de regi cu mână largă şi în Maramureş, prin mari danii de moşii, cum dovedeşte valoroasa colecţiune de diplome maramureşene, publicată de Ion Mihályi, care aruncă o bogată lumină asupra situaţiei Românilor din Maramureş în veacul al XIV şi XV.

O situaţie, întru câtva deosebită de celelalte teritorii româneşti, au avut în Maramureş şi cnezii şi ţăranii. Aceştia formau elementul ostăşesc, cu care se săvârşeau faptele de vitejie, în serviciul regelui şi în apărarea graniţelor ţării. Ei erau oameni liberi, având drept de stăpânire asupra pământurilor date lor de regele şi putând dispune asupra lor pentru caz de moarte. Afară de slujba militară, erau obligaţi să prestea a cincizecia parte din productele moşiei către regele.

Cnezul era conducătorul nemijlocit al ţăranilor dintr'un sat. El era stăpân al unei moşii, mai mari sau mai mici, căpătate dela rege, pe care o stăpânia sub titlul de cnezat cu drept de moştenire din tată în fiu. Obligaţiunea lui era să strângă a cincizecia parte din productele sătenilor din care jumătate se cuvenia tezaurului regesc, iar jumătate şi-o ţinea pentru slujba sa. Astfel de cnezate se întemeiau şi pe

moşiile unor domni de pământ, unde se întemeiau sate şi se aşezau oameni atraşi din alte părţi. Aceşti colonişti cultivători de pământ la început erau oameni liberi, afară de a cincizecia parte nu mai plătiau altceva. Se şi puteau muta oricând.

Cnezii de pe pământurile regeşti erau datori să facă serviciu militar, cei din Maramureş în cetatea Hust, cei din Bereg în cetatea Muncaciu. Când castelanul pleca la războiu, cnezii erau datori să meargă şi ei, sub conducerea voivodului; dar pe cheltuiala regelui. Cnezii de pe moşiile proprietarilor de pământ luptau în oastea de sub conducerea acestora.

Cnezii, nici în Maramureş, nu făceau parte din nobilimea ungară.

§ 64. Dreptul vechiu. Drept scris şi nescris. Pravile. Obiceiul pământului.

Viaţa societăţii din organizaţiile de state româneşti era stăpânită de obiceiul pământului *(jus valachicum ab antiquo)*. Obiceiul e forma în care se prezenta dreptul în fiecare societate începătoare.

Neamul românesc însă, care avea un trecut de peste o mie de ani, când s'a organizat în cele două principate naţionale, al Ţării-Româneşti şi al Moldovei, avea şi o moştenire de instituţiuni juridice vechi. Deşi în timpul năvălirilor barbare şi al vieţii sale petrecute în ascunzătorile munţilor nu s'a putut conserva dreptul în forma scrisă, dar s'a păstrat în tradiţiunea obiceiului din bătrâni.

Date privitoare la legile vechi româneşti, găsim în două aprecieri generale ale unor istorici europeni.[1])

Paul Giovio (1483—1559) în Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547, tipărită la Paris în 1553, spune:

„Apud Valachos enim, non Romanae modo disciplinae certi mores, et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur".

Leonhardus Goreccius, în Descriptio belli Ivoniae palatini Valachiae, quod in anno 1574 cum Selymo II. Turcarum im-

[1]) Vezi S. G. Longinescu, Legi vechi româneşti şi isvoarele lor, vol. I. Introducere p. E. şi Istoria dreptului rom. p. 133.

peratore gessit (se găseşte in Poloniae historiae corpus vol. III. pag. 75, tipărit: în Basileae 1582) spune:

„Apud Valachos enim, non modo Romanae disciplinae mores certi, legesque vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula per multa servantur".

Din aceşti scriitori se constată, că în ştiinţa juridică a veacului al XVI domnia părerea, că Românii sunt conduşi de obiceiuri şi legi romane. Ce se părea mai interesant era constatarea, că la Români se găseşte şi un vocabular de cuvinte latineşti.

Cel dintâi domnitor, care a simţit necesitatea de a întări siguranţa de drept prin fixarea obiceiurilor şi a dreptului existent într'o carte scrisă, a fost Alexandru cel bun al Moldovei (1401—1433). Istoricul Dimitrie Cantemir (1716) ocupându-se şi cu legiuirile provinciale ale Moldovei, ne spune că în timpul înainte de Alexandru cel bun judecătorii nu se mai pricepeau cum să judece, având să lupte cu „obiceiuri vrăjmaşe", adecă cu norme de drept contradictorii, de aceea Alexandru cel bun, când a luat stema regilor dela împăratul din Constantinopol a luat şi legile cuprinse în cărţile *Basilicalelor* şi a făcut din ele o spicuire (*Pravilă*).[1])

Totuşi, zice Cantemir, n'au putut fi desfiinţate la acest neam diferitele *obiceiuri* ale neamurilor vecine, pe care le-a primit în vremea rătăcirilor şi desţărării lui, şi care în ce priveşte *moştenirile, testamentele, împărţeala moştenirilor, hotărniciile pământurilor şi servituţile* sunt deosebite aproape la toate naţiunile pământului. Şi astfel de atunci s'a născut un îndoit drept pentru Moldoveni, unul *scris*, care se reazămă pe legile împăraţilor romani şi greci şi pe hotărîrile sfatului împărătesc; celalalt *nescris*, care nemerit se numeşte obiceiul neamului (între Moldoveni e numit chiar în graiul părintesc cu vorba slavă *„obyczai"*), care arată moravurile, deprinderile (v. Longinescu, Istoria dreptului român pag. 12—13).

[1]) Dl I. Peretz în partea I. a Istoriei dreptului Român pag. 449 şi urm. susţine, că este eroare a se crede că Basilicalele s'au introdus în Ţările Române încă în secolul al XV-lea Luând de bază cele susţinute de Dimitrie Cantemir, istoricii şi Jurisconsulţii Români au admis, că un extract al Basilicalelor tradus în româneşte ar fi servit ca codice oficial al Moldovei. In secolul al XV. Basilicalele chiar la Constantinopol erau scoase din uz pentru locuitorii imperiului Bizantin. De o sută de ani deja erau în întrebuinţare manualul lui Harmcnopulos şi Sintagma lui Matei Blastares, iar Basilicalele serviau ca texte ajutătoare la interpretarea acestor manuale. Prin urmare nu este probabil, ca Alexandru cel bun să fi primit deodată cu diadema dela împă-

Din informaţia dată de Cantemir, care, ca toţi Domnii, era şi cel mai înalt judecător al ţării, prin urmare trebuia să cunoască bine isvoarele drept, după cari se dau judecăţile în ţara sa, rezultă, că şi după spicuirea de legi făcută de Alexandru cel bun, care era lege în vigoare şi în timpul său, *dreptul scris, (jus... scriptum* unum, quod Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur), au mai rămas în putere unele obiceiuri înrădăcinate, *dreptul nescris* (*non scriptum* alterum, quod consuetudinem gentis recte diceres).

In epoca lui Alexandru cel bun nefiind cunoscut tiparul, spicuirea de legi, despre care se susţine că este legiuirea lui Alexandru cel Bun, nu a putut fi tipărită. Cum limba oficială a cancelariei domneşti atunci era cea slavonă este verosimil, că aceasta legiuire încă era scrisă în slavoneşte. De altfel pravilele găsite în ţările Române înainte de legiuirea lui V. Lupu şi M. Basarab sunt scrise în slavoneşte.

In afară de un nomocanon al lui Nicon Cernogoreţ găsit în biblioteca mănăstirei Neamţului şi de puţin interes pentru noi, cea mai veche pravilă slavonească găsită în ţară este *pravila dela Neamţu*, scrisă de ieromonahul Gervasie la anul 1473. Ea cuprinde traducerea Sintagmei lui Mateiu Blastares şi diferite învăţături bisericeşti. Altă pravilă găsită în ţară este *pravila dela Putna* din anul 1581, care cuprinde canoanele apostolilor şi ale celor 7 soboare. In ordinea vechimei urmează: *Pravila dela Bistriţa Moldoveană* din anul 1618, cu acelaş conţinut ca şi pravila dela Putna, şi *pravila dela Bistriţa Munteană* din anul 1636, care este întru toate identică cu pravila dela Neamţu.[1])

ratul Paleolog şi nişte legiuiri ieşite din uz în împărăţia sa. Cuvântul Basilicale în acea epocă în ţările orientale avea două înţelesuri, înţelesul strâmt de *colecţiune acelor 60 de cărţi* cunoscute sub denumirea de Basalicale (tă Basalikă) şi înţelesul mai larg de denumire generică *pravile împărăteşti*, cum se exprimă şi V. Lupu înţelegând prin Basilicale toate legiuirile împărăteşti. Dl Peretz crede că împrumutarea făcută de Alexandru cel Bun, dacă ea se va fi făcut, nu a avut decât un caracter accesoriu alăturea de obiceiul pământului, care singur continua se regenteze raporturile juridice ale neamului nostru şi că dreptul bizantin îşi împrumuta autoritatea dela prestigiul Bizanţului, iar nu dela un act al voivodului. In mod oficial dreptul bizantin este consacrat pentru prima oră dela jumătatea secolului al XVII prin legiuirile date de V. Lupu şi M Basarab.

[1]) *V. Peretz* op. cit. pag. 454—455 Pravilele slavoneşti manuscrise.

§ 65. Legiuirea lui Alexandru cel bun.

Cea dintâi lege scrisă în viaţa statelor române este cuprinsă în Legiuirea lui Alexandru cel Bun. Cu primele legiuiri scrise se ocupă în mod temeinic şi amănunţit dl S. G. Longinescu în cele 2 lucrări valoroase ale sale: Istoria dreptului românesc, publicată la 1908 şi în Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu, însoţită de isvoarele sale, de varianta sa muntenească întrupată în Indreptarea legii a lui Mateiu Basarab şi de tălmăcirea sa în franţuzeşte, publicată la 1912, la vol. I. din Legi vechi româneşti şi isvoarele lor. Este un mare merit al dlui Longinescu, că în urma neobositelor sale studii asupra isvoarelor vechi ale dreptului românesc, vedem astăzi atât de clar raportul între primele legiuiri scrise ale statelor române şi între isvoarele lor de drept roman. D-sa ne-a dat dovezi, peste orice îndoială, că dreptul scris din prima epocă a aşezămintelor juridice româneşti are la temelia sa dreptul roman, perpetuat în monumentele juridice ale organizaţiilor de stat, ce au continuat viaţa imperiului vechiu roman. Intemeiaţi pe rezultatele d-lui Longinescu ne vom ocupa şi noi în cele următoare cu primele legiuiri ale statelor române. Asupra existenţei Legiuirei lui Alexandru cel bun multă vreme scriitorii, cari s'au ocupat cu această chestiune, nu erau de acord. Scriitorii români Alexandru Hasdeu (Cuvânt către elevii şcoalei ţinutului Hotin, la 25 Iulie 1837), G. Misail (Originile legislaţiunei române, Bucureşti 1865), D. Alexandrescu (Explicaţiunea dreptului civil român, Iaşi 1866), Paul Negulescu (Studii de istoria dreptului român. Bucureşti 1900), Grig. I. Alexandrescu (Studii de ist. gen. a dreptului, Focşani 1905), apoi dintre străini: M. Pergament, prof. de drept în Petersburg, Heimbach (Dreptul bizantin în Basarabia) susţin, că Pravila lui Alexandru cel bun a existat. A. D. Xenopol (Ist. Rom.), Gr. Conduratu (Codul de legi al lui Alexandru cel bun), C. G. Dissescu şi Kasso prof. de drept în Moscova cred, că istorisirea lui Cantemir, privitoare la existenţa Legiuirei lui Alexandru cel bun, e problematică.

Dl Longinescu susţine şi dovedeşte cu mare aparat atât în Istoria dreptului rom., cât şi în Pravila Moldovei din 1912[1])

[1]) In *Pravila lui Alexandru cel bun*, monografia, publ. în 1924 dl Longinescu aduse noui dovezi pentru existenţa legiuirei lui Alexandru cel Bun pe baza documentelor lui Ştefan cel mare publ. în 2 vol. de I. Bogdan şi a altor documente, din *Ghibănescu*, Ispisoace şi zapise.

că Legiuirea lui Alexandru cel bun a existat, că ea a fost aplicată în tot timpul de 200 de ani până la urmaşul său Vasile Lupu, ca isvor de drept în principatul Moldovei. D-sa combate pe autorii cari susţin neexistenţa (v. p. 18—27). Argumentele principale pentru existenţă sunt:

1. Cantemir, ca cel mai înalt judecător al ţării sale, cunoscând bine isvoarele de drept după care judecă, spune, că Alecsandru cel bun, domnitorul Moldovei, a luat dela împăratul din Constantinopol legile, ce se găsesc în cărţile Basilicale, şi făcând o spicuire din ele, aceasta avea tărie de lege şi în timpul său (începutul veacului al XVIII). Legea lui Alexandru cel Bun, fiind o spicuire nu numai din legile împăraţilor greci, ci şi a celor romani, şi fiind în vigoare dela veacul al XV. până la al XVIII., confirmă spusele celor 2 istorici Giovio şi Goreccius, cari susţineau în veacul al XVI. că la Români au putere legi şi obiceiuri romane.

2. Cu ocaziunea compunerii cărţii de legi a lui Vasile Lupu, după cum spune şi Cantemir, cum rezultă şi din prefaţă, Domnul a însărcinat pe mulţi bărbaţi cunoscători ai legilor din diferitele ţări, să adune la un loc regulele de drept în vigoare, scrise şi nescrise, şi să întocmească din ele un singur codice (Pravilă). Între regulele de drept scrise a trebuit să fie adunată şi Legiuirea lui Alexandru cel Bun. Aceasta trebuia să ocupe locul dintâi, faţă de alte regule de drept străine, căci ea aproape două veacuri şi jumătate era legea ţării, după care se îndreptau judecătorii. De oarece Vasile Lupu din toate regulele de drept a făcut un singur codice, numit *Cartea românească de învăţătură dela pravilele împărăteşti şi dela alte giudeaţe*, urmează, că într'acest codice trebuie să fie cuprinsă şi Legea lui Alexandru cel bun. Întrucât Cartea românească, cuprinzând în ea şi legea lui Alexandru cel Bun, era în vigoare la începutul veacului al XVIII. în Moldova, Cantemir putea cu tot dreptul să susţină, că Legea lui Alexandru cel bun era în vigoare în Moldova şi în timpul său.

3. Declaraţiuni domneşti ulterioare încă menţionează, că cea dintâiu legiuire în Moldova a fost dată de Alexandru cel bun. Alexandru Scarlat Calimah, domnul Moldovei, care încă a dat ţării sale un codice de legi, în hrisovul din 1 Iulie 1817 zice: „Şi dar mai întâiu domnul Alexandru I., care pentru multele sale merite şi mari faceri de bine au dobândit

denumirea de bun, îndată după suirea sa la scaunul domniei (1401) văzând nevoia de legi, în care se găsia ţara, au cerut şi au primit Vasilicalele dela Impăraţii Paleologi... Din aceste legi culegând Alexandru câte s'au găsit trebuitoare şi potrivite cu acele vremi şi *traducându-se în limba pământeană, au alcătuit o carte de legi...*" — Anaforaua din Noemvrie 1819, arătând pravilele ce cârmuiau Moldova în vechime, spune: „Alexandru Voevod, ce au câştigat numire de Bun prin a sale îmbunătăţiri, fapte şi multe faceri de bine obşteşti, domnind la anii 1401 şi înţelegând nevoia întrebuinţării pravilelor, au cerut pravilele împărăteşti dela Aftocratorii Paleologi, care i-au trimis Vasilicalele şi dintre aceste alegând câte au socotit trebuincioase şi potrivite vremilor de atunce, *şi în limba pământească tălmăcindu-le au alcătuit o carte praviliceasca...*" — Aceste declaraţiuni domneşti, deşi se întemeiază pe spusele lui Cantemir, dau unele date care nu se găsesc la acesta. Anume, că Alexandru cel bun a compus o carte de legi, spicuind din Basilicale şi că această carte a fost tălcuită în limba pământeană. A fost această limbă pământeană cea românească, sau cea slavonă (limba oficială în actele de stat), nu se poate constata.

Declaraţiunile domneşti mai spun unele lucruri, care nu le spune Cantemir. Şi anume: Hrisovul din 17 Iulie 1817: „...Două veacuri mai apoi Vasile Voevod numit Arnăutul, culegând tot din Vasilicale, ca din nişte isvoare, precum se vede de pe inscripţia Cărţii sale, şi *adăugând către legile lui Alexandru Vodă*, au tipărit la 1646 cartea sa de legi... De atunci *au lipsit cu desăvârşire Codul lui Alexandru cel Bun, ca unul ce n'a ajuns a fi tipărit...*" Anaforaua din 1819 spune tot acelaş lucru.

Din acestea rezultă, ca dacă vrem să găsim Legea lui Alexandru cel Bun, care n'a fost tipărită în vremea sa (neexistând încă tiparul), trebuie s'o căutăm în Codicele lui Vasile Lupu. În acesta trebuie să găsim în locul prim legea lui Alexandru cel bun („*adăugând către legile lui* Alexandru cel bun„).

4. Că în Cartea românească a lui Vasile Lupu sunt încorporate 2 spicuiri de legi rezultă şi din următoarele deosebiri tecnice.

a) Cartea e împărţită în mai multe capitole. Dintre ele

cele dintâi 16 sunt numite „*pricini*“, iar cele 78 următoare „*glave*“. Dacă era o singură lege, nu era nici un motiv, ca o parte a capitolelor să fie numite pricini, iar cealaltă parte glave.

b) Numerotarea capitolelor nu e la fel în întreagă cartea. In cele 16 capitole prime numite „glave“, numerotarea paragrafilor e curentă pentru toate paragrafele, fiind indicate cu numerele 1—252. În cele 78 capitole zise „glave“ numerotarea paragrafelor începe în fiecare capitol cu 1 şi se termină la finea capitolului. Autorul legiuirei a vrut să indice şi prin această deosebire la numerotarea capitolelor, că spicuirea e compusă din 2 cărţi deosebite.

c) In tabla de materii sunt 2 titluri. Unul la început pentru cap. 1—252 „Pravile împărăteşti, alese din svitocul împăratului Iustinian pentru *multe fialuri* de giudeaţe . . .“ Al doilea titlu este după cap. 252 pentru capitolele următoare „*Altfial* de pravile împărăteşti pentru *toate fialurile* de giudeţe . . .“ Această distincţie în indicarea conţinutului cărţii („multe fialuri“ şi „toate fialurile“) încă denotă, că autorul a vrut să arate, că sunt 2 cărţi de legi întrupate în Cartea românească.

Dl Longinescu dovedeşte (Legile vechi etc. pag. K. — R.), că Legea lui Alexandru cel bun o formează paragrafele 1—94 din Cartea lui Vasile Lupu. Acestea au de isvor spicuirea elinească din veacul al VIII, sau IX. numită Nomoi Georgikoi, latineşte *Leges colonariae, leges agrariae, leges rusticae.* Acestei spicuiri i s'a dat numele de „*Leges colonariae ex libris Iustiniani piae memoriae imperatoris selectae*“.

Din aceste 94 paragrafe : sunt luate din cărţile lui Iustinian 77, din anumite regule din biblie 12, din Ecloga (spicuire întocmită de împăraţii bizantini Leon şi Constantin Isaurianul) restul. — Toate nu sunt însă streine de regulele de drept din cărţile lui Iustinian.

Paragrafele din cartea lui Vasile Lupu, care urmează după paragraful 94 (la care se termină cea a lui Alexandru cel bun) au de isvor în compunerea lor opera romanistului *Prosper Farinaccius* (a trăit dela 1544—1614) : *Praxis et Theoricae*

criminalis. Prin urmare e evident, că materialul, care nu a fost extras din această operă, posterioară epocei lui Alexandru cel bun, este anterior ca vechime, şi de aici se confirmă spusele lui Cantemir şi ale urmaşilor săi privitoare la Legea lui Alexandru cel Bun.

Legiuirea lui Alexandru cel bun conţine *Pravile pentru toţi lucrătorii pământului*. Titlurile pricinilor cu paragrafii 1—94 sunt următoarele:

1. Pentru plugari, 2. Pentru furtuşagul, 3. Pentru păstori ce se zic văcarii şi boarii ce pasc cirezi, 4. Pentru paguba ce fac dobitoacele, 5. Pentru pagube ce se vor face în ţarină, 6. Pentru uciderea dobitoacelor, 7. Pravilă pentru pomi, 8. Pravilă pentru arsuri şi toate feliurile de pojar, 9. Pravilă pentru nămiţi, 10. Pentru ceia ce vor zidi sau vor răsădi pe locul altuia, 11. Pravilă pentru mori.

Cum se vede şi din această înşirare, Legea lui Alexandru cel Bun nu normează toate raporturile juridice, ci numai acele, care era trebuinţă să fie regulate prin legi scrise, după necesităţile acelei vremi. Din aceste pravile, arătate ca regule speciale pentru lucrătorii pământului 64 paragrafe cuprind regule cari privesc pe ori şi cine, numai 30 sunt regule speciale pentru lucrătorii pământului.

Câteva părţi, mai caracteristice, din Legea lui Alexandru cel bun reproducem.[1])

Sunt cele dintâi monumente juridice din organizaţiile de state româneşti, de o potrivă importante ca isvoare juridice şi ca monumente ale limbei vechi româneşti, ridicată ca limbă a legiuirei şi oficială a statului, după emanciparea din lanţurile culturei slavone.

[1]) Tabla de materii e reprodusă de dl Longinescu, Istoria dreptului românesc p. 141—155, iar conţinutul e publicat, urmând şirul din programa cursului său de drept roman, la pag. 161—174.

§ 66. Legiuirea lui Vasile Lupu. (Carte Românească de învățătură dela pravilele împărătești).

Pravila originală a lui Vasile Lupu se găsește într'un exemplar manuscris în biblioteca Academiei Române și al doilea exemplar în biblioteca centrală din Iași.

Cantemir, ne spune despre legile Moldovei:

„Insă fiindă acele obiceiuri, întru cât nu se sprijiniau pe nimic scris, erau abătute dela înțelesul lor adevărat de judecătorii răi și duceau la nedreptate, de aceea Vasile Arnăutul, Domnitorul Moldovei, în veacul trecut, a poruncit, ca să se adune la un loc de către bărbați iscusiți și cunoscători ai legilor patriei lor toate rânduielile și scrise, și nescrise, și a alcătuit din ele un singur cod care astăzi e călăuza pentru judecătorii Moldovei, ca să hotărască drept".

Din prefața Pravilei lui V. Lupu aflăm următoarele privitor la modul, cum a fost elaborată:

„...Ioan Vasile Voevoda, Domnul și biruitorul țării Moldovei, urmând urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbiciunea acestui loc și împuținarea isvoarelor sfintelor scripturi și altor învățături... drept aceea cu multă osrădie s'au nevoit Măria-Sa de-au cercat pre multe țări, până l-au îndreptat Dzeu, de-au găsit oameni ca aceia dascăli și filosofi, de-au scos din cărțile elenești și latinești toate tocmelele cele bune și județele celor buni creștini și sfinți împărați, carele ca o lumină luminează și arată tot lucrul celor întunecați și proști și neînvățați, ca să cunoască strâmbătatea tuturor și să judece pe dreptate, carele se chiamă acum pravilele împărătești. Acestea înțelepciuni și acestea învățături ne-au dat și ne-au lăsat nouă tuturor rodului românesc, ca să ne fie nouă de-apururea izvor de viață, în veci nescăzut și nesfârșit..."

Din acestea resultă, că până în vremea lui Vasile Lupu, împuținându-se cărțile de legi, judecătorii dela scaunele Moldovei, sau din ignoranță, sau din neînțelegere neîndreptățiau pe cei săraci, iar Domnul pentru a înlătura aceste neajunsuri și a întări siguranța de drept, a căutat oameni pricepuți, pe cari i-a însărcinat să spicuiască din isvoarele de drept ale timpului și să compună un singur codice. Acesta

a fost compus în limba grecească, din care un biv-logofăt Evstratie a făcut traducere în românește.

E intitulat: *„Carte Românească de învățătură dela prăvilele împărătești și dela alte județe cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voevodul și Domnul Țării Moldovei, di în multe scripturi tâlmăcită din limba Ilenească pre limba Românească. In tiparul domnesc s'au tipărit în mănăstirea a Trei Svetitile in Iași, dela Hristos 1646.“*

În studiul nostru vom numi-o scurt „Cartea Românească“ a lui Vasile Lupu.

În Cartea Românească a lui Vasile Lupu sunt întrunite într'un singur codice, în afară de regulile de drept scrise, cum am văzut, și Legiuirea lui Alexandru cel bun, cum și obiceiurile pământului. Această conclusiune e confirmată și prin declarațiunile de mai târziu. Hrisovul lui Scarlat Calimah din 1817 și Anaforaua din Noemvrie 1819 arătătoare de pravilele, care ocârmuiau pământul Moldovei în vechime.

Legiuirea proprie a lui Vasile Lupu urmează după cea a lui Alexandru cel Bun. Aceasta conține paragrafele 1—94, dela paragraful 95 începe cea a lui Vasile Lupu cu Pricina 12 Pentru furtușaguri, iar de-asupra indicând cu titlul: *Pravile împărătești.* Numerotarea e continuativă până la paragraful 252, fiindcă în capitolele 12—16 se reglementează tot chestiuni privitoare la furt. Fiindcă Legiuirea lui Alexandru cel bun la pricina a 2 se ocupă cu furtușagul, autorul Legiuirei lui Vasile Lupu a așezat și materialul nou privitor la această materie inmediat după legea fostă până atunci în vigoare a lui Alexandru cel bun, ca astfel să fie păstrat sistemul acestei legiuiri. După terminarea materialului despre furtușaguri se începe o nouă grupare a materialului, împărțit în 78 capitole numite „glave“, numerotate dela 1—78. În fiecare glavă paragrafele sunt numerotate începând cu 1 și terminând la finea glavei[1]).

Legiuirea lui Vasile Lupu conține 1160 paragrafe. Este meritul dlui Longinescu de a fi aflat isvoarele, din cari autorul Legiuirei lui Vasile Lupu a compus această operă de

[1]) Studenții vor studia împărțirea și conținutul Cărții Românești din ediția dlui Longinescu, Legi vechi românești vol. I. Conținutul e reprodus și în Longinescu, Istoria dreptului român, pag. 206—260, unde sunt indicați titlii capitolelor, iar materiile sunt redate în mod sistematic (pag. 211—260). E un studiu foarte interesant, asupra căruia se atrage atențiunea studenților.

legiferare. Acest isvor pentru 1159 paragrafe este scrierea romanistului italian *Prosper Farinaccius* (1544—1614) *„Praxis et Theoricae criminalis"*[1]).

Dl Longinescu caracterisează astfel isvorul şi legiuirea lui Vasile Lupu:

„Prosper Farinaccius a fost un romanist foarte vestit în vremea sa. Scrierile sale şi acele ale unui alt romanist, Iulius Clarus, erau nu numai foarte cunoscute, dar până la sfârşitul veacului al XVIII. au înrâurit foarte mult atât împărţirea dreptăţii, cât şi doctrina din mai toate ţările apusene. Aşadar legiuirea moldovenească dela 1646 nu numai, că era la înălţimea ştiinţei juridice de pe atunci, dar spre deosebire de legile obicinuite, era o lucrare învăţată. Tot odată ea este unul dintre cele mai vechi coduri datorite puterei legiuitoare şi scrise în limba ţării. — De aceea Matei Basarab, domnitorul Munteniei (1633—1634), voind să înzestreze şi el ţara sa cu o lege, a luat în întregime Cartea de învăţătură a Moldovei şi după şease ani dela tipărirea ei, a întrupat-o în *Indereptarea Legii*, care a fost tipărită la 1652. Din acest an cele două ţări surori au avut aceeaşi lege: deci unitatea juridică a ţărilor noastre a fost înfăptuită cu 207 ani înaintea unităţii politice. Această unitate juridică a ţinut 128 de ani, până la 1780, când Muntenia a fost înzestrată cu o lege nouă, Codul lui Alexandru Ipsilante". (Legile vechi pag. 0).

Cartea Românească conţine norme de drept penal (parte generală şi specială), procedură penală, de drept civil şi procedură civilă.

Din acest monument juridic încă reproducem câteva texte, mai întâiu alături de isvorul latinesc, opera lui Farinaccius, câteva texte alături de lucrarea similară a lui Matei Basarab (fiind interesantă comparaţia şi din punct de vedere limbistic) şi câteva texte singure.

[1]) Dl Longinescu ne spune privitor la descoperirea acestui isvor următoarele:

În publicaţiunile sale mai vechi (Pravila lui Vasile Lupu şi Prosper Farinaccius şi Istoria dreptului rom. 1908), de acord cu părerea generală credea şi Dsa, că Cartea Românească e spicuită din legile bizantine. Aceste legi fiind scrise numai în elineşte, părerea aceasta n'o credea întemeiată, de oarece în prefaţă se spune, că rânduielile legii au fost scoase din cărţi elineşti şi latineşti. Trebuiau dar să fie îndreptate cercetările şi spre isvoare latineşti. În Cartea Rom. se vorbea într'un loc, că s'a ţinut seamă la unele rânduieli

§ 67. Legiuirile lui Mateiu Basarab. (Pravila dela Govora. Indireptarea legiei.)

In acelaşi timp când în Moldova s'a desvoltat activitatea juridică la îndemnul lui Vasile Lupu, în Ţara-Românească s'a făcut acelaşi lucru de contemporanul său Matei Basarab. In Ţara Românească s'au publicat 2 legiuiri, una sub numele de *Pravila cea mică* sau *Pravila de Govora*, a doua *Pravila cea mare* sau *Indireptarea legiei*.

Pravila dela Govora, are titlul: *„Pravila aceasta ieste direptătoriu de leage*, tocmeala sfinţilor apostoli tocmite de 7 săboare, către aceasta şi a preacuvioşilor părinţi învăţătorilor lumei. Tipăritu-s'au în tipar i prea luminatului Domn Io Matheiu Basarabă Voevodă a toată ţara Ungro-Vlachiei: în mănăstirea Govora, leatul 7149, iară dela naşterea lui *Christos 1640*".

La sfârşitul pravilei se află informaţia, că ea a fost „prescrisă" de pe limba slavonă în româneşte de *Mihail Moxalie*, iar tipărită pe cheltuiala Domnului şi cu binecuvântarea Arhiepiscopului Theofil, Mitropolit al ţării Ungro-Vlachiei de ieromonachul Ştefan din Ochrida fiind egumenul mănăstirii Govora Meletie Macedoneanul. — Preţul cărţii a fost socotit în 21 de costande de argint.

Cum arată şi titlul această pravilă conţine drept canonic (canoanele celor 7 saboare apostolice şi alte tocmeli ale părinţilor învăţătorii lumei), şi norme, care privesc dreptul mirean, sau care au înrâurire asupra lui.

Pravila cea mare are în titlu: *„Indireptarea legiei — cu Dzeu, care are toată judecata arhierească şi împărătească de toate vinle preoţeşti şi mireneşti"*, — apoi urmează o lungă indicare a isvoarelor, din care s'a compus. Traducerea se spune, că

de: „pravile împărăteşti, ce sământ mai noo, carele se ţin în samă acum în toată lumea". Iar într'alte locuri făcându-se menţiune de doctrina jurid că din vremea lui Vasile Lupu se zice: „măcar că zic o samă de dascăli", — „iară cei mai mulţi şi mai credincioşi dascăli zic", — „după cum dau învăţătură toţi dascălii", — „tocmindu-se toţi într'un cuvânt".

În epoca lui Vasile Lupu în Europa apuseană erau în vigoare legile împăraţilor romani, în cele mai multe state, iar doctrina juridică era dominată de scrierile glosatorilor şi postglosatorilor. În capitolul 65 paragrafnl 8 (îl reproducem şi noi la pag. 220) se vorbia de: „un dascăl mare şi tocmitoriu de pravile, numele lui era Farinascu, carele au strâns toate pravilele ceale împărăteşti şi încă să ispiti şi să nevoi cu învăţătură ca aceia, să cunoască, care pravile şi obiceae să socotesc la oblastiile creştineşti în toată

s'a făcut de pe elineşte pe limba română, cu cheltuiala lui Ştefan, Mitropolit Târgoviştei, ierarh plaiului şi a toată Ungro-Vlahia, s'a tipărit la *Târgovişte* în tipografia lui Matei Basarab, în anul *1652*.

Traducătorul este unul cu numele Daniil Panoneanul.

Mitropolitul Ştefan a scris o lungă prefaţă la Pravilă, în care face istoria desvoltării de drept începând dela întemeierea Romei până la Mateiu Basarab.

In Indireptarea legii lui Matei Basarab e încorporată întreagă Legiuirea lui Vasile Lupu, cu cea a lui Alexandru cel bun, mai sunt norme deosebite pentru Ţara Românească. Aceste din urmă sunt arătate de dl Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 346—351.

In cele două legiuiri sunt însă numai deosebiri neînsemnate, mai ales unele schimbări reclamate de situaţia geografică a Ţării Româneşti.

Materialul, natural, e de aceeaşi origine ca şi la Vasile Lupu, tot drept roman.

Din aceste monumente juridice ale Ţării Româneşti, cari au înfăptuit unitatea juridică în cele două organizaţii de state române cu 203 ani mai curând, dacât unitatea politică, încă reproducem în cele următoare câteva texte.

lumea; acest dascăl au fost după Hristos 1598 ani." Acest Farinascu nu putea fi altul decât Prosper Farinaccius. In biblioteca facultăţii de drept din Bucureşti, având 10 volume din scrierile lui Farinaccius, a găsit dl Longinescu în scrierile acestuia isvorul a 1006 paragrafe din Cartea Românească şi anume 1002 paragrafe, din glavele 1—78, 4 paragrafe din pricinile 95—252. Restul de 154 paragrafe despre furturi l-a căutat în biblioteca regală din Berlin, unde găsind scrierile lui Farinaccius, ce lipsiau la Bucureşti, a descoperit isvorul a 153 de paragrafe din 154. Pentru un singur paragraf (208 din pricini) nu a găsit isvorul. — Astfel cercetările laborioase de mulţi ani ale dlui Longinescu au fost încununate de rezultat. Azi suntem în situaţia a studia continuatatea dreptului român, întrupat în cel dintâiu monument juridic scris în româneşte, din dreptul roman al strămoşilor noştri. Suntem adânc recunoscători dlui Longinescu pentru lucrarea săvârşită şi pentru documentata ediţie dată în vol. I. al Legilor vechi româneşti.

§ 68. Texte din Legiuirea lui Alexandru cel bun.

Reproducem capitolul I. (pricina dentăiu) alăturea de isvorul latinesc, iar câteva capitole următoare numai în textul românesc.

I.

Leges colonariae

ex libris Iustiniani piae memoriae imperatoris selectae.

Tit. I.
De colonis

§ 1. pr. Colonum suos colentem agros oportet esse iustum neque sulcos vicini transgredi.

§ 1. in fine. Quod si quis fecerit et partem sibi proximam decurtaverit, si quidem in novali hoc fecit, amittit novationis operam; sin et in semente terminos transgressus est, et semen et operam suam et fructum is colonus amittit.

§ 2. Si quis colonus inscio fundi domino eum ingressus novaverit aut conseverit, neque pro labore suo neque pro novatione neque fructum pro satione, immo nec semen sparsum recipito.

Pravile

tocmite, alease şi scoase pentru toţi lucrătorii pământului, anume: Pentru lucrătorii viilor, pentru nămiţi. Şi pentru păstori. Arătând împreună tuturor giudeţul şi certaria ce li să va da fie'şi căruia după deala sa, carii vor umbla cu nedireptate.

Pentru plugari.
Pricina dentăiu.

1. Cade-să a tot plugariul să'şi are şi să'şi lucreadze pământul cu direptate, iară să nu cumva îndrăznească a eşi den hotarul său, să apuce hotarul deaproapelui său.

2. De va eşi neştine den hotarul său şi va micşura hotarul vecinului său, de va face aceasta la vreamia plugului căndu'şi ară pământul să-şi piiardză lucrul şi osteneala, ce va fi făcut acolia; iară de va fi schimbat hotarul căndu-ş'au sămănat sămănţa, atunce să-şi piiardză şi sămănţa, şi arătura şi toată roada, ce va face acel pământ, ce au sămănat pre loc strein, pentru căci au călcat hotarul altuia.

3. Orea cine den plugari de va întra în pământul altuia, de'l va ara, sau 'l va şi sămăna, şi nu va fi întrebat pre stăpânul pământului, dăm învăţătură, ca să nu ia nemică dentr'acel pământ, nice pentru munca lui, nice pentru arătură, nice den roda, ce va face, şi necum altă, ce nice sămănţa, ce au aruncat acolia, nice aceaia ca să nu aibă voe, să o ia.

§ 3. Si duo inter se coloni de commutandis agris convenerint ante tempus sationis, unaque pars resiliat, siquidem semen iam est sparsum, ne resiliant; si non est sparsum, hoc licebit. Quod si resiliens nondum renovaverit, alter vero novaverit, etiam resiliens renovet et sic resiliat.

§ 5. Si duo coloni fundos commutarint sive ad tempus sive in perpetuum atque una pars minor deprehendatur prae altera neque de hoc pacti sint, is qui plus habet, det minus habenti supplementum. Sed si sic inter eos convenerit, nihil restituant.

§ 4. Si duo inter se coloni convenerint de agris commutandis, praesentibus duobus aut tribus testibus atque in perpetuum pacti fuerint, rata et firma et stabilis maneat eorum permutatio.

4. De să vor tocmi doi plugari, ca să'şi schimbe pământurile nainte de vremea sămănăturii şi dup'acia unul de dânşi va vrea să întoarcă, de va fi apucat celalalt să fie sămănat pământul, nu vor putia întoarce, iară de nu va fi sămănat nici unul, pot să strice acia tocmală; iară de să va prileji cela, ce va să strice tocmala, să nu fie arat şi celalalt va fi arat, atunce ca să are şi cela şi dacă va ara să întoarcă, să'şi ia cine'şi pământul şi să fie o tocmală stricată.

5. De să vor tocmi doi plugari să schimbe neşte pământuri, veri noo, veri vechi şi de să va afla unul de dânşi, să fie luat mai mic pământ şi mai prost, acolia să să socotească, să'i mai dia şi dentr'alt pământ să fie tocma; iară de le va fi fost „tocma aşia precum va fi", să nu mai dia nemică.

6. De să vor tocmi doi plugari să schimbe niscare pământuri denaintia a doi sau trei marturi şi tocmala lor s'au grăit să fie stătătoare, aceaia tocmală ca să stia întreagă şi adevărată şi neclătită.

II.

Pentru furtuşagul.
Pricina a dooa.

27. De se va afla vre un lucrător de vii, la vreamia cându să sapă viile, atunce să fie furat vre o sapă, sau vre un hârleţ, şi, deca va treace vremia săpatului, să va oblici şi să va vădi lucrul, ca să plătească atâtia dzile, câte au fost trecute, de când au furat el sapa. Intr'acesta chip va plăti şi cela, ce va fura seacere la vreamia seceratului sau cuţăt la vriamia tăiatului viilor, sau săcuria, când tae omul liamne în pădure şi alte ca aceastia.

28. De va fura neştine clopot de la dobitoc, de la fie

ce fiaĭ de dobitoc, şi de se va vădi, să'l batâ ca pre un fur; iară de să va prileji, să piiae şi acela dobitoc, ca să aibâ a'l plăti cela, ce au furat clopotul.

29. De să va afla vre un viiar, sau vre un grădinar să fie furând la locul, ce păzeaştia el, acela să'şi piiardză simbriia şi să fie bătut ca un fur.

30. De se va găsi cineva vre un păstor de oi, să fie mulgând oile stăpânu-său furişi şi de va fi vândzând fruptul, să'şi piiardzâ simbriia şi să fie bătut foarte.

31. De va fura neştine miriştia altuia, să'i o plătească îndoit.

32. De va fura neştine cal, sau bou, ca să'l plătească de doo ori şi să fie bătut foarte, şi să plătească şi treapădul dobitocului, cătu'l va fi purtat.

33. Cela, ce va fi vrut să fure bou den cireadă şi va fi gonit pre văcar şi fiind cireada fără păstor, vor fi date niscare gadine, de vor fi stricat şi alte vite, acestuia ca să 'i să scoaţâ ochii, să fie orb.

34. Cela, ce va fura snopi, sau va freca spice la vreamia de seacere, de'l vor prinde să'l batâ şi să'i ia hainele toate, cu ce va fi fost atunce îmbrăcat.

35. Ceia, ce vor întra în vie sau în pomăt, pentru să mănânce numai poame, să nu să cearte; iară de să va arăta lucrul, cum au mărs să fure, să'i batâ şi să le ia şi hainele.

36. Ceia, ce vor fura plug, sau her de plug, sau giug, şi de să vor găsi, să socotească din ce dzi s'au furat până în ce dzi s'au găsit, dece să plătească pre toată dzua câte 12 aspri, carii fac 2 potronici de argint, sau cât să va da unui om, ce lucreadzâ pre dzi.

37. Ceia, ce vor fura carul altuia, sau de'l vor arde, să plătească doo preţuri.

38. De vor fi într'un sat nişte oameni furi şi de'i vor prinde cu furtuşag, să'i batâ ca pre nişte furi şi să întoarcâ tot celuia, ce'i vor fi furat; iară de vor fura şi a do oră, să'i batâ şi să întoarcâ doo preţuri celuia cu paguba; iară de vor fura şi a treia oară, să le scoaţâ ochii, să'i orbascâ.

39 Cela ce va îmbla de va fura noaptia bucate, sau alte băuturi, să'i fie cercetaria ca şi altor furi.

III.

Moldova.	Muntenia.
Pravilă pentru pomi.	Pravilă pentru pomi.
Pricina a şiaptia.	Vina a şaptea. Glava 305.
69. De va socoti un om un pom, şi'l va creaşte, de'l va face mare de roadă, într'un loc neîmpărţit, şi dup'acia să va prileji,	69. De va păzi un om un Pom, şi'l va creaşte, de'l va face mare de roadă, într'un loc neîmpărţit, iară dup'aceaia se va prileji,

de să vor împărți acei oameni, și de să va veni acel pom în partia celuia, ce nu l'au făcut, ca să nu aibâ nice o treabâ acesta, ce s'au venit în partia lui, ce să'l ție tot cela, ce l-au crescut; iară de nu va putia suferi stăpânul cela cu locul, să'i dia pom drept pom într'alt loc.

70. De va sta un pom într'o margine de vie a unui om și cu ramurile lui va face umbrâ altii vii, ce'i lângâ a lui, ce să dzice vii vecinu-său, dăm învățăturâ, stăpânul cela cu pomul să'și tae crăngile pomului cealia, ce fac smintealâ vecinului.

71. Când va avia neștine părâ cu altul pentru niscare tufe de vie, sau pentru vre un pom și cunoscând el cumu'i vine giudețul, ce să va scula sângur de mintia sa, fără puteare de la giudeț și va tăia aceale tufe, sau alt pom, ce va fi, acestuia dăm învățăturâ, ca să 'i sâ tae mânule sau să plătească prețul aceii pagube.

72. Acela, ce va tăia vie roditoare, sau și pusoii, acestuia să'i tae mânule, și să plătească și paguba, ce să dzice prețul cât va face.

73. Ceia, ce vor tăia pomii, și mai vârtos viia, aceștia să să cearte ca nește tâlhari.

74. Pomul de va fi bătrân, sau uscat, acela nu se chiamâ pom; așijdere pădurețul, carele nu va fi ultuit, acela nu se chiamă pom; cine va tăia unele ca aceastia, să nu aibâ certare.

de să vor împărți acei oameni, și de să va veni acel pom în partea celuia, ce nu l-au făcut, atunce să n'aibâ nice o treabâ cela, ce 'i se au venit în partea lui, ce să'l ție tot cela, ce l-au crescut; iară de nu va putea suferi Stăpânul cela cu locul, atunce să'i dea Pom drept Pom într'alt loc.

70. De va sta un Pom într'o margine de Vie a unui om, și cu ramurile lui va face umbră altii vii, ce e lângâ a lui, ce să zice Viii Vecinu-său, de aceasta dăm învățăturâ, Stăpânul cela cu pomul să'și tae Ramurile Pomului cealea, ce fac smintealâ Vecinului.

71. Când va avea neștine părâ cu altul, pentru niscare tufe de vie, sau pentru vre un Pom, și cunoscând El cumu'i vine Judecata, iară într'aceia se va scula singur de mintea lui, fără puteare de la Judecătoriu și va tăia aceale tufe, sau alt pom, ce va fi, aceluia dăm învățăturâ să 'i se tae mânile, sau să'i plătească prețul aceii pagube.

72. Acela, ce va tăia vie roditoare, sau și saduri, aceluia să'i tae mânile, și să plătească și paguba, ce să zice prețul cât va face.

73. Ceia, ce vor tăia Pomii, și mai vârtos Viia, aceia să se cearte ca niște tâlhari.

74. Pomul de va fi bătrân, sau uscat, acela nu se chiamâ pom; așijderea și pădurețul, carele nu va fi prisădit sau altuit, acela nu se chiamă pom; cine va tăia unii ca aceia, să nu aibă certare.

75. Socoteaşte şi aceasta: nu să cearţă numai cela ce tae pomul cu mâna sa, ce şi cela, ce învaţă sau îndeamnă pre altul, de să tae pom, acestuia îndoită să'i fie certaria.

75. Socoteaşte şi aceasta: că nu se cearţă numai cela, ce tae Pomul cu mâna lui, ce şi cela, ce învaţă sau îndeamnă pre altul, să tae pom, şi aceluia îndoită să'i fie certarea.

§ 69. Texte din Cartea Românească a lui Vasile Lupu.

Reproducem un text alăturea de isvorul latin din Farinaccius, un alt text alăturea de textul din varianta din Indireptarea legiei, iar celelalte numai în textul din Moldova.

I.

Farinaccius.

Liber IV.

De crimine laesae Majestatis.

Q. 112, (No. 136—159). De offendentibus Magistratum, et Curiae officiales, quando dicantur committere crimen laesae Majestatis, et de eius poena.

No. 136: Decimus tertius est casus in offendente, seu occidente. Principis Magistratum vel Officiales, ac illis resistentibus et non obedientibus, in quo Regula sit quod Magistratum occidens non solum tenetur ut Parricida... sed etiam laesae Majestatis crimen committit.

No. 142: Ut crimen laesae Majestatis, et rebellionis dicatur committi, non solum ex inobedientia Principis, sed etiam ex inobedientia officialum... Ubi... dicitur rebellis Magistratus non obtemperans...

Moldova

Pravile Impărăteşti.

Pentru ceia, ce vor sudui pre giudeţ sau pre oamenii cei domneşti

Glăva 1.

1. Cela, ce va sudui, sau va ucide pre vre un giudeţ, sau pre vr' o slugă a giudeţului, pre carele va fi trimis giudeţul să facă vre o slujbă, iară neştine îl va învălui şi nu-l va lăsa să'şi împle slujba, după învăţătura mai marelui său, această greşală iaste ca şi când, are fi suduit pre domnie.

2. Cela, ce va sudui, sau va face vre o nevoe oamenilor celor domneşti, face greşală, cum are sudui pre domnu-său, după cumu'i scris mai sus.

3. Cela, ce nu să va pleca subt învăţătura giudeţului, face greşală, cum are fi suduit pre domnie.

No. 143: Ubi quod accusare quilibet potest contemnentem magistratum, et illi non parentem, quia talis actio est popularis...

No. 145:... ex solo tractatu, seu sermone, cum aliquo habito de occidendo potestatem Bononiae... absque plurium congregatione consilio, et conclusione non incurritur crimen laesae maiestatis, nisi quo ad poenam mortis, secus si fuisset tractatum de occidendo Praetorem Reipublicae Romanae, vel principis, quai tunc ex solo tractatu absque alio consilio, et conclusione hoc crimen incurrit.

No. 150:... In offendente... officiales Principis non in odium Principis, vel ut Princeps, seu civitas careat illo oficiali, sed ex particulari odio, ac ex privata inimicitia. Nam is non committit crimen laesae maiestatis... No. 152: Et ex privata inimicitia non dicitur occisus officialis, qui fuit occisus ratione officii... Et in proposito, vide bannimenta Status Ecclesiastici,... ubi ad hoc, ut poena in illis imposita contra offendentes officiales et iudices, locum habeat, requirit, ut offensio sit facta ex causa inimicitiae, et... expresse requirit, quod sit facta occasione officii.

No. 148:... In eo qui officialem, seu magistratum offendit, seu occidit se defendendo. Nam is non incurrit crimen laesae Majestatis (Cf. Q. 125, No. 7... aggressor, si occiditur,

4. Tot omul iaste datoriu să spue giudeţului pre cela, ce nu va să asculte de dăns şi de învăţătura lui, cumu'l va giudeca.

5. Cela, ce să va svătui să ucigâ pre vre un diregătoriu de la vr'un târg, şi de nu va fi apucat să facă moarte, să nu să cearte, ca cela ce suduiaşte domniia, iară numai să'i să tae capul; iarâ de să va svătui să hiclenească, sau să ucigâ pre săngur domnul acei ţărâ, macar de nu va fi făcut acel hicleşug, iarâ să să cearte ca unul di ceia, ce au suduit domniia.

6. Cela, ce va sudui pre omul cel domnesc, sau într'alt chip de'l va vătăma, nefiind în slujba domnului, nu să va certa ca un suduitoriu de domnie; aceasta să înţeleage cum aceastâ vrajbâ, ce s'au apucat cu acel om domnesc, nu s'au apucat, de când au fost cu slujbâ domnească, ce au fost mai de mult învrăjbiţi, derept aceaia l-au suduit; iarâ de să va afla, cum să fie învrăjbiţi, de când au îmblat ca slujbâ domnească, şi atunce nu l-au putut sudui, temându-să de certare, iarâ dup'acia l-au aflat săngur fără de slujbâ, dece l-au suduit, sau l-au vătâmat într'alt chip, atunce iarăşi ca un suduitoriu de domnie să va certa.

7. De să va prileji vre un om domnesc să îmble cu slujbâ, şi de să va lega de un direpţ, vrând să'l vatâme, şi cela nu să va da, ce'l va lovi, şi'i să va da, ce-l va

potest dici a se ipso non autem ab insultato occisus...)

lovi şi'i să va prileji moarte, acesta, ce ş'au sprijenit viaţa, să nu aibâ nice o certare, ce să fie un om mort.

II.

Pentru ceia, ce clevetesc şi suduesc pre domnul ţărăi, sau pre oamenii besericii.

Glava 49.

1. Cela, ce va grăi rău de domnul locului aceluia şi'l va sudui cu mănie şi cu tot de-adinsul într'acesta chip, cât deare putia, i-are face toatâ răutatia, pre unul ca acela să cade să'l cearte, de vreame ce face lucru ca acela în protiva legii şi pravilei; şi nu să va certa numai cela, ce grăiaşte rău de domn de faţă, de aud toţi, ce încâ şi cela, ce va grăi cât de puţin şi micşor cuvânt, ce va fi de ruşine şi de hulâ asupra domniei, şi acesta să va certa; de vreame ce să aflâ un lucru mare la toate pravilele, acesta ce va grăi cât de puţin cuvânt rău în protiva domniei locului aceluia, unde lăcuiaşte, de-are fi ori ce fial de om, ver fie mirian, veri călugâr, ver fie ce om den clirosul besearicii.

2. Cela, ce va sudui pre vlădic, sau pre duhovnicusău, să cade să să ciarte.

6. Ertatâ să va chema sudalma, când va audzi cel suduit cuvinte bune şi de cinste den gura celuia, ce l-au suduit.

7. Când va sudui neştine pre altul, şi de să va atinge de trupul lui, cumu s'are dzice : ă'l împingâ, sau să'l ţie şi să'l sudţiascâ, atunce nu să va putia erta cu aceaste cuvinte, ce scriu mai sus, ce trebue, cându'l va erta, să'l iarte cu cuvântul şi dennaintia a mulţi oameni.

8. Cela, ce va erta sudalma celuia, ce l-au suduit, au cu cuvântul, au cu tăcearia, acesta cu adevărat să ştie, că nu va mai putia să părascâ la giudeţ, să'i facâ răscumpărare pentru sudalmâ, ce l-au suduit, ce'i va face giudeţul, cumu'i să cade, şi'l va certa ca pre un vinovat, cumu'i va veni giudeţul, după pravilâ cum dă învăţăturâ.

9. Siamnele, ce scriu mai sus, aratâ, cum cel suduit au ertat pri cela, ce l-au suduit, mainte pănâ a nu întra acealia cuvinte în urechile giudeţului; iarâ de'l va erta, după ce va fi înţeles giudeţul, atunce nu să chiamâ ertatâ aceaia sudalmâ.

10. Cela, ce va erta la boala lui sudalma, ce'l va fi suduit neştine, acela de să va scula den boala lui, nu va putia să părascâ la giudeţ pri cela, ce l-au suduit, să'ş răscumpere depre dăns.

III.

Moldova.

Pentru ceia, ce vor sudui pre mai marii lor, ce să dzice pre boiari

Glava 3.

1. Cela, ce va sluji la un boiarin, şi de'l va hicleni întru ceva, sau'l va sudui, sau într'alt chip de'l va vătăma, să să cearte ca un suduitoriu de domnie.

2. Cela, ce va giura cuiva să'i slujascâ cu credinţâ, şi mai apoi el va sudui, face greşală, cum are sudui pre domn.

7. Cela, ce va sudui, sau va vătăma pre sol, pentru ce nu va fi îmblat într'acea solie cu credinţă şi cu cinste, cumu să cade, nu să va cearta ca un suduitoriu de domnie.

8. Cela, ce va sudui sau va vătâmâ pre vre un sol şi nu'l va şti, că iaste sol, să nu să cearte ca un suduitoriu de domnie.

9. Cela, ce va fura bani, sau alt lucru, de la un giudeţ, ce iaste într'un oraş, să nu să cearte ca un suduitoriu de domnie.

Muntenia.

Pentru ceia, ce vor sudui pre mai marii lor, ce să zice pre boiari.

Glava 50.

1. Cela, ce va sluji la un boiaren, şi de'l va hicleni cu ceva, sau'l va sudui, sau într'alt chip de'l va vătăma, acela să se pedepsească ca un suduitoriu de Domnie.

2. Cela, ce va jura cuiva să-i slujascâ cu credinţâ, şi mai apoi de'l va sudui, acela face greşală, cum arâ sudui pre Domn.

7. Cela, ce va sudui, sau va vătăma pre sol, căce nu va fi îmblat într'acea solie cu credinţă şi cu cinste, cum se cade, acela iarâ nu se va pedepsi ca un suduitoriu de Domnie.

8. Cela, ce va sudui, sau va vătăma pe vre un sol şi nu'l va şti, că iaste sol, acela să nu se pedepsească ca un suduitoriu de Domnie.

9. Cela, ce va fura bani, sau alt lucru, de la un judecătoriu, ce iaste într'un oraş, acela să nu se pedepsească ca un suduitoriu de Domnie.

IV.

Când să va despărţi muiaria de bărbat pentru vrăjmâşiia bărbatului.

Glava 21.

1. Muiaria poate să ciarâ voe de la giudeţul besearicii, să să desparţâ de bărbatul ei, cându o va bate fără de samâ şi'i va face rane de arme.

2. Incâ poate muiaria sângurâ cu voia ei, fără de giudeţ, să să desparţă de bărbatul său, când o va bate într'acesta chip, să vie lucrul să stia în cumpănâ, cum de n'are fi fugit, o are fi ucis de tot, sau când o va bate în vre un

chip ca acela, să o facă sa nu poată grăi cătră giudeţ, să'ş spue jaloba, pentru să o desparţă; iară de nu va fi aşia bătaia, să nu să poată despărţi numai ia aşa sângură cu voia ei.

V.

Pentru a şeasiaspredzeace pricină, ce înmicşureadzâ certaria.

Glava 66.

1. Când va părâ tatâl pre fiu-său cel trupăsc la giudeţ pentru vre o greşalâ, ce va fi făcut, atunce'i să va face milâ giudeţului şi'i va micşura certaria, ce'i s'are cădia dupâ greşala lui, cum scrie pravila.

2. Feciorul, ce are fi fugit şi'i s'are fi făcut leagia dupâ vina lui, unde'l vor găsi, acolia să'i facă moarte, iară tată-său de'l va prinde şi să'l dia giudeţului, giudeţul va mai micşura certaria lui, ce să dzice, nu'l va omorâ, ce'l va certa într'al(t) chip.

3. De va fi feciorul fugit, pentru căce va fi greşit în protiva împărâţii, sau a domnii, şi au făcut pagubâ ca aceaia ţărăi, pre acesta, de'l va prinde tată-său şi de'l va trimite la giudeţ, atunce mai puţin să va certa de la giudeţ, de cât de l-are prinde omul domnesc.

4. De vreame ce şe-are prinde neştine feciorul şi l-are duce de l-are da pre mâna giudeţului, nu căce doară iaste om bun, ce pentru căce să teame, să nu'l cumva prindzâ oamenii cei domneşti, atunce încâ să va certa mai puţin, de cum să cade şi de cum învaţă pravilele pentru aceaia greşalâ.

5. Acela, ce'ş va da fecioru lui pre mâna giudeţului, ca pre un vinovat, de-are fi tată-său şi jidov, tot mai puţin să va certa.

6. Aşijdere şi feciorul, de va da pre tată-său la giudeţ, ca pre un vinovat, ca să să cearte dupâ greşalâ, atunce mai puţin să va certa.

7. Inma, de-ş va da feciorul, sau fata la giudeţ, ca pri nişte vinovaţi, mai puţin va certa'i giudeţul, iară nu-i va slobodzi de tot.

8. Aciastia toate, ce am dzis, pentru daria tatâlui pre fecior şi feciorul pre tată-său, iaste adevăratâ şi neclătitâ dupâ pravilele împărăteşti şi dupâ cum scriu toţi dascalii, tocmindu-sâ toţi într'un cuvânt, fără nice de o price, şi carele au fost şi mai prost şi mai mic nemicâ nu s'au pus în potrivâ acestora nice unele, de căte am dzis. Iarâ, drept aceaia aceastâ dare de tatâ pre fecior, sau fecior pre tatâ, nu s'au prilejit nice dănâoarâ, să fie acesta lucru, să dia tatâ pre fecior şi fecior pre tatâ, pănâ la vreamia unui dascal mare şi tocmitoriu de pravile, numele lui era Farinascu, carele au

strâns toate pravilele ceale împărăteşti şi încâ să ispiti şi să nevoi cu învăţătură ca aceaia, să cunoascâ, care pravile şi obiceae să socotesc la oblastiile creştineşti în toată lumia: acest dascal au fost după Hristos 1598 de ai. Şi până într'aceasta vreame nu s'au prilejit nice dănâoară vină şi faptâ ca această sa să legiuiască la giudeţ, ce să dzice, tatâl să'ş dia feciorul, ca pre un vinovat, la giudeţ. Numai la Polonia, supt oblastiia Papei de Râm, ce au dat aşia un tatâ pre fecioru'şi, care fecior au fost izgonit den moşiia lui, pentru căce era greşit împărâţii; iarâ aicia nu să ţănu în samâ pravila cea de milostivire, pentru să cearte mai puţin pre fecior, pentru ce l-au dat tatâ-său, ce cumplit după pravile l-au certat; pentru căce greşala era sudalmâ pre împărâţie, şi giudeaţele la greşeale ca aceastia nu deschid pravila cea de milostivire, ce numai pravila cea de certare cumplitâ, pentru căce să nu cumva cearâ milâ nice tatâl, nice feciorul de la giudeaţe. Ce, au fost, numai o datâ s'au prilejit acest fial de giudeaţe.

§ 70. Texte din Indireptarea legiei a lui Mateiu Basarab.

Reproducem un text alăturea de isvorul latin din Farinaccius, iau celelalte numai în româneşte.

I.

Pentru bărbaţii ce vor lua doâo mueri,
şi pentru Muerile cealea, ce când le vor lipsi Bărbaţii
de acasâ, iarâ iale se vor mărita.

Glava 237.

1. Cela, ce va lua doaâ mueri şi se va cununa cu amândoâ, ce se zice, cu una într'un loc cu alta într'alt loc, şi vor fi vie amândoaâ, acesta lucru după Pravilele celor împăraţi bătrâni, vechi di demult, unora ca acelora li s'au fost făcând moarte; iarâ în veacul de acum se ceartâ după voia Judecătoriului, ce se zice: sau să'l bage în ocnâ, sau'l vor purta pre în târg cu pielea goală pre toate uliţele, şi să'i se ia toate bucatele să fie Domneşti, pentru că nu 'i se mai cuvine să aibâ bucate, de vreame ce s'au pierdut cinstea şi iaste de ocară şi de toată ruşinea.

7. Nice un Vlădicâ sau Patriarh nu poate nici într'un chip să slobozească pe vre un bărbat să'ş ia doao mueri, sau muiarea să'şi ia doi bărbaţi.

8. Muiarea, carea se va cununa cu un bărbat, carele va avea şi altâ muiare vie, aceia de va putea arăta la judecătoriu cu bune şi credincioase mărturii ca acealea, cum n'au ştiut, că are muiare, aceaia nu se va certa; iarâ de nu vor arăta cu mărturii, atunce se vor certa amândoi.

9. Când se va afla, cum n'au ştiut muiarea, că are bărbatul ş-altâ muiare, iară dup'aceaia se va arăta şi muiarea cea dentâi, atunce de va putea arăta la judecătoriu, cum ia n'au ştiut, cum El are şi altâ muiare, atunce poate să-şi ia zeastrele, ce'i va fi dat şi alt tot ce'i va fi dăruit şi El ceva, atunce poate să nu'i dea lui nemic, de în ce va fi fost a lui; iarâ de să va afla, cum mărturiile Ei nu sânt deplin, nice adevărate, atunce cu darurile, ce i-au fost dat bărbatul, va piarde şi zeastrele Ei, şi aşa vor fi toate Domneşti, iară pre dînsa o vor certa împreunâ cu bărbatul.

II.

Aicea scriem de Vina de întâi, pentru carea se îndeamnâ Judecătorul de mai micşorează Certarea şi Pedepsa.

Glava 350.

1. Acumu vom să spunem Vinile, pentru carele se îndeamnâ Judecătoriul de mai micşorează Certarea şi Pedepsa celui vinovat, şi întâia vinâ iaste înşelăciunea şi viclenşugul, pentru căce greşala, ce să face fără de înşelăciune, aceaia nu se chiamâ nice cum greşalâ, drept aceaia numai ce să ceartâ aşa puţin lucr, numai drept Leagea.

III.

Q. 92, (No. 1—191). Minores, qui dicantur; et qui dicantur puberes, seu impuberes, aut pubertati proximi: Qui autem infantes, aut infantiae proximi, et qui senes.

No. 1: Quarta causa minuendi poenam est aetas, l. ferre in omnibus, ff. de regu. iur. ex quo et senes, et minores delinquendo mitius puniri omnes consentiunt. Verum ut quando hoc verum sit, dignoscamus, praemittenda aliqua sunt, quae ad terminorum cognitionem pertinent. No. 2: Quaero igitur primo praemissorum loco, quot sint homi-

Aicea scriem pentru a treia Vinâ, de carea şovăiaşte cel vinovat, să se cearte mai puţin, de cum i se cade după greşalâ, ce va fi făcut.

Glava 354.

1. A treia vinâ, carea îndeamnâ pre Judecătoriu să mai micşoreaze Certarea celui Vinovat, iaste neVârsta; pentru căce că pre bătrâni şi pre coconii cei, ce nu's de vârstâ, pre aceia mai puţinu'i ceartâ Pravila. Iarâ pentru să se înţeleagâ bine firea şi tocmeala Pravilei, trebue să spunem bine, pre amărunţul înâlţimea şi pogorârea vârstei

num aetates, et quo tempore incipiant.

No. 3: Quaero II, quis dicatur infans. Dic, quod infans dicitur usque ad septimum annum inclusive... No. 9. Quaero VI. quis dicatur proximus pubertati. Dic, quod in hoc fuerunt diversae Doctorum opiniones, quarum prima fuit, quod proximus pubertati dicatur ab anno decimo cum dimidio, si masculus fuerit, usque ad 14, et si fuerit femina ab anno nono cum dimidio usque ad 12.

No. 10: Et si haec tibi placet opinio eam limita, nisi malitia suppleat aetatem,... tunc impubes et infantiae proximus infra decem annos cum dimidio, non solum reputatur pubertati proximus, sed tanquam maior 25 annorum... No. 48: Et scripsit Gregor. capit. 19. lib. 4. Dialog. infantem quinque annorum e manibus parentum propter assiduas infantis blasphemias, a diabolo ereptum fuisse... Decian. in tract. crim. tom. 2. lib. 6. c. 3. nu. 19. ubi etiam refert quendam vicinum suum, puerum ab infantili aetate, teterrime conniventibus parentibus blasphemantem, fuisse a rusticis occisum.

No. 21:... quod minor dicitur qui nondum est annis 25... et ab inde supra dicitur maior in negotiis peragendis, ac etiam in delictis,...

omenești, cum se cade, pentru să înțeleagem și Pravila mai bine, ce să zice, care vârstâ se chiamâ Cocon, și care Tânăr în măsurâ de vârstâ, și carele iaste Mic, și carele Bătrân.

2. Cocon se chiamâ pănâ al șaptelea an de vârstâ; Tânăr în măsurâ de vârstâ se chiamâ parte bărbătească de la zeace ani și jumătate pânâ la 14 ani, iarâ parte Fămeiască de la 9 ani și jumătate până la 12 ani.

3. Aceasta se socotește, când răotatea Tinerilor nu va treace pre vârsta lor: pentru că de vor fi tinerii foarte răi, pănâ mainte de 10 ani și jumătate, atunce se vor socoti mai sus de 25 de ani: Cum au fost oare când un Cocon, cum scrie sfetii Grigorie dvoeslov, cum pentru dease și multe și înfricoșate blăsteme și hule, ce făcea, când Era numai de 5 ani, atunce'l apucarâ diavolii de în mânile Părinților lui și perirâ cu dinsul; sau ca și alt cocon, ce Era de 5 ani și jumătate, dece pentru blăstemele și ocărâle, ce făcea Părinților, se supârase tuturor Cetățeanilor Rimului și se-au sculat cu toții de l-au ucis.

4. Mic se chiamâ pănâ în 25 de ani, iarâ deacolea înainte să chiamâ mare, să poatâ face tot lucrul.

No. 22:... quod senectus dicitur ab anno 20 perfecto usque ad annos 70...

No. 23: Regula I sit, quod senes delinquendo mitius puniuntur... No. 26:... ut praesertim procedat in poenis corporalibus... No. 32: Limita II in capitalibus, in quibus senes mitius non puniri... No. 33: Sic et in homicidio, senilem aetatem non esse iustam causam minuendi poenam,...

No. 35:... quia tunc demum senis puniuntur mitius, quando scilicet propter senectutem, et sanguinis diminutionem sunt etiam diminuti sensu, et intellectu, ita quod repuerascere incipiant,... secus autem, quando sunt robusti, graves, perspicaces, et sapientes,...

No. 38:... in poenis pecuniariis in quibus senes non puniuntur mitius,...

No. 39:... quia licet senes mitius puniantur, non tamen excusantur in totum,...

5. Bătrăn se chiamâ den 50 de ani până la 70 de ani.

6. Bătrânii, când fac vre o greşalâ, pentru carea învaţâ Pravila să se cearte trupeaşte, acela se ceartâ mai puţin de cât cel tânâr, aşijderea şi la toate greşalele se ceartâ mai puţin; fără numai, de va fi greşala, ce va face bătrânul de în greşalele, ce se ceartâ cu moarte, ce să zice, cumu e uciderea, pentru căce că atunce veri bătrân, veri tânâr, tot i se va tăia capul farâ nice o socotinţâ, ori cum'i va fi vârsta.

7. Mai puţin se vor certa cei bătrâni, nu pentru altâ, ce pentru căce li se împuţinează sângele şi putearea simţirilor şi li se împuţinează şi mintea; iarâ de vreame ce va fi El, cu toate bătrâneaţele şi cu barba albâ, şi de va fi bărbat şi bun şi întreg la simţiri şi la minte, atunce de va greşi, se va certa ca şi un tânâr.

8. La greşalele, carele se ceartâ cu bani, atunce se ceartâ tocma şi cel bătrân ca şi cel tânâr.

9. Măcar, că cei bătrâni la o seamâ de greşale se ceartâ mai puţin, iarâ drept aceaia tot nu poate fi, să nu se cearte ori cât de puţin.

IV.

Aicea scriem pentru a cincea Vinâ,
pentru carea micşorează Judecătoriul certarea.

Glava 359.

1. A cincea Vinâ, pentru carea se îndeamnâ Judecătoriul a mai micşora Certarea celui Vinovat iaste aceasta, adecă, când nu e omul cu toatâ mintea, ce să zice, Eşit de în fire'şi,

nebun; de vreame ce învaţâ şi Pravila, omul, ce va fi denafarâ de minte, acela măcar ce greşalâ ar face, nu se va certa.

2. Nebunul şi cel denafarâ de minte acela de să va înţelepţi cândva, atunce nu se va certa pentru greşale, ce au făcut la nebuniia lui.

V.

Aicea scriem pentru a şasea Vinâ,
pentru carea micşorează Judecătoriul certarea celui Vinovat.

Glava 361.

1. A şasea Vinâ, carea îndeamnă pre Judecătoriu să mai micşoreaze Certarea celui Vinovat, de cum învaţâ Pravila, iaste obiceaiul locului, dupâ care obiceaiu cine va greşi, nu se va certa nice cum, cum dau învăţâturâ toţi Dascalii, tocmindu-se toţi într'un cuvânt.

VI.

Aicea scriem pentru a noa Vinâ, de în carea micşorează Judecătoriul Certarea şi Pedeapsa celui Vinovat.

Glava 364.

1. A noua Vinâ, pentru carea se îndeamnâ Judecătoriul să mai micşoreaze Certarea celui vinovat, de cum ceartâ Pravilele, iaste Neputinţa şi Slăbiciunea firei, pentru carea mai puţin se vor certa muerile, de cât bărbaţii la greşalele, ce vor face.

2. Muiarea se va certa mai puţin de cât bărbatul, când în casa Ei se vor face bani răi, calpuzani, sau când va cumpăra ceva vre un lucru Eftin, ca să'l vânzâ mai scump, sau când va sparge cartea Domneascâ; şi încâ şi de să va mesteca în tocmeala Ereticilor, sau la Jurământ mincinos; iarâ când va greşi la lucruri, carile să fac în potriva Dumnezeeştii Pravile şi a Pravilei firii omeneşti, atunce nu se va certa muiarea mai puţin, ce tocmai ca şi bărbatul.

3. Ţăranul cel gros, acela poate şovăi să nu se cearte, mai ales când va fi mărturie cuiva şi de va grăi cuvinte fără de ispravă, fără cale, de să va cunoaşte lucrul, că grăiaşte de prostimea lui; iarâ de va grăi de învăţâtura lui cea rea, atunce se va certa tocma ca şi alalţi; aşijderea şi la alte la toate greşalele, ce va face Ţăranul cel gros, de va face de grosimea lui, atunce mai puţin se va certa; iarâ de va face de în răotatea şi feliul lui cel rău, atunce se va certa tocmai ca şi ailalţi, şi aceasta iaste în putearea Judecătoriului, să'l judece, de va fi de grosimea lui, sau de nu va fi; fără numai, de va fi greşala spre Dumnezeiasca Pravilâ, sau pre Pravila cea de fire, căce că atunce grosimea lui nemica nu'i va folosi, nice va şovăi, să scape de certare.

VII.

Aicea scriem pentru a unsprezeacea Vinâ, carea va micşora Judecătoriul Pedeapsa şi Certarea.

Glava 366.

1. A unsprezeacea Vinâ, carea mai micşorează Judecătoriul Certarea şi Pedeapsa celui Vinovat, iaste Dragostea; de vreame ce dragostea se închipuiaşte cu Beţiia, aşijderea şi cu Nebuniia, iarâ aşa mai vârtos iaste şi mai rea chinuire de cât acealea de cât toate; drept aceaia sa-u făcut aceastâ Pravilâ.

2. Cela, ce face vre o greşalâ, fiind îndemnat de Dragoste, acela mai puţin se va certa, de cum spune Pravila.

3. Cela ce va fi biruit de Dragoste, şi de va timpina vre o fată, mergând pe drum, şi o va săruta, acela nu se va certa nice cum: Cum au făcut un Muncitoriu de la Athina, pre carele'l chema Opisistratos, carele au zis muerii'şi, cându'l îndemna, să nu fie într'alt chip, ce să omoară pre cela, ce au sărutat pre o fată feciurifâ a lor, mergând pe drum, iarâ Elu'i zise acest cuvânt: De vreame zice ce pre ceia, ce ne iubesc şi ne sărută, tu zici să'i omorâm, dară încâ ce învăţătură veri da să facem celora, ce nu ne vor şi ne vor fi cu vrăjmăşie.

§ 71. Isvoarele de drept în Ungaria. Primele codificări.

Decretum majus al regilor Matia şi Vladislau II. Tripartitul lui Werböczy. Corpus juris Hungarici.

Ca în ori care societate primitivă, aşa şi în începuturile organizaţiei statului unguresc, isvorul de drept, care a normat raporturile juridice în societate a fost *obiceiul*.

Date despre obiceiul vechiu înainte de înfiinţarea regatului se află în cunoscutele isvoare ale istoriei ungureşti, istoria lui Constantin Porfyrogenitul, alui Leon înţeleptul, Cronica lui Anonymus, Kézai, cronicile scriitorilor perşi. Cu începutul dinastiei arpadiane şi până în veacul al XV., când s'a scris prima lucrare juridică prin juristul Werböczy, la constatarea regulelor de drept isvorul principal era obiceiul — consuetudo — şi nu legea, care şi dacă exista, nu norma variatele raporturi ale vieţii particulare, ci, ca în ori care societate începătoare, conţinea norme de drept public şi de procedură.

Un decret din 1298, din timpul ultimului rege arpadian, ocupându-se cu raportul dintre lege şi obiceiu, fixează ca

principiu al resolvării unei chestiuni de drept *juxta Regni consuetudinem, ab antiquo conservatam.* Intr'alte locuri se aminteşte de repetite ori: *approbata, inveterata, laudabilis consuetudo.*

Cu timpul, desvoltându-se societatea, cu raporturi juridice tot mai complicate, obiceiul ne mai fiind suficient, pentru statornicirea siguranţei de drept, cum în statele vecine, astfel şi în Ungaria s'a simţit necesitatea de a se fixa obiceiul în drept scris. In epoca, când în Moldova găsim aceeaşi acţiune a lui Alexandru cel bun, legiuirea din Ungaria în anul 1439, în decretul regelui Albert constată necesitatea de a fixa şi reforma dreptul vechiu enunţând: „...antiquas leges et consuetudines hujus regni... reducemus, redintegrabimus, reformabimus".

Prima încercare de codificare a dreptului în Ungaria s'a făcut o jumătate de veac mai târziu, la ordinul regelui Matia, care în aşa numitul *Decretum majus* din 1486 a decretat necesitatea de a se statornici norme de drept permanente, cu scopul de a înlătura disordinea (inordinationes), abuzurile stricăcioase (perditas abusiones) şi de a crea statute şi decrete stabile (statuta et decreta... stabilia condere), cari „pro legibus et jure scripto *perpetuo* haberentur".[1])

Decretum majus al regelui Matia cuprinde în cea mai mare parte norme de procedură, de drept public şi numai foarte puţine de drept privat.

La anul 1492 regele Vladislau II. prin un nou *Decretum majus* compune o nouă carte de legi din vechile legi, decrete şi obiceiuri ale ţării, redactate din nou după raporturile schimbate (de antiquis legibus, decretis et consuetudinibus ejusdem regni excerptos... et recolectos et de novo etiam, pro temporis conditione, et rerum statu, conceptos obtulerunt). Conţine regule de procedură şi drept public, ca şi decretul anterior, dar suprimând reformele introduse de regele Matia, care, se vede au displăcut nobilimei, şi astfel a folosit situaţia schimbată pentru a recâştiga privilegiile perdute.

O lege din 1498 ordonează din nou compunerea unei lucrări de codificare a obiceiurilor (consuetudines legitimae). Cu aceasta se însărcinează o comisiune de 2 jurişti, din partea adunării legiuitoare se alege magistratul-judecător

[1]) (v. Illés, Bevezetés a magyar jog történetébe, Bpesta 1910 p. 79—80).

Ádám, iar al doilea membru se alege de regele. Mai târziu se iau dispoziții pentru a se compune: o colecție a decretelor date de regele Vladislau II. și altă colecție, care să cuprindă afară de acestea și toate legile țării (*universa decreta sua et regni Sui).*

Prima lucrare care a fixat dreptul consuetudinar din Ungaria în mod sistematic, este: *Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti regni Hungariae,* scrisă de Ștefan Werböczy, cel mai mare jurist ungur al acelor timpuri.

Născut cam la 1458, începutul domniei regelui Matia, în timpul, când Vladislau II. luase dispoziție pentru compunerea unei lucrări de codificare în 1498, Ștefan Werböczy era notarius curiae regiae. Era originar dintr'o familie de nobili de rând (köznemes). A jucat mare rol ca judecător, ca politician, în adunările legiuitoare ale acelui timp și ca diplomat. A luat parte în luptele dintre Ferdinand I. și Ion Zapolia, fiind adict credincios al acestui din urmă. De mai multe ori a fost trimis de el în contra oștilor lui Ferdinand, luptând alături de Turci, cari liberează orașul, dar îl ocupă ei. Werböczy ajunge, în 1541 în Buda, lângă pașa turcesc, de *mare judecător al Ungurilor,* plătit cu diurnă de 10 florini de aur la zi. Dar în acest an moare otrăvit de Turci, în vârstă de peste 80 ani.

Însărcinarea, de a codifica dreptul positiv în vigoare, a primit-o dela regele Vladislau II. înainte de 1504. Lucrarea a fost terminată în 10 ani, la anul 1514 și prezentată adunării legiuitoare spre examinare, că oare codificația cuprinde în mod fidel dreptul existent. Adunarea o află corăspunzătoare și o înaintează regelui spre sancționare, ceea-ce s'a și făcut, dar n'a fost întărită cu sigilul cel mare și trimisă comitatelor spre publicare, din care motiv i se contestă, că ar fi întrunit toate condițiile formale ale unei legi — Cauza adevărată, că a rămas nepromulgată, este că direcțiunea, în care era făcută codificația nu era în de ajuns de favorabilă pentru drepturile nobilimei, care se ridicase de-asupra, pe urma suprimării revoltei țărănești din 1514.

Lucrarea lui Werböczy a fost tipărită pentru întâia oară în 1517 la Viena la Singreiner, cuprinzând 71 coale tipărite.

Opul tripartit, cum arată și numele, constă din 3 părți

principale şi un prolog. Se începe cu o prefaţă, în care se recomandă regelui lucrarea făcută, apoi urmează decretul de aprobare şi conţinutul propriu al lucrării, la urmă operis conclusio şi o nouă clausă de aprobare. Lucrarea e scrisă în latineasca medievală.

Prologus este introducerea teoretică, conţinând explicaţii ştiinţifice asupra chestiunilor fundamentale de drept. Aici tratează noţiunile ştiinţei dreptului şi isvoarele lui, ocupându-se cu noţiunile de: justiţie, drept, lege, obiceiu, privilegiu, statute municipale, divisiunile acestora, cerinţele şi valabilitatea. Defineşte şi condiţiile unui bun judecător şi ale unei sentinţe drepte.

Partea I. conţine dreptul privat regnicolar *al nobililor*, ca dreptul personal, familiar, al lucrurilor şi ereditar.

Partea II. cuprinde procedura procesuală.

Partea III. tratează drepturile particulare, aici este şi dreptul croato-slavon-dalmat şi cel ardelenesc, cum şi dreptul orăşenilor şi al iobagilor.

Lucrarea este în prima linie de *codificare*, dar este tot odată şi o *operă ştiinţifică* şi *manual de drept*, compusă corăspunzător concepţiunei timpului său, ca şi alte lucrări similare ale acelui timp din statele europene, ca cărţile de legi din Bohemia şi Sacsonia.

Tripartitul după tipărire a fost trimes şi comitatelor şi răspândit în ţară, formând baza desvoltării viitoare a dreptului în Ungaria, iar mai târziu şi în Ardeal, unde a fost confirmat ca carte de legi prin decretul regelui Leopold I. din 1691 şi menţinut până în timpurile mai nouă.

Tripartitul lui Werbőczy însă n'a mulţumit necesităţile, căci în anul 1548 se hotăreşte reformarea lui. Se esmite o comisiune; cu redactarea reformei e însărcinat cel mai distins membru, Martin Bodenarius, vestit profesor de drept la Viena, „juris utriusque doctor", care a şi terminat munca redactării. Critica, ce se făcea opului Werbőczyan, era, că espune anumite norme altcum, decât cum cere dreptul divin şi echitatea naturală. De altă parte se obiecta, că din Tripartit au fost omise cu totul anumite norme. Altcum comisiunea se esprima cu recunoştinţă asupra întregei lucrări. Chemarea comisiunei era de a omite din opul lui Werbőczy, ce era contrar cu dreptul divin şi cu echita tea („quae,... veritati, legique divinae atque humanae viderentur contraria tollere).

Lucrarea a fost terminată în anul 1553. Intocmită întru toate după sistemul Tripartitului cu singura deosebire, că partea I. a fost împărțită în două. Astfel i s'a dat numele de *Quadripartitum* opus juris consuetudinarii regni Hungariae. N'a ajuns să fie ridicată la valoare de lege. Chestiunea a fost luată dela ordinea zilei. S'a tipărit abia la 1798 în Zagreb ca lucrare particulară. Prin urmare pentru desvoltarea de drept n'a avut nici o importanță.

Tripartitul lui Werböczy, pe lângă toate defectele sale formale de constituționalitate, a fost recunoscut ca lege a țării, aplicată în viața juridică, citată și recunoscută ca lege a țării, în legile de mai târziu.

O altă direcțiune a fixărei dreptului țării în forma dreptului scris a fost colecționarea isvoarelor de drept prin particulari, cunoscută sub denumirea de „collectio decretorum". Primele încercări de această natură se găsesc în veacul al XVI., dar ca rezultat al acestor încercări prima colecțiune a isvoarele de drept, care întrebuințează, după analogia colecțiunilor Corpus Juris Civilis și Canonici, denumirea de *„Corpus Juris Hungarici"* apare în anul 1696, publicată de Martin Szentiványi. Această colecțiune particulară a fost mai târziu, în urma uzului, întrebuințată ca oficială. Impărțirea textelor în articole și paragrafe se face numai în în ediția din 1751, dată de Ioan Szegedi. Această împărțire s'a generalizat și a rămas până în zilele noastre.

Decretele publicate în „Corpus Juris Hungarici" nu conțin texte autentice, care nu au fost conservate în decursul veacurilor. Ele sunt fixate din manuscriptele păstrate, întregite, corectate pe baza materialului din arhive și stabilite în baza unei critice a textelor. Colecțiunea însași nu e opera puterii legiuitoare, ci ca operă particulară a fost ridicată prin întrebuințarea continuă la rangul unei opere legislative. Obiceiul a consacrat atât Tripartitul lui Werböczy, cât și colecțiunea „Corpus Juris Hungariae."

Limba isvoarelor de drept, publicate în „Corpus Juris Hungariae", e cea latină, până la dieta din 1832—36, latină și maghiară în text paralel până la 1840, iar dela acest an numai maghiară. (Illés op. cit. 182—201).

§ 72. Texte din Tripartitul lui Werböczy.

Prologus: Titulus 6.

De diffinitionibus legis, et ejus conditionibus.

Quia dictum est superius, quod omne jus, aut legibus, aut moribus, hoc est: jure scripto, vel non scripto, constat; de jure igitur scripto, id est: humana lege, breviter sciendum, quod lex diversimode describitur.

§ 1. Primo namque: est constitutio populi, qua majores natu cum plebibus aliquid sanxerunt. Sed haec diffinitio proposito nostro non quadrat, quum omnis potestas constitutionis, et condendae legis, quae olim apud populum fuerat, in praesentiarum ad principem nostrum spectet, ut infra clarius dicetur.

§ 2. Alio modo: lex est sanctio facta jubens honesta, et prohibens inhonesta, atque contraria.

§ 3. Vel aliter: est recta ratio, ab aequitate tracta, jubens honesta, et vetans inhonesta.

§ 4. Item secundum Papinianum, et Demosthenem: lex est inventio hominis, donum Dei, dogma sapientum, correctio violentorum excessuum, civitatis compositio, et criminis fuga. Ex qua quidem diffinitione colligitur, quod lex inventio humana est.

§ 5. Postquam enim multiplicato genere humano, et surrepentibus vitiis, in tyrannidem regna conversa sunt, necessario opus fuit leges condere. Quarum primi inventores, qui fuerint? in praefatione superius declaratum habes.

§ 6. Dicitur deinde in definitione: legem donum Dei esse; secundum enim Ghrisostonum, lex Dei, est una legalis via, quae nec ad dexteram, nec ad sinistram declinat. Populus ergo sine lege, qui Dei dicta, et legum documenta contemnit, per diversas errorum vias, laqueum perditionis incurrit. Omniumque legum inanis est censura, nisi divinae legis imaginem gerat; quia humanae leges eatenus valent solum, quatinus non discrepant a divinis, prout et sapiens testatur inquiens: Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt.

§ 7. Ideo leges humanae emanare debent a lege divina. Nam illa respublica sola est ordinata, quae legibus regulatis, lege divina gubernatur. Lex ergo, contra legem divinam, nec populi assensu, nec consuetudine diuturna est valida.

§ 8. Tertia conditio legis ex definitione declarata est: quod sit dogma sapientum. Ubi sciendum: quod sicuti principes non debent punire innocentem; ita non debent absolvere reum, et facinorosum a poena, et disciplina, maxime quando quis peccat in rempublicam: Qui enim justificat impium, et condemnat justum, uterque abhominabilis est apud Deum.

§ 9. Quarta legis conditio, quod sit violentorum excessuum

correctio. Nam ideo factae sunt leges, ut earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia. Non enim inducerentur homines ad legis observantiam, nisi esset timor poenae legalis, per publicam inferendae personam.

§ 10. Quinta conditio legis, quod lex sit civitatis compositio; civitas enim ab unitate civium nominatur. Ergo omnes leges, etiam in hoc regno nostro, ad commodum reipublicae, judices referre oportet. Nam ut ex medicina nihil debet sperari, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam ejus causa instituta est; sic a legibus nil oportet colligi, nisi quod reipublicae totius communitatis conducat; quia ejus causae, ad hoc sunt compertae.

§ 11. Sexta conditio, quod lex debet esse criminis fuga. Secundum enim beatum Thomam Aquinatem: leges humanae, ad retrahendum homines a vitiis, et inducendum ad virtutes, sunt factae. Nam homini inest naturaliter quidam appetitus ad virtutem; sed ipsa virtutis pertectio necesse est, ut adveniat homini per aliquam disciplinam, quae maxime per legis observantiam advenire solet. Ideo subinfert idem Thomas, quod lex, est ordinatio rationis, ad bonum commune, ab eo, qui curam habet communitatis, promulgata, estque regula, vel mensura actuum agendorum, vel omittendorum.

§ 12. Unde lex debet esse justa, honesta, possibilis secundum naturam, et secundum consuetudinem patriae, loco, temporique conveniens, necessaria, et utilis, manifesta quoque, ne aliquid. per obscuritatem incautum captione contineat, id est: ne aliquis possit eam captiose interpretari. Si tamen quid ambiguum, vel obscurum fuerit; ejus est interpretari, qui condidit. Vel ne laqueus alicui paretur per eam, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

§ 13. Ideo autem ista consideranda sunt, quia cum leges institutae fuerint, non erit postea judicandum de ipsis, sed oportebit judicare secundum ipsas.

Partis I. Titulus 9.

De quatuor privilegiatis, et praecipuis nobilium libertatibus.

Quamvis autem horum nobilium multae sint libertates, per privilegia, et constitutiones principum explicatae; quatuor tamen censentur esse praecipuae, quas hic inserendas curavi.

§ 1. Prima igitur est: quod ipsi, nisi primum citati, vel vocati, ordineque judiciario condemnati fuerint; in eorum personis, ad quorumvis instantiam, vel clamores, aut preces, nusquam, et per neminem detineri possint.

§ 2. Violatur tamen haec libertas in factis, causisque criminalibus, puta homicidio deliberato, villarum combustione,

furtoque, et rapina, seu latrocinio, atque etiam violenti adulterio, in quibus honorem, titulumque, et libertatem nobilitatis, quilibet amittit. Et si poterit, etiam per rusticam manum in loco delicti, et criminis commissi, libere semper talis detineri et juxta suos excessus condemnari, punirique merito valebit.

§ 3. Verumtamen si de loco delicti aufugerit, et manus adversantium evaserit; postea non aliter, nisi citatione, vel evocatione mediante, processuque juridico, damnari, et aggravari debebit.

§ 4. Secunda libertas, quod nobiles totius regni, nullius, praeterquam principis legitime (ut praetactum est) coronati, subsint potestati, et ipse quoque princeps noster, ad simplicem querelam, et sinistram suggestionem alicujus, neminem eorum praeter viam juris, et altera parte non audita, in persona, vel rebus suis, ordinaria authoritate, impedire potest.

§ 5. Tertia est: quod justis eorum juribus, et omnibus proventibus intra terminos territoriorum suorum adjacentibus, liberam semper prout volunt, fruendi habent, potestatem: ab omnique conditionaria servitute, ac datiarum, et collectarum, tributorum, vectigalium, tricesimarumque solutione, per omnia immunes, et exemti habentur: militare duntaxat pro regni defensione tenentur.

§ 6. Quarta (ut reliquas praeteream) et ultima est; quod, si quispiam regum, et principum nostrorum, libertatibus nobilium, in generali decreto, excellentissimi principis quondam domini secundi Andrea regis, cognomento Hierosolymitani (ad quod observandum, quilibet regum Hungariae, priusquam suum caput sacro diademate coronaretur: sacramentum praestare solet) declaratis, et expressis, contravenire attentaret; tunc sine nota alicujus infidelitatis, liberam illi resistendi, et contradicendi habent in perpetuum facultatem.

§ 7. Per nobiles autem hoc in loco, generaliter universos dominos praelatos, barones, caeterosque magnates, et alios regni hujus proceres intellige, qui (sicut praenarratum est) una, ejudesquem libertatis praerogativa semper muniuntur.

Partis I. Titulus 3.

Qui possint condere leges, et statuta?

Sed quaestio occurrit pertractanda: Utrum princeps per se possit condere leges, ac statuta, an opus sit, ut populi quoque accedat consensus?

§ 1. Unde advertendum; quod quamvis olim populus iste Hungarorum, dum adhuc ritu viveret gentilium, et non regem, sed ducem, ac capitaneos haberet directores; omnis potestas condendae legis, et constitutionis apud eos fuerit.

§ 2. Verum posteaquam ad fidem catholicam sunt conversi, et regem sponte sibi ipsis elegerunt; tam condendae legis, quam etiam cujuslibet possessionariae collationis, atque omnis judiciariae potestatis facultas in jurisdictionem sacrae regni hujus coronae, qua cuncti reges Hungariae, coronari solent, et subsequenter principem ac regem nostrum legitime constitutum, simul cum imperio, et regimine translata est. Et sic postea reges ipsi, convocato, interrogatoque populo, constitutiones facere coeperunt: Prout et temporibus nostris fieri consuevit.

§ 3. Attamen princeps, proprio motu, et absolute, potissimum super rebus juri divino, et naturali praejudicantibus, atque etiam vetustae libertati totius Hungaricae gentis derogantibus, constitutiones facere non potest: Sed accersito, interrogatoque populo; si eis tales leges placeant, an ne? qui cum responderint, quod sic; tales postea sanctiones (salvo semper divino, naturalique jure) pro legibus observantur.

§ 4. Plerumque autem et populus ipse nonnulla, quae ad publicum bonum conducere arbitratur, unanimi consensu decernit; in scriptisque principi porrigit, supplicans super illis, leges sibi statui. Et si princeps ipse ejuscemodi sanctiones acceptaverit, et approbaverit; tunc vim legis pari modo sortiuntur, et de facto pro legibus reputantur.

§ 5. Quae tamen omnia, specialiter principis, et non populi statuta nuncupantur; eo quod nisi utroque modo principis accederet consensus, et confirmatio; nullius censeretur firmitatis ipsa constitutio. Verum generali nomine, constitutiones ipsae, saepenumero regni decreta vocitantur.

Partis III. Titulus 4.

De Scythulis Transylvanis, quos Siculos vocitamus.

Sunt praeterea Transylvanis in partibus Scythuli, nobiles privilegiati, a Scythico populo, in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos, corrupto quodam vocabulo, Siculos appellamus: dissimili penitus lege, et consuetudine gaudentes, rerum bellicarum expertissimi: qui per tribus, et generationes, atque lineas generationum (antiquorum more) haereditates, ac officia inter sese partiuntur, et dividunt.

§. 1. Horum homagia, viginti, et quinque florenis compensantur.

§. 2. Emenda vero linguae, ad duodecim florenos, et quinquaginta denarios, in eorum medio taxatur.

§. 3. Capitalis autem sententia, contra Scythulum, coram eorum comite lata; ad viginti quatuor marcas, totidem florenos valentes, se extendit; haereditatesque, convictus, et sententiatus ipse non amittit, sed ad baeredes, fratresque

ejus derivantur: caput etiam, demptis casibus notae infidelitatis, et causis criminalibus; salvum praeservabit,

§. 4. In sede vero ipsorum judiciaria, quaelibet marca quinquaginta denariis deponi, et persolvi consuevit.

§. 5. Item, in quavis causa, statim post latam, et pronunciatam sententiam, comes, et vice-comes eorum, portionem suam judiciariam (si etiam convictus cum adversa parte concordaret) exigendi habet authoritatem.

§. 6. Item, causae in facto haereditatum ultra valorem trium florenorum inter eos suscitatae servatis appellationibus solitis in curiam regiam pro evidentiori discussione transmitti solent.

§ 7. Reliqua autem jura horum regnorum, atque nobilium municipalia (quia in eorum duntaxat medio valent, et inter sese nota sunt) ampliori declaratione non egent.

B) Epoca a doua
dela Vasile Lupu şi Mateiu Basarab până la revoluţiunea din 1821.

§ 73. Privire istorică.
Dinastiile. Incălcarea suveranităţii interne. Fanarioţii. Protectoratul rusesc. Rivalitatea între Austria şi Rusia. Răpirea Bucovinei şi a Basarabiei.

Dela întemeiarea principatelor până la Mihaiu-Viteazul două dinastii au domnit şi anume a *Basarabilor* în Ţara-Românească şi a *Bogdan-Muşatinilor* în Moldova. După Mihaiu-Viteazul, care a unit în mod trecător sub domnia sa cele două principate, ba chiar şi cel al Ardealului, urmează perioada domnilor *din diferite case*, care durează până la întemeiarea dinastiei României la 1866. In această perioadă se deosebesc trei epoce: 1. Epoca domnilor pământeni. 2. Epoca domniei Fanarioţilor (1711/16—1821). 3. Epoca restauraţiunei sub domni pământeni, care s'a terminat cu Cuza-Vodă.

In epoca domnilor pământeni, după războaiele anterioare a urmat timpul de înflorire al culturii naţionale din domniile lui Vasile Lupu şi Mateiu Basarab.

In epoca precedentă *limba oficială* în organizaţia statului şi a bisericii a fost cea slavonă, introdusă încă din vremea legăturilor cu statul şi biserica bulgară. După înfiinţarea principatelor, în relaţiunile cu statele occidentale se întrebuinţa şi limba latină. Limba românească se întrebuinţează dela începutul veacului al XVI., iar un veac mai târziu s'au tipărit în principate cele dintâi cărţi româneşti, între care înşirăm şi cele trei Legiuiri (pravile), cu care ne-am ocupat, din timpul domniei lui Vasile Lupu şi Matei Basarab. In timpul acestor Domni se începe şi o întinsă mişcare literară, dându-se o deosebită atenţiune şi literaturii istorice. De numele acestor Domni e legată şi înfiinţarea unor şcoale mai înalte la Iaşi şi Târgovişte. In activitatea istoriografilor (Miron Costin † 1661, mare logofăt, fiul său Nicolae, tot mare logofăt † 1712, principele

Dimitrie Cantemir † 1723) se tratează istoria neamului românesc, stăruind asupra cucerirei şi colonizării Daciei, ca *descălecatul dintâiu* al neamului românesc, şi subliniind idea latinităţii.

Istoria principatelor, în timpul Domnilor din diferite case, e determinată mai ales de puterea suzerană. Ajungând principatele într'o dependenţă mai mare, decât era prevăzută în actele de închinare, atribuţiunile suveranităţii interne au fost reduse. Dreptul de a bate monedă a fost pierdut, cifra armatei a fost redusă, iar tributul urcat. In această desolată stare mântuire se putea aştepta numai dela marile puteri creştine.

Cea dintâiu ocazie în această epocă de a scutura jugul turcesc, s'a oferit în războaiele regelui polon Ion Sobieski (1674—1696) cu Turcii. Domnul Moldovei trecu pe partea Polonilor, dar ţara căzu pradă urgiei turceşti. Domnii următori au fost constrânşi să lupte alături de Turci, ei s'au putut menţinea în domnie numai ducând o politică turcofilă (Const. Brancoveanu şi Const. Cantemir). Dar prin eliberarea Vienei (1683), reocuparea oraşului Buda (1686) şi a unei părţi din Ungaria, puterea casei de Habsburg a sporit, ea a câştigat chiar şi Ardealul. Prin *pacea dela Carlovit (1699)*. casa de Austria şi-a asigurat aceste rezultate, domnia turcească rămase numai în Banatul-Timişoarei

In acelaşi timp începu şi influinţa Rusiei, care chiar în negociaţiunile păcii dela Carlovit păşi ca protectoare a creştinilor ortodocşi din imperiul turcesc, rol, în care rămase în tot timpul istoriei până la lupta de independenţă desăvârşită a României.

In războiul dintre Ruşi şi Turci din 1711 Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei, încheiă un tratat cu Petru cel mare, prin care recunoştea suzeranitatea Rusiei, se obliga să-i dea ajutor armat în lupta de desrobire a Moldovei şi a celorlalţi creştini. Ţarul garanta autonomia ţării şi dreptul de moştenire al familiei Cantemir în linie bărbătească. Dar în acest războiu Rusia fu bătută, iar domnul Moldovei pierdu tronul. Domnul Ţării-Româneşti Constantin Brancoveanu, care încă încheiă un tratat secret cu Ruşii, pârît de duşmanii săi, a fost dus la Constantinopol şi îşi pierdu viaţa împreună cu fiii săi. Asemenea soarte ajunse şi pe urmaşul său Ştefan Cantacuzino (1714—1716), bănuit de necredinţă faţă de Sultan.

După aceşti domni, Turcia ne mai având încredere în domnii pământeni, tronul celor două principate a fost ocupat prin Domni numiţi direct de Poartă. Prin aceasta începe domnia Fanarioţilor (1711—1821), numiţi aşa după suburbiul Fanar al Constantinopolului, unde locuiau familii greceşti mai distinse, din care au fost numiţi de Turci voevozii trimişi în principate. In timpul domniei Fanarioţilor au ajuns principatele în cea mai mare decadenţă, pierzându-şi caracterul de state naţionale, încât abia se deosebiau de celelalte provincii ale imperiului turcesc. Starea înfloritoare, culturală şi economică, a dispărut. Ţările române au fost date pradă lăcomiei noilor domni. Pentru fiecare domnie ei plătiau câte 100.000 taleri, iar tributul anual şi cu darurile obişnuite se urca la peste 200.000 taleri, ba chiar şi mai mult. Mai trebuiau scoase încă şi nenumărate daruri în bani şi preţioase pentru funcţionarii şi trimişii turceşti. Domnii au fost schimbaţi în 105 ani de 38 ori în Ţara Românească şi în 110 ani de 36 ori în Moldova, ca Poarta să poată stoarce mai multe venituri. Pe lângă desele schimbări de domnie s'a înstăpânit o corupţie morală, în stat şi societate necunoscută până atunci.

In războiul dintre Turci şi Austria, sfârşit prin *pacea dela Pasarovit* (1718), Ţara Românească a pierdut Oltenia, care a fost cedată de Turci împreună cu Banatul Timişoarei Habsburgilor.

In proximul războiu între aceleaşi Puteri (1736—1739), Austria voia să anexeze şi restul din principate, adecă Muntenia şi Moldova, dar Rusia se împotrivi, cerând ca cele două principate să fie recunoscute independente sub protectoratul rusesc. Ruşii au intrat în Moldova, iar boierii le închinară ţara (1739), pe lângă garantarea autonomiei. — De acum se începe rivalitatea între Austria şi Rusia pen ru ţările române. — In pacea *dela Belgrad* (1739) Austria a înapoiat Oltenia, iar Ruşii au renunţat la Moldova ocupată.

In războiul din 1768—1774 Rusia încercă din nou să cucerească principatele, pe motiv de a le libera de sub jugul turcesc. Acum Austria a împiedecat anexarea. Războiul s'a terminat prin pacea dela *Cuciuc-Cainargi*, (1774) prin care a rămas status-quo faţă de ţările române, dar Rusia şi-a întărit dreptul de protectorat, câştigând multe avantagii de altă natură.

Austria n'a vrut însă să rămână de pagubă. In anul ur-

mător 1775 a răpit Moldovei unghiul nord-vestic numit *Bucovina* (după numele unei păduri dintre Cernăuți și Hotin).[1])

In războiul ruso-turc din 1806—1812 Rusia răpi Moldovei partea dintre Prut și Nistru, *Basarabia*. Toate plângerile boierilor către Turcia suzerană, căreia îi arătau marile feloase materiale din provincia răpită de Rusia, au rămas fără resultat. Astfel Basarabia rămase anexată de Ruși în 1812. Catastrofa lui Napoleon în Rusia împedecă pe Poartă, de a reveni asupra faptului împlinit al țarului Alexandru.

Ocupațiunile cele îndelungate ale armatelor străine au sărăcit populația. Jafurile armatelor rusești au fost fără sfârșit.

Prin *pacea dela București* din 1812 protectoratul rusesc s'a estins, și a ajuns a fi mult mai apăsător decât suzeranitatea turcească.

Printre domnii fanarioți, cari în general au adus rele atât de mari țărilor române, au fost și voivozi cu nume bun. Nicolae Mavrocordat (care a domnit de 2 ori în Moldova și de 2 ori în Muntenia) a introdus o bună guvernare. Fiul său Constantin a introdus reforme în favoarea țăranilor, dându-le putința a se libera de șerbie prin plata unei sume și fixând zilele de lucru datorite proprietarului. Sub Alexandru Ghica, spre a înlătura abusurile, s'au fixat lefurile și venitul boierilor.

Sub *Ioan Caragea* în Țara Românească și sub *Scarlat Calimah* în Moldova s'au introdus 2 importante legiuiri *Codul Caragea* în 1818 și *Codul Calimah* în 1817, cu cari ne vom ocupa deosebit.

In epoca domniei Fanarioților limba grecească deveni

[1]) Răpirea Bucovinei s'a făcut în următoarele împrejurări:

Austria avea teamă, după pacea dela Cuciuc-Cainargi, ca țările române să nu ajungă sub influința covârșitoare a Rusiei, prin ce i se zădărnicia planul de a putea anexa acele țări. Teama aceasta și-o întemeia și pe faptul, că Domn al Moldovei fusese numit, după stăruințele Rusiei, Grigorie Ghica (1774—1777), fostul domn al Munteniei. Aceasta avea faima de prieten al Rușilor.

Pentru ajungerea scopului de a câștiga cel puțin o parte din Moldova, Austria a întrebuințat toate mijloacele. Mai întâiu ea câștigă pe generalul rus Romanzow cu 5000 galbeni și o tabacheră de aur. Apoi promise în secret ajutorul său Turciei, în afacerile ce avea de descurcat cu Rusia, cerând în schimbul prieteniei atât de valoroase, acea bucățică de pământ. Pe de altă parte pentru a câștiga favoarea Rusiei, îi arăta, că prin luarea Bucovinei s'ar putea exercita asupra Turciei o presiune foarte favorabilă intereselor rusești.

Ca pretexte Austria invoca necesitatea delimitării granițelor pentru a se apăra de ciuma venită din Turcia, în care scop la tragerea cordonului a ocupat și Bucovina iar de altă parte spunea, că împărțindu-se Polonia a ajuns în prosesiunea Pocuției, care stăpânia pe vremuri și Bucovina, prin urmare pe dreptul Pocuției are drept a reclama Bucovina, uzurpată de Turci.

Ocupată odată Bucovina, Austria știa, că Turcii vor ceda.

predominantă în societatea înaltă, viața culturală ajunsese în decadență. Școalele superioare din București și Iași erau grecești, asemenea și cele inferioare.

Asuprirea fără seamăn a țăranului, desvoltarea aspirațiunilor naționale la clasa cultă română, deșteptarea simțului național, vântul de libertate au adus revoluția din 1821 ca începutul unei noui epoce în viața țărilor române.

§ 74. Teritoriul statelor române.

In epoca anterioară după unirea voevodatelor teritoriale dela sudul și ostul Carpaților în cele 2 voivodate mari, al Țării Românești și al Moldovei, am văzut că ele cuprindeau teritoriile dela Carpați până la Dunăre, spre ost până la Marea Neagră și până la Nistru, spre nord până la hotarele Poloniei. In timpul Domniei lui Mircea cel mare în Țara Românească și a lui Alexandru cel bun în Moldova cele 2 state se găsesc având cea mai mare estensiune teritorială. Țara Românească avea teritorii la sudul Dunărei în Dobrogea, la nordul Carpaților Țara Amlașului și Țara Făgărașului, Moldova teritorii în Polonia pământul Pocuției. Sub domnia lui Ștefan cel mare se stabilește definitiv frontiera între cele 2 state române, pe linia începând cu râul Milcov și continuând spre ost la Marea neagră. Ștefan cel mare ajunge stăpân al feudelor Ciceu și Cetatea de Baliă, cum și al teritoriului din nord-ostul Ardealului, stăpânite peste 80 de ani de către

Moldovenii, prin domnul lor Grigore Ghica trimet la Poartă un protest în care cer scut față de Austria, dar din neprevedere la urmă amenință, că dacă Poarta nu i-ar apăra, vor cere ajutorul altei puteri străine. Ghica, denunțat și de domnul Țării Românești Alexandru Ipsilante, pierdu încrederea Turcilor, cari vedeau în el pe prietenul Rușilor. Mai văzând și amenințarea de a chema ajutorul străin, după ce Austria prin reprezentanții săi a desăvârșă intrigile, care puteau compromite pe Ghica și moldoveni, stăruind cu o harti, că e vorba numai de un colțișor de țară, necesar Austriei, pentru a avea drum, când e nevoe să vie în ajutor contra Rusiei, Poarta a cedat. Astfel a fost cedat teritoriul Bucovinei.

Toate încercările de apărare ale lui Ghica, de a scăpa cel puțin Suceava au rămas fără rezultat. Austria, prin mituirea delegaților turci și ruși, și la delimitarea în teren a luat cu 46 sate mai mult decât i se cuvinia după tratat.

Astfel se răpi Moldovei partea de țară, în care avuse capitala Suceava, reședința unei episcopii înființate de Alexandru cel bun, Radăuții, mănăstirile Putna, locașul de înmormântare al Domnilor moldoveni, Sucevița, Voronețul, Dragomirna.

Domnul G. Ghica a fost omorît de Turci, căzut într'o cursă, pregătită la Iași, în ziua de 12 Oct. 1777.

Domnii Moldovei. Se pierd însă cetățile Chilia, Cetatea-albă și cele de-a lungul Dunărei.

In începutul epocei a doua teritoriul statelor române se află limitat între Carpați, Dunăre, Nistru și Polonia, excluzând brâul de cetăți cu teritoriul lor, care se afla în mâna Turcilor, de-a lungul Dunărei și a Nistrului. In această epocă teritoriul statelor române este supus la noui schimbări, o parte a teritoriului ajunge sub stăpânirea marilor state învecinate, stăpânire trecătoare și de o durată mai scurtă la o parte a teritoriului Țării românești (Oltenia), stăpânire definitivă și de-o durată lungă la o parte a teritoriului Moldovei (Bucovina și Basarabia).

Habsburgii prin victoria asupra Turcilor au ajuns să elibereze Viena (1683), Buda (1686) și celelalte teritorii din ostul Ungariei. Prin politica lor și-au întins stăpânirea asupra voivodatului independent până atunci, dar sub suzeranitate turcească, al Ardealului. Aceste succese ale Austriei au fost consfințite în ordinea de drept a Europei prin *tratatul de pace dela Carlovit* (1699), care a așezat hotarele țărilor de sub domnia dinastiei de Habsburg în ost la Carpați, în sud la Mureș, rămânând în posesiunea Turciei din vechile teritorii ale Ungariei Banatul Timișan și celelalte teritorii așezate mai spre sud. In teritoriile Austriei ajung: „regio Transilvaniae... a Podoliae confinio usque ad extremum Valachiae confinium... atque a confinio Valachiae usque ad flumen Marusium... provincia subjecta Arci Temesvarinensi... maneat in possessione et potestate excelsi Imperii Otomanici"). In locul principatului ardelenesc statele române ajung de a avea vecin în vestul Carpaților statul din nou consolidat al Austriei.[1])

Prin tratatul de pace dela *Pasarovit* (27 Iulie 1718) dintre Turcia și Austria o parte din teritoriul Țării Românești și anume teritoriul dela Olt spre vest, limitat la nord de Carpați, la sud de Dunăre, este cedat Austriei, care cucerise și Banatul Timișan și Serbia. Astfel teritoriul *Olteniei*, zis în limba

[1]) In tratativele păcii dela Carlovit Austria a cerut anexarea principatelor Valachia și Moldova, cea dintâi pe motivul că a aparținut din vechime Ungariei și acum din nou prin deputați veniți la Impăratul a cerut incorporarea în acest regat, oferind și plata unui tribut. (Xenopol ed. Șeraga vol. VIII. pag. 32).

diplomatică a acelor timpuri şi *Valachia mică*[1]), considerat ca un teritoriu al împărăţiei otomane, este cedat Austriei. Oltenia rămâne sub stăpânirea Austriei până la *tratatul de pace dela Belgrad* (18 Sept. 1739), când ea este restituită Turciei Astfel teritoriul Ţării româneşti după o strapânire streină de 21 ani este reintegrat.[2]) El rămâne acelaş în cursul epocei a doua.

Teritoriul statului Moldovei sufere de două ori schimbări, fiind trunchiată o bună parte din teritoriul acestui stat. Războiul dintre Rusia şi Turcia început la 1768, în cursul căruia Rusia a ocupat amândouă principatele române, se termină prin pacea dela Cuciuc-Cainargi (21 Iulie 1774). Aceasta nu provoacă nici o schimbare în teritoriul statelor române. Deşi ocupate în timpul războiului, teritoriile deţinute au fost restituite prin tratatul de pace.[3])

Prin *convenţia dela Constantinopol din 7 Mai 1775*, Turcia în baza tratativelor anterioare „pentru a da o probă neechivocă de amiciţie, de afecţiune şi de bună vecinătate" Austriei, care are lipsă de o comunicaţiune mai lesnicioasă şi de o legătură nemijlocită între Transilvania şi Galiţia, abandonează şi cedează *Austriei „pământurile conţinute:* de-o parte între Nistru, marginile Pocuţiei, Ungariei şi Transilvaniei, de altă parte mărginite prin limitele începând dela hotarele Transilvaniei la părâul numit Teşna-împuţită şi cuprinzând succesiv satele Cândreni, Stulpicani, Capul Codrului, Suceava, Siretiul şi Cernăuţii şi dincolo de Prut trecând pe dinaintea Cernăucăi, loc din ţinutul Cernăuţului, şi care vor rămânea în confiniile imperiale, până la teritoriul Hotinului". Astfel

[1]) Muntenia dela Olt spre ost este numită în tratatul de pace *Valachia ottomanica,* iar Oltenia e numită în proximul tratat de pace dela 1739 *Valachia austriaca.*

[2]) Cu ocaziunea tratativelor păcii dela Pasaroviţ în instrucţiunile date de împăratul Austriei generalului Eugen de Savoya se prevede de a se cere Turciei dreptul de a numi Austria domnii ţărilor române. Dacă Turcii nu ar consimţi, să se ceară ca Domnii să fie aleşi de ţări şi întăriţi de puterile beligerante. Dacă nici aceasta n'ar fi primită de Turci, să se ceară cedarea Olteniei. Turcii încă au ţinut mai mult la suzeranitate, decât la o bucată de teritoriu. (Xenopol VIII. 32).

[3]) Art. XVI prevede: „Imperiul rusesc înapoieşte sublimei Porţi toată Basarabia cu oraşele Ackerman, Kilia, Ismail cu oraşele şi satele şi cu tot ce conţine această provincie: mai înapoieşte deasemenea şi cetatea Benderului. Tot aşa înapoieşte sublimei Porţi cele două principate ale Valahiei şi a Moldovei, cu toate cetăţile, oraşele, orăşelele şi satele şi tot ce conţin şi sublima Poartă le primeşte ..." (Xenopol IX 150).

se desmembrează din corpul Moldovei teritoriul numit de atunci al *Bucovinei.*

In cursul războiului din anul 1788 dintre Rusia şi Turcia principatele ajung din nou sub ocupaţiune streină, Moldova sub Ruşi, Ţara Românească sub Austriaci, dar fără a avea ca urmare schimbări teritoriale. Războiul început între aceleaşi Puteri la 1806, şi în cursul căruia principatele au rămas ocupate timp de şease ani, s'a terminat cu *tratatul dela Bucureşti din 26 Maiu 1812,* prin care Turcia cedează Rusiei teritoriul Moldovei dintre Prut şi Nistru. Acest tratat dispune: „Prutul dela intrarea lui în Moldova până la revărsarea lui în Dunăre va alcătui de acum înainte graniţa ambelor împărăţii".[1]) Prin acest tratat se desmembrează din corpul Moldovei teritoriul numit după aceea *Basarabia.*

§ 75. Populaţiunea. Clase sociale. Traiul material. Schimbările în situaţia materială a ţăranilor.

Populaţiunea în epoca anterioară am văzut, că este constituită din elementul vechiu daco-român, ale cărui aşezări se cuprind între cadrele teritoriului dintre Carpaţi, Dunăre şi Nistru. Ca elemente etnice noui se aşează Saşii cari înfiinţează oraşele din zona Carpaţilor, Ciangăii, Armenii, Ţiganii etc.[2])

In epoca a doua elementul etnic al populaţiunei rămâne acelaş. In această epocă penetrează în constituţiunea populaţiunei, elementul grec, venit cu influinţa grecească şi cu Domnii de acest neam. Acest element intră însă mai ales în pătura suprapusă şi în populaţiunea oraşelor. După desfiinţarea Poloniei se aşează în ţările române în număr însemnat un nou element, al Ovreilor. Documentele contim-

[1]) Vezi Xenopol IX pag. 309.

[2]) Vezi N. Iorga, Geschicte des rum. Volkes, vol. I. Das Städtewesen pag. 158—198.

Baia (Moldova, sau Moldovabanya) e întemeiată de Saşii din scaunul Bistriţei. Localitatea Sasca din apropiere îşi ia numele după Saşi. Oraşul Roman, având de întemeietor pe voivodul Roman din veacul al XIV., a avut ca populaţiune Saşi şi Unguri, Neamţ, Bacău, Trotuş, Ajud, Focşani, Buzău, Câmpulung, Târgovişte sunt oraşe întemeiate de Saşi, organizate după tipul oraşelor din Ardeal. Populaţiunea de origine Săsească se menţine până prin veacul al XVI., în unele locuri până în veacul al XVII., când ea se perde contopindu-se în elementul român. Comuna dispărută Săcuieni, după care se numia şi un judeţ, e întemeiată de Săcui din Ardeal.

porane ne arată pe Ovrei ca cei dintâi, cari au îndemnat pe stăpânii moşiilor să facă velniţi pentru prepararea spirtului şi pentru ferberea „holircei". Ei sunt arendaşii de moşii, şi de crâşme.

Ocupându-ne cu clasele sociale în epoca anterioară, am văzut, că în ţările românea era o clasă a *boierilor* (clasa de sus) şi o clasă a *oamenilor liberi* (clasa de jos). Afară de oamenii liberi era clasa oamenilor cu libertate limitată, numiţi *rumâni* în Ţara Românească, *vecini* în Moldova.

Populaţiunea ţărilor române îşi câştiga mijloacele traiului material din cultura pământului, meseriile şi negustoria erau mijlocul de traiu al populaţiunei aşezate în oraşe, mai ales elemente streine, venite din afară.

Am văzut, cum pământul de aşezare a neamului, după vechiul obiceiu de care era cârmuit, era împărţit în hotare. Pe fiecare hotar era aşezat un sat. In sat fiecare locuitor liber îşi avea casa şi grădina sa, iar pe hotar o soarte de pământ în ţarină, stăpânită individual, avea parte în păşune şi în pădure, stăpânite în comun. Soartea de teritoriu a unui săteau se numia *jireabie*, în Moldova, *delniţă* în Ţara Românească,[1]) formând avutul săteanului (*ocinile* în Legiuirea lui V. Lupu şi M. Basarab).

Hotarele satelor erau despărţite prin semne stătornice, pentru a preîntâmpina certele între locuitorii satelor. Numărul locuitorilor dintr'un sat la început nu era mare. Cu sporirea populaţiunei, copiii, cari nu puteau primi ocina părintelui, plecau într'altă parte unde era loc pustiu şi întemeiau un sat nou. Dacă nu era loc neocupat, jireabia se împărţia în jumătăţi, sferturi, optimi. De multeori satul cu hotarul, se îm-

[1]) In actele de vânzare întărite de Domni ocinile vândute se determină de regulă: „*loc de casă din Petia mare cu toată jireabia* el" ce i se va alege din vatra satului, din câmp şi din toate dependinţele" (din anul 1630); „*1 jireabie* de moşie cu casele şi toate dependinţele din sat": „1 jireabie din vatra satului şi din câmp şi din pădure şi din ape şi din toate dependinţele" (1634). Din documente dela Domnul Moldovei — „O *delniţă* în sat în Ştefăneşti de peste tot hotarul, din câmp, din apă din deal cât se va alege" (1637); „Manta ot Dâlgapol cu jupâneasa lui Cruba vând lui Stroe vistiernic *un român* anume Petrea, fără ficiorul lui, Efrim şi *cu delniţa lui*, din câmp, din pădure, din apă, şi de peste tot hotarul" (1640). Din documente dela Domnul Ţării Rom., păstrate la Academia Română, reproduse la R. Rosetti op. cit. p. 88—98 în note.

părţia în 1/2, 1/4 etc., şi astfel forma obiect de vânzare, moştenire.

In cea dintâi legiuire scrisă (V. Lupu şi. M. Basarab) se află reglementat dreptul sătenilor asupra pământului stăpânit de ei. Ce stăpâneşte cineva este *ocina* lui, fie casă, grădină, arătură scoasă din ţelină, vie, lăzuitură (curătură) din pădure, prisacă (fânaţ curăţit de spinet). Aceste sunt în stăpânire individuală. Ele pot fi moştenite de copii, pot fi transmise prin acte de vânzare, de donaţiune etc.

In aceasta epocă nu se găseşte dreptul de proprietate în sensul de *dominium* al dreptului roman. Sătenii ca stăpânitori ai pământului muncit de ei se bucurau de un drept de posesiune, care greva dreptul de stăpânire al stăpânilor de moşii, urmaşi ai vechilor cnezi. In cursul veacurilor drepturile cnezilor, în raport cu sătenii de sub autoritatea lor, au suferit schimbări. Prestaţiunile sătenilor către stăpânii de moşie au rămas aceleaşi până la mijlocul veacului al XVIII., căci nu intervenise nici o legiuire care să fi schimbat prestaţiunile regulate prin vechiurile obiceiuri, de trei zile de slujbă la an.

Cea dintâiu legiuire scrisă care statoreşte numărul zilelor de slujbă datorite de *sătenii liberi* este în Moldova aşezământul lui Constantin Mavrocordat din 12 Ianuarie 1742, privitor la *satele mănăstireşti*. Acest Domn la cererea egumenilor, hotăreşte, „ca fiecare om care nu este vecin şi şede pe o moşie mănăstirească, de orice breslă ar fi el, să aibă a sluji mănăstirii 12 zile pe an, ori cu carul cu boi, ori cu palmele, ori cu sapa, după cum îi va porunci egumenul şi să dea şi dijma locului după obiceiu".

Pentru sătenii liberi din *satele boiereşti* prestaţiunea datorită anterior acestui aşezământ este numai şase zile de lucru, care putea fi schimbată în bani.

Constantin Mavrocordat în a treia domnie (1748—1749) la 1 Iunie 1749 dă un act, prin care pune sfârşit abuzurilor făcute cu vecinătatea, apropiind pe vecini de sătenii liberi. Deosebirea era între vecini şi sătenii liberi, că vecinii erau legaţi de glie şi erau datori a munci stăpânilor 24 zile la an. După noul act din 1 Iunie 1749 vecinii nu mai pot fi nici vânduţi, nici dăruiţi, ci aparţineau la moşie.[1])

[1]) In aşezământ se spune: „Vecinii robi nu sunt, nici se stăpânesc cu nume de robie, fiindcă numai ţiganii au acea robie, cari cu femeile şi cu copiii lor slujesc toate zilele stăpânilor lor. Iar vecinii numai pentru partea

Pe lângă toate cererile boierilor din deceniile următoare pentru sporirea slujbei şi restrângerea drepturilor sătenilor, prima legiuire, care înrăutăţeşte situaţia materială a sătenilor, este aşezământul din 3 Ianuarie 1805 al lui Alexandru Moruzi, care a sporit slujba cam la 33 zile pe an şi a mărginit întinderile de imaş şi fânaţ la care au drept sătenii, după-ce prin un aşezământ anterior din 28 Noemvrie 1792 mărginise dreptul sătenilor la folosinţa pădurilor. Aşezământul dela 1805, însă nu a putut fi adus la îndeplinire din cauza împotrivirii sătenilor. A urmat însă ocupaţiunea rusească, în cursul căreia după 1812 s'a luat în stăpânire şi jumătate din Moldova, iar mai târziu prin aşezământul Regulamentului organic a redus pe săteni la jumătate folosinţa pământului ce-i lăsase aşezământul din 1805, răpindu-le totodată şi dreptul de folosinţă la pădure pentru trebuinţele personale.

De altă parte clasa stăpânitoare a fost încărcată cu privelegii şi cu scutiri. Stăpânii de moşii din veacurile anterioare ajung a fi aproape proprietari în sensul quiritar al dreptului roman.[1])

§ 76. Organizaţia centrală a statului. Domnul şi succesiunea la tron. Organizaţia teritorială.

In epoca de care ne ocupăm, în organizaţia centrală a statului nu se află schimbări mai însemnate. Situaţia Domnului şi puterile lui rămân aceleaşi.

Succesiunea la tron pierde caracterul vechiu de a fi legată de o dinastie. In epoca Domnilor din diferite familii domnia nu mai are caracterul dinastic de până atuncia. Domnii ajunşi la tron nu reuşesc să întemeieze dinastii în linie neîntreruptă. Deşi la tronul celor două ţări române ajung şi descendenţi ai Basarabilor şi ai Muşatinilor, ei însă

bărbătească slujesc, scoţând la lucru numai un om dintr'o casă măcar câţi feciori va avea omul, asemenea slujesc ca şi lăturalnicii, iar partea femeiască nu slujeşte, nici au acea supunere ca robii, că *vecin va să zică sătean mijlocaş fără de moşie*, atâta numai, că din casă nu este volnic ca să iasă... Şi când se vinde moşia, oamenii să nu se vânză, ci ca nişte săteni ai satelor în sat să rămâie, făcând slujba obişnuită, însă şi slujba să o facă cu nart, 24 zile de om într'un an ori la ce lucru se va pune şi dijma să dea de . . . de moşie". (Citat după Rosetti op. citat pag. 458—59).

[1]) D-l Radu Rosetti constatată: „A trebuit toată simţirea de neputinţă ce două secole de umilinţi, de siluiri, de jafuri şi de lovituri crude de tot soiul o sădise în inima ţăranului moldovan, pentru a-l împiedeca, că faţă cu o asemenea despoiere, el să nu se răscoale pentru a apăra cu arma ocinele ce i se răpiau".

urmează cu întreruperi unul dela altul, fără a presenta o continuitate dinastică.

In epoca domnilor pământeni până la Fanarioți cei mai mulți dintre domni sunt aleși după vechiul obiceiu al țării, alți domni însă sunt numiți de către Poartă. In epoca Fanarioților țările române nu mai pot exercita dreptul lor de alegere a domnilor, ci ei sunt numiți direct de către Poartă.

In această situațiune domnii țării erau impuși de către Poartă, puterile lor în stat erau numai acele admise de interesele Porții. Domnii impuși țărilor române erau delegații Turciei în guvernarea acestor țări, representând interesele lor. Atribuțiunile suveranității interne au fost reduse. Astfel dreptul domnilor români de a bate monedă exercitat mai pe urmă în Moldova de către Ștefan Răzvan, în Țara Românească de Mihaiu Viteazul, a fost pierdut sub domnii următori.

Din sarcinile către Poartă, după ce aceasta a confiscat dreptul de alegerea Domnului, tributul a fost sporit în mod considerabil. Tributul cuprinzând darurile obligătoare ajungea cifra de peste 200.000 taleri la an.

Nu a mai fost recunoscut nici dreptul de a ținea o armată națională.

In organizația teritorială a țării față de cele expuse în epoca anterioară nu găsim schimbări mai importante decât în Oltenia pentru epoca de cucerire austriacă dela 1718—1739.

Ca organizare teritoriala Oltenia este lăsată în vechia ei împărțire cu 5 județe. In capul județului găsim funcționarul numit vornic[1]). Județul este împărțit în 4 plăși, fiecare conduse de un ispravnic. Satele erau cârmuite de pârcălabi.

Atribuțiunile vornicîlor erau: îngrijirea de siguranța publică și judecarea pricinilor mai însemnate, afară de procesele capitale și de cele asupra imobilelor, care erau rezervate pentru autoritatea centrală. Dela judecata vornicului se putea face apel la autoritatea centrală.

„Despoiarea țăranului nostru de vechiul său drept de folosință a fost fără îndoială mult înlesnită prin căderea în neobișnuință a ținerii în jireabii... Ținerea în jireabii dădea țăranului putința să se îmbegățească, acea în parcele decretată în regulament îi lasă numai acea să se hrănească. Cea dintâiu este caracteristica unei epoci de mândrie, de vlagă și de putere, cealaltă a unei vremi de umilinți fără de margini și de desăvârșită slăbiciune. Iar cauzele părăsirii ținerii în jireabii au fost, fără îndoială, desele războaie, năvălirile și pustiirile Turcilor și ale Tătarilor". Op. cit. pag. 452.

[1]) Vezi Xenopol op. citat ediția a II-a vol. IX. pag. 76.

Ca atribuţiuni extraordinare vornicii aveau îngrijirea de a readuce oamenii la locuinţele lor, deoarece foarte mulţi locuitori ai ţării, îşi părăsiseră aşezările, trecând fie la sudul Dunărei, fie la nordul Carpaţilor, mai departe de a obliga pe locuitori să nu-şi mai zidească case subterane.

Sub ocârmuirea austriacă s'a reformat şi sistemul impositelor. Multele imposite şi dijme vechi au fost înlocuinte prin patru dări din cele indirecte; desetina, goştina, tutunăritul şi oieritul[1]).

Cu revenirea Olteniei în teritoriul Ţărei Româneşti la anul 1739 toate aşezemintele introduse sub ocupaţiunea austriacă au fost înlocuite.

§ 77. Organizaţia Bucovinei sub Austrieci.

Colţul nord-vestic al Moldovei a fost cedat de Turcia, cu încălcarea capitulaţiunilor, Austriei prin tratatul dela Constantinopol din 7 Maiu 1775. Acest colţ a fost numit de atunci Bucovina. La delimitarea liniei pe teren Domnul Moldovei a încercat să salveze Suceava, vechea capitală a ţării, dar zadarnic. Delegatul Porţii, mituit de Austria, a cedat pe teren cu 46 sate mai mult, decât era hotărît în linia de trasare desemnată pe harta anexată la tratat.[2])

Pământul, răpit de Austria din trupul Moldovei, a făcut parte din vechime din teritoriul principatului Moldovei, având aceeaşi soarte ca şi aceasta. Colţul nord-vestic al Moldovei în organizaţia administrativă consta din ţinutul Cernăuţului, din ocolul Câmpulungului şi din ţinutul Sucevei (a cărei denumire ca judeţ a rămas şi după anexare, trecând capitala din Suceava la Fălticeni). Teritoriul Bucovinei are o lungime de 168 km. şi lăţime de 97 km.

In capul ţinutului Cernăuţi, ca ţinut de frontieră, am văzut că era cârmuitor *starostele de Cernăuţi.*

După anexare Bucovina a ajuns sub administraţie militară. Generalul comandant al armatei de ocupaţie, subordonat generalului comandant din Lemberg, era şi administratorul civil al provinciei. Cartierul lui era la Cernăuţi. Administraţia militară a ţinut până la anul 1786.

Fiind teritoriul ţării ca întindere nu prea mare, Austria

[1]) Vezi Xenopol opul citat pag. 76—78.
[2]) V. Xenopol, Istoria Rom. vol. IX. pag. 171—174.

a împreunat-o într'o unitate de guvernare cu Galiția, Bucovina formând un cerc (Kreis), cu o diregătorie cercuală (Kreisamt) în Cernăuți. Guvernarea provinciei, în această organizare, se făcea dela Lemberg. Această guvernare nu a putut să câștige mulțumirea populațiunei, care a înaintat proteste în contra înglobărei pământului moldovenesc, cu populațiune de altă origine, alt graiu, alte obiceiuri și altă confesiune, la provincia Galiției, locuită de Poloni și Ruteni.

La anul 1790 împăratul Leopold II. a decretat deslipirea Bucovinei de către Galiția și organizarea ei ca provincie autonomă. Dar de o cam dată a rămas încă în legătură administrativă și judecătorească cu Galiția.

Pentru organizarea justiției, Bucovina a fost împărțită dela început în 3 judecătorii civile, așezate în Cernăuți, Sirete și Suceava, iar judecătoria criminală a fost organizată la Sirete numai. Pentru afacerile speciale ale boierilor s'a organizat după sistemul austriac un forum nobilium, cu reședința la Lemberg.

Dar boierii s'au declarat nemulțumiți cu funcționarea acestui forum nobilium, astfel că în urma numeroaselor reclamații, la 1804 s'a înființat forum nobilium separat, numai pentru boierii din Bucovina cu reședința la Cernăuți. Acesta a funcționat până la 1818, când a fost unit din nou cu forum nobilium din Galația, cu tendința de a desnaționaliza boerimea română și a-o contopi cu cea galițiană. Măsura de unificare a provocat noui nemulțumiri, cari s'au manifestat în direcția eluptării unei situații autonome pentru provincie.

La 1849 prin constituția imperială a fost declarată și Bucovina țară de coroană (Kronland) autonomă, ereditară, în șirul celorlalte țări ale coroanei de Habsburg. In această situație de drept public Bucovina a obținut titlul de ducat având în frunte un guvernator, fiind subordonată de-a dreptul guvernului central din Viena.

Din punct de vedere al regimului juridic Bucovina pe încetul a intrat în organizația juridică austriacă. In locul vechilor legiuiri moldovenești ale lui Vasile Lupu au fost introduse legiuirile austriace. Codul civil austriac, redactat la începutul veacului al XIX., a fost introdus și în Bucovina, întocmai ca în teritoriul întregului imperiu austriac, cu ziua de 1 Ianuarie 1812.

Codul civil austriac a fost mai târziu luat de bază la elaborarea legiuirei lui Scarlat Calimah, cum vom vedea la capitolul relativ la studiul acestei legiuiri. Prin introducerea acestuia în Moldova, unitatea de drept în materie de drept civil a fost menţinută între Bucovina şi Moldova, până la introducerea în teritoriul României a actualului Cod civil român.

§ 78. Organizaţia Basarabiei sub Ruşi.

Prin tratatul dela Bucureşti dintre Turcia şi Rusia, semnat la 26 Maiu 1812, Turcia, cu o nouă încălcare a capitulaţiunilor, a cedat teritoriul Moldovei dintre Prut şi Nistru împărăţiei ruseşti, având în viitor a fi graniţa între Moldova şi Rusia râul Prut, dela intrarea sa în Moldova până la revărsarea lui în Dunăre. De atunci această parte a principatului moldovenesc a fost numită din partea Ruşilor „Basarabia", numele vechiu al Ţării Româneşti până în veacul al XV., iar după aceea numele părţii sud-ostice a Moldovei, numite şi Bugeac. Acest nume a fost menţinut până în zilele noastre, deşi judeţele din nord: Hotin, Soroca, Orheiu şi Bălţi n'au fost privite nici odată ca ţară a Basarabilor.

Desvoltarea instituţiunilor de stat şi juridice ale acestei părţi de ţară, până la anexarea ei către Rusia, e cea a statului Moldovei. In momentul anexărei, Basarabia avea instituţiunile ce am văzut, că avea principatul moldovenesc.

După anexare în capul provinciei Basarabia a ajuns ca administrator comandantul oastei de ocupaţie. Mai târziu a fost numit un *gubernator administrativ*.

Teritoriul Basarabiei avea 9 ţinuturi (judeţe); cari sunt şi azi; Hotin, Soroca, Orheiu, Bălţi, Chişinău, Bender (Tighina), Cetatea-Albă (Akerman), Ismail şi Cahul.

Judeţele erau administrate de ispravnici, aleşi de proprietarii din judeţ.[1])

Prin un manifest din 1812 şi prin două ucaze din 1813 s'a asigurat pentru organizaţia provinciei Basarabia limba moldovenească, cu menţinerea legiuirilor în vigoare la anexare şi a obiceiului pământului moldovenesc. Dar la 4 ani după anexare a ajuns în capul provinciei un gubernator, care a cerut înlocuirea funcţionarilor români cu funcţionari ruşi şi

[1]) V. pentru chestiunile tratate aici Virgil Ionescu Darzeu, Organ zarea adm. a Basarabiei, Istoric p. 1—4, Chişinău 1820.

introducerea limbei ruseşti în serviciile publice. Aceste măsuri au provocat rezistenţă din partea Basarabenilor.

La 1818 ţarul a dat un regulament pentru organizarea provinciei numit „Aşezământul pentru organizarea provinciei Basarabene". Principiile acestuia sunt următoarele:

Administraţia centrală a provinciei are în capul său ca reprezentant al ţarului un *vicerege*. Alături de vicerege este instituit un *consiliu superior*, ales de boierii pământeni. Preşedintele consiliului este viceregele.

Consiliul superior are atribuţiuni de putere legislativă, executivă şi judecătorească. Toate puterile sunt unite într'un singur organ, fără însă a putea lucra independent. In baza *puterii legislative* consiliul superior are dreptul de a legifera pentru provincie, aducând legi şi regulamente, cari trebuiau să fie confirmate de puterea imperiului, aşezată în *sfatul împărătesc*. In baza *puterii executive* consiliul superior îngrijia de guvernarea şi administrarea provinciei, luând măsurile necesare pentru a asigura ordinea publică, îngrijia de adunarea mijloacelor materiale necesare pentru retribuirea serviciilor publice. In baza *puterii judecătoreşti* era instanţa judiciară cea mai înaltă pentru provincie, în materie civilă şi penală, dar nu ultima instanţă. In contra judecăţilor aduse de consiliul superior, ca instanţă judecătorească, se putea înainta recurs la împăratul. Acest recurs se înainta prin mijlocirea sfatului imperial.

Administraţia teritorială era întemeiată pe împărţirea provinciei în ţinuturi (judeţe), ţinuturile în ocoale, iar aceste constituite din sate. Ţinutul avea în frunte un *ispravnic* şi patru *comisari*, ocolul (plasa) un *ocolaş*, iar satul un *vornic*. Toţi funcţionarii erau aleşi, şi anume membrii consiliului superior şi funcţionarii ţinutului numai de boieri, ocolaşii şi vornicii de toţi locuitorii din circumscripţie.

Fiecare ţinut avea un *tribunal* pentru judecarea proceselor civile şi penale, fiind compus din un judecător şi doi boieri ca membri, toţi aleşi.

Limba moldovenească a fost menţinută în serviciile publice.

„Aşezământul" a menţinut legiuirile vechi şi obiceiul pământului.

In scopul de a se pregăti legi speciale pentru trebuin-

ţele provinciei, în 1817 s'a instituit o comisiune de codificare. Această comisiune a tradus pe ruseşte: codicele lui Andronache Donici din 1814, codul lui Scarlat Calimah, 6 cărţi din manualul lui Armenopulos. Comisiunea de codificare a lucrat în permanenţă până la 1830.

Organizaţia dată de „Aşezământ" a fost menţinută până la 1826, când, după moartea împăratului Alexandru I, ea a fost desfiinţată împreună cu „aşezământul" şi înlocuită cu o nouă organizare. In aceasta puterile de organizare, guvernare şi administrare, au fost întrunite în mâna gubernatorului.

§ 79. Principatul ardelenesc independent. Privire istorică.

Seria principilor ardeleni.

Cu catastrofa dela Mohaciu o nouă epocă îşi luă începutul în istoria statului unguresc. Luptele între nobilimea înaltă şi cea de rând continuară. Cearta pentru tron începu din nou. Un partid s'a grupat pe lângă arhiducele austriac *Ferdinand* (*partidul german* sau de curte), care era şi fratele reginei văduve. Celalalt, atribuind toate relele venite asupra ţării, domnitorilor de neam strein, doria un rege naţional, în credinţă, că numai acesta va avea la inimă interesele ţării şi o va scăpa de Turci. Acest partid *(naţional)* s'a grupat pe lângă *Ioan Zapolya*. Fiecare partid se sprijinea pe ajutor din afară. Amândoi pretendenţii tronului se încoronară de regi şi începură luptele. Zapolya se închină Turcilor, iar Ferdinand încă îl urmă în cerşirea graţiilor Sultanului.

După lupte de 12 ani, văzând, că nici unul, nici ţara, nu are folos din prietenia Turcilor, Ferdinand şi Ioan Zapolya au încheiat tratatul de *pace dela Oradea-mare* (1538). In acest tratat cei doi regi încheiară alianţă defensivă şi ofensivă, în contra duşmanilor din lăuntru şi din afară, păstrând fiecare partea de ţară, ce avea de fapt în posesiune, şi anume Ferdinand părţile Ungariei cu Croaţia, Slavonia şi Dalmaţia, iar Zapolya părţile Ungariei ocupate de el, împreună cu Ardealul, dar numai cât va trăi (vita durante), după moarte acestea revin lui Ferdinand şi urmaşilor săi, erezii lui Zapolya primesc numai moşiile familiare.

Pacea n'a fost de durată lungă. Ioan Zapolya a regretat-o, a căutat din nou graţia Sultanului şi alianţa regelui polon, pe a cărui fiică Izabela a luat-o în căsătorie (1539).

Această ținută a dus la un nou războiu. Pacea dela Oradea-mare era desființată de fapt.

Din căsătoria lui Ion Zapolya cu fiica regelui polon s'a născut un fiu, *Ioan Sigismund* (1540). Curând după naşterea fiului, Ioan Zapolya muri. Pe patul de moarte îşi încredinţă fiul în grija episcopului de Oradea-mare, un credincios prieten al său, George Frater-Martinuzzi, şi rudeniei sale Petrovics. Aceştia cerură numai decât ajutorul regelui polon şi al Sultanului, cărnia îi trimiseră tributul pe 2 ani (20.000 ducaţi.)

După moartea lui Zapolya, Ferdinand ceru partea din ţară în înţelesul tratatului de pace dela Oradea-mare, dar Martinuzzi luă lupta, apărând Buda până la sosirea oştilor turceşti, cari o ocupară în 1541, dar fără a o mai înapoia. Dela această dată începe domnia turcească în Ungaria. Werböczy, marele jurist, ajunsese judecător suprem al Ungurilor, cu reşedinţa în oraşul Buda, sub autoritatea Turcilor.

La 1540 Ioan Sigismund Zapolya a fost ales de staturile ardelene rege. *Cu acest an începe despărţirea Ardealului, ca stat independent, de Ungaria.* Această epocă ţine până la 1691. In toată această epocă au domnit în Ardeal principii independenţi ardeleni, cu excepţiunea anilor 1551—1556, când a domnit Ferdinand I. şi anii 1598, 1602—1604 când a domnit Rudolf de Habsburg. Fiind prea puţin cunoscută istoria Ardealului ca stat independent, ne ocupăm ceva mai pe larg cu ea.

Principii, cari au ocupat tronul Ardealului în această epocă, domnind un timp mai lung sau mai scurt, au fost următorii:

1. *Ioan Sigismund Zapolya* 1541—1571 cu o întrerupere a regelui Ferdinand I. 1551—1556. In decursul domniei au fost lupte pentru tronul celor 2 ţări despărţite, Ungaria de o parte şi Ardealul de altă parte, sub suzeranitate turcească, în înţelegere ascunsă sau pe faţă, când cu Turcii, când cu Austriacii. După lupta dela Mohaciu, Turcii au făcut nu mai puţin de 8 expediţiuni în Ungaria şi Ardeal în decursul acestor domnii de ceartă internă.

2. *Ştefan Bathori* 1571—1586, ales de staturile ardelene, în credinţa că va scăpa ţara de Turci. Duse aceeaşi politică, şi cu credinţă jurată lui *Maximilian, regele Ungariei* (1564—1576),

şi cu tribut trimis Turcilor. Recunoscut ca om viteaz şi peste hotarele ţării, a fost ales de rege al Poloniei, la al cărei tron aspira şi Maximilian. Incepură războiu, care se sfârşi cu moartea lui Maximilian în 1576. Urmaşul său a fost fiul *Rudolf* (1576—1608). In domnia lui s'a continuat războiul cu Turcii 15 ani, s'a început antireformaţiunea religionară. In Ardeal a urmat.

3. *Sigismund Báthori* 1586—1598, bărbat de talent, caracter schimbăcios şi despotic. Crescut de Iesuiţi, ura pe Turci, deci a dus politică de prietenie cu Austriacii. Pe magnaţii ardeleni, cari au făcut opoziţie acestei politice „germane", i-a omorît. Politica antiturcească deslănţui furia Turcilor şi războiul de 15 ani, care se sfârşi ca pacea încheiată de Rudolf la *Zsitvatorok* (1606), după care Turcii primesc despăgubire de 200 mii taleri şi atât Rudolf, cât şi Báthori rămâne cu partea de ţară, ce avea în posesiune. Nestatornicia lui Báthori aduse multă pacoste asupra Ardealului. La 1596 abzise de tron şi urmă fratele său.

4. *Andreiu Báthori* 1598—1599 cardinal. Acesta ajunse în conflict cu Mihaiu Viteazul, de care a fost bătut în lupta de lângă Sibiiu şi omorît de Săcui (1599). Rămase acum stăpân peste Ardeal:

5. *Mihaiu Viteazul* 1599—1601 Domnul Ţării Româneşti. El uni în timpul domniei sale cele 3 principate al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Ardealului. Domnia lui a fost răsturnată de Basta, generalul împăratului Rudolf, care îl asasină în mod mişelesc. Rămase stăpân pe Ardeal.

6. *Generalul Basta* 1601—1603. De numele lui e legată domnia cea mai tirană din Ardeal. Pe adversarii săi îi ucise, averile lor le confişcă. Oastea lai jefuia poporul. Nici răscoala organizată de *Moise Szekely* nu-l putu răsturna. Isbuti însă să-l răstoarne,

7. *Ştefan Bocskay* 1604—1607, care se puse în fruntea nobilimei de rând şi ocupă părţile nordice ale Ungariei. Staturile ardelene şi cele ale Ungariei îl aleseră de principe, Sultanul îi oferi titlul de rege, dar el refuză. Rudolf se înspăimântă şi încheiă cu Bocskay *pacea dela Viena* (1606), prin care recunoscu Ardealul de principat independent, iar pe Bocskay de principe al Ardealului, dăruindu-i comitatele Bereg, Ugocia, Satumaré şi cetatea Tokaj. Cu ajutorul lui

Bocskay reuşi Rudolf de încheiă şi pacea cu Turcii la Zsitvatorok. După moartea lui Bocskay în 1606 urmă pe tronul Ardealului:

8. *Sigismund Rakoczy* 1606—1608 şi după el,

9. *Gavril Bathory* 1608—1613. In timpul acestor domni se continuară aceleaşi lupte pentru tron, după ce Rudolf nu mai recunoştea pacea dela Viena. Rudolf însă a fost constrâns să abdice de tron şi îi urmă *Matia* (1608—1619), care introduse reforme importante pentru desvoltarea constituţiei ungare (dieta din 1608, alegerea palatinului, cu recunoaşterea protestanţilor de a ocupa acest post etc.) Suntem însă în epoca luptelor religionare, catolicismul, strâmtorat pentru un timp, a început reacţiunea. Pe tronul Ardealului urmează:

10. *Gavril Bethlen* 1613—1629. A fost cel mai mare principe al Ardealului, epoca lui e numită „epoca de aur" în istoria principatului ardelenesc. El a făcut din Ardeal o ţară puternică, respectată în afară, cu cultură şi bogată. A luat parte mare în războaiele religionare de 30 ani, ca apărător al protestantismului. El duse 3 expediţiuni în contra Habsburgilor, apărători ai catolicismului. In 1620 a fost ales şi rege al Ungariei. El încheiă pacea dela *Nikolsburg* cu Ferdinand II. (1619—1637), care a fost confirmată de 2 ori încă, la finea fiecărei expediţiuni. In acea pace Bethlen a abzis de titlul de rege al Ungariei, a înapoiat coroana, dar a sporit teritoriul principatului ardelenesc cu 7 comitate şi 3 oraşe din Ungaria. Muri la 1629. Staturile ardelene din recunoştinţă faţă de Bethlen ridicară pe tron pe soţia lui.

11. *Ecaterina de Brandenburg* 1629—1630. Ea era partizană a Habsburgilor, de aceea staturile ardelene peste un an aleseră în locul ei pe fostul comandant al lui Bethlen.

12. *George Rakoczy I* 1630—1648, care a fost combătut de Habsburgi. Ferdinand II muri la 1637 şi urmă fiul său Ferdinand III (1637—1657), om mai tolerant. In toiul războiului de 30 ani, la stăruinţa protestanţilor, cari combăteau pe Habsburgi, luă şi Rákoczy armele la 1644. In alianţă cu Francezii şi Suedezii cuceri nordul Ungariei şi o parte din provinciile cehe. A fost ales şi rege al Ungariei. Dar la 1645 încheiă cu Ferdinand III *pacea dela Linz,* în care se recunoscu din nou libertatea confesională a protestanţilor şi egala

îndreptățire cu catolicii. Cu aceasta se încheie participarea ardelenilor la războiul religionar de 30 ani, încheiat cu pacea de Vestfalia la 1648. Pe tronul Ardealului urmă:

13. *George Rákoczy II* 1648—1658, aspirant și el la tronul Poloniei, ca Ștefan Báthori. Începu război cu Polonii, dar fără autorizarea Sultanului și a Habsburgilor. În Polonia a fost bătut și ajunsese prizonier la Tătari. Sultanul spre răzbunare plecă să cucerească Ardealul. Când erau Turcii în Ardeal, sosise din prinsoare și Rákoczy, dar la porunca Turcilor staturile ardelene îl scoaseră din domnie și aleseră pe:

14. *Francisc Rhédey* 1659. Acesta neînțelegând, că el era ales la porunca Turcilor, a cedat tronul înaintașului său. Spre represiunea acestei disconsiderări a voinței turcești, vizirul prădă țara și luă în captivitate 100,000 oameni. Tronul a fost dat lui:

15. *Achatius Barcsay*, 1660, care neputând strânge tributul impus, ajunse în disgrația Turcilor. Atunci se ridică George Rákoczy II, dar e bătut de Turci la Gilău și rănit de moarte. Turcii ocupă acum și orașul Oradea-mare, iar tronul îl dau lui:

16. *Ioan Kemény*, 1661, reîntors din captivitatea Tătarilor. El ucise pe înaintașul său Barcsay, dar nu era încântat nici de purtarea ocrotirilor săi Turci, cari săvârșiau cele mai neauzite jafuri. Întoarse politica și se apropia de Habsburgi, reprezentați prin *Leopold I* (1657—1705). Curtea vieneză vedea cu ochi buni slăbirea Ardealului, care îi făcuse atâtea neajunsuri, în timpul când reprezenta o putere. Nu refuză deci pe Kemény, dar îi dete puțin ajutor. Turcii luând veste de necredința protegiatuui lor ardelean, năvălesc din nou în Ardeal, îl pustiesc, fac jafuri și duc multe mii de oameni în captivitate. Kemény căzu în luptă, iar Turcii impun de principe pe:

17. *Mihail Apaffy I* 1662—1690. O domnie îndelungată, dar slabă. Neatârnarea țării, ca și puterea ei de rezistență, era sdruncinată, așa că nu se mai putea împotrivi nici față de Turci, nici față de Austriaci. Evenimentele petrecute în Ungaria sub Leopold, recucerirea Vienei (1683), a celorlalte orașe de pe linia Dunării, pe urmă orașului Buda (1686), creșterea puterii austriace și scăderea celei turcești, au determinat și situația Ardealului. Căderea puterii turcești, la care se refugia totdeauna principatul ardelean, de câte ori

era urmărit de dragostea de unire a Habsburgilor, a însemnat şi apusul independenţei. Turcii nu mai considerau Ardealul ca o ţară suzerană, — prea de multe ori erau înşelaţi, ci ca o ţară inamică. În anii din urmă au prădat-o de multe ori. Apaffy, văzând cum suflă vântul, părăsi alianţa cu Turcii, cari îl ridicară în domnie, şi încheiă alianţa cu Leopold, încă înainte de reocuparea oraşului Buda. În baza acestei alianţe Ardealul îşi menţinea independenţa, cu numele, dar Apaffy se obligă a primi oştile lui Leopold în Ardeal, în mai multe oraşe principale, şi a-i da ajutor în contra Turcilor. După ocuparea cetăţii Buda, Leopold constrânse pe Apaffy să semneze aşa numitul *tratat dela Blaj* (1687), prin care Apaffy primi oastea lui Leopold în 12 oraşe şi se obligă a-i plăti tribut de războiu 700,000 florini. — Ţara ocupată şi supusă la tribut, sfârşitul independenţei. Mai veni şi un guvernator al lui Leopold, care luă în mână administraţia, împărţind ţara în 4 districte. Apaffy se retrase la *Făgăraş*, de unde domnia cu numele. Muri în 1690 şi îi urmă fiul său :

18. *Mihai Apaffy II.* 1690—1691, minor de 14 ani. Habsburgii trataŭ cu Ardealul ca cu o ţară cucerită, ceea ce provocă o nouă răscoală a lui Emeric Thököly, care în 1690 intră în Ardeal cu oaste turcească şi bătu trupele împărăteşti la Zernești. Atunci staturile Ardealului alesera de principe în dieta dela Sibiiu pe *Thököly*, dar fu silit să fugă în Ţara Românească dinaintea oştilor împărăteşti. Curtea vieneză îşi schimbă politica, văzând că cu puterea armelor nu-şi poate asigura Ardealul. Fără Ardeal nici posesiunea Ungariei nu era asigurată. Pentru a îndulci pe reprezentanţii ardeleni, deşi nu le-a restituit independenţa, le-a garantat situaţia de drept, prin aşa numita *diploma „Leopoldinum"* (1691), prin care recunoaşte constituţia, privilegiile naţiunilor şi libertatea religioasă a confesiunilor, cum vom vedea din studiul acestei diplome.

Tânărul Apaffy a fost scos din domnia Ardealului, şi despăgubit cu moşii în Silesia (ducatele Oppeln şi Ratibor).

Cu domnia lui Apaffy tânărul se încheie seria domnitorilor independenţi ai Ardealului, iar acesta trece într'o nouă fază a situaţiei sale de drept public.

§ 80. Principatul ardelenesc sub Habsburgi. Privire istorică.

Războaiele cu Turcii. Reforme în organizaţia ţării. Sancţiunea pragmatică. Regulamentul urbarial. Reformele lui Iosif II. Unirea Ardealului cu Ungaria.

Trecem într'o privire fugitivă şi asupra ultimei epoce din istoria Ardealului, cuprinzând cei din urmă 200 ani, ca, cunoscând în liniamente largi acest trecut, să ne putem da seamă de situaţia de drept public, ce a urmat după 1867.

Dinastia de Habsburg, luând între ţările coroanei sale principatul Ardealului, a scăpat de nenumăratele greutăţi, ce-i făceau, în lupta de eliberare a Europei centrale de sub stăpânirea Turcilor, principii Ardealului, cari totdeauna se rezemau pe Turci în lupta contra Vienei şi în lupta contra catolicismului.

Ardealul ocupat de oştile împărăteşti, Leopold a putut să opereze cu succes în sudul Ungariei pentru a combate pe Turci. Principele Eugen de Savoya a secerat biruinţă asupra Turcilor la Zenta. Turcii în sfârşit încheiară cu Leopold pacea dela *Carlovit* (1699), prin care Ungaria sudică se eliberă de Turci, cu escepţiunea Banatului timişan. Ca un rezultat mare al domniei lui Leopold se menţionează eliberarea Ungariei de sub domnia turcească, merit deosebit al dinastiei de Habsburg, puterea care a organizat cea mai mare forţă în Europa centrală în aceea epocă.

Ca recunoştinţă a eliberării ţării staturile Ungariei în dieta din 1687 dela Pojun (Bratislava de azi) renunţă la dreptul, exercitat dela 1301, de a alege regele, admiţând dreptul de moştenire al familiei de Habsburg în linie bărbătească, la coroana Ungariei, cu menţinerea dreptului de a reveni iar la alegerea regelui, dacă s'ar stinge linia germană şi cea spaniolă a familiei de Habsburg. Au mai renunţat staturile ungare încă la un drept cardinal al nobilimei, *jus resistendi*, statornicit în art. 31 din bula de aur a regelui Andreiu II.

Pentru a împopula partea de ţară stăpânită până atunci de Turci, au fost aduşi colonişti germani catolici în jurul capitalei Buda şi dincolo de Dunăre, şi colonişti sârbi greco-orientali în Bacica şi în comitatul Arad (1691), acordându-le largi privilegii.

Multele nemulţumiri ale Ungurilor pentru nerespectarea constituţiei, pentru propagarea catolicismului şi pentru politica contrară intereselor nobilimei, provocară revoluţia lui

Francisc Rákoczy II. (1703—1711), ales atât de statele ungureşti, cât şi de cele ardeleneşti principe domnitor, iar dinastia de Habsburg detronată în dieta dela Onod (1707). Rákoczy, sprijinit de Ludovic XIV, regele Franţei, care, purtând războiu în vest contra Habsburgilor, a avut şi succese. O pace însă nu s'a putut încheia sub Leopold I. murind la 1705, ci numai în decursul domniei lui Iosif I. (1705—1711) în anul 1711, *pacea dela Satu-mare*. Prin aceasta Iosif dă iertare tuturor rebelilor, chiar şi lui Rákoczy, dacă în decurs de 3 săptămâni, primind pacea depun jurământ de credinţă; mai departe garantează constituţia şi libertatea confesională şi promite remedierea plângerilor ce vor fi aduse în dieta ce va fi convocată. In cursul tratativelor Iosif muri, astfel pacea fu semnată de fratele său, urmaş pe tron, Carol III. (1711—1740).

Carol III. a avut cu Turcii 2 războaie. Cel dintâi război din 1716—1718, s'a închiat prin tratatul de pace dela *Pasarovit* (1718). In baza acestuia Turcii au eşit din Banatul Timişoarei cedând Austriei din Ţara-Românească până la Olt. Al doilea războiu dela 1736—1739, s'a închiat prin tratatul de *pace dela Belgrad*, 1739, în baza căruia Austria s'a retras din Oltenia şi a renunţat şi la alte cuceriri dela sudul Dunării.

Pentru aplicarea tratatului de pace dela Satu-mare, Carol a convocat o dietă în 1712, care a ţinut 3 ani şi a adus o mulţime de legi de ordin intern. A doua dietă importantă s'a ţinut în 1722—23. Aceste diete s'au ţinut şi în Ardeal, discutându-se tot aceleaşi chestiuni de organizaţie internă. In baza legilor aduse în aceste diete s'au instituit: *a) armata permanentă*, reformând sistemul de recrutare, cifra armatei şi timpul de serviciu; *b) contribuţia permanentă*, rămânând plata impozitelor exclusiv în sarcina ţăranilor, nobilimea fiind privilegiată ca şi anterior.

In structura constituţională a Ardealului, pentru exercitarea puterei centrale a împăratului s'a introdus *guvern* în capitala Ardealului.

Ungaria era guvernată prin un *consiliu locţiitor* la Pojun şi *cancelarie aulică* la Viena. S'au reorganizat justiţia şi finanţele.

Colonizări noui s'au făcut în părţile sudice. Au fost aduşi Slovaci din nordul Ungariei la Békéscsaba şi la Szarvas, şi Şvabi în unele părţi ale Banatului.

In dieta dela 1722—23 a fost acceptată atât în Ardeal, cât şi în Ungaria aşa numita *„sancţiune pragmatică"*, o convenţie între casa domnitoare şi staturile acestor ţări, resp. între casa domnitoare şi cele austriace, în baza căreia dreptul de moştenire al dinastiei de Habsburg la coroana Ungariei, încuviinţat pentru linia bărbătească a lui Leopold I. şi a fiilor săi Iosif şi Carol *se extinde şi la linia femeiască* (Carol III. nu avea moştenitor numai o fată). Se înţelege în această convenţie s'au asigurat şi drepturile constituţionale ale ţării resp. nobilimei.

Sancţiunea pragmatică a fost baza uniunei personale cu celelalte ţări ale dinastiei de Habsburg, din care a derivat apărarea comună, politica externă comună şi transacţiunea dela 1867 dintre Austria şi Ungaria.

Sub *Maria Terezia* (1740—1780) s'au purtat două războaie. Cel dintâiu la începutul domniei pentru apărarea ţărilor moştenite (1740—1748), din care îşi cereau parte principii germani şi regele Prusiei Friedrich II. S'a încheiat prin pacea dela *Aachen* (1748), prin care s'a recunoscut şi de puterile europene interesate „sancţiunea pragmatică". Al doilea războiu l-a purtat cu Friedrich II. pentru pierderea Sileziei 7 ani, dar s'a încheiat rămânând status quo.

Armata permanentă, înfiinţată de Carol III. trebuia susţinută şi desvoltată. In scopul acesta Maria Terezia a cerut în dieta dela 1751 contribuţie militară de 1,200.000 florini, staturile încuviinţară numai 700.000 florini. — In proxima dietă din 1764 a cerut acelaş lucru şi totodată răscumpărarea obligaţiunei nobilimei de serviciu militar, dar staturile nu au admis. Asemenea s'au împotrivit de a îmbunătăţi soartea iobagilor. Impărăteasa însă a dat în mod absolutistic aşa numitul *regulament urbarial* din 1767, prin care a regulat soartea ţăranilor. In baza acestui regulament ţăranului i s'a dat: libertate personală şi dreptul a-şi schimba domiciliul după plac, facultatea să-şi dee copiii pe ori ce carieră, dreptul de a folosi păşunile şi viile deopotrivă cu stăpânul pământului, după raportul statorit în acest regulament, stabilindu-se din nou şi exact prestaţiunea de muncă, ce trebuia să facă ţăranul către stăpânul de pământ.

Maria Terezia a fost cel dintâiu domnitor, care după

regele Ştefan I. a purtat titlul de *rege apostolic*, acordat de papa Silvestru II.

In decursul acestei domnii se petrece cea dintâiu împărţire a Poloniei (1772) şi răpirea Bucovinei dela Moldova (1775).

Sub domnia următoare a lui *Iosif II.* (1780—1790) se introduc în ţară o mulţime de reforme binefăcătoare, dar fără conlucrarea staturilor, pe cale absolutistică. Cele mai importante sunt: *edictul de toleranţă*, prin care puse sfârşit urmărirei protestanţilor, cea mai largă libertate religionară, — *placetum regium*, prin care se interzise legătura directă a organelor bisericeşti cu Roma; *secularizarea averilor mănăstireşti* şi *înfiinţarea fondurilor religionare*, *libertatea de presă*.

Pentru uşurarea sorţii ţărănimei Iosif II. execută regulamentul urbarial al mamei sale. In scopul de a introduce o reformă a impozitelor, luă dispoziţii pentru a măsura din nou pământul ţării, prin ce provoacă rezistenţa nobilimei. Se făcu cel dintâiu *recensământ al populaţiunei*.

Răscoala iobagilor români din munţii apuseni sub Horia, Cloşca şi Crişan încă e în timpul acestei domnii (1784).

In organizaţia statului s'au introdus următoarele reforme:

Consiliul locţiitor a fost transferat dela Pojun la Buda, lărgindu-i-se atribuţiunile, cu o centralizare a tuturor afacerilor de stat. Organizaţia teritorială a comitatelor, districtelor, scaunelor (cunoscută din organizaţia Ardealului) a desfiinţat-o împreună cu funcţia comitelui şi cu adunările comitatelor, întreg teritorul l-a împărţit din punct de vedere administrativ în Ungaria în 10, în Ardeal în trei *districte*. La conducerea acestora numi comisari regeşti. Pe vicecomitele, ales până atunci de nobilimea din comitat, îl numi deasemenea, subordonă vicecomitelui şi oraşele ce se bucurau până atunci de autonomie. Desfiinţă toate privilegiile şi autonomiile. In locul limbei oficiale latine introduse limba germană.

Toate aceste reforme însă s'au izbit de împotrivirea nobilimei. Înainte de moarte Iosif II. le-a retras pe toate, cu escepţia edictului de toleranţă şi a regulamentelor urbariale.

Sub *Leopold II.* (1790—1792) sau ţinut diete de reforme, aducându-se legile cele mai reacţionare, atât în Ungaria, cât şi în Ardeal. In dieta Ardealului s'a prezentat şi plân-

gerea poporului român, cunoscută sub denumirea de *Supplex libellus Valachorum*. Cu toate aceste ne vom ocupa deosebit.

A urmat după o scurtă domnie de 2 ani, *Francisc I.* (1792—1835). Reformele legislative, aduse de dietele Ungariei şi ale Ardealului, au rămas neînfăptuite. Au urmat războaiele Austriei cu Franţa, iar în urma lor sleirea economică a ţării şi încălecarea absolutismului.

Sub domnia proximului domnitor *Ferdinand V.* (1835—1848) s'au ţinut iar diete reformatorice (1832—1836, 1843—44). In aceste s'au adus legi prin care: s'a uşurat soartea iobagilor, în locul limbei latine în legislaţie s'a introdus limba maghiară, s'a introdus limba maghiară în administraţie, declarându-se de limba oficială, s'a admis nenobilului să poată cumpăra imobile şi să poată ocupa ori-ce slujbe publice. In 1848 s'au adus legi, prin care s'a înfiinţat ministerul responsabil al Ungariei, s'a declarat unirea Ardealului cu Ungaria (atât în dieta Ardealului, cât şi în a Ungariei). In locul dietei întemeiate pe sistemul reprezentativ al staturilor, s'a introdus dieta pe baza principiului de reprezentare a poporului. S'a desfiinţat iobăgia, s'a legiferat libertatea presei, a învăţământului superior, egala îndreptăţire înaintea legilor, s'au desfiinţat organismele vechi administrative.

Dar a urmat revoluţia poporului unguresc în contra Casei de Habsburg şi suprimarea ei cu ajutorul Rusiei, apoi o epocă de absolutism de 10 ani (1850—1860), o nouă constituţie dată ţărilor prin *diplomă din Octomvrie 1860*, o epocă costituţională sub regimul acestei diplome, cu o nouă viaţă de stat pentru Români, inaugurată prin lucrările dietei dela Sibiiu (1863—1865) şi pe urmă o nouă unire forţată a Ardealului cu Ungaria.

Cu chestiunile principale ne vom ocupa în special.

§ 81. Teritoriul şi populaţiunea principatului ardelenesc.

Teritoriul principatului ardelenesc trece departe peste graniţele celor 15 judeţe din timpurile noastre. Dela desfacerea Ardealului de coroana ungară am văzut, că după pacea dela Oradea-mare (1538) au rămas în stăpânirea lui Ioan Zapolya ţinuturile ostice ale ţării, care afară de regiunile ardelene cuprindea şi comitatele mărginaşe din Ungaria.

In pacea dela Viena (1606) Rudolf recunoaşte pe Ştefan

Bocskay de principe al Ardealului independent şi îi mai cedează, neînţelegând aici comitatele aparţinătoare de mai nainte la Ardeal, încă comitatele *Bereg*, *Ugocia* şi *Satu-mare*, cum şi cetatea *Tokaj*, care e situată spre nord dela Tisa ca şi Beregul şi o parte din Ugocia.

Mai târziu cu 15 ani, în pacea dela Nikolsburg (1621), se regulează din nou chestiunile teritoriale între Ferdinand II. şi Gavril Bethlen. Acest din urmă obţine afară de cele 3 comitate cedate prin pacea dela Viena încă comitatele *Sabolciu*, *Zemplin*, *Abauj* şi *Borşod*, iar dintre cetăţi afară de Tokaj încă *Muncaciu* şi *Ecsed*.

Afară de comitatele ungurene din părţile nordice aparţineau la Ardeal şi teritoriile Banatului Severin. In Approb. Const. tit. 63 este dispoziţiune despre privilegiile *Caransebeşenilor*, care se aprobă, în tit. 54 o dispoziţie de asemenea de natură referitoare la *Lugojeni*. In tit. 72 este o dispoziţie privitoare la comitatul Arad, în care se vorbeşte despre starea de ruină a acestui comitat. O parte din el s'a încorporat la *Zarand*. In tit. 71 se vorbeşte despre comitatul *Bichiş*, care fiind sub cucerirea Turcilor, acolo să nu mai meargă funcţionarii spre a face execuţii. Tit. 67 conţine dispoziţii despre *Boroşineu*, ca despre un loc întărit pentru apărarea graniţei. Tit. 66 se ocupă cu drepturile nobilimei din *Oradea-mare*, iar tit. 69 cu prerogativele nobilimei din *Beiuş*. In tit. 68. sunt lungi dispoziţii privitoare la situaţia iobagilor din oraşul *Dobriţin*. Tit. 75 se ocupă cu drepturile baronilor liberi din *Maramureş*.

Dintr'o diplomă din 28 Dec. 1656 a principelui George Rákoczi II[1]) autoritatea episcopului Sava Brancovici, numit pentru Români, este dată asupra bisericilor din comitatele Alba din Transilvania, Hunedoara, Severinul, Bihor, Zarand, Crasna, Solnocul-de-mijloc, Solnocul interior, Dobâca, Cluj, Turda, Cetatea-de-Baltă şi Maramureş, din districtele Cetatea-de-piatră, Bistriţa şi Beiuş, din toate scaunele săcuieşti şi săseşti ale Transilvaniei şi ale părţilor Ungariei unite cu ea.

Din toate aceste rezultă, că teritoriul principatului ardelenesc era cu mult mai estins decât este noţiunea geografică de azi a Ardealului.

[1]) v. T. V. Păcăţianu, Cartea de Aur vol. I. p. 16—18.

Populaţiunea principatului ardelenesc, ca element etnic, nu putea fi alta decât stratul cel mai vechiu al Daco-Românilor, asupra căruia s'au aşezat cuceritorii unguri şi oaspeţii teutoni.

O statistică din anul 1850, deşi cu mult prea nouă, dar totuşi suficientă pentru a ne arăta raportul dintre naţionalităţile conlocuitoare ne arată[1]) rotunjând cifrele la mii:

Români	1,227,000	59·08%
Unguri	355,000	17·31 „
Saşi şi Nemţi	192,000	9·37 „
Săcui	181,000	8·82 „
Ţigani	79,000	3·84 „
Evrei	16,000	0·78 „
Total	2,050,000	

Ungurii, Saşii şi Săcuii (cele 3 naţiuni cu drepturi) împreună 728,000, adecă numai ceva mai mult decât 1/2 parte din cifra întregei populaţiuni. Raportul dintre naţionalităţi poate fi adevărat şi pentru veacurile anterioare.

După dreptatea socială înfăptuită în organizaţia socială a acelor timpuri 2/3 parte din populaţiune era fără drepturi.

Statistica după confesiuni, tot din anul 1850, ne arată următoarele date:

greco-catolici	648,000
greco-orientali	638,000
reformaţi (calvini)	296,000
romano-catolici	220,000
evangelici (luterani)	199,000
unitari	46,000
israeliţi	16,000

§ 82. Situaţia juridică a populaţiunei. Clase sociale, naţiuni, religiuni.

Împărţirea din punct de vedere juridic a populaţiunei, în principatul ardelenesc, s'a întemeiat pe 3 baze, pe *drepturile politice*, *naţionalitate* şi *confesiune*.

I. După *drepturi politice*[2]) în sensul legilor ardeleneşti se deosebesc:

[1]) v. Siebenbürgische Rechtsgeschichte de Schuler-Libloy.

[2]) Noţiunea *drepturi politice* nu este identică cu cea din nomenelatura constituţiei de azi.

1. *Magnaţi* sau nobili fruntaşi (nobiles possesionati) şi *nobili comuni* sau de rând (nobiles unius sessionis). Cei dintâi se bucurau de plenitudinea drepturilor, iar cei de-a doua categorie erau inferiori în grad şi condiţie socială. Magnaţii aveau gradul de conţi sau baroni, ei erau chemaţi a reprezenta naţiunea ungurească şi a exercita drepturile ei în dietă, la guvern, în congregaţiile comitatense. Aveau dreptul de a exercita puterea proprietarului de pământ faţă de iobagii aparţinători la moşia sa, bucurându-se de beneficiile împreunate cu moşia, ca dreptul regal, şi dreptul la toate prestaţiunile iobagilor.

Faţă de aceste drepturi nobilii aveau îndatorirea serviciului militar.

De drepturi nobilitare se bucurau în baza serviciului şi nobilii numiţi *nobiles conditionati*, cari erau urmaşii cnezilor şi apărătorilor de graniţi români de odinioară, obligaţi la servicii militare permanente, în timp de pace mai ales ca trupe de garnizoană. In această clasă a nobililor de rând aparţineau şi *boerii districtului Făgăraş* şi *Sclopetarii* (puşcaşii).[1])

La înfiinţarea graniţelor militare aceşti nobili au intrat în trupele de graniţă.

2. *Locuitorii oraşelor* se bucurau de drepturi în baza imunităţilor şi privilegiilor, acordate oraşelor respective, alta fiind situaţia în teritoriul fiecărei naţiuni din cele 3 ale Ardealului.

3. *Ţăranii* numiţi *iobagi* (coloni) *zileri* (inquilini), *curialişti*, *taxalişti*. Situaţia ţăranilor s'a îngreunat atât de mult, în cât s'au răsculat mai de multe ori (1437, 1484, 1512). În legile ardeleneşti Approb. Const. IV., tit. 5 şi 6 sunt dispoziţiuni referitoare la iobagi.

Prestaţiunile iobagilor erau: 1. darea capului şi a pământului (terragium), 2. robota, una sau mai multe zile la săptămână, 3. dijmă şi daruri, la sărbători, resp. a zecea sau a noua parte din agoniseală, 4. îndatoriri faţă de stat, (imposite, serviciu militar). În afară de acestea erau şi aşa numitele *regale* ale stăpânului de pământ (după vin, mori, vămi de poduri, etc.)

În timpul domniei principilor indepedenţi situaţia ţărani-

[1]) v. Schuller-Libloy, Siebenbürg. Rechtsgeschichte ed. din 1867 p. 397.

lor s'a înrăutățit, așa că domnitorii din casa de Habsburg au aflat de necesar a interveni și a lua măsuri pentru a le ușura soartea (Maria Terezia, Iosif II. — regulamentul urbarial).

II. După *naționalitate* erau: cele 3 națiuni privilegiate, a *nobililor* (identică cu a Maghiarilor), *Săcuilor* și *Sașilor*. Națiunea *Românilor* (natio valachica) e considerată numai ca tolerată. În Approb. Const. I. tit. 9 *az oláhokról* se spune: (în traducere). „Deși națiunea română a fost admisă în această țară pentru binele public, totuși neținând seamă de starea lor josnică au împedecat pe unii frați nobili de ai noștri, ca să nu le fie permis a lucra în zilele lor de sărbătoare. S'a hotărît dar în contra acelora, ca să nu dea prescripțiuni nației ungurești și din causa aceasta să nu turbure pe nimenea pe motivul arătat."

Tot în Approb. Const. I. tit. 7, *Oláh papokról* art. 1. „Noha az oláh natio az hazában, sem a statusok közzé nem számláltatott, sem vallások nem a recepta religiok közül való, mindazáltal, propter regni emolumentum, miglen pátiáltatnok, az oláh egyházi rendek ehhez tartsák magokat." (Urmează dispoziții referitoare la episcop, etc.)

Dispozițiunile asigurate în uniunea celor 3 națiuni ardelenești, trecute în legile de uniune din această epocă (1613, 1630, 1649) sunt următoarele:

1. imunitatea și libertatea celor 4 religiuni egal îndreptățite;

2. obligația fiecărei națiuni de a apăra în drepturile ei pe celelalte;

3. obligația fiecărei universități, comunități de a apăra pe membrii ei, sau pe sine și a se reprezenta înaintea principelui sau a guvernului;

4. pedeapsa infidelității la călcarea acestor dispoziții.

III. După *religiune*, nu era nici o deosebire între cele 3 națiuni până în epoca reformațiunei din veacul al XVI. Dar trecând între anii 1519—1556 toți Sașii, cea mai mare parte a nobilimei și Săcuii la doctrinele reformatorilor, episcopia catolică de Alba-Iulia a fost desființată în 1557 și 1559 a fost proclamat liberul exercițiu al confesiunei augsburgice ca un drept pentru toate popoarale Ardealului. Între Unguri au prins

rădăcini doctrinele lui Calvin, astfel în 1564 s'a despărțit și a fost recunoscută confesiunea reformată calviniană. După aceea au fost declarați de egal îndreptățiți unitarii sau antetrinitarii la anul 1571.

În urma mișcărilor antireformatorice religiunea catolică a ajuns iar în drepturile ei. Astfel privitor la religiune în legile ardelene s'a declarat de repetite ori egalitatea celor 4 religiuni recepte, trecută și în Approb. Const. I, tit. 1, art. 2: „A négy recepta religiók az országnak ezen megegyezett közönséges végezései szerént, ennek utána is in perpetuum pro receptis tartassanak... Ezen négy recepta, ugymint: Evangelica reformata (vulgo Calviniana), Lutherana sive Augustana, Romano-Catholica, Unitaria vel Antitrinitaria religioknak szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis, ezután is megengedtessék."

Religiunea neamului românesc este considerată în această epocă numai ca *tolerată*, cum am văzut în Approb. Const. I. tit. 7. (citat mai sus).

Această stare a fost menținută pentru Ardeal până ce dieta dela Sibiiu din 1863 a proclamat și națiunea românească și confesiunile ei de asemenea îndreptățite cu celelalte.

Totuși legile din 1790—1791 au introdus o ameliorare atât în Ardeal, cât și în Ungaria. Legea 60 din 1791 a dietei ardelene admite liberul exercițiu al religiunei greco-neunite, astfel ca credincioșii ei să depindă de episcopul propriu numit de Impărat și să fie tratați ca și ceilalți indigeni, în suportarea contribuțiunilor publice să nu fie mai îngreunați decât alții. Aceleași principii sunt decretate și în legea 27 din 1790 din Ungaria.

§. 83. Organizația centrală a statului ardelean.

Alegerea Principelui. Staturi și ordine. Consiliul intim. Guberniul și cancelaria aulică. Tabla justițiară. Inaugurarea principelui, drepturile lui.

In organizația statului ardelean găsim aceleași principii conducătoare ca și în organizația altor state vecine din acea epocă.

Forma de stat era *monarchia electivă*.

Puterile statului erau exercitate de Principele, care se numia de regulă *voevod*, câte odată și *rege*, împreună cu clasele privilegiate, constituite după spiritul timpului în *staturi*

şi *ordine* (status et ordines). O organizare pe baza principiului separaţiunei puterilor în stat nu era cunoscută în acea epocă.

Alegerea domnului o făceau staturile întrunite în *dietă*. După raporturile cu Poarta, alegerea trebuia să fie confirmată, alesul trebuia să obţină *investitura*.

Staturile şi ordinele erau compuse din membrii celor trei naţiuni şi a celor 4 religiuni, îndreptăţiţi a participa la dietă prin anumiţi membrii de *drept* şi membrii *aleşi*. Numărul acestora a variat la deosebitele diete. Cu timpul s'a format următoarea normă de reprezentare:

Membrii *de drept* erau: consilierii şi secretarii guvernului şi ai tablei regeşti, funcţionarii supremi (comiţii supremi ai comitatelor, căpitanii celor 2 districte, judecătorii regeşti ai Săcuilor) ai comitatelor, districtelor şi scaunelor săcuieşti; *aleşi:* regaliştii, nobili chemaţi de principe şi deputaţii corporaţiunilor autonome.

Dieta se întrunia în epoca principilor independenţi cel puţin odată la an, de multe ori s'a întrunit şi de 2—3 ori. Locul de întrunire se schimba. Diete s'au ţinut aproape în toate oraşele din Ardeal, chiar şi în sate.

In exercitarea puterii publice domnitorul era ajutat de *consiliul intim* (consilium intimum), compus din câte 7 membrii din fiecare naţiune, total 21 consilieri intimi. Acest număr a fost redus mai târziu la 6, apoi fixat iar la 12. Erau aleşi din staturi, şi confirmaţi de principe. Trebuiau să facă promisiune şi jurământ, că vor observa legile şi privilegiile şi că vor da principelui consilii bune şi corespunzătoare binelui public.

După trecerea Ardealului sub casa de Habsburg în locul acestui consiliu intim a rămas în ţară: *guberniul* (gubernium), iar la Viena s'a înfiinţat *cancelaria aulică transilvană*, prin care împăratul da dispoziţiile de guvernare guberniului.

Membrii ai gubernului erau: *gubernatorul* (supremus status director), *generalul* armatei transilvane, *cancelarul, tesaurarul, preşedintele staturilor* şi ceialalţi consilieri intimi în număr de 12 (consilium duodeecimvirale).

Reşedinţa guvernului a fost: Turda, Cluj, Alba-Iulia, Sibiu, apoi iar Cluj.

Pe lângă acest gubern mai erau organe centrale, cu

autoritate asupra întregei țări: *comisariatul provincial* (pentru încasarea dărilor), *exactoratul provincial*, *revizoratul de cărți* (pentru censura productelor de presă), *direcțiunea de edile provincială* și *congresul medicinal*.

Instanța apelatorică judiciară era *tabla justițiară*, compusă din *protonotarii* et *assessores* ca *forum appellatorium*, funcționa „per modum generalium congregationum".

Președintele și protonotarii erau aleși de staturi, ca și membrii guvernului, asesorii însă erau numiți la propunerea staturilor de către principe.

Din timpul împăratului Carol III. tabla s'a instituit ca judecătorie permanentă *(continuata tabula)*, iar procedura procesuală a fost reglementată în amănunte.

Inaugurarea principelui și confirmarea constituției, ca acte de importanță deosebită de drept public, se făcea cu solemnitatea prescrisă, în biserica principală a locului de instalare (mai ales în Alba-Iulia, biserica Sf. Mihail).

Ceremonialul începea prin cetirea în ungurește a decretului de confirmare (Hatișerifului) dat de Poarta, apoi urma cuvântul de salut rostit de președintele staturilor, care citia documentul de capitulațiune (conditiones) punând întrebarea: „Dacă principele promite și jură, de a guverna Ardealul după legile și obiceiurile celor 3 națiuni și după libertățile celor patru religiuni recepte?" — Principele răspundea: Promit și jur cu sfințenie (urma apoi formula jurământului).

După 1691 împăratul Austriei ca Mare Principe al Ardealului (dela 1765 începând) încă făcea promisiunea deosebită de a observa constituția Ardealului, dând fiecare domnitor un rescript de asigurare și confirmare a diplomei Leopoldinum. Afară de aceea făcea și un jurământ prin un comisar autorizat în acest scop.

Drepturile principelui erau limitate prin participarea la exercițiul puterii supreme a reprezentanților celor 3 națiuni și 4 religiuni privilegiate. Persoana principelui era considerată, ca a oricărui monarh, în afară de orice responsabilitate omenească, sfântă și inviolabilă.

Principele era șeful puterii supreme în afară, stăpân de a hotărî războiu și pace, în interior puterea lui e limitată de puterea *staturilor*. Prerogativele lui pe terenul *puterii legiuitoare*

erau: 1. de a convoca adunarea, stabilind locul, timpul, durata şi ordinea de zi a adunării, şi de a o închide; 2. de a lua iniţiativa în legiferare, prezentând propunerile de adus în desbatere, de a sancţiona hotărîrile aduse, a le publica şi a da ordonanţele de executare a acelora; 3. de a aproba statutele, întocmite de corporaţiunile autonomice.

Pe terenul *puterii executive* şi *justiţiare* principele exercita: 1. conducerea centrală a tuturor organelor guverniale, cum şi controlul lor; 2. numirea şi confirmarea funcţionarilor candidaţi resp. aleşi, ţinând seamă de drepturile de egalitate a celor trei naţiuni şi patru religiuni; 3. supraveghiarea funcţionării organelor justiţiare, primind plângeri şi luând măsuri de remediare resp. reprimare; 4. dreptul de graţiare.

Pe terenul *bisericesc* principele avea: 1. suprainspecţiunea tuturor bunurilor bisericeşti şi şcolare; 2. dreptul de numire a episcopilor.

Principele avea prerogativa de a acorda *nobilitatea* şi *privilegiile.*

§ 84. Diploma „Leopoldinum".

După lungi tratări din partea lui Mih. Apaffy I şi după ce şi staturile ardelene încă s'au pronunţat pentru punerea Ardealului sub ocrotirea casei de Habsburg, pentru determinarea situaţiei de drept public, în şirul posesiunilor acestei case, împăratul *Leopold I* a dat în ziua de 4 Decemvrie 1691 diploma cunoscută sub denumirea de „Leopoldinum". In acest document de stat împăratul „ca nu cumva ordinele Transilvaniei să stea în nedumerire, sau cel puţin să nu aibă motiv de-a primi cu bănuială părinteştile noastre intenţiuni" încredinţează pe fidelii săi credincioşi despre cele ce urmează:

I. In afacerile *religiunilor recipiate* nu se va schimba nimic, iar catolicii să se bucure de aceleaşi drepturi ca şi celelalte religiuni.

II. Confirmă toate *drepturile claselor nobilitare,* privilegiile, beneficiile şi bunurile, fie acordate de regii Ungariei, fie de principii ardeleni.

III. *Aprobatele, Compilatele,* decretele, Tripartitul lui *Werböczy, Constituţiunile,* dreptul municipal al *naţiunii săseşti* au să rămână în *intactă vigoare.*

IV. *Organizaţia statului,* consiliul intim, dieta provincială,

tabla judecătorească, tribunalele inferioare, procedurile în justiție, să rămână neatinse, păstrându-se dreptul de apel la împăratul în chestiuni mai importante. In privința *regaliilor* și *fiscalităților* se va urma o astfel de procedură, ca nimeni să nu fie apăsat.

V. În funcțiunile publice se vor întrebuința *indigeni transilvăneni*, anume: Maghiari, Săcui și Sași, fără privire la religiune; nu vor fi considerate națiunile *externe* și cele socotite *străine și incapabile*.

VI. *Bunurile* trecute la fisc, fie din lipsă de moștenitori, fie pentru înaltă tradare, vor fi înapoiate Maghiarilor, Săcuilor și Sașilor, ca *indigeni*.

VII. *Supremul director de stat*, numit în timpurile de mai nainte Voevod va fi numit dintre nobilii și dignitarii din Transilvania, aparținînd oricărei religiuni. Asemenea și ceialalți funcționari înalți.

VIII. Clasele nobilitare „să prescrie spre confirmare" (să propună resp. *candideze) pe înalții funcționari*, iar funcționarii aleși până acum să se aleagă și în viitor pe lângă uzul vechiu.

IX. *Dieta provincială anuală* se îngăduie, pentru a discuta afacerile publice, a administra justiția și a lua la cunoștință propunerile regești.

X. *Supremul director de stat* va fi totdeauna prezent în provincie, legat cu jurământ de legile patriei, atât în cele bisericești, cât și lumești. Retribuțiunile lui, a membrilor din consiliul intim și dela tabla regească se vor plăti de către erar.

XI. In *consiliul intim* și la *tabla regească* din cei 12 membri câte 3 să fie catolici, iar ceilalți din celelalte religiuni.

XII. Țara va plăti în vreme de pace un *tribut* anual de 50.000 florini, iar în vreme de răsboiu un *subsidiu* de 400.000 florini renani.

XIII. *Săcuii* și *Sașii* sunt scutiți de prestațiuni și îngreunări cu încuartirări.

XIV. Dașdiile, prestațiile, vămile, treizeciuelile, liberul câștig și comerciu vor rămânea ca și până acum,

XV. Țara nu va fi ingreunată cu trupe de ocupațiune mari și netrebuitoare.

Din această schițare sumară rezultă, că dinastia de Habsburg a menținut întru toate organizația țării Ardealului, garantând drepturile nobilimei, ale națiunilor și religiunilor privilegiate, cu toate legile care garantau acele drepturi.

Țara până acum stat independent, sub suzeranitatea Turciei, a trecut în șirul țărilor casei de Habsburg, fără a se aminti cu vr'un cuvânt in diplomă, că această trecere s'ar face pe dreptul coroanei ungare, sau că țara trecută s'ar anexa la țările coroanei ungare.

§ 85. Organizația bisericească în Ardeal. Ierarhia Românilor.

Cum Românii din cele două principate au rămas în legătură bisericească cu arhiepiscopatul din Ohrida, până la înființarea ierarhiei naționale, în Țara Românească prin înființarea Mitropoliei la 1359, în Moldova la 1374, — tot în aceeași legătură bisericească au rămas și Românii din organizația de stat a Ungariei. Episcopul, căruia erau subordonați Românii, era cel din Vidin, cum am văzut și din datele referitoare la primele organizații de state naționale. Cu înființarea Mitropoliilor naționale se schimbă și situația ierarhică a Românilor din Ardeal, ei ajung sub ocrotirea organizațiilor bisericești naționale.

Deși populațiunea românească, lipsită de organizația unui stat național, era avizată să-și ocrotească viața sa națională în organizația bisericei sale, multe veacuri ea n'a putut să-și creeze această organizație în cadrele statului ungar. Acest stat, cu o organizație bisericească puternică, dată de biserica catolică, n'a admis, ca alături să poată lua ființă și organizația bisericei orientale, deși primele începuturi ale încreștinării Ungurilor au fost făcute de biserica răsăritului.

După ruptura dintre biserica apuseană și cea orientală, declarată la 1054, prin urmare într'o epocă când în Ungaria era constituită biserica catolică, din timpul primului rege, Ștefan I., s'a început și aici lupta pentru catolicism, dirigiată de capii bisericei din Roma.

Organizația bisericei catolice era estinsă și asupra Ardealului și a părților din Ungaria locuite de Români. Episcopia catolică a Ardealului („Ultrasilvana") a fost întemeiată

după cucerirea primei etape din Ardeal. Prima reşedinţă a ei a fost undeva în părţile ocupate la prima cucerire, în Sălagiu, sau în Cluj. Nici n'a fost numită după locul de reşedinţă, cum prevăd normele canoanelor bisericei catolice, ci ca o biserică, care trebuia să se estindă într'un teritoriu de cucerit în viitor, a fost numită după ţara de cucerit — „ultrasilvana". In a treia etapă întinzându-se cucerirea în valea Mureşului şi a Târnavei mici, s'a mutat şi episcopia în centrul Ardealului la Bălgrad (Alba-Iulia), unde s'a zidit catedrala sub regele Ladislau I. Cu ocuparea Ardealului s'a estins şi teritoriul acestei episcopii, rămânând exempţi oaspeţii teutoni, a căror organizaţie bisericească a fost supusă Mitropolitului dela Strigon. Afară de Ardeal teritoriul episcopiei din Ardeal se întindea şi asupra comitatelor Sălagiu, Satu-mare şi Ugocia.

Alte dieceze catolice, în vecinătatea celei ardelene, erau cea dela Cenad, cea dela Oradea-mare (înfiinţată de Ladislau I., la 1083) şi cea dela Agria. La 1300 episcopul Ardealului era în ceartă asupra Maramureşului cu cel dela Agria. In urma decisiunei superioare, Maramureşul a rămas să aparţină episcopiei de Agria.

Această organizaţie puternică a bisericei de stat nu tolera, ca alături să se înfiinţeze organizaţia românească a unei biserici schismatice. Cu toate că conciliul Lateran din 1215 a decretat pentru episcopii latini din Ungaria îndatorirea de a da Românilor preoţi de limba română şi slujitori ai ritului oriental, această măsură nu era respectată de episcopii unguri.

La 1234 regele Bela IV, a depus jurământul, că el va supune bisericei catolice pe toţi, cari în regatul său nu ascultă de această biserică, dar fără a le altera ritul, întru cât acela nu este contrar credinţei catolice. Intr'un sinod ţinut la Buda în 1279 episcopatul maghiar, ocupându-se de preoţii schismatici, a decretat, că acestora nu le este permis a ţine cult divin, a zidi biserici, nici credincioşilor nu le este permis a asista la un astfel de cult divin sau a intra în biserici. La caz contrar să fie aplicată forţa.

La 1366 regele Ludovic I. a dat ordin dregătorilor din Caraş, să adune pe toţi preoţii schismatici, împreună cu copiii, femei şi cu toată averea lor şi să-i scoată din ţară.

Tot regele Ludovic a dat ordin în districtul Caransebeşului, ca nici un nobil şi nici un cnez să nu poată câştiga imobile dacă nu e catolic. Aceste ordine au fost confirmate mai târziu şi de regele Sigismund la 1428, care a mai decretat, ca moşiile nobililor şi cnezilor necatolici să fie confişcate, asemenea şi dacă îşi botează copiii în altă lege, decât cea catolică.

La 1468 regele Matia a dat ordin, ca Românii schismatici, ajunşi în posesiunea unor pământuri, cari mai nainte au fost ale catolicilor, să fie constrânşi cu arma de a plăti zeciuală către capitolul catolic din Alba-Iulia.[1])

In astfel de condiţiuni elementul românesc era înglobat cu sila în organizaţia bisericei catolice, iar cei credincioşi bisericei străbune erau persecutaţi. Cu întemeiarea principatelor române şi aducerea la fiinţă a unei organizaţii bisericeşti naţionale în pricipate, cu relaţiunile de prietenie din când în când, dintre regii Ungariei şi Domnii celor 2 principate, s'au creat condiţiile necesare şi pentru aducerea la viaţă a unei organizaţii bisericeşti proprii pentru Românii din Ardeal şi Ungaria.

Mitropolitul Ţării Româneşti ca „exarh a toată Ungro-Vlahia şi al Plaiurilor" era încredinţat şi cu păstorirea sufletească a Românilor de dincoace de Carpaţi, dar în exerciţiul acestei funcţii era împedecat de către puterea politică a ţării şi de către organizaţia bisericei catolice din acest teritoriu. Astfel toată activitatea pastorală a lui se restrângea la cea-ce putea face la reşedinţa sa, să hirotonească preoţii de peste munţi, cari veniau să primească darul preoţiei, să le dee îndrumări şi cărţi pentru slujba Dzeească. Aceşti preoţi, întorşi acasă, erau supuşi legilor ţării şi şicanelor autorităţilor lumeşti şi bisericeşti de aici. Ocrotire şi ajutor nu puteau avea. Aceeaşi situaţie o avea şi Mitropolitul Moldovei faţă de Românii din Ardeal, el încă obţinuse titlul de „exarh al Plaiurilor".

In veacul al XIV., credincioşii românii din părţile nordice ale Ardealului şi Maramureşului au fost în legătură cu episcopia *Haliciului*, câtă vreme această ţară a fost supusă regi-

[1]) Toate aceste date le scoatem din cartea: *Dr. A. Bunea*, Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria pag. 77—132. Documentele originale sunt reproduse în colecţiunea Hurmuzaki.

lor Ungariei. La 1391 voivodul *Balc* şi magistrul Drag din Maramureş, încetând jurisdicţiunea episcopului din Haliciu asupra teritorului lor, cer încuviinţarea patriarhului din Constantinopol pentru a întemeia mănăstirea sfântului Arhangel Mihail din *Peri.* Patriarhul le împlineşte cererea şi le trimite pe egumenul Pachomie, învestit cu jurisdicţiune şi autoritate aproape episcopală, peste credincioşii de pe moşiile lui Balc şi Drag din Maramureş, Satu-mare, Bereg, Solnoc şi Bihori

Crescând prestigiul Domnilor din statele române şi ajunşi factori hotărîtori pentru apărarea graniţelor Ungariei, în epoca când pericolul turcesc ameninţa temeliile acestui stat, ei sunt şi ocrotitorii credinţei religioase a Românilor de dincoace de Carpaţi şi întemeietorii organizaţiei bisericeşti a lor.

In nordul Ardealului Ştefan-cel-mare la 1475 ajunge stăpân al domeniului *Ciceu* cu un colţ de ţară (60 sate). Una din cele dintâi griji ale sale este de a întemeia pentru păstorirea, nu numai a Românilor din satele sale, ci a tuturor din acea parte de ţară, episcopia dela *Vad* (pe Someş din jos de Dej). Câteva decenii mai târziu Domnul Ţării Româneşti, Radul, cel mare, primeşte ca danie dela Regele Vladislau II., la 1508 orăşelul *Stremţ* (Diod în comitatul Alba) ca loc de adăpost, menţinut şi pentru urmaşii săi. Din stăpânirea lui Radul cel mare şi urmaşilor săi, la Stremţ şi alte câteva sate aparţinătoare acestui domeniu, s'a desvoltat episcopia dela *Geoagiul-de-sus.*[1])

Dl N. Iorga constată, apreciind aceste înfăptuiri ale Domnilor români: „Vremea privilegiilor nobiliare s'a încheiat, ca şi cea a privilegiilor locale: nici un Român nu va mai fi ridicat în rând cu membrii clasei dominante, nu se mai crea nici un nobil nou, nici un Ţinut de autonomie românească. Dar, în schimb Voevozii Moldoveni şi Munteni vor întări şi adăugi cu un instinct politic minunat, aşezemintele bisericeşti, Vlădiciile, în jurul cărora se va aduna de acum viaţa Românilor din aceste părţi (Ist. Rom. din Ard. I. 127).

Episcopia Vadului, ctitoria lui Ştefan-cel-mare, sub ocrotirea Domnului Moldovei, a fost înzestrată cu sate şi moşii, cari i-au asigurat existenţa. Ea îşi primia episcopii din Mol-

[1]) V. N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria, cap. Feude domneşti în Ardeal şi Vlădici pentru Români p. 116—127. — Dr. A. Bunea, Ierarhia Rom. p. 37—46.

dova, aleşi şi sfinţiţi de Mitropolitul acestei ţări, sub a cărui jurisdicţiune bisericească era aşezată. Autoritatea ei bisericească se întindea asupra părţilor nordice ale Ardealului. Teritoriul episcopiei s'a schimbat după timpuri.

Episcopia Geoagiului-de-sus, înzestrată cu moşii, ca şi cea a Vadului, era sub ocrotirea domnilor Ţării Româneşti, aşezată sub jurisdicţiunea Mitropolitului dela Târgovişte, dela care îşi primia episcopii. Această episcopie şi-a avut mai târziu reşedinţa (după mijlocul veacului al XVI.) la *Silvaş* în mănăstirea Prislopului, iar de aici s'a mutat la *Bălgrad* (Alba-Iulia).[1])

Pela mijlocul veacului al XVI., Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei perd posesiunile din Ardeal, episcopiile întemeiate de ei rămân fără sprijinul lor apropiat. Reformaţiunea religioasă a câştigat teren în Ardeal, noua religiune s'a înălţat la religiune de stat în principatul ardelenesc. Puternica organizaţie a bisericei catolice, episcopia din Alba-Iulia, cu un trecut de peste 500 ani, a fost desfiinţată. Locul ei în stat l-au cucerit noile confesiuni, ieşite din reforma religionară, cari au fost înarticulate de dieta ţării ca „religiuni recepte". Nouii propagatori îşi îndreaptă atacurile şi asupra Românilor, rămaşi credincioşi de atâtea veacuri ai legii răsăritului. Puterea statului ardelenesc şi-a pus de ţintă de a-i câştiga pentru reformaţiune.

La 1566 George episcopul de Vad trece la calvinism, el e impus tuturor bisericilor româneşti din statul ardelenesc ca episcop calvin. Episcopia românească a Vadului deocamdată e desfiinţată. Intre confesiunile ţării e recunoscută confesiunea Românilor calvini. Organizaţia lor bisericească deosebită se menţine 15 ani până la 1581, având Românii în această epocă 3 episcopi calvini.

După moartea lui Ion Sigismund Zapolya urmată în 1571, principele Ştefan Báthory, catolic, permite restaurarea organizaţiei bisericeşti pentru Românii credincioşi ai legii răsăritului şi numeşte de episcop al lor pe călugărul Moldovean *Eftimie,* (1571). Cum politica statului eră pusă sub ocrotirea imperiului turcesc, astfel şi biserica ortodoxă din Ardeal e pusă sub jurisdicţiunea superioară a unei biserici din

[1]) V. A. Bunea l. c. p. 26.

teritoriul turcesc, a Mitropolitului din Ipec, care a sfințit pe noul episcop.

Episcopul Eftimie I., numit pentru toți credincioșii Români necalvini din statul ardelean, după 2 ani a reînființat cele 2 episcopii: a *Silvașului* (originală a Geoagiului-de-sus) și a *Vadului*, cari funcționează din nou începând cu anul 1574. Eftimie ocupă scaunul episcopesc al Vadului, iar al Silvașului e ocupat de episcopul Cristofor.

Teritoriul episcopiei Vadului se estinde asupra comitatelor: Turda, Cluj, Dobâca și Solnocul interior, după 1576 se adauge Crasna și Solnocul-de-mijloc, la 1603 Maramureșul, dela 1623 Bihorul, Satu-mare, cu Chioarul (Bistrița și Gurghiul aparțineau dela început la episcopia Vadului). Teritoriul episcopiei, cum se vede, era complectat din teritoriul celeilalte episcopii a Silvașului care era scăzut, după autoritatea ce aducea cu sine episcopul numit.[1])

Teritoriul celeilalte episcopii era restul din teritoriul statului ardelencsc.

Episcopia Vadului există până la anul 1628, când, sub episcopul Ghenadie II., al celeilalte episcopii, un favorit al principelui Gavril Bethlen, teritoriul ei este incorporat în teritoriul episcopiei mutate la Bălgrad (Alba-Iulia). Ghenadie II, rămâne singur episcop al Românilor din tot Ardealul, el se intitulează nu numai episcop al Bălgradului, ci și al Vadului, al Orăzii și al Sătmarului. Astfel *episcopia lui Ștefan-cel-mare, după o existență de circa 150 ani, dispare.*

In timpul domniei lui Sigismund Báthory (suit pe tron la 1586) ajungând politica țării a fi ostilă Turcilor, principele Ardealului intră în alianță cu Mihaiu Viteazul în contra Turcilor, iar biserica Românilor ardeleni prin tratatul din 1585 e supusă sub jurisdicțiunea și dispoziținea Mitropolitului de Târgoviște.

Episcopia Silvașului a fost mutată la Bălgrad, în urma îngăduinței, scoase de Mihaiu Viteazul de „a clădi o mănăstire pentru Vlădica Ioan, pe deal lângă cetate" (1597). In timpul stăpânirei lui Mihaiu asupra Ardealului, acesta a zidit

[1]) Datele înșirate aici le întemeiem pe legile și decretele statului ardelean, ținând seamă numai de acele organizații bisericești, cari au avut teritoriu și organizații recunoscute de puterea statului. Prin aceasta nu am luat poziție în cunoscuta discuție a teologilor asupra episcopiilor vechi și asupra vechei Mitropolii.

şi o biserică mare de piatră. Dela Mihaiu Viteazul începând episcopia de Bălgrad a fost întitulată şi „Mitropolie". Reşedinţa ei rămâne în Alba-Iulia până la 1713, când în urma stăruinţelor episcopiei catolice transilvane, restaurate la Alba-Iulia, se mută la Făgăraş, iar de acolo la Blaj.

In urma schimbării survenite în situaţia de drept public a Ardealului, prin trecerea sub casa de Habsburg, a urmat o schimbare şi în organizaţia bisericească a Românilor. La anul 1698 o parte a Românilor, rămaşi până atunci uniţi într'o singură confesiune religioasă, sub Arhiereul Atanasiu, primesc unirea cu biserica Romei, desbinându-se de atunci în 2 confesiuni.

Organizaţia bisericilor româneşti din timpul mai nou trece peste cadrele studiului nostru.[1])

§ 86. Intemeiarea graniţelor militare.

Importanţa elementului românesc pentru apărarea ţării. Graniţa în Banat şi în Ardeal. Organizaţia graniţei. Raporturi de drept.

Casa de Habsburg, ajungând pe tronul Ungariei, după lupta dela Mohaciu a început a organiza la hotarele sudice ale ţării, ameninţate în permanenţă de invaziunea turcească, o armată permanentă cu menirea de a apăra graniţele, şi de a împedeca intrarea în ţară a elementelor neindreptăţite. La început s'au întemeiat cetăţi întărite de-a lungul hotarelor sudice, mai târziu s'a organizat milităreşte întreg ţinutul. Cele dintâu graniţe s'au organizat în teritoriul aproape de litorarul Adriaticei, în Groaţia şi Slavonia.

In veacul al XVIII, după pacea dela Pasarovit (1718) teritoriul Banatului timişan eliberat de sub cucerirea turcească, n'a fost anexat la Uungaria, ci a fost organizat ca o provincie deosebită numită „Banatul timişan", sub autoritatea consiliului de războiu din Viena. Provincia era împărţită în 11 districte, în frunte cu o direcţiune cu reşedinţa în Timişoara. Ivindu-se sub împărăteasa Maria Terezia, necesitatea, de a se întregi brâul de organizaţie a graniţei militare

[1]) Cu istoria bisericei românilor din Ardeal se ocupă lucrarea d-lui *Dr. Ioan Lupaş*, Istoria bisericească a Românilor ardeleni, Sibiiu 1918, atât în timpul înainte de 1700, cât şi dup' aceea până în timpul mai nou; cu epoca după 1700 se ocupă dl *Dr. Silviu Dragomir* în lucrarea sa: Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII, vol. I. Sibiu 1920.

şi în părţile sudice ale Banatului timişan, cum şi în Ardeal, 3 districte din Banat au fost transformate în graniţă militară, iar celelalte 8 au rămas şi mai departe sub administraţia consiliului de războiu.

In Banatul timişan s'au întemeiat între anii 1762—68 trei regimente de graniţă, a căror formă definitivă a fost: regimentul germano-banatic nr. 12. reg. româno-banatic nr. 13, reg. serbo-(iliro)-banatic no. 14, şi un batalion dela Titel.[1])

Teritoriul regimentului românesc e în mare parte teritoriul fostelor districte româneşti din Severin, ai căror locuitori şi în veacurile anterioare au făcut tot slujba militară de apărători ai graniţelor în contra Turcilor.

Tot în acelaş timp (1762—1765) s'a estins instituţiunea graniţei militare şi în Ardeal. Aici s'a înfiinţat la frontiera sudică, în continuarea liniei ocupate de grăniţerii români din Banat, până în ţinutul Braşovului, regimentul de infanterie I. românesc de graniţă cu nr. 16, din poporaţiune românească. In continuare s'au întemeiat în Săciume, în scaunele Treiscaune şi Ciuc, 2 regimente săcuieşti de infanterie cu nr. 14 şi 15, iar în nord-ostul Ardealului regimentul de infanterie al II. românesc cu nr. 17, cu Românii din Valea Rodnei, mai târziu şi cu cei din Valea Bârgăului, a Şieului până în valea Mureşului.

Teritoriul regimentului I. românesc de graniţă cu reşedinţa în *Orlat*[2]) e teritoriul Ţării Făgăraşului, a fostelor dis-

[1]) V. Schwicker, Geschichte der Österreich. Militärgrenze p. 122—130. Regimentul românesc s'a format la inceput din următoarele 35 comune: Caransebeş, Var, Ohaba-Bistra, Valea-mare, Mal, Marga, Maria, Dalciu, Serveşti, Turnul, Borlova, Bolvaşniţa, Cicleni, Verciorova, Ilova, Sadova, Armeniş, Feniş, Domaşna, Canija, Rusca, Rujeni, Crecima, Mehadia, Corniareva, Bogolt, Gluburea, Plugova, Pecineca, Bârsa, Topleţ, Coramnic, Tufara, Jupanecul-nou, Jupanecul-vechiu. Mai târziu s'au alăturat încă 32 comune. — In decursul existenţei graniţei regimentele au trecut prin multe transformări. La 1775 s'a format regimentul combinat româno-iliric. La 1838 s'a separat batalionul, mai târziu *regimentul iliric* cu reşedinţa în Biserica-albă, restul a fost transformat în regiment *româno-banatic* (Walachisch-Banater Grenz Infanterie Regiment) cu reşedinţa în Caransebeş.

[2]) Regimentul I. dela Orlat cuprindea un teritoriu foare estins. In acest teritoriu erau comune întregi militarizate şi comune amestecate din grăniţeri şi alţi locuitori, numiţi provinciali. Comune întregi militarizate au fost în scaunul Sibiiului: Orlat, Veştem, Jina şi Racoviţa, în scaunul Orăştiei: Cugir, în comit. Hunedoarei: Baru, în districtul Haţeg: Zăican. Livadia şi Haţeg, în districtul Făgăraş: Lisa, Poşorita, Netot, Dejani, Vaida-recea, Mărgineni, Sebeş, Copăcel. Ohaba, Şinca, Vad şi Bucium, în districtul Braşov: Ţinţari şi Tohanul-vechiu. Comune amestecate, provinciali cu grăniţeri, au fost: în comit. Hunedoarei 16, în districtul Haţeg 16, în districtul Făgăraş 28, total 60.

tricte românești din Țara Hațegului și dela Hunedoara, iar cel al regimentului II. cu reședința în *Năsăud*[3]) e Valea Rodnei și a celei învecinate a Bârgăului, cu câteva comune din Valea Șieului și a Mureșului. Pe lângă cele 2 regimente românești de infanterie s'a înființat și un regiment de dragoni, pe lângă cele săcuiești un regiment de husari. Cum se vede' și în această instituțiune a monarhiei habsburgice elementul românesc, care din timpurile cele mai vechi ale organizațiilor de state din teritoriul provinciei Dacia traiană e apărătorul hotarelor în potriva dușmanilor din afară, împlinește slujba militară și în această epocă, luând parte cu glorie în toate războaiele purtate de Austria, cum dovedește istoria acestor regimente.

Regimentele graniței militare ardelene au existat până la 1851, când ele au fost desființate, atât cele românești, cât și cele săcuiești. Cele din Banat au fost desființate numai în 1872.

In timpul instituțiunei de graniță, teritorul cuprins în regimente era scos de sub administrația civilă și ținut exclusiv sub autoritatea militară, care era, în instanța cea mai înaltă, consiliul de războiu din Viena. Organizația militară a regimentelor de graniță era corăspunzătoare organizației militare a armatei. Unitățile mai înalte erau brigăzile, apoi regimentele, compuse din batalioane, acestea din compănii. O companie era compusă din una sau mai multe comune, cercurile compăniilor, batalioanelor și a regimentelor erau totodată și circumscripții pentru administrația politică. Funcțiile de administrație politică erau provăzute de comandanții unităților militare, cari astfel aveau și atribuțiuni de funcționari administrativi. Cu desființarea regimentelor militare teritoriul acelora a trecut în administrație civilă.

Raporturi de drept civil speciale s'au format în teritoriul granițelor militare. In principiu grănițerii în timp de pace făceau serviciu militar în teritoriul circumscripției lor fără

[3]) In Valea Rodnei cu ocaziunea primei militarizări dintre anii 1762—65 au fost luate în organizația militară comunele din valea Someșului-de-sus, începând dela Mocod până la Rodna, în număr de 24, peste alți 20 ani, nefiind aceste suficiente pentru provederea serviciului militar, au mai fost militarizate încă 20 comune din valea Bârgăului, din valea Șieului și 2 chiar din valea Mureșului. Teritorul regimentului II. era compus din 44 comune, care au constituit după desființarea instituției de graniță „fostul district al Năsăudului". (Vezi V. Onișor, Legile grăniților năsăudeni, Bistrița 1905).

plată. Pentru a avea mijloacele de traiu, pentru sine şi membrii familiei, fiecare îşi avea şi gospodăria sa întemeiată pe cultura de pământ şi prăsirea vitelor. Gospodăriile grăniţerilor erau întocmite astfel, ca ele să fie purtate, în lipsa capului familiei plecat la serviciu militar, de membrii familiei, soţia, copiii, şi servitorii. In partea de graniţă dela sudul ţării, în mare parte locuită de populaţiune slavă, organizaţia economică a fost bazată pe aşezământul naţional vechiu, al comuniunei de casă, aplicat şi în Banat. In părţile ardelene, fiind necunoscută această instituţiune, întocmirei i s'a dat altă bază, a cărei idee fundamentală era, ca grăniţerul să poată presta şi serviciul militar şi să poată câştiga şi mijloacele de traiu. Raporturile de drept au fost normate prin legi fundamentale (Grundgesetze), dintre cari în graniţa ardeleană s'a aplicat cea din 1807.

Datoria grăniţerilor era, după aceste legi, de a presta servicii militare Monarhului, în timp de pace şi în războiu, în ţară şi în afară de ţară, după dispoziţiile prea înalte şi a contribui la susţinerea aşezămintelor grăniţereşti interioare. In schimb grăniţerii se folosesc de toate posesiunile legale, acordate lor şi urmaşilor lor, ca proprietate usufructuară adevărată şi permanentă. Legea fixează principiul, că toate imobilele din graniţă sunt danii militare, asupra cărora Monarhul are *dominium directum* (drept de proprietate superior), iar stăpânitorii acelora au *dominium utile*, proprietate de folosinţă vecinică, ereditară.[1])

Posesiunea de pământ era împărţită în sesiune fundamentală (Stammgut) şi în sesiune întrecătoare (Uberland). Sesiunea fundamentală, cuprinzând casa, curtea, clădirile economice, era astfel fixată, ca şi porţiunea minimală, care era 1/4 de sesiune, să asigure minimul de existenţă al unei familii de grăniţeri. Sesiunea întreagă în Banat era măsurată cu 24 jugăre. In Ardeal era deosebită, după teren. Ce trecea peste sesiunea fundamentală, fiindcă nu putea să fie

[1]) Grăniţerii aveau după acest sistem o proprietate întemeiată pe obligaţiunea serviciului militar, ce era cu mult mai mult decât uzufructul iobagilor, asupra pământului dat de domnul de pământ. Grăniţerul îşi avea superiorii săi militari, iar stăpânul pământului era cel mult stăpânul ţării, Impăratul.

Această concepţiune însă nu era aplicabilă la Românii, foşti liberi, boerones, cnezii din ţara Făgăraşului şi alte locuri, cum nici la Românii din Valea-Rodnei.

lucrată de membrii familiei, putea fi înstrăinată altor grăniţeri cu pământ mai puţin. Cultivarea pământului era obligătoare. Dacă nu era cultivat, prisosul peste sesiunea fundamentală era dat altui grăniţer lipsit. Înstrăinările de imobile erau legate de încuviinţarea autorităţilor regimentului.

Păşunile erau în stăpânirea neîmpărţită a comunelor asemenea şi pădurile.

In timpul graniţei s'au adunat anumite fonduri şi averi comune, spre scopuri de interes general (instituţiuni grăniţereşti, la a căror susţinere erau grăniţerii obligaţi să contribuie, în bani sau în naturalii). La desfiinţarea graniţei acestea au fost regulate, sau formându-se fundaţiuni, din care beneficiază după anumite norme urmaşii grăniţerilor, sau trecând în proprietatea comunelor ca averi comunale, sau date spre folosinţa locuitorilor, sau susţinându-se în comuniune, din a căror venite beneficiază comunele, sau descendenţii de grăniţeri.[2])

Din aceste averi, adunate în timpul aşezământului de graniţă, derivă comuniunea de avere dela Caransebeş, fondurile şcolare ale grăniţerilor dela Orlat şi Năsăud; fondu de stipendii din districtul Năsăudului.

§ 87. Supplex libellus Valachorum.

In partea istorică a studiului nostru am menţionat petiţia, înaintată de poporul românesc din Ardeal Monarhului Leopold II la 1791, pentru respectarea drepturilor naţiunei române şi pentru remediarea plângerilor seculare ale ei. Această petiţie, cunoscută sub denumirea de „Supplex libellus Valachorum", este un monument juridic de mare importanţă în apărarea drepturilor naţiunei române din Ardeal. El trebuie să fie cunoscut de viitoarea noastră generaţie de jurişti. Petiţia tratează şi utilisează multe dovezi privitoare la dreptul istoric al naţiunei române asupra pământului locuit de ea, cu care ne-am ocupat în cadrele studiului de până acum.

„Supplex libellus Valachorum" a fost prezentat în numele întregului popor românesc din Ardeal în anul 1791

[2]) V. în aceasta chestiune monografia foarte valoroasă de Béla Felszeghy, Magyarföldközösségek, unde se ocupă şi cu graniţele regimentelor rom. — Pentru reg. II vezi V. Onişor, Legile grăniţerilor năsăudeni.

împăratului Leopold II. de Episcopii Ioan Bob şi Gerasim Adamovici.[1]) Dăm conţinutul în următorul estras:

Cum scopul suprem al guvernării este, ca drepturile omeneşti şi civile să se estindă asupra tuturor membrilor, cari compun societatea şi o susţin cu jertfele lor de sânge şi de avere, şi nici o parte a cetăţenilor să nu despoaie de drepturi pe alta: naţiunea română din marele principat al Transilvaniei se roagă prin această carte publică, ca *să i se redea drepturile vechi,* cari aparţin fiecărui cetăţean, şi de cari ea a fost despoiată în veacul trecut.

Naţiunea română este cea mai veche dintre toate naţiunile din Transilvania. Ea îşi deduce originea dela coloniile romane ale împăratului Traian, ce e dovedit cu *dovezi istorice,* cu o *neîntreruptă tradiţiune* şi cu marea *asemănare a limbii, moravurilor şi obiceiurilor.*

Românii stăpânitori fără întrerupere ai pământului Daciei, doborând stapânirea altor neamuri, la venirea Maghiarilor, erau supuşi unor principi din sânul naţiunii lor. Ca urmă a convieţuirii cu Slavii, s'a păstrat pentru Românii din Dacia până târziu denumirea de Vlahi, cu care popoarele slave numesc ori ce neam latin. Cum povesteşte cronicarul Anonymus, la năvălirea Maghiarilor pe la finea veacului al IX., în fruntea Românilor în Ardeal era ducele lor Gelu, care în apărarea patriei şi-a perdut domnia şi viaţa. Românii văzând aceasta, de bună voe şi-au ales domn pe Tuhutum („propria voluntate dexteram dantes dominum sibi elegerunt") şi cu jurământ au întărit credinţa.

Urmaşii lui Tuhutum s'au încreştinat, în veacul al X. la Constantinopol, în legea răsăritului, asemenea mulţi din poporul său, cum învaţă şi Samuel Timon în Imago antiquae Hungariae (lib III. cap. I.), dar în veacul al XI. încreştinarea Ungurilor s'a făcut în sânul bisericei apusene, astfel că aproape numai locuitorii români ai provinciei au rămas în sânul bisericei răsăritene.

[1]) Originalul e în latineşte. A fost compus de Meheş, pe atunci consilier la curtea din Viena, în colaborare cu călugării din Blaj. A fost publicat mai nou la Sibiiu 1901 la „Tipografia" soc. pe acţii în textul original şi cu o bună traducere românească făcută de dl Dr. Elie Dăianu într'o broşură pag. 2—67. Tot în această traducere e publicat şi în Cartea de aur de T. V. Păcăţian vol. I. pag. 114—131. V. şi G. Bariţiu Părţi alese din Ist. Trans. vol. I.

Cu toată deosebirea de rituri, drepturile cetățenești erau comune națiunei maghiare și celei române, așa după cum s'au legat sub Tuhutum, și cum dovedește scrisoarea conventului din Cluj-Mănăștur, dată în anul 1437 (publicată de Pray în disert. istorică-critică a VII. sect. VIII.) care conține următoarele:

„Paulus Magnus de Vaida Haza, vexilifer *universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum* in partibus Transilvanis..."

In acelaș loc Pray observă, că universitatea regnicolară a Maghiarilor și Valachilor în scrisorile sale se provoacă la un instrument al regelui Ștefan cel sfânt, în care se tratează de imunitățile lor.

Cu toate, că Maghiarii în acelaș an au încheiat o uniune particulară de ajutor reciproc cu Săcuii, cari începuseră a forma o națiune separată, și cu Sașii, aduși aci în veacul al XII., *această uniune n'a stricat întru nimic drepturile națiunii române*, a cărei soarte a fost înfloritoare chiar în secolul acesta, eșind din sânul său Ioan Huniade Corvinul, înălțat la cele mai înalte ranguri, mai întâiu în Transilvania, apoi suprem-beliduce și guvernator în Ungaria, iar fiul său Matia înălțat la tronul regatului. Pentru a nu aminti alți voevozi ai Transilvaniei, eșiți din sinul națiunii române, însemnăm pe Ioan Getzi ajuns la finea veacului XVI. în înalta slujbă de guvernator al Transilvaniei, pe Ștefan Jozsika (după cum dovedește istoricul Farkas Bethlen), Român de origine și neam, a purtat distinsul oficiu de cancelar sub principele Báthori. Pe la mijlocul veacului XVI. Nicolae Oláh, născut din părinți români din Sibiiu, a cărui frate Mateiu era judecător regesc la Orăștie, se distinge ca arhiepiscop al Strigonului. Acești bărbați nu-și ascundeau originea lor română, dinpotrivă ambii Corvinești se făliau, că ei și națiunea lor își deduc originea dela coloniile romane, după cum istorisesc istoricii Bonfiniu și Luciu Dalmata. Pe lângă acestea împăratul Ferdinand I. confirmă, că „Corvinești" și arhiepiscopul Nicolae Oláh, cancelarul său, își trag originea dela neamul valah al Romanilor, exprimându-se în diploma familiară a numitului arhiepiscop, cu datul de 23 Noemvrie 1548, astfel:

„Hae vero sunt omnes prope modum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles Tui, minime

postremas habent, utpote quas ab ipsa rerum domina Urbe Roma oriundos constat: unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur, tua ista gens fortitudine praepolens fuit; multorum praestantissimorum Ducum Genitrix, inter quos et Ioannes Hunyades Inclyti Mathiae Regis Pater et illius aetati proximi majores Tui potissimum enituisse feruntur". (Aceste sunt originile aproape ale tuturor neamurilor celor mai lăudate, între cari Românii, connaționalii tăi, nu sunt cei din urmă, ca și unii despre cari e constatat, că își trag neamul dela însași stăpâna lumii, urbea Roma: de acea în limba lor se numesc Romani; neamul acesta al tău a fost prea strălucit prin vitejie, a fost părintele multor prea distinși beliduci, între cari și Ioan Huniade, tatăl înaltului rege Matia și strămoșii tăi, despre cari se zice, că mai mult au strălucit pe timpul acela).

Neamul românesc a produs pe acești sublimi bărbați, ridicați la rangurile lor înalte, prin votul liber al staturilor și ordinelor, după uniunea din 1437—38, care n'a stricat cât de puțin drepturile națiunei române, în cât până la veacul al XVII. Românii s'au bucurat de drepturile lor regnicolare într'o formă cu ceialalți cetățeni.

Intr'aceea începându-se reformațiunea, locuitorii maghiari, săcui și sași s'au divizat în patru confesiuni, iar în adunările publice ale staturilor și ordinelor s'au adus articoli de lege, pentru a lua dispoziții de siguranță între aceste patru partide religionare, declarându-se aceste ca religiuni recepte. De religiunea răsăriteană a națiunii române nu s'a făcut amintire în aceste articole, nici nu era nevoe să se facă, fiindcă starea ei n'a suferit prin reformațiune, rămânând ca și înainte de aducerea acelor legi în liberul exercițiu al religiunei sale și a tuturor drepturilor împreunate cu ea. Ce se dovedește și prin scrisorile date de regina Isabela, prin care episcopia de rit grecesc din Geoagiul-de-sus s'a dat cu toate apartinențele, veniturile și emolumentele ei, cinstitului episcop Cristofor, la anul 1557, când episcopia latină de Alba-Iulia era desființată și toate bunurile și veniturile ei trecute la erar, scrisori publicate de Benkő în opul său despre Milcovia.

In veacul al XVII., cele trei națiuni înoind uniunea în anii 1613, 1630, 1649, cu ocaziunea colecționării legilor țării au fost furișate prin compilatori în colecțiunea de legi „Approbatae Constitutiones" unele adausuri prejudicioase reli-

giunii şi naţiunii Românilor (aici se citează App. Const. P. I., tit. 8 I. tit. 9 I. P. III. tit. 53 I. citate şi în studiul nostru relativ la naţiunile şi religiunile din Ardeal), cu toate, că nu exista nici un articol de lege adus de dieta ardeleană de acest conţinut. Din aceste furişări s'a format la mulţi cetăţeni ai patriei opinia, că naţiunea şi religiunea Românilor e numai tolerată, cu toate, că în scrisorile autentice ale conventului din Cluj-Mănăştur dela 1437 e menţionată expres alăturea de Maghiari ca *„universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum* in Partibus Transilvanis". Acest document dovedeşte, că în timpul când s'a edat, *staturile provinciei, universitatea, se compuneau din naţiunea maghiară şi română.* Ulterior nu se poate cita nici o lege, care ar fi exclus naţiunea română din staturile ţării, prin urmare adausurile furişate în „Approbatae" sunt lipsite de bază.

Expresiunile din Aprobatae Const.: „propter emolumentum regni tolerabuntur", numai patru religiuni sunt „recepte", — „e tribus nationibus consistente regno" nu se pot referi cu dreptate la naţiunea română, pentrucă ea e mai veche în ţară decât toate celelalte naţiuni, mai curând se poate spune despre Saşi, Armeni, Bulgari şi Germani, că au fost admişi în ţară pen ru binele public, mai departe pentrucă religiunea Românilor n'a fost atinsă de reformaţiune, cum au fost alte religiuni, combătute prin lege publică şi turburate în exerciţiul lor liber, iar religiunea romano-catolică aproape estirpată, iar pentru ca aceste religiuni să fie recunoscute, era de lipsă o declaraţiune prin lege, ce nu era cazul la religiunea şi naţiunea Românilor, care n'au fost despoiate prin nici o lege positivă de drepturile lor.

Soartea de azi a Românilor din Transilvania se datoreşte nu legilor, ci injuriei timpurilor. De altă parte opinia publică, că naţiunea Românilor, cu religiunea sa, sunt numai tolerate, se întemeiază pe aditamentele, fără nici o bază legală, furişate în „Aprobatae Constitutiones." Prin-urmare acum atârnă numai dela dreptatea şi îndurarea principelui, a scoate această naţiune din soartea sa maşteră şi a-o aşeza în toate drepturile, de cari s'a bucurat mai nainte.

Recunoscut-a acest fapt împăratul şi principele Leopold I., care prin diploma din 1701 a hotărît, ca toţi Românii chiar şi mirenii şi plebeii, cari se vor fi unit cu biserica

romană, să se numere în statul catolic, să fie capabili de toate drepturile legilor țării, mai departe Maria Terezia, care a confirmat privilegiile date Românilor, iar Iosif II. a dispus, ca ștergând ori ce deosebire nedreaptă, și Românii să se bucure de aceleași drepturi și beneficii, ca și celelalte națiuni din principate, fără considerare la națiune și religiune.

Până acum aceste dispoziții ale prea înalților principi au avut puțin efect. Clerul unit are oarecari imunități, dar nu se bucură de drepturile și beneficiile clerului celorlalte națiuni. Clerul neunit nu e scos dela dări, afară de taxa capului, dar obligațiuni are ca și celelalte cleruri. Nobilii români sunt admisi numai la oficii mici, la cele mai mari numai dacă își părăsesc religiunea. Plebeii sunt opriți dela învățarea artelor și a măiestriilor. Ba o lege din 1744 a decretat, că drepturile acordate Românilor de Leopold I. se referă numai la eclesiasticii și nobilii socotiți ca aparținători celor 3 națiuni, fără a mai constitui a patra națiune, că aceste drepturi nu se pot estinde și la plebei, ca nu cumva plebea Valahilor să se numere între națiuni și astfel să se răstoarne sistemul statului.

Națiunea română, cea mai veche dintre toate, nu caută răsturnarea principatului; ci mai mult reîntregirea aceluia, având a fi restituită în drepturile sale răpite, nu prin vr'o lege, ci prin răutatea vremilor. Nu e lipsă să fie întemeiată a patra naționalitate, după ce națiunea română de mai multe secole constitue națiune regnicolară alăturea de Maghiari. Nu caută să câștige pentru plebea sa mai mult decât îi compete după drept, dar se roagă, ca și țărănimea sa să fie tratată în acelaș mod ca și țăranii celorlalte națiuni.

Rugămintea națiunei române înaintea tronului este:

I. Ca numirile odioase și pline de înjosire: „tolerați", „admiși", neprimiți între staturi", date națiunei române fără drept, să se retragă, ca astfel națiunea română să fie reașezată în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare.

II. Să i se restituie locul avut între națiunile regnicolare după testimoniul conventului din Cluj-Mănăștur dela 1437.

III. Clerul credincios bisericei orientale, nobilimea și plebea națiunei române să se împărtășească de aceleași beneficii, ca și clerul, nobilimea și plebea celorlalte națiuni.

IV. In comitate, scaune, districte, la alegerea oficialilor şi deputaţilor dietali şi la dicasteriile aulice şi provinciale să se aplice proporţional şi persoane din naţiunea română.

V. Comitatele, scaunele, districtele şi comunităţile orăşeneşti, în care Românii sunt în majoritate, să-şi aibă numirea şi dela Români, sau să aibă numire mixtă şi să se declare, că toţi locuitorii principatului, fără deosebire de naţiune şi religiune, să se bucure, fiecare după starea sa, de aceleaşi libertăţi şi beneficii, şi că trebuie să supoarte după măsura puterilor sale aceleaşi sarcini.

Cererile aceste se întemeiază pe echitatea naturală, pe principiile societăţii civile şi pe pacturile încheiate. Se mai întemeiază pe faptul, că din populaţiunea Transilvaniei, constatată la 1787, în un milion 300 mii suflete, un milion o face naţiunea suplicantă, care dă mai departe 2 întregi regimente de graniţă, $^2/_3$ din regimentele de câmp şi $^1/_3$ din regimentul săcuiesc de călăreţi; în proporţiunea numărului său mai mare supoartă în măsură mai mare sarcinele publice decât toate celelalte naţiuni împreună. In baza acestora se încrede în bunăvoinţa părintească a Maj. Sale, fiindcă numai dela autoritatea sa atârnă restituirea drepturilor sale, din cari nu prin lege, ci prin trista fatalitate a fost scoasă. Dacă Maj. Sa ar trimite petiţia dietei, ca dreptatea celor cuprinse în ea să fie apărată faţă de duşmanii naţiunei române, să se încuviinţeze a se alege într'o conferinţă naţională câţiva deputaţi, cari ori unde ar fi de lipsă să represinte şi să apere cauza naţiunei, iar dacă acestei cause i să pune piedeci să arete toate gravaminele în scris şi să le propună spre vindecare Maj. Sale.

Asemenea graţie şi mângăiere s'a dat nu numai naţiunei române din Bănat şi din comitatele vecine, ci şi întregei naţiuni ilirice şi tuturor neamurilor din monarhie, cari în adunări publice şi-au espus cererile. Asemenea mângăiere speră şi naţiunea suplicantă, numărând un întreg milion de oameni şi aşezată la graniţele cele mai depărtate ale Monarhiei.

§ 88. Continuitatea Românilor în Dacia Traiană.

Istoricul. Argumentele contrarilor. Combaterea lor. Stadiul actual. Vedererile principalilor apărători ai continuității.

I. *Istoricul chestiunei.* Chestiunea continuității Românilor în Dacia Traiană ajunge a fi tratată în mod critic numai în jumătatea a doua a veacului al XVIII. Chestiunea orientului Europei, în urma respingerii puterii turcești din Europa centrală, protectoratul Rusiei asupra principatelor române și antagonismul dintre Rusia și Austria, privitor la pământul neamului românesc dela Dunăre, au deșteptat interesul bărbaților de știință și pentru istoria Românilor. Intre alte chestiuni privitoare la Români, ajunse în discuția bărbaților de știință străini, a fost și cea a *originei poporului român* și în legătură *chestiunea continuității Românilor în Dacia Traiană.*

Nouile teorii, ce au fost desvoltate la finea veacului al XVIII., erau potrivite pentru a contesta Românilor din Ardeal dreptul istoric asupra pământului locuit de ei, putându-i arăta, ca veniți în țară mai târziu decât celelalte neamuri conlocuitoare, Ungurii și Sașii. De aceea aceste teorii au fost utilizate în Ardeal ca armă politică în contra Românilor, spre a-i combate în chestiunea dreptului istoric, susținut în „Supplex libellus Valachorum", înaintat împăratului Leopold II. în numele națiunei române de episcopii Bob și Adamoviciu.

Chestiunea e de mare importanță și pentru istoria dreptului român și în special viitorii juriști trebuie să cunoască esența chestiunilor privitoare la dreptul istoric al Românilor asupra pământului locuit de ei. De aceea credem, că la acest loc, după ce am tratat o mare parte din materialul, din care se scot argumentele pentru susținerea tezei noastre, ne putem ocupa cu chestiunea continuității.

Până în jumătatea a doua a veacului al XVIII., s'a susținut în istoriografie privitor la originea Românilor părerea lui *Bonfinius,* învățat italian din epoca umanismului, istoriograf la curtea regelui Matia, desvoltată tot în acea epocă și de *Enea Silvio de Piccolomini* (ca papă Pius II., mort la 1464). Originea Românilor e dedusă de Bonfinius din coloniile romane, aduse de Traian la cucerirea și colonizarea Daciei. In Ungaria se conservase această tradițiune în cronicile lui Anonymus, Kézai, Thurocz și în cronica de Buda. Ea era cunoscută și dela scriitorul bizantin Kinnamos.

Cele dintâi cronice ale istoriografiei românești au numai o amintire vagă „că Românii au venit dela Râm" (Roma). Miron Costin (mort 1692) pentru întâia oară a precizat pe baza scrierilor lui Bonfinius această tradițiune, dând o tratare istorică a chestiunei cucerirei și colonizării Daciei prin Traian. Istoriografii români următori au desvoltat expunerea lui Miron Costin. Aceste scrieri conțineau deducerea directă a Românilor dela coloniile romane din Dacia, fără a trata părăsirea provinciei prin Aurelian, iar continuitatea elementului roman în Dacia era privită ca un lucru de sine înțeles.

Johann Thunmann, profesor la universitatea din Halle, s'a ocupat de istoria Românilor și Albanezilor cu aparat științific și în mod critic în jămătatea a doua a veacului XVIII. El a relevat importanța acestor popoare pentru istoria Europei, ca cele mai vechi popoare. Învățatul german a studiat și limba română cu ajutorul unui student macedonean. In studiul său: Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker, Leipzig 1774, el se abate dela tradițiunea istorică de până atunci, susținând, că *Daco-Românii sunt urmașii Dacilor romanizați* în timpul stăpânirei romane în Dacia, iar *Macedo-Românii sunt urmașii Tracilor* romanizați în peninsula balcanică. Prin studiile lui Thunmann se deșteaptă interesul învățaților pentru istoria Românilor și se pune în discuție chestiunea originei lor.

Franz Joseph Sulzer, (născ. în Helveția, căpitan austriac, adus ca profesor în Țara Românească de Al. Ipsilante, mort la Pitești în 1791) în lucrarea sa: Geschichte des Transalpinischen Daciens, Wien 1781—82, stabilește, că *poporul român s'a format ca popor omogen în peninsula balcanică,* de unde a venit la nordul Dunării abia în veacul al XII. și XIII.

Johann Engel (născ. în Löcse, Ungaria, la 1770, mort 1814, funcționar la cancelaria aulică transivană din Viena) în lucrările: Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum, Viena 1795 și Geschichte der Moldau und Walachei nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder, Halle 1804, acceptă părerea lui Sulzer privitoare la formarea poporului român, dar epoca imigrării la nordul Dunării o pune *în veacul al IX. înainte de venirea Ungurilor,* în timpul când ambii țărmurii ai Dunării erau în stăpânirea Bulgarilor.

După aceste lucrări de valoare științifică a urmat *Iosif Eder,* profesor în Sibiiu (născ. 1760, mort 1810)

care în lucrarea sa: Supplex libellus Valachorum Transilvaniae cum notis historico-criticis, Cluj 1791, bagatelisează modestele postulate înaintate în numele naţiunii române.[1])

Nouile teorii sunt combătute de *Petru Maior* (născ. 1760 paroh-protopop în Reghinul-săsesc, canonic, la urmă censor pentru cărţile rom. pe lângă tipografia univ. ung. în Buda, mort 1821) în: Istoria pentru începutul Românilor în Dachia, Buda 1812 şi în alte multe scrieri latineşti, alăturea de *George Şincai* şi *Samuil Clain*.. Ei susţin, faţă de teoria lui Sulzer şi Engel, continuitatea poporului român în Dacia şi puritatea elementului roman. Istorigrafii din principate, dela începutul veacului al XIX, diferă încâtva de vederile istoriografilor ardeleni. *Fraţii Tunusli*, interpretând tradiţia Cronicei româneşti despre originea banatului oltean al Basarabilor, ca descălecat de Români veniţi dela sudul Dunării „multă vreme" înainte de întemeierea principatelor, admit o imigrare, rentorcându-se Românii rămaşi în Dacia Aureliană, după anul 600. *Fotino şi Philippide* admit romanizarea Dacilor, asemenea şi *Murgu* după vederile lui P. Maior. *Cogălniceanu* în: Histoire dela Valachie et dela Moldavie, Berlin 1837, acceptă interpretarea tradiţiei din Cronica rom. ca şi fraţii Tunusli, dar epoca imigrării o pune la finea veacului VII.

Continuitatea Românilor în Dacia, susţinută şi în monumentala operă a lui *Gibbon* asupra istoriei imperiului roman din 1776, a fost menţinută şi în istorigrafia străină.

Chestiunea română a ajuns din nou în discuţia istoriografiei după mijlocul veacului al XIX, când situaţia statelor române a fost normată de Europa în congresul dela Paris.

In această nouă epocă de discuţie a chestiunei continuităţii se ocupă slavistul *Franz von Miklosich* (1813—1891), profesor de limbile slavice la universitatea din Viena, în lucrarea sa: Die slavischen Elemente im Rumunischen, Wien 1862. In deosebire de Sulzer şi Engel, el pune trecerea Ro-

[1]) G. Bariţiu ne dă următoarea caracteristică despre Eder: „Pe când a sărit acel om în capul Românilor, era tocmai trecut de 30 ani, adecă în etatea cea mai supusă la vanitate şi pedanterie de cărturar procopsit; din notele lui însă iese ca om de răutate şi ură neînfrântă cătră poporul român..., în fine ca venetic în această ţară (fiul unui auditor din Tirol, aşezat în Braşov), de un oaspete nerușinat. Aşa om a fost Eder, învăţătură mare, însă răutate şi mai mare. Samoil Clain a spulberat sofismele lui Eder, însă nu le-a putut publica, şi operatul se află numai în manuscript". — Părţi alese din Istoria Transilvaniei, vol. I p. 543.

mânilor din sud la nordul Dunării ca urmare a aşezării în Dacia aureliană a Slavilor, care împing pe Români parte la nord (Daco-Românii), parte la sud (Macedo-Românii).

Teoria migraţiunei a fost desvoltată cu aparatul istoriografiei moderne de *Robert Rösler* (1840—1881) mort în Königsberg), scriitor german şi ziarist, în studiul: Rumänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens, Leipzig 1871. Deşi a lucrat cu un mare aparat, împrospătând această chestiune istorică, scrierile lui Sulzer şi Engel fiind trecute în uitare, Rösler arată că urmăreşte scopuri politice, străine de ştiinţă. El susţine teoria lui Sulzer, complectată şi desvoltată în formă mai ştiinţifică, având meritul de-a o fi răspândit în cercuri cu mult mai largi, decât înainte cu un secol. Teoria, atribuită pe nedreptul lui Rösler, a desvoltat interes în cercurile filologilor şi istoriografilor. In Ungaria ca a fost admisă cu axiomă a istoriografiei ungureşti, îmbrăţişată de scriitori maghiari şi saşi şi întrebuinţată ca armă politică. Cu toate aceste, dintre învăţaţii străini, a fost admisă numai de *Wilhelm Tomaschek*, profesor la univ. din Graz, la început adversar, la urmă aderent în lucrarea: Zur Kunde der Haemus-Halbinsel, Wien, 1882.

Apărători ai comunităţi sunt: *Iulius Iung*, prof. la univ. germană din Praga (Die Anfänge der Rumänen, Wien 1876, Römer und Romanen in den Donauländer, Innsbruk 1877), *Iosif Pič*, profesor la univ. din Praga (Über die Abstammung der Rumänen, Leipzig 1880. Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht, Leipzig 1882, Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage 1886), *Traugott Tamm*, scriitor german, fost secretar al actualului rege Ferdinand al României (Über den Ursprung der Rumänen, Bonn 1891), marii istorici *Ranke* (Weltgeschichte III Leipzig 1883) şi *Mommsen* (Römische Geschichte V, Berlin 1885), geograful istoric *Kiepert* (Alte Geographie, Berlin, 1878), etnograful *Diefenbach* (Völker-Kunde Ost-Europas, Darmstadt 1880).

In istoriografia românească s'au ocupat cu chestiunea în timpul mai nou: *B. P. Haşdeu* (Istoria critică a Românilor. Strat şi substrat, Genealogia popoarelor balcanice, Românii bănăţeni), *Hurmuzaki* (Fragmente zur Geschichte der Rumänen, 1878). *A. D. Xenopol* (Teoria lui Rösler, Iaşi 1884 Une enigme historique, Les Roumains au moyen-âge, Paris

1885), D. *Onciul* (Teoria lui Rösler, în Convorbiri literare, 1885; Zur rumänischen Streitfrage, in Mitteilungen des Inst. für österr. Geschichtsforschung, 1887, Originile princ. rom. Buc. 1899, Enciclopedia rom. de Dr. Diaconovich III, Sibiiu 1894), *Ovid Densușianu* (Histoire dela langue roumaine, Paris 1901).

II. *Argumentele în contra continuității* Românilor în Dacia traiană, după gruparea lui D. Onciul, sunt următoarele:

1. Scriitorii antici mărturisesc, că la retragerea legiunilor și oficialilor statului roman din Dacia, prin împăratul Aurelian (270—274), a fost retrasă și populațiunea civilă a provinciei. Prin urmare în provincia romană, ne mai rămânând elemente romane, poporul daco-roman de mai târziu nu poate să aibă continuitate cu elementele populațiunei din timpul provinciei romane. *(Lipsa elementului roman în Dacia).*

2. Inainte de veacul al XII lipsesc mărturii sigure pentru existența Românilor în teritoriul dela nordul Dunării, pe când în sudul Dunării Românii sunt numeroși și răspândiți *(argument numit „a silentio").*

3. Limba Daco-Românilor arată cea mai desăvârșită unitate cu limba Macedo-Românilor. Această unitate a limbii presupune și o unitate anterioară a teritoriului, pe care ea s'a desvoltat. Acest teritoriu n'a putut fi decât la sudul Dunării. *(Unitatea limbei).*

4. Românii au trăit în religiunea răsăriteană și au rămas credincioși ei în timpul evoluțiunei lor istorice. Religiunea răsăriteană s'a desvoltat numai la sudul Dunării, ea nu s'a putut desvolta în Dacia, nici în epoca stăpânirilor barbare, când n'a existat acolo o organizație bisericească, nici în epoca de mai târziu după încreștinarea Ungurilor, când a predominat biserica catolică. *(Religiunea răsăriteană).*

5. Românii din Ardeal s'au găsit într'o stare politică înjosită, fiind lipsiți de drepturi politice față de națiunile conlocuitoare: Ungurii, Săcuii și Sașii. Dacă Românii erau populațiunea autohtonă a țării, ei nu puteau s'ajungă în această stare politică. *(Lipsa de drepturi politice).*

III. *Combaterea argumentelor în contra continuității.* Argumentele aduse pentru combaterea ipotezei contrare continuității formează o întreagă literatură. In cadrul studiului

nostru ne restrângem la cele mai principale, cunoscând din cele tratate până acum, aproape întreg materialul din care se pot combate argumentele contrarilor.

1. Pentru argumentul întemeiat pe *lipsa populațiunei în Dacia* martorul principal invocat este istoricul *Flavius Vopiscus*, biograful împăratului Aurelian. Acesta scrie pe la începutul veacului al IV, cam 25 ani după moartea împăratului: ...„(Aurelian) văzând Iliricul devastat și Moesia perdută, a părăsit provincia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre, ridicând din ea armata și pe provinciali (sublato exercitu et provincialibus reliquit), desperând a o mai putea menținea, iar popoarele luate de acolo le-a așezat în Moesia, pe care o numi Dacia sa și care desparte acum cele două Moesii (Xenopol 1. 291). Istoricii Eutropius și Sextus Rufus scriu în secolul IV. repetând aproape aceleași cuvinte, dovadă că au copiat pe Vopiscus.

Vopiscus mărturisește, că a scris istoria lui Aurelian îndemnat de stăruințele unei rudenii a împăratului, Iunius Tiberianus, care se tânguește, că ar fi păcat, ca viața unui principe atât de însemnat să rămână necunoscută, iar scriind despre el nu trebuie să spună tot adevărul, căci ar avea tovarăși în minciună pe niște autori, a căror elocvență istorică este admirată („habiturus mendaciorum comites, quos historiae eloquentiae miramur auctores"). Prin urmare scrisele lui Vopiscus trebuie luate cu reservă, fiind autorul îndemnat a nu spune adevărul, nefavorabil pentru stabilirea gloriei lui Aurelian.

O contrazicere evidentă se găsește în pasagiul citat. „Moesia perdută" și totuși Aurelian duce provincialii retrași în ea. Vopiscus mai spune, că el a scris pe baza jurnalului lui Aurelian. In acest jurnal oficial împăratul trebuia să treacă o scuză pentru un pas atât de grav în viața statului, perderea unei provincii. Rușinea aceasta trebuia să fie înfrumusețată prin anunțarea unor măsuri de salvare a populațiunei romane din provincie, dând altceva în locul celei părăsite.

Părăsirea Daciei nu putea fi primită cu indiferență de Romani. Tot Eutropius ne spune, că Hadrian avuse de gând a părăsi Dacia, dar prietenii l-au întors punându-i în vedere, că prin aceasta o mulțime de Romani s'ar lăsa în prada barbarilor. Dovadă, că nu credea nimenea la Roma, că prin

retragerea oficialităţii e posibilă şi retragerea populaţiunii. Ruşinea aceasta totuşi o luă Aurelian asupra sa. In faţa poporului roman ea trebuia scuzată. Iată de ce au fost şi stăruinţele unei rude, de a scrie istoria, dar a nu spune adevărul.

Nu rămâne îndoială, că cu oficialitatea s'au retras peste Dunăre elementele bogate, cari îşi caută patria acolo unde e bine, dar au rămas acolo cei legaţi de pământul ţării, în care îşi aveau aşezarea, unde îşi aflau asigurată existenţa mai bine, decât în nesiguranţa ţării necunoscute, de asemenea prădate de barbari.

Dar mai sunt alte argumente logice în contra părăsirei integrale a ţării.

„O populaţie băştinaşă, de plugari, dar şi de ciobani, nu se strămută uşor". (Iorga Ist. Rom. din Ardeal I. 17). Ca omul să se strămute dintr'o aşezare veche din motive politice, trebuie să fi ajuns o viaţă culturală foarte înaintată. Plugarii şi ciobanii din Dacia erau obişnuiţi cu barbarii, cu prădăciunile, cu greul vieţii. Din cei 150 ani ai stăpânirei romane, cel puţin jumătate timpul l-au petrecut în nelinişte şi în războaie. Viitorul nesigur din Moesia lui Aurelian, prădată şi ea de barbari, nu-i putea atrage.

Populaţiunea romană, venită în Dacia, n'a venit cu funcţionărimea de-odată cu Traian, ea a venit dintr'o expansiune plină de viaţă (Iorga l. c. 21). Prin urmare acum când stăpânirea imperiului se retrăgea, acea populaţiune nu putea fi retrasă printr'un decret.

Imperiul roman a mai părăsit provincii ocupate. Nicăiri nu se pomeneşte, ca cu retragerea armatei şi oficialilor să se fi retras şi populaţiunea.

Din organizaţiunea oraşelor din Dacia am văzut, că toată funcţionărimea din oraşe şi sate nu era a imperiului, ci era aleasă de poporul acestor aşezări. Aceşti funcţionari n'au putut fi retraşi, căci ei nu aveau o mai tare legătură cu imperiul, decât cu municipiul, pe care îl slujiau. Ei erau legaţi de poporul rămas aici.

2. *Argumentul a silentio* e întemeiat pe lipsa de ştiri istorice despre poporul român în veacurile mai vechi ale evului mediu. Toate ştirile istorice din acest timp derivă dela scriitorii bizantini. Nu este nici o mirare, că aceşti scriitori nu amintesc nimic despre Românii dela nordul Dunării, când ei

nu dau nici o ştire, nici despre Românii din imperiu, cari ajungeau cu locuinţa până mai în apropierea capitalei. Românii sunt amintiţi ca popor deosebit sub denumirea de Vlahi pentru prima oară la 976. Câtă vreme Românii n'au luat parte la faptele politice, ei nu puteau fi menţionaţi de istorici. Românii dela nordul Dunării, asupra cărora scriitorii bizantini au avut atât de puţine cunoştinţe, au fost confundaţi cu alte popoare cari stăpâniau Dacia, sau sunt amintiţi sub denumiri arhaice.

De altă parte Bizantinii şi ceialalţi Balcanici neagă existenţa elementului românesc în aceste timpuri în Balcani.

Nici nu e adevărat, că Românii nu sunt menţionaţi la nordul Dunării pentru epoca înainte de veacul al XII. Cunoaştem datele cronicarului *Anonymus*, care aminteşte nu numai despre existenţa Românilor, ci arată şi statele lor naţionale, cu numele principiilor. Cronicarul *Nestor* confirmă pe Anonymus. Anonymus azi nu mai este respins de-o parte din istoricii unguri. Ştim şi despre cercetările arheologice, făcute pe drumul indicat de Anonymus, ca drumul de venire în ţară a Maghiarilor, cari confirmă întru toate datele acelui cronicar. Asemenea e confirmată aflarea Românilor şi de cronicarul *Kézai* (pe la 1285), care are şi tradiţiunea despre originea Românilor din coloniile romane, împreună cu continuitatea lor în Dacia.

Ştirea despre aflarea Românilor la nordul Dunării o cunoaşte şi cronicarul bizantin *Kinnamos* din veacul al XII., amintind pe Vlahii de pe ţărmul stâng al Dunării la 1167, în războaiele împăratului Manoil în contra Ungariei, ca vechi coloni din Italia. Tot asemenea ştire are şi Nechita *Choniates*, contimporanul lui Kinnamos, arătând la 1164 pe Valachii din stânga Dunării ca locuind până în vecinătatea Galiţiei.

3. *Unitatea limbei*, omogenitatea între dialectul dacoromân şi cel macedo-român, se explică prin unitatea elementului român în decurs de cinci secole dela cucerirea Daciei, pe ambii ţărmuri ai Dunării. Până la începutul veacului al VII., când Slavii se aşează în massă în peninsula balcanică, ambii ţărmuri ai Dunării erau locuiţi de populaţiune romană, iar comunicaţia între populaţiunea dela nordul şi sudul Dunării era neîntreruptă şi neturburată. Imperiul roman îşi întindia ocrotirea şi asupra populaţiunii sale dela nordul Dunării,

menţinând raportul său de „federaţi" cu popoarele barbare, care au venit după anul 274. Goţii, Hunii şi Gepizii sunt federaţi ai imperiului roman.

Până în veacul al VII., când se aşează Slavii la sudul Dunării şi iau locul populaţiunii romane, în decursul celor cinci veacuri, limba românească era deplin formată, diferenţiată ca limbă deosebită faţă de limbile surori neo-latine. Aşa că unitatea limbei este naturală în dialectul daco şi macedo-român. Despărţirea între Românii dela nordul Dunării şi între Macedo-Români se începe numai după formarea limbei unitare în veacul al VII., când Slavii ocupând teritorul dela sudul Dunării în massă, elementul român a fost constrâns a se retrage spre sud, în provinciile Macedonia, Epir şi Tesalia, dând naştere ramului macedo-român, a cărui limbă, până atunci unitară cu a Românilor dela nordul Dunării, sub influinţa populaţiunii greceşti şi albaneze, a ajuns să se desvolte deosebit. O parte din populaţiunea română s'a retras spre apus, dând naştere ramului istro-român, a cărui limbă s'a diferenţiat din acest timp ca dialect deosebit. O parte s'a retras la fraţii dela nordul Dunării, ducând cu sine particularităţi limbistice dela sud.

4. *Religiunea răsăriteană* a poporului românesc incontestabil s'a desvoltat la sudul Dunării, cum am văzut şi în studiul nostru de până acum. Elementul românesc dela nordul Dunării, cum a trăit în cele dintâi cinci secole după cucerirea Daciei, în unitate teritorială cu fraţii săi dela sudul Dunării, în organizaţia bisericească a religiunii răsăritene a rămas şi după aşezarea Slavilor la sudul Dunării şi după întemeiarea statului bulgar şi încreştinarea acestora. Legăturile religioase dintre biserica răsăriteană şi organizaţiile Românilor dela nordul Dunării sunt dovedite până la întemeiarea ierarhiei naţionale după întemeiarea principatelor.

Rămânerea statornică a Românilor în credinţa bisericei răsăritene, pe lângă toate încercările de a fi câştigaţi pentru biserica occidentală, nu dovedeşte, că Românii au trebuit să trăiască la sudul Dunării.

5. Netemeinicia argumentului întemeiat pe *lipsa de drepturi politice* a Românilor din Transilvania am văzut-o în studiul nostru de până acum. Lipsa de drepturi politice a putut fi constatată numai pentru veacurile din urmă. Pentru primele

veacuri ale cuceririi ungureşti am văzut, că Românii şi-au menţinut situaţia lor deosebită, cu proprietatea, nobilimea, organizaţia naţională, dreptul valachic, cu ţăranii ca apărători ai ţării, fiind Românii factori de drept public ai statului ungar până în veacul al XVI. Privaţiunea de drepturi politice a Românilor ardeleni s'a început numai în veacul al XVII.

IV. *Chestiunea continuităţii în studiul actual*, este cum am tratat-o în studiul nostru. In scurt se poate rezuma în următoarele:

Dacia ocupată de Romani a fost organizată ca provincie a imperiului. In scopul romanizării ea a fost colonizată cu elemente din deosebite părţi ale imperiului, Romanii aduşi aici vorbeau limba latină. Un element însemnat a putut fi o colonie numeroasă de ţărani din Italia, aflători de câtăva vreme la sudul Dunării, cari trecând îndată după cucerire în Dacia, cu puterea lor expansivă au fost temelia elementului roman. Romanii colonişti şi cu Dacii autohtoni, rămaşi în număr destul de însemnat în urma războaielor, s'au amestecat, au intrat în legături de căsătorie şi în urma influinţei covârşitoare a elementului nou cele două elemente componente s'au romanizat, rezultând un popor nou, cu o limbă nouă.

La retragerea legiunilor şi oficialităţii statului roman, elementul legat de aşezarea din Dacia a rămas în locuinţele sale, stăruind în această rămânere în tot timpul trecerii popoarelor barbare.

Infiinţându-se la sudul Dunării Dacia aureliană, locuită ca şi întreaga regiune dintre Dunăre şi Marea adriatică tot de elemente romanizate, legătura dintre populaţiunea dela nordul şi sudul Dunării a rămas vie şi efectivă, mai ales ca relaţii economice şi religioase, până la aşezarea Slavilor în massă la sudul Dunării la începutul veacului al VII. Elementul roman a avut dar într'o durată de cinci veacuri un teritoriu unitar şi continuu, în care s'a desvoltat limba română ca o unitate.

Prin aşezarea Slavilor elementul roman a fost despărţit, continuitatea lui teritorială întreruptă. Populaţiunea română dela sudul Dunării a fost constrânsă să cedeze populaţiilor slave, superioare ca număr, teritoriul ţinut până la începutul veacului al VII., şi a fost constrânsă să se retragă parte spre sud în Macedonia, Epir şi Tesalia, în mijlocul unei po-

pulații greceşti şi albaneze, rezultând ramul macedo-român, parte spre vest către Adriatică, rezultând ramul istro-român, parte trecând Dunărea şi aşezându-se în teritoriul fraților din Dacia traiană, întărindu-se prin această admigrare la nordul Dunării elementul vechiu roman, care a câştigat dela noii veniți şi unele particularități, mai ales de limbă, de ale Românilor trandasnubieni.

V. *Vederile principalilor apărători ai continuității.*

Să vedem pe scurt şi care sunt principalele vederi ale apărătorilor continuității. Cităm după D. Onciul:

„*Iung* plecând dela colonisațiunea şi romanizarea Daciei traiane, pentru a căror intensitate aduce probe din inscripțiuni şi alte mărturii antice, arată imposibilitatea unei strămutări complete a numeroasei pupulațiuni, ce vorbia limba română; cei rămaşi pe loc, mai ales poporul de jos şi elementul autohton romanisat, sunt străbunii Daco-Românilor, iar Macedo-Românii sunt urmaşii elementului roman şi romanizat din dreapta Dunării."

„*Pič* invocă în sprijinul continuității pe lângă mărturiile cronicarilor despre vechimea Românilor în Dacia, mai ales starea lor politică din evul mediu în regatul ungar unde ei se bucarau de oarecare autonomie națională, cu drept propriu românesc (jus valachicum), recunoscut din vechime, iar nu acordat prin privilegii, precum îl au naționalitățile imigrate. Pe teritoriul colonisațiunii romane mai intense, în partea sud-vestică a teritoriului daco-român, el constată la Români existența tipului roman (observat şi de alți scriitori), o probă mai mult pentru continuitatea elementului roman în această parte".

„*Tamm* cumpănind argumentele pro şi contra, se declară pentru continuitate, în sprijinul căreia mai pune şi faptul istoric al expansiunii românești din părțile muntoase şi centrale ale Daciei în câmpia din răsărit de Carpați".

„*Xenopol* stă mai ales pe baza rezultatelor lui Iung şi Pič, la care mai adaugă în sprijinul continuității două argumente noue: 1. din toponimie, arătând că în munții Daciei predomină nomenclatura românească, probă pentru vechimea Românilor în părțile muntoase; 2 din elementele ungureşti ale limbei române, cari sunt aceleaşi aproape la toți Daco-

Românii, probă că în câmpia răsăriteană ei au venit din regatul ungar, de unde au adus aceste elemente".

„*Onciul*, susținând continuitatea pe teritoriul colonisațiunii romane (Oltenia cu partea răsăriteană a Banatului și Transilvania), admite o admigrare din sudul Dunării, după așezarea Slavilor și Bulgarilor în părțile de miazănoapte ale Peninsulei balcanice în seclul al VII., până atunci locuite de populațiune romanică. In unitate teritorială pe ambele maluri ale Dunării s'a format până atunci limba română cu cele trei dialecte principale, separate apoi prin invasiunea slavă de către care vechea populațiune romanică s'a retras mai ales spre miază-zi, dar parte și spre miază-noapte. Prin admigrarea din miază-zi se esplică diferitele elemente de incontestabilă origine transdanubiană, cum și amestecul celor 3 dialecte ce se constată pe pământul Daciei, amestec urmat în așa mod, că pe teritoriul colonisațiunei romane mai intense s'a păstrat mai curat dialectul daco-român, pe când în celelalte părți se află unele particularități caracteristice de ale dialectelor transdanubiane (macedo-român și istro-român").

„Dar nu această imigrare a dat ființă poporului român în Dacia traiană, a cărui existență din timpul dominațiunii romane o dovedește toată tradiția istorică, ca și așezarea lui geografică. *Un popor imigrat pe nesimțite, care de-a dreptul să ocupe exact același teritoriu, pe care înainte cu un mileniu îl părăsiseră strămunii săi; care îndată să fie recunoscut, de către vecinii aflați, ca popor vechiu în țară, mai vechiu decât chiar ei înșiși; care abia venit, să absoarbă pe un întins teritoriu și încă într'un stat organizat ca statul ungar neamuri de mult așezate, până atunci nedesnaționalizate de stăpânii lor și dintrodată să se ridice la o stare socială și politică precum cea a Românilor din Dacia; acel popor al minunilor, istoria nu-l cunoaște, mintea noastră nu-l cuprinde*".[1])

[1]) Diaconovich, Enciclopedia Rom. vol. III. D. Onciul, Românii din Dacia Traiană până la întemeierea principatelor p. 796, 797, 801, 802. — Afară de acest studiu am utilizat încă la acest capitol studiul lui Onciul din Conv. Liter. 1885; părțile relative din Istoria Rom. de Xenopol vol. I., și Istoria Rom. din Ardeal de N. Iorga vol. I.

§ 89. Isvoarele de drept în Țara Românească și în Moldova. Codurile Ipsilante și Donici. Codurile Ioan Caragea și Scarlat Calimale. Celelalte legiuiri.

Legiuirile compuse și tipărite în vremea lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab s'au aplicat în amândouă principatele, ca cărți de legi scrise, conținând materialul necesar pentru normarea raporturilor juridice ale societății. Dar ele nu erau complecte, ca conținând tot felul de regule pentru trebuințele vieții, să nu mai fie nevoe de alte isvoare de drept. De acest lucru și-au dat seamă și autorii acestor legiuiri, cari au prevăzut, că în caz de lipsă la aplicarea lor are să se țină seamă și de Pravilele împărătești. Astfel isvoarele de drept romane și bizantine formau *dreptul subsidiar* al principatelor românești.

Natura de drept subsidiar a dreptului roman rămâne și mai târziu, ce resultă din codicele dela începutul veacului XIX.

In prefața codului Caragea se constată următoarele: „Țara Românească având din vechime canoane, pentru cele în parte drepturi locuitorilor săi, ale sale nescrise și nedeslușite obiceiuri, și ale condicei sale puține nedesăvârșite pravile în scris, care nefiind destoinice, nu puteau cumpăni, nici drept a îndrepta dreptatea fiecăruia, de aceea și *era silită a năzui la pravilele împărătești ale Romanilor,* și a se sluji cu toate aceste pravile fără deosebire".

Aceste pravile ale Romanilor erau legiuirile bizantine: Ecloga, Legile agrare ale împăraților izauri, Prohiron, Epanagoga, Basilicalele ale împăraților din dinastia macedoneană, manualele Ecloga și Sinopsis la Basilicale, Hexabiblosul lui Harmenopulos.[1])

[1]) Cu Legiuirile romane-bizantine se ocupă dl I. Peretz, Istoria dreptului român Partea I. pag. 455—566, aratând și influința dreptului bizantin asupra evoluțiunei așezămintelor de drept în țările române.

Legislațiunea lui Iustinian este cunoscută studenților din materia dreptului roman. Evoluțiunea dreptului roman-bizantin a continuat prin munca legislativă a împăraților bizantini din veacurile următoare. Două veacuri compilațiunea lui Iustinian a rămas nemodificată, constituțiunile date de împărați în acest timp nu schimbă fondul.

Sub împărații izauri *Leon Izaurul* și fiul său *Constantin Copronimul* (718—775) apar nouile legiuiri *Ecloga* (740), *Legile agrare* (cunoscute din legiuirea lui Alexandru cel bun), Legile pentru *navigațiune* și Legile pentru *militari Ecloga* are 18 titluri cu 143 paragrafe. Se ocupă de logodnă, căsătorie, zestre, de împrumut, testamente, succesiunile ab intestat, de orfani, de vânzare, de donațiuni și de alte materii. In ea se resimte influința nouilor învățături ale bisericei creștine, și a nouilor obiceiuri juridice grecești, cari evo-

Pe la începutul veacului al XVIII., cum aflăm dela istoricul Cantemir, în Moldova se aplica numai Legiuirea lui Alexandru cel bun şi a lui Vasile Lupu. Aceeaşi aplicare putea să afle în Muntenia Legiuirile lui Mateiu Basarab. Dar mai târziu, în decursul domniei Fanarioţilor au venit o mulţime de funcţionari greci, cari aşezându-se în principate, au pus mâna pe funcţiile ţării. Aceşti greci nu ştiau limba ţării, ca să poată ceti şi înţelege legiuirile vechi, ajunse din ce în ce mai rare, căci o carte, având un tiraj ori cât de mare, într'un veac ajunge să fie rară. Inaintând cucerirea culturii greceşti şi în societatea românească, funcţionarii, judecătorii au căutat isvoare de drept greceşti pentru a se orienta în împlinirea slujbei lor. Cartea ajunsă în întrebuinţare a fost Hexabiblosul, care e amintit într'un hrisov domnesc din 1785.

Intre domnitorii din această epocă încă s'au găsit unii, cari interesându-se de binele ţărilor cârmuite de ei, au luat măsurile necesare pentru îndreptarea răului. Cel dintâi domnitor, care a întocmit o nouă pravilă în această epocă, a fost *Alexandru Ipsilanti* (a domnit dela 1774—1782 şi 1796—97) în *Muntenia*. La anul 1780 a tipărit în româneşte şi greceşte cartea de legi cunoscută sub denumirea de *Codul Ipsilante*

luaseră în societatea bizantină. Din *legile agrare* cunoaştem starea lucrătorilor pământului în veacul al VIII.

Un veac mai târziu sub împăraţii din dinastia macedoneană *Vasile* Macedoneanul (867—886) şi fiul său *Leon* filosoful (889—911) se continuă munca legislativă prin colecţiunile: *Prohiron*, *Epanagoga* şi *Basilicalele*. Cele dintâi s'au dat de împăratul Vasile, având scopul de a abroga normele de drept învechite, de a coordona materialul rămas în vigoare şi a-l redacta într'un manual scurt. Prima ediţie a acestui manual este *Prohiron* ('o pròheiros nòmos), a doua revăzută şi adăogată cu norme noui este *Epanagoga* ('epanagogè ton nomon).

Cel mai important monument juridic după legislaţiunea lui Iustinian este colecţiunea *Basilicale*, dată de împăratul *Leon filosoful*. A fost pusă în aplicare în primii ani ai domniei sale pela 888—889, după datele novelelor ce le abrogă sau le modifică. Legislaţiunea lui Iustinian, fiind împărţită în 4 cărţi diferite, era greu de aplicat, materialul relativ la o chestiune nu se găsia la un loc. Pentru a înlătura acest neajuns Leon filosoful a grupat întreg materialul într'o singură operă, punând sub acelaş titlu toate fragmentele relative. Intreg materialul grupat în sistem neîncăpând într'un volum, a fost împărţit în 6 volume cuprinzând 60 cărţi. A fost urmată metoda lui Trebonianus, întrebuinţată la alcătuirea Digestelor. Au fost eliminate normele învechite în curs de 3 veacuri. Basilicalele conţin dar materialul legislaţiei lui Iustinian, înlăturând regulele de drept învechite şi adăogând cele create din nou în curs de 3 veacuri. Limba compilaţiei este cea greacă, în care au fost traduse fragmentele latineşti. Ordinea materialului este: drept eclesiastic, procedură, drept civil (căsătoria, convenţiuni matrimoniale, drept familiar, succesiunea testamentară, tutelă, curatelă, abintestat, proprietatea etc.), drept public, servituţi, pedepse.

sau Pravilniceasca condica. Titlul complect este: *Mic manual de legi despre buna orânduială și datoria fiecăreia din judecătoriile și dregătoriile principatului Valahiei, privitoare la ocârmuire.* E compus, cum se spune în prefață, din: pravile, obiceiuri „mai adese urmate în țară" și de experiențele domnitorului (practica în judecăți). A fost tipărit în tipografia sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei.[1])

Tabla materiilor este următoarea: Pentru Divanul Domnesc, judecătoria veliților boeri, al doilea și al treilea departamenturi al vinovaților. Pentru judecători, vechili. Pentru ceice se judecă. Pentru hotărîrile judecătorilor, apelanță, zapcii. Trepedile obicinuite. Pentru ceice se chiamă la judecată de sunt datori a veni sau nu. Pentru judecătorie ot vel spătar. Pentru judecătoria ot vel agă. Pentru judecători de pe la județe. Cele drepte ale stăpânilor moșiilor ce au asupra locuitorilor. Pentru isprăvnicei, vornicei. Pentru zestre, moștenire, trimirie, diată, epitropi, împrumutări, chezășie, dobânzi, anarghirie, martori, jurământ. Pentru bărbat și muerea lui, părinți și copii, protimisis, vânzarea cea fără de temei, hotărnicie. Pentru ceice zidesc în loc străin. Pentru Țigani. Pentru moșii

În veacurile următoare nu se mai alcătuiesc legiuiri noui importante, ci manuale de drept, cari prescurtează și coordonează isvoarele de drept cunoscute. Împăratul *Romanos Lecapenos* la 922 dă o novelă asupra *dreptului de protimisis*. La 920 se întâlnește primul manual de drept *Ecloga* (Alegerea legilor expuse în prescurtare) cu material luat din Digeste, instituțiuni și novele. În timpul domniei lui Constantin VII Porfirogenitul (904—559) apare al doilea manual *Ecloga și Sinopsis la Basilicale* (Culegere și întrunire a celor 60 cărți din Basilicale cu trimiteri după alfabet). Acest manual a fost foarte întrebuințat, fiind ușor de aflat materialul în baza ordinei alfabetice și cu indicarea paragrafului respectiv din cele 60 cărți ale Basilicalelor.

La 1345 apare manualul *Hexabiblos* al judecătorului din Thessalonic, *Constantin Harmenopulos*. În veacurile următoare acesta a fost cel mai întrebuințat manual. Titlul este: Manual de legi zis hexabiblul de pretutindeni după alegere și prescurtare adunat și întocmit. După cum arată titlul *hexabiblos*, e împărțit în 6 cărți; cu cuprinsul: 1. despre legi, ordinea judecătorească, restituțiune și libertăți; 2. despre diferite cauze și noui opere; 3. despre alienațiune, împrumut și societate: 4. despre logodnă și nunți; 5. despre testament și epitropii; 6. despre crimă și pedepse. — Din punct de vedere al dreptului român manualul lui Harmenopulos e de importanță, întru cât și astăzi aste în vigoare în Basarabia, fiind luat, prin o eroare a guvernului rus, ca cod în vigoare în Moldova. Se mai aplică și în Grecia.

Contimporan al lui Harmenopulos a fost *Matei Blastares* episcop pe la mijlocul veacului al XIV, care între alte lucrări importante de drept canonic a publicat *Sintagma* (Adunare alfabetică a tuturor lucrurilor care în sfintele și divinele canoane se cuprind), copiată de Mitropolitul Ștefan în predoslovia sa la Pravila lui M. Basarab.

[1]) E reprodusă în Codul general al României de C. Hamangiu, ediția II. vol. I. Legiuri vechi, pag. 1—24.

şi heleştee, mori noui. Soroacele vremi. Pentru zilele ce nu se caută judecăţi. Porunca pentru dijma de porumb.

Acest cod a fost în vigoare în Muntenia dela 1780—1818.

Din conţinutul lui şi din titlu se vede, că nu e un cod complect, ci de fapt un mic manual, care normează chestiunile cele mai arzătoare de procedură, pentru funcţionarii administrativi şi regule de drept civil mai importante.

În ordine cronologică urmează în *Moldova Codul Andronache Donici,* publicat la 1814. Acesta este o colecţie prescurtată din manualele întemeiate pe Basilicale şi o spicuire din obiceiurile aprobate ale pământului Moldovei. Lucrarea a fost începută de paharnicul Toma Carra, la însărcinarea domnitorului Alex. Moruzzi (1802—1806 în Moldova). Acesta n'a terminat decât o parte, căci muri la 1806. Lucrarea a fost continuată de marele jurisconsult şi rar cărturar al vremii sale, Andronache Donici, care a şi terminat-o şi a publicat-o în 1814 la Iaşi, în tipografia sfintei Mitropolii.

Acest cod e mai complect decât al lui Ipsilante, e împărţit în 42 capitole numerotate dela I—XLII, iar fiecare capitol împărţit în articole sau §-e, numerotate în fiecare capitol începând cu 1.

Conţine regule de procedură, de drept civil şi puţine de drept penal.

Tabla materiilor e următoarea: Despre Pravile, Judecători, Jăluitor, Pârît, Judecăţi, Apelaţii şi Eretocriste, Jalobe, Vechil, Datorii de bani, Pricini de lucruri, Tocmele, Vânzări, Cumpărături, Amanet sau zălog, Depozit, Năimeală, Năimeală sau orânduire de veci, Schimb, Învoială, Camătă, Chizăşie, Zapise, Marturi, Jurământ, Danii sau dăruiri, Protimisis, Cele ce se câştigă după dreptatea firească, Tovărăşie, Epitropie, Nevrâstnici, Logodnă şi cununie, Spiţile rudeniei, Darurile înaintea nunţii, Zestre, Ipovolon, Dietă, Moştenirea cea prin dieată, Moştenirea cea fără dietă, Legate sau daniile cele prin dietă, Sinisfora, Împărţeala, Pricini de vinovăţii, Hotărîrea judecăţii.

A fost în vigoare în Molpova dela 1814—1817. Deşi publicată după răpirea Basarabiei la 1812, a fost aplicat şi în această provincie şi potrivit unor decrete din 1813 şi 1818 ale împăratului Alexandru I, se aplică şi azi.

Această lucrare juridică[1]) a avut o mare influință în Moldova, unde a continuat să fie aplicată și după 1817 până la 1833, căci abia atunci s'a tradus în întregime din grecește codul următor al lui Calimah.

În anul 1817 s'au întocmit noue codice în amândoue principatele. Aceste codice, care denotă totodată și un progres de codificare, sunt în *Țara Rom.* al domnitorului *Ioan Caragea* (1812 până în 1818) și în *Moldova* al domnitorului *Scarlat Calimah* (de trei ori în domnie, la 1806, 1807—1810 și 1812—1819).

Codul Caragea (Codul civil al Munteniei) a fost întocmit de logofeții Atanasie Cristopulo și Nistor, în anul 1817 a fost supus aprobării sfatului țării, care constată, că „alcătuirea aceștii pravili este o deslușire a *pravilelor împărătești* ce să obișnuiesc aice în pământul nostru, și a vechilor și a canonisitelor *obiceiuri ale pământului*".

S'a tipărit în 1818 în 2 ediții, una grecească și a doua românească. Domnul Caragea spune în cartea adresată vel-logofătului de țara de sus în 9 Aug. 1818 ...„ca dela întâiu a viitorului Septemvrie să se pună în lucrare și să înceapă toate judecătoriile țării a judeca pricinile după această pravilă".

Codul Caragea e împărțit în 6 părți, părțile în capitole, unele din ele în secții, capitolele în articole, numerotate în fiecare capitol sau secție începând cu 1. Capitolele din fiecare parte sunt numerotate cu nr. roman începând dela I.

Conține în partea I—IV regule de drept civil, în partea V de drept penal, în partea VI de procedură.

Tabla materiilor e următoarea: *Partea I.* Pentru Obraze, Bărbați și femei, Naturalizarea străinilor și pentru drepturile civile, Fii adevărați, din curvie și vitrigi, Înscrisurile stării civile, Vrâstnici și nevrâstnici, Ertare de vârstă, Întocmiri obștești. Secția I. Pentru cerutele formalități spre dobândirea ertării de vârstă. Secția II. Dreptățile ce dă ertarea de vârstă. Pentru cei fără minte, Risipitori. Asupra punerei risipitorilor sub îngrijirea obștești epitropii. Pentru Slobozi, Robi și țigani, Cei slobozi. — *Partea II.* Pentru lucruri, Stăpânirea lucrurilor, Robirea lucrurilor, Vecinitatea

[1]) E publicat în Codul general al României de C. Hamangiu l. c. pag. 29—61.

lucrurilor. — *Partea III.* De obşte pentru tocmeli. Pentru vânzări, Mărginirea celor în drept de protimis la vânzări. Regulament pentru mezaturi. Pentru schimb, Închirieri sau arendă, Rânduelile cele vechi din legiuirile lui Caragea la închirieri şi arendări, Sădire şi clădire, Rânduiala ce are a se păzi la darea lucrurilor cu embatic în viitor de către mănăstirile închinate şi neînchinate, precum şi de către schiturile cele slobode, Clacă, Reciprocele drepturi şi îndatoririle proprietarului şi lucrătorilor pământului, Tocmeli de slujbe. Pentru executarea contractelor de slujbă ale meseriaşilor, Împrumutare şi datorie, Polițe, Dobânzi, Zălojire, Forma actelor de zălojire, Chezăşie, Obştire sau deavalma, Tovărăşie, Logodnă, Nuntă şi zestre, Zestre, Exoprică, Învoială, Eretocrisie, Vechilet, Vechilet de judecăţi, Epitropie, Obştească epitropie. Rânduieli obşteşti, Pentru datoriile obşteştii epitropii în curgerea cârmuirei sale, Îndatoririle obşteştii epitropii la sfârşitul cârmuirei sale, Îndatoririle în parte ale slujbaşilor obşteştii epitropii şi a comisii privighetoare, Atribuţiile deosebiţilor slujbaşi ai obşteştii epitropii, Comisia privighetoare. Ofis îndeplinitor legiuirilor asupra epitropiilor. Pentru cele puse în păstrare sau depoziton, Secfestru. — *Partea IV.* Pentru daruri, Darurile dinaintea nunţii, Moştenire sau clironomie, Moştenire fără diată, Rudele de jos. Tabela rudeniilor. Rudele de sus. Rudele de alături. Moştenire cu diată. Pentru Legat, Iothesie sau facere de fii de suflet. — *Partea V.* Pentru omor, tâlhari, furi, mofluzi mincinoşi, plastografi, mărtori mincinoşi, prepuitori sau pârîtori, tăetori de bani, necinstitori, precurvie. Adaos pentru stricăciuni. — *Partea VI.* Pentru prigoniri, dovezi. Cărţile. Martori. Jurământ. Carte de blestem. Casna. Pentru judecător, judecată şi hotărîre. Pentru apelaţie.

A fost în vigoare în Ţara Rom. dela 1818—1832, iar împreună cu regulamentul organic până la 1865[1])

Codul Calimah (Codul civil al Moldovei) a fost elaborat de Anania Kuzanos în greceşte. Cum spune hrisovul de promulgare, se întemeiază pe: Basilicale şi pe spicuiri din Novele, cum şi din celelalte *isvoare bizantine* întrebuinţate în Moldova, apoi pe spicuiri din *cronici noui europeneşti*, la care

[1]) E publicat în Hamangiu op. cit. pag. 67—123.

s'au adăugat *obiceiurile pământului*, după ce au fost cercetate de comisiuni şi aprobate de Domn, „s'au cinstit cu vrednicia de a rămânea legi".

Acest cod e cel mai avansat între cele de până acum. Codicele europenesc, luat ca bază, e cel austriac, care nu cu mult înainte de accea ajunsese a fi terminat, după o muncă stăruitoare a celor mai buni jurişti austriaci de zeci de ani. Prin urmare şi din acest isvor luat dreptul e tot drept roman. Atât sistemul, ordinea, în care e tractat materialul, cât şi conţinutul cu puţine deosebiri, e al codului austriac.

E împărţit în 3 părţi, partea I despre persoane, partea a II despre lucruri cu 2 secţii, I-a despre realele drituri, II-a despre porsonalele drituri asupra lucrului, partea a III despre înmărginirile ce privesc către dritul persoanelor dimpreună şi a lucrurilor. La început e o introducere despre legile politice în de obşte, iar la urmă anexa I despre concursul creditorilor, anexa a II despre licitaţie după obiceiul pământului. Părţile sunt divizate în capitole, iar aceste în articole sau §-e, a căror numerotare e continuativă în întreg codicele (primul codice în ţările române cu o astfel de numerotare 1—1973, iar cu anexa I până la 2032, anexa II e numerotată 1—12).

Conţine exclusiv regule de drept civil şi puţine de procedură, acestea în măsura, în care se află în codul austriac, afară de cele din anexe.

Tabla materiilor e următoarea: Introducere. — Despre legile politice în deobşte. — *Partea I.* Despre dritul persoanelor, drifurile ce privesc către personalele însuşiri şi legaturi, dritul căsătoriei, drifurile între părinţi şi fii, epitropie şi curatorie. — *Partea II.* Despre dritul lucrurilor, lucruri şi împărţirea lor. Secţia I. Despre realele drituri, stăpânirea lucrurilor, dritul proprietăţii, câştigarea proprietăţii lucrurilor prin ocupaţie, dobândirea proprietăţii lucrurilor prin sporire sau adăogire, câştigarea proprietăţii prin trădare, dritul amanetului, şerbirea lucrurilor (servitute), dritul moştenirii, voinţa cea de pe urmă în deobştie şi despre test, în deosebi, subrânduire şi fideicomis, legaturi, chipurile îngrădirii sau prefacerii sau oborîrii voinţei celei de pe urmă, moştenirea cea fără testament (ab intestato), legitimă şi despre desmoş-

ținere, sinisfora (colație, punere la mijloc), primirea sau lepădarea moștenirii, plata datoriilor de moștenire, împărțirea moștenirii, împreună-proprietate și părtășie (communio) la alte drituri reale. Secția II. Despre personalele drituri asupra lucrului, tocmele în deobște, dăruire, tocmeala depozitului, comodatum, adică împrumutarea unui lucru necheltuitor, tocmeala împrumutării lucrurilor cheltuitoare, împuternicire și alte soiuri de cârmuiri a trebilor străine, contractul schimbului, contractul cumpărării și a vânzării, tocmeala dării și luării în posesie (arendare), darea și luarea în posesie de moștenire și despre emfitevsis sau besmăn, năimirea lucrărilor și a lucratului, contractul tovărășiei averilor, tocmelele căsătorești, zestre, paraferna sau exoprică, darul nuntesc, adică contra-zestre, și despre ipovolon (văduvăritul), teoritre și daruri între însoțiți, tocmeala de noroc, dritul despăgubirii și a satisfacției. — *Partea III.* Despre înmărginirile ce privesc către dritul persoanelor dimpreună și a lucrurilor, întărirea driturilor și a îndatoririlor, mutarea driturilor și a îndatoririlor, uzucapie și despre prescripție. Anexa I. Despre rânduiala concursului creditorilor. Anexa II. Despre licitație (mezat) după obiceiul pământului. Schița neamului.

A fost în vigoare în Moldova dela 1817—1832 și împreună cu regulamentul organic până la 1865.[1])

Acest cod, redactat în grecește, în 1819 se tradusese în românește aproape jumătate, dar nu se tipărise. Așa rămase necunoscut și nu se întrebuința la resolvarea proceselor. În anul 1833 vellogofătul Sturza spune într'un ordin al său între altele: „...Logofătul Costachi Conachi au supus înaintea cârmuirei trebuința de a se tălmăci românește această codică... Încredințându-mi-se mie postul logofeției dreptății, eu am luat în vedere, că, spre a putea câștiga ramul judecătoresc un curs regulat și temeinic, publicarea codicei civile era una din cele mai grabnice măsuri. Drept aceea eu am întrupat o comisie de Dumnialui caminariul Petrachi Asachi, prezidentul giudecătorescului tribunal din Botoșeni și de domnii jurisconsulții statului, Cristian Fletenmaher și Damaschin Bojinca, cari subt a mea de aproape privighere, și cu deplina mea

[1]) E publicat în Hamangiu op. c. pag. 129—240.

mulțumire, au săvârșit această cinstită însărcinare, aducând de pe originalul grecesc, în limba națională, textul codicei civile, potrivit cu înțelesul adevărat al legiuirilor, și cu rânduriile introduse prin organicul Regulament, tot odată diriguind și tipărirea acestei codice."

Alte codice, după care s'au cârmuit principatele, sunt: În *Țara Românească:* 1. *Condica de comerț* tipărită sub voevodul Alex. Dim. Ghica în București la 1840; 2. *Condica criminalicească* partea I București 1841 cu 226 articole; 3. *Condica de procedură criminalicească*, sfârșit cu 325 art. București 1841; 4. *Condica penală ostășească* cu procedura ei și osebit supliment pentru starea de împresurare, București 1852.

În *Moldova*: 1. *Codul penal* partea I și II (Condica criminalicească, ce s'a alcătuit în scurt pentru multă felurime a faptelor criminalicești) Iași 1826, publicat sub Ion Sturza. — Privitor la celelalte coduri Calimah zice în anaforaua din 1819: „Orânduiala judecătorească, codica criminalicească, codica poliției și agronomicească să se întocmească cu alegere iarăși din pravilele împărătești, adăogându-se și obiceiurile pământești, ce se vor afla și vor avea potrivire la aceste codici."

Sunt cunoscute încă câteva pravile dela finea veacului al XVIII, care însă rămânând în manuscript, pentru viața de drept a principatelor n'au avut însemnătate.

Reasumând codicele ce au cârmuit viața de drept în Țara Românească și Moldova, vedem, că au fost în vigoare următoarele isvoare de drept:

Țara Românească	Moldova
1652—1780 Pravila lui Matei Basarab.	1646—1814 Pravila lui Vasile Lupu.
1780—1818 Codul Ipsilante	1814—1817 Codul Andronache Donici.
1818—1832 Codul Caragea.	1817—1832 Codul Calimah.
1832—1865 Regulamentul organic al Munteniei și Codul Caragea.	1832—1865 Regulamentul organic al Moldovei și Codul Calimah.

§ 90. Texte din Codul lui Alexandru Ipsilante.

Reproducem normele de procedură relative la judecători, pârîşi şi pârîţi, hotărîrile judecătorilor şi apelaţie.

I.

Pentru judecători.

1. Toţi judecătorii după datoria netăgăduită să se adune de dimineaţă la departamenturi şi foarte cu amănuntul si cu luarea aminte să judece pricinele ce se întâmplă, urmând cu totul la poruncile pravililor şi la obiceiurile pământeşti ce s'au hotărît acum şi s'au dat înscris, cum mai jos se văd, fără de a nu face la acestea niscarevaşi tălmăciri rele, căci ori care se va dovedi tălmăcind sau stricând pravila, unul ca acela este să se pedepsească foarte greu.

2. Judecătorii să se arate cu dulceaţă către cei ce se judecă, şi fără de pismă, sau făţărnicie, fără de a căuta la obrazul cuiva, sau să se arate cu pismă şi vrăjmăşie către cineva, nici să înjure pe cinevaşi din cei ce să judecă.

3. Judecătorii să asculte foarte cu luare aminte, fără de a li se supăra de îndelungatele zise celor ce se judecă, şi să nu cuteze a zăticni zisele celui ce se judecă ori cum vor fi, care zise să le scrie în deosebite condici, la care să se şi iscălească câţi dintr'înşi vor şti să scrie, ca să vază pururea însuşi acele vorbe ce au zis la judecată, şi să nu poată tăgădui nici odată cele ce însuşi a zis.

4. Judecătorii cu cercetare de obşte şi chibzuire, şi toţi cu un gând să hotărască, fără de a se socoti cinevaşi dintră dânşii că este stăpân hotărîrii, sau mai mare de cât ceilalţi asupra judecăţilor.

5. Judecătorii când judecă să şează toţi cu rânduială foarte bună, fără de a face alte vorbe şi glume, sau să se prigonească la cercetările ce vor face. Ci cu totul să ia aminte la ascultare, şi să citească cu luare aminte toate cărţile şi sineturile acelor ce se judecă până la cea mai mică; şi să nu se grăbească la hotărîre, ci să iscodească mai cu amănuntul pricina cu minte curată şi liniştită, şi fără de prigorine să-şi cumpănească gândurile lor fără de pismuire; şi toţi cu un gând să hotărască, ceea ce li se vor părea că este drept.

6. Judecătorii să nu se pornească nici odinioară la vre-o strâmbătate sau pentru prieteşug sau pentru rudenie, sau pentru frică; şi de se vor sili de vre-un obraz tare, să nu se plece, căci de se vor pleca se vor pedepsi foarte greu, ca unii ce s'au temut mai vârtos de acel obraz tare, de cât de Dumnezeu, de pravili şi de Domn.

7. Judecătorii să-şi păzească mâinile lor curate către Dumnezeu şi către pravili, adică să fie cu frica lui Dumnezeu drepţi şi să nu ia mituri. Că oricare se va dovedi luând mituri se va pedepsi foarte greu.

8. Judecătorii când vor face greşeală la vre-o hotărîre şi însuşi ei mai în urmă o vor cunoaşte, să aibă voia a-şi lua cartea de hotărîre înapoi şi să o îndrepteze.

9. Fiecare judecător să urmeze pravililor şi după acelea să hotărască şi nici se cuvine vre-o dată să se dea poruncă Domnească către judecători cum şi în ce chip să caute pricina şi să o hotărască; ci să urmeze pravililor, care pravili este povăţuiri şi îndreptare în ce chip să se caute orice pricină, căci şi noi aceia voim ce şi pravilile poruncesc.

10. Judecătorii când vor avea îndoeală la vre-o pricină cu îndoire, să aibă voie a arăta Domnii mele pentru acea pricină ca să ia dela noi povaţă şi învăţătură, în ce chip să hotărască.

11. Fără de răvaş de jalbă cu poruncă din dos să nu se caute judecată, nici zapcii să nu aibă volnicie a trage pe cineva la judecată.

II.

Pentru cei ce se judecă, adică pentru pârîşi şi pârîţi.

1. Cel ce trage pe cineva la judecată după datorie să dea jalba lui ca văzându-o cel pârît să aibă vreme a se socoti sau a se isbrăni sau a se aşeza cu dânsul sau a se găti de judecată.

2. Nimeni nu se sileşte spre a-şi porni jalba sa, iar după ce o va porni şi se va începe a se căuta pricina, atunci să silniceşte spre a o şi săvârşi.

3. Cel pârît poate să se apere de judecătorul ce-i va fi vrăjmaş a nu se judeca la dânsul, însă când numai acela singur se va orândui să-l judece.

4. Cel ce are judecată şi năzueşte la vre-un obraz tare ca să-l ajute la pricina ce va avea, unul ca acela să cadă la judecată, şi cel ce-l va primi, măcar şi boer mare de va fi, să se pedepsească.

5. Cel ce va trage pe cineva la judecată pe strâmbătate, de i-se va dovedi judecata cu totul fără de temei, şi cum că numai de răutate sau de vrăjmăşie ca să-l păgubească l'a tras, atunci să plătească aceluia toată cheltuiala drumului ce au făcut, şi ce va fi cheltuit în câtă vreme s'au judecat.

6. Cel ce se judecă, de va înjura pe judecător, să se certe cu bătaia, însă de va fi urmat şi judecătorul poruncilor şi nu-l va fi înjurat mai înainte.

7. Cei ce se judecă, de orice stare şi treaptă vor fi să stea în picere când se judecă şi fără de işlilc, foarte cu cucernicie şi supunere, grăind cu smerenie şi răspunzând cu rânduială bună la cele ce se vor întreba, fiind că judecata este a lui Dumnezeu.

8. Cel ce va începe judecata la un departament, nu mai poate a-şi muta judecata de acolo, şi a se părăsi de acel judecător la care a început să se judece, ci are să-şi caute acolo pricina până la sfârşit, şi în urma hotărîrii, de nu se va mulţumi, să facă apelaţie.

9. Cel ce va mitui pe judecător cu daruri, să-şi piardă judecata.

10. Cei ce să pricinuesc pot a se judeca amândoi prin vechili, însă când vor avea judecată de alte lucruri, iar nu de vinovăţie; şi aceasta atunci să aibă a se urma, când vor vre-o zăticnire de mare nevoe.

11. Cel ce să pârăşte cu pricină de vinovăţie, de orice stare şi treaptă va fi, nu poate să se judece cu vechil, ci însuşi el.

III.

Pentru hotărîrile judecătorilor.

1. Judecătorii să hotărască toate pricinile de faţă, iar nu într'ascuns, şi cartea de judecată să se citească întru auzul celui osândit.

2. Hotărîrea ce se va face numai prin vorbă, şi nu se va scrie şi să se iscălească, este netrebnică şi ca o nefăcută să socotească.

3. Hotărîrea ce chiar se împotriveşte pravililor şi obiceiurilor pământeşti, să nu aibă tărie şi să se caute de isnoavă.

4. Hotărîrea ce se va face împotriva cuiva, care de vre-o nevoe n'a putut veni la judecată, să nu aibă tărie. Iar hotărîrea ce se va face împotriva unui ce din semeţie şi nesupunere nu va merge la judecată, aceea să aibă tărie.

5. Unul şi acelaş de se va osândi cu două hotărîri la doi părîţi ai lui, sau de datorie sau de altcevaşi, să protimiseşte cel ce s'a judecat mai înainte spre a lua pricina lui sfârşit mai întâi, şi apoi in urmă a celuilalt, însă de nu va fi mofluz cel osândit; iar de va fi mofluz, atunci de o potrivă se cuvine să ia toţi din periusia ce i se va afla, şi să nu se caute cine s'a judecat mai înainte şi cine mai la urmă, fără de numai cel ce va avea zălog să see protimisească.

IV.

Pentru apelaţie.

1. Cel ce nu s'a mulţumit la judecata vreunui departament, şi are să facă apelaţie, să aibă soroc de zile şai-zeci, socotindu-se din ziua hotărîrii, spre a face apelaţie. Iar de vor trece aceste şai-zeci de zile şi va tăcea, atunci să nu se mai dea ascultare, măcar de va avea şi răvaş de apelaţie cu poruncă din dos şi la vreme nu l'a urmat, ci a lăsat de a trecut vremea cea rânduită, fără numai de va dovedi că greşeala a fost a zapciului sau a fost bolnav, sau de i se va fi întâmplat vre o zăticnire mare şi dovedită.

2. Cel ce va face apelaţie acela să face pârîş deci după întâia osândă şi până la apelaţia sa, de s'a silit de către zapciu şi a plătit cele ce a hotărît acea judecată, cu toate acestea mai la urmă izbândit şi câştigându-şi dreptatea, îşi ia înapoi toată cheltuiala.

3. Judecătorul să nu înjure nici să zăticnească pe cel ce voeşte să facă apelaţie.

§ 91. Texte din Codul lui Andronachi Donici.

Reproducem normele generale de drept civil relative la tocmeală (contract), conţinute în cap. X.

Despre tocmele.

1. Tocmeala sau contractul este o îndatorire cu o potrivită voinţă şi primire între doi sau între mai mulţi, şi împreună plăcerea despre amândouă părţile, şi aşezare de bună voe, cu îndatorire, spre a da şi a lua, sau a face ceva însă lucru cuviincios, iar nu necuviincios.

2. Voinţa şi primirea de obşte urmează după obştească dreptate a neamurilor, atât la tocmele de vânzare, năimeală, tovărăşie, depozit, şi alte asemenea, cât şi la îndatoriri ce se îndatoreşte unul către altul, sau izbăniri şi învoele. (Dreptatea neamurilor, va să zică, de obşte pravilă a tot neamului omenesc care dela sine oamenii prin firească povăţuire au aflat la întrebuinţările ce au avut unul de altul).

3. Din tocmele proaste precum am zice: de vânzări proaste prin tocmeală nesăvârşită, nu se naşte jalobă, căci stăpânirea lucrului prin mutarea cea desăvârşit din mâna unuia în mâna altuia ce câştigă, iar nu prin singură tocmeală şi fără primirea preţului, sau măcar din suma preţului.

4. Tocmelile făcându-se împotriva celor ce rânduesc pravilile: adică prin rea credinţă, prin vicleşug, prin silă şi de frică, nu au tărie, iar fiind făcute prin bună rânduială trec

şi la moştenitori. Deci dacă cineva va îndatori pre altul prin închisoare spre a face ceva, nu are tărie fiind prin silă: care nimic nu este mai mult împotriva fireştii dreptăţi şi bunii credinţă decât frica şi sila. (Frică va să zică poprire asupritoare care înspăimântează pre omul cinstit.) Cum şi ceea ce se va da prin amăgire şi prin neştiinţă, se întoarce înapoi.

5. Mijlocind la tocmeală înşelăciune, în cât să se amăgească cineva păgubindu-se mai mult de jumătatea preţului ce avea să ia: dovedindu-se, îşi va lua preţul. Iar de se va afla că s'au urmat vicleşugul: (Care va să zică cugetată aflare spre înşălăciune.) Atuncea poate să se strice tocmeala, sau de va primi amăgitul îşi va lua ceea ce lipseşte din preţul cel drept, care, această jalobă merge şi la fii vânzătorului şi pot să o pornească. Asemenea şi pentru cel ce se va amăgi şi va da îndoit preţ de cât face lucrul, şi această jalobă după pravilă se mişcă până în 4 ani.

La vânzări, cumpărături, năimeli, schimburi şi altele asemenea, trebuinţa urmează ca pre lângă tocmeală să se dea şi lucrul, trecând din stăpânirea unuia în stăpânirea altuia: adică făcându-se teslim şi după formele pravilii, atuncea stăpânirea deplin este câştigată, când pre lângă tocmeală urmează şi darea lucrului. Cu acest dar cuvânt când se va vinde un lucru la doi, scrie pravila, că aceluia ce s'au dat mai întâi stăpânirea lucrului acel are protie a'l stăpâni. Asemenea şi când va năimi cineva lucrul său cuiva, şi pre urmă îl va vinde altuia de istov. (Vezi Cap. 15 art. 5) fiindcă vânzarea vecinică strică pre cea vremelnică, dar cumpărătorul nu poate să scoată pe acel ce are venitul lucrului, până nu i se va face lucrul teslim în stăpânire după căzuta rânduială cu adeverirea zapisului cumpărăturei, şi cu întăritură de la stăpânire şi cu luarea scrisorilor şi a documenturilor. Drept aceea asupra tocmelilor este trebuinţă mai întâi cel ce voeşte ca să dea un lucru în stăpânirea altuia, să fie la mâna sa şi la puterea sa spre a'l înstreina şi a'l da. Iar nefiind la puterea sa, tocmeala este în zadar.

Precum: când va vinde sau va zălogi cineva lucrul strein, sau vre un lucru din ale zestrei, sau când un copil va vinde vre un lucru, sau cel ce se află în patima nebuniei, căci aceştia nu au slobozenie, nici la mâna lor spre a putea vinde sau a cumpăra. Al doilea, trebue să fie cu voinţa şi primirea celuia ce i se dă lucrul în stăpânire, (precum: când cineva s'ar lepăda a sta la tocmeala cumpărăturii a vre-unui lucrul aflând că lucrul este cu pricină sau cu patimă), şi osebit să fie vrednic de a'l primi (precum: epitropul nu este volnic a cumpăra din lucrurile nevrâstnicului). Al treilea, să fie cu bună dreptate spre a se muta lucrul din stăpânirea unuia în deplină stăpânirea altuia. (Precum: când ar vinde cineva un lucru pe care nu-l stăpâneşte cu bună credinţă sau ar vinde cineva

un lucru cu vânzare iconomicoasă, sau precum am zice: lucrul împrumutat, zălogul şi altele asemenea se mută, adică de la o mână la alta, însă primitorul lucrului nu se face cu aceasta stăpân).

§ 92. Texte din Codul lui Ioan Caragea.

Reproducem normele relative la robi şi la slobozi din Codul Caragea, cum şi legiuirile pentru slobozirea ţiganilor, aduse mai târziu. La urmă normele pentru clacă tot din Codul Caragea.

I.

Pentru robi.

1. Robi sunt câţi sunt dobândă altuia.
Acest fel sunt ţiganii în ţara Românească.
2. Câţi se vor naşte din părinţi robi, sunt robi.
3. Şi câţi numai din mamă roabă se vor naşte, sunt robi.
4. Stăpânul ţiganului, n'are putere asupra vieţii ţiganului.
5. Stăpânul ţiganului e slobod să vândă şi să dăruiască pe ţigan.
6. Câţi ţigani în ţara Românească nu vor avea stăpân cu dovadă, sunt domneşti.
7. Cine prin ştiinţă va ţine întru a sa stăpânire ţigan străin sau ţigancă, să-i dea înapoi stăpânului lor (plătindu-i pentru ţiganul meşter tl. 40 pe an, iar pentru cel fără meşteşug tl. 20 şi pentru ţiganca meşteră tl. 30 şi pentru cea fără meşteşug tl. 15); iar cine va ţine prin neştiinţă, numai să-l întoarcă înapoi.
8. Cineşi-va cununa ţiganul cu ţigancă străină ştiind, sau împotrivă, fără voea stăpânului lor, să pearză pe ţiganca lui cu copii lor şi să-i stăpânească stăpânul lor.
Iar când neştiind îl va cununa, atunci să se facă schimb, mergând totdeauna ţiganca după bărbat.
Când obrazul cel străin va avea meşteşug, să se schimbe iarăşi cu meşter; iar de nu va fi asemenea, să se preţuiască talentul meşteşugului său şi cu bani să se împlinească.
Ţiganii ce se cunună prin neştiinţa stăpânului, de se întâmpla să aibe şi copii atunci cei din partea bărbătească sunt ai stăpânului bărbatului, iar partea femeiască este a stăpânului femeei, care şi aceştia să se schimbe.
9. Câţi ţigani străini se vor socoti între cei domneşti, aceştia întâmplându-se a se căsători după lege, de se vor cere prin judecată de stăpânii lor, să se schimbe, mergând nevasta după bărbat cum s'a zis mai sus.
10. Care ţigan se va cununa cu slobodă sau care se va cununa cu ţigancă, fără ştirea stăpânului lor, să se despartă

Dar de se va dovedi, că stăpânul lor a dat voe ştiind, atunci să nu se mai despartă, ci să rămâe amândoi sloboziţi şi să-i păgubească stăpânul lor.

II.

Pentru cei slobozi.

1. Sloboziţi sunt, câţi din robi se slobozesc.

2. Toţi cei sloboziţi ţigani sunt tot de o cinste cu cei slobozi supuşi, adică cu birnicii domneşti.

3. Să nu poată neştine să slobozească ţiganul său înaintea vârstei sale de două-zeci de ani.

4. Nici unul din Egumeni să nu poată slobozi ţigan monăstiresc.

5. Slobozenia să se facă totdeauna înscris.

III.

Pentru robi şi ţigani.

Prin legiuirea din anul 1843 Martie 22, toţi dajnicii de sub administraţia Vorniciei Femniţilor (ţiganii Statului) s'au trecut sub deadreptul administraţie a cârmuitorilor de judeţe, cu care această măsură s'au desrobit puindu-se în rândul birnicilor români.

Asemenea s'au desrobit şi ţiganii monastireşti prin legiuirea din 13 Februarie 1847, care în articolul ei 1, coprinde cele următoare:

„Se slobod din robie toţi ţiganii sântei Mitropoliei, ai Episcopilor şi ai tutulor monăstirilor şi metoaşelor de obşte, cum şi ai ori cărui alt aşezământ public fără deosebire, câte se află în coprinsul ţării Româneşti.

Aceştia ca şi ţiganii Statului, supuşi la aceeaşi rânduială, vor fi slobozi şi volnici a se însoţi cu Români parte bărbătească şi femeiască.

Un ofis Domnesc adresat către Sfatul Administrativ sub No. 1580 la 22 Noembrie 1850, dispozează:

„Pentru daniile sau vânzările de ţigani ce se urmează „între particulari, poruncim a se păzi următoarele dispoziţii:

„1. Nimeni nu este volnic a despărţi o familie de ţigani, „prin dar sau prin vânzare şi nici un act de vânzare sau danie „pentru ţigani nu se va adeveri de vre-o judecătorie, nici „va fi ţinut în seamă dacă nu va coprinde în sine pe părinţi „cu toţi copiii lor.

„2. Orice vânzări de ţigani se vor face de la o familie „până la trei, se vor rescumpăra toate de Visterie, fără de „a mai putea trece de la un stăpân la altul".

Legiuirea din anul 1856 Februarie 8, publicată în Buletinul oficial din 13 Februarie 1856, No. 13.

1. Robia este desfiinţată. Oricare ţigan se află astăzi în această categorie, se liberează şi se va înscri îndată între dajnicii Statului.

IV.

Pentru clacă.

1. Claca este un chip de clădire obicinuită în ţara Românească, şi se întocmeşte când stăpânul moşii primeşte pe clăcaş, adică pe săditor, să şeadă pe moşia lui.

2. Dator este clăcaşul să lucreze stăpânului moşiei 12 zile pe an, şi de se va tocmi de acum înainte vreunul din stăpânii moşiilor cu clăcaşul pe mai puţine zile, tocmeala aceea să nu aibă tărie; iar câte tocmeli sunt făcute până acum pe mai puţine zile decât 12, acelea să se păzească.

3. Care din stăpânii moşiilor cu vicleşug se va tocmi cu clăcaşii altuia să-i facă lui clacă mai puţine zile decât douăspre-zece, şi-l va trage pe moşia sa, aceasta când se va vădi, să piarză privilegiul clăcii şi să plătească şi stăpânului moşiei clacă clăcaşilor ce a tras.

4. Clăcaşul, bezi claca de două-spre-zece zile, să are stăpânului moşiei încă o zi primăvara sau toamna, să-i dea şi un car de lemne la crăciun, cărându-le ori la moşia lui sau aiurea, unde are stăpânul trebuinţă de dânsele, până la un loc cu depărtare de şase ceasuri.

5. De nu va avea stăpânul nimic a lucra, atunci să-i dea clăcaşul câte un leu de fiecare zi.

6. Să nu fie volnic stăpânul să aducă pe clăcaş dela moşia ce locueşte pe alta să lucreze, fără numai când moşia îi va fi cu depărtare cel mult de trei ceasuri.

7. Clăcaşul să nu poată să facă curătură fără voia înscrisă a stăpânului, coprinzătoare unde şi cât să cure; iar urmând împotrivă, să-şi piarză osteneala şi să ia curătura stăpânul moşiei.

8. Stăpânul să nu poată să ia curătura clăcaşului ce o are dela părinţi sau o face cu voia stăpânului.

9. Care din clăcaşi fără voia stăpânului va sădi vie pe locul lui, să o piarză.

10. Când clăcaşul va lăsa via sa nelucrată în trei ani, să se tragă la judecată, şi atunci dându-i judecata încă un an soroc, de nu o va lucra şi într'acel an, să o piarză şi să o ia stăpânul.

11. Clăcaşul să nu poată să vânză vin sau rachiu pe moşie de nu va tocmi cu stăpânul.

12. Clăcaşul să nu poată să deschidă băcănie pe moşie, de nu se va tocmi cu stăpânul.

13. Clăcaşul să nu poată să facă moară pe moşie.

14. Clăcaşul să nu poată să vâneze peşte în heleşteul stăpânului.

Dar în bălţile Dunărei să vâneze peşte dând câte un peşte la zece.

Iar pe gârla ce trece prin moşie e slobod să vâneze peşte fără zeciuială.

15. Clăcaşul fugind de pe moşie sau murind fără moştenitori, de nu e dator visteriei, să stăpânească stăpânul casa lui, grădina lui şi curăturile lui.

16. Clăcaşii să dea stăpânului moşiei:

Din două-zeci vedre din vinul său, o vadră domnească.

Din zece clăi de grâu, de orz, de meiu una.

Din zece clăi de fân, una, sau cum se va învoi.

Din tot pogonul de pământ, patru baniţe porumb bătut sau opt cocoloşi, cu baniţa de oca, două-zeci şi două.

Din toate celelalte roduri dela zece una.

Toate acestea cărându-le cu carul sau la casa stăpânului ce are pe moşie.

17. Clăcaşul să dea stăpânului pentru fiecare stup trei bani.

Clăcaşul pentru fiecare capră să dea stăpânului bani doi, atât iarna cât şi vara.

Stăpânul să ia de fiecare turmă de oi ce se află pe moşia lui, — dela Buna-Vestire şi până la Sf. George — şi fată, câte un mel şi un leu, şi de fiecare stână brânză sau bani de pe tocmeală.

§ 93. Texte din Codul lui Scarlat Calimah

Reproducem normele generale privitoare la lege şi aplicarea ei, cum şi cele privitoare la lucruri şi împărţirea lor. Altcum conţinutul Codului Calimah se poate afla din oricare text al Codului civil austriac. — Recomandăm cetitorului să facă comparaţie cu textele publicate aici.

I.

Despre legile politiceşti în deobşte.

1. Legea este o regulă obştească, care îndreptează cele prin cuvânt sau faptă lucrări ale omului cuvântător; pe care lucrări el le săvârşeşte când nu este silit de împrejurări ce i-ar opri buna voinţă şi hotărîrea de a săvârşi fapte legiuite.

2. Din întregul sistem al legiuirilor s'au aşezat întru acest codice numai dritul politicesc care hotăreşte particularele dreptăţi şi îndatoriri pe care toţi locuitorii principatului acestuia sunt de o potrivă datori a le păzi între dînşii.

3. Publicându-se o lege, după chipul cuviincios, nu poate nimeni a se apăra, zicând că nu i s'a făcut cunoscut.

4. Lucrarea legilor acestora, şi urmările legiuite, isvorîtoare dintr'însele, vor avea început după trei luni, din ziua publicaţiei.

5. Toate mădulările principatului acestuia de obşte, şi fără deosebire sunt supuse acestei legi; drept aceea când puterea cea personală a vreunui pământean va fi mărginită de către aceste legi a patriei sale, atuncea nici decum nu sunt primite aicea, în patria sa, nici acele într'altă ţară străină săvârşite de către dânsul fapte şi lucrări; iară având pământeanul puterea cea personală, de nu va fi păzit numai forma cea pe din afară, ci va fi urmat după acea în ţară străină obicinuită formă, atuncea nu se pot surpa acele fapte ale lui numai pentru o pricină cu aceasta, ci vor avea şi aceia, în patria sa, tăria legiuită.

6. În cât străinii, ce se află petrecând în pământul acesta, sunt supuşi legilor acestora, se va hotărî în capul următor.

7. Legile nu au putere lucrătoare până a nu se publica; pentru aceea dar nu lucrează asupra faptelor ce s'au săvârşit mai înainte, nici asupra driturilor ce s'au câştigat mai înainte de publicare.

8. Legea pe care judecătoria are să o aplice la vre-o pricină de judecată, nu se tâlcueşte într'alt chip, fără de cât numai după rostirea şi alcătuirea cuvintelor, şi după scopul cel vederat al dătătorului de legi.

9. Dacă judecătorul nici din cuvinte, nici din noima legii, nu va putea a desfira bine, şi hotărî după legi, pricina cea de faţă, atuncea dator este a lua în băgare de samă, cu căzuta luare aminte, acele cu asămăluire, şi cu lămurire hotărîte pricini în codicile acestea; iară de nu va fi nici aceasta, va lua în băgare de samă mărginirile şi temeiurile altor paragrafuri înrudite cu acele, cari paragrafuri s'ar putea aplica la acea de faţă pricină.

10. De vor lipsi şi mijloacele acestea, ce prin paragraful de sus s'a arătat, atuncea se cercetează pricina cu cerşita scumpătate şi luare aminte întru toate împrejurările, şi apoi se hotăreşte după pricinile dritului firesc.

11. Cele aşezate în paragraful de mai sus, se cuvin puterii cei dătătoare de legi, adică obşteştii adunări, prin întăritura domnului.

12. Codicele de legi nu este cu putinţă să cuprindă toate pricinile; ci cuprinde numai pe acele ce mai adese ori se întâmplă.

13. Drept aceea, dacă în codicele acestea nu s'ar afla o lege potrivită la pricina înfăţişată, atuncea se cuvine a se urma pământescul obicei, carele, în curgere de mulţi ani de

obşte păzindu-se, şi întru judecătorii cercetându-se, s'a întărit şi cu chipul acesta a dobândit putere legiuită.

14. Obiceiul ce nu s'a păzit după chipul arătat, nici după dreapta socotinţă, ci s'a urmat din neştiinţă şi rătăcire, nu poate avea putere legiuită, nici a covârşi pe legea şi pe dreapta judecată a minţii.

15. Aşezările ce se fac între bresle, sau între alte obştimi, spre a lor bună orânduială şi folos, vor avea între ele putere legiuită dacă cercându-se şi găsindu-se cu cale, se vor întări de către stăpânire.

16. Hotărîrile ce se vor da de către stăpânire, sau de către locurile judecătoreşti pentru unele din pricini, nu au putere legiuită, pentru aceasta nu se pot întinde, nici a se aplica, la alte pricini, nici a îndatori pe alte osebite persoane.

17. Privilegiile pământului a mănăstirilor, a bisericilor, a cliricilor şi a boerilor se socotesc drituri, ca şi alte drituri cuprinse în codicile acestea.

18. Dritul politicesc se împarte în dritul persoanelor, în dritul lucrurilor, cum şi între mărginirile privitoare către amândouă aceste drituri.

19. În dritul persoanelor se cuprinde feluritele stări ale persoanelor, şi cele între ele împărtăşitoare legiuite legături, fără a avea vre-o principală sau neapărată atârnare către lucruri.

20. În dritul lucrurilor se cuprind deosebite feluri a lucrurilor, şi deosebitele legiuite legături ale persoanelor, cu înfiinţată atârnare către lucruri.

21. Dritul lucrurilor se împarte în două adică: în real şi personal.

22. Dritul real, cu atârnarea către lucruri, are putere lucrătoare asupra tuturor persoanelor, deci dară şi asupra fiecăruia stăpânitor a unui lucru.

23. Dritul personal, ce se numeşte şi dritul pretenţiilor, hotăreşte deosebitele fapte, şi legiuitele legături, ale unei anume persoană, cu înfiinţată atârnare către lucruri.

24. Dritul real şi cel personal, se cuprinde întru a doua şi a treia parte a codicelui acestuia.

II.

Despre lucruri şi împărţirea lor.

378. Tot aceea ce nu este persoană, şi slujeşte spre întrebuinţarea oamenilor, se numeşte lucru după a legii înţeles.

379. Lucrurile în hotarele Statului, sunt sau avere a statului, sau particulară. Aceasta din urmă se cuvine sau persoanelor celor fizice (adecă fiecăreia deosebit), sau celor morali, adecă societăţilor celor mici sau celor mari, precum

sunt: neguțătoreștile tovărășii, breslele meșterilor, mănăstirile, bisericile ș. c. l.

380. Lucruri de obștie și fără stăpân, se numesc acele a căror luare în stăpânire este slobodă la fiecare pământean (art. 496).

381. Lucrurile ce se lasă pământenilor numai spre întrebuințare, precum sunt șleahurile, drumurile, râurile cele mari și mici, și a lor maluri, limanurile și țermurii, se numesc lucruri publice sau avere publică.

382. Avere a statului se numesc lucrurile cele rânduite spre întâmpinarea cheltuelilor, pentru trebuința și siguranța Statului, precum sunt: veniturile postelor, a vămii, moșiile stăpânirei, băile, ocnele, dăjdiile, ș. c. l.

383. Lucrurile cari după așezemântul țării slujesc spre întrebuințarea fiecăruia mădular a unei obștimi, alcătuesc tot după acelaș chip averea obștimei acestia; iar acele lucruri, a căror venituri sunt rânduite spre întâmpinarea cheltuelilor unei obștimi, alcătuesc averea ei.

384. Și a stăpânitorului avere, pe care o stăpânește el, nu ca un cârmuitor al țărei, ci ca un mădular a ei, se socotește avere particulară.

385. Regulile ce se cuprind întru acest drit particular, pentru chipul cu care poate cineva căștiga, păstra, și muta la alții lucruri, trebue să se păstreze și de către cârmuitorii lucrurilor țărei și a obștimei; afară numai dacă s'a hotărît oareși care deosebiri, prin alte rânduele a stăpânirei, precum sunt hrisoavele.

386. Lucrurile după deosebire felurimii lor se împărțesc în trupești și în netrupești; în mișcătoare și în nemișcătoare; în cheltuitoare (fungibiles) și în necheltuitoare (non fungibiles), (adică în cele ce prin întrebuințare scad sau se strică, sau se împuținează, și în acele ce prin întrebuințare nici scad, nici strică): și în prețeluitoare, și neprețeluitoare.

387. Lucruri trupești sunt acele ce sunt supuse simțirilor; iar celelalte se numesc netrupești, precum este dritul de a vâna, de a pescui, și toate celelalte drituri și îndatoriri, jeluirele, felurimea, și cătimea.

388. Lucrurile ce se pot muta fără stricarea ființei lor, sunt mișcătoare; iar cele ce nu se pot muta fără prefacere, sau stricarea întregimei lor, sunt nemișcătoare.

389. Cele de sineși mișcătoare, după a legii înțelegere, se socotesc ca niște nemișcătoare, dacă aceste în puterea legilor, sau prin hotărîrea proprietarului lor, alcătuesc cele cuvenite unui lucru nemișcător.

390. Sub cele cuvenite (appertinentiae) se înțeleg aicea acele ce se alcătuesc ca un lucru întru necurmată unire. Intru acestea se socotesc nu numai sporirea sau adăogirea unui lucru, în câtă vreme nu sunt despărțite de lucrul acesta,

dar încă şi cele adăugitoare (accesoria), fără care nu se poate întrebuinţa lucrul cel principal sau cele ce legea, sau proprietarul lucrului le-au hotărît spre necurmată întrebuinţare a lucrului principal.

391. Iarba, copacii, rodurile şi toate folositoarele lucruri, ce răsar în faţa pământului, rămân avere nemişcătoare, până nu se despart de pământ; şi peştele de iazuri şi vânaturile din păduri, atunce nu se mai fac avere mişcătoare, când peştele s'a pescuit, şi vânatul s'a prins, ori s'a ucis.

392. Şi semănăturile, lemnele, nutreţul pentru dobitoace, şi toate celelalte roduri măcar de vor şi fi adunate, precum şi toate dobitoacele şi toate uneltele ce se cuvin la o moşie, cum şi pojijia, se socotesc în rândul celor nemişcătoare, în cât sunt trebuincioase spre necurmată întrebuinţare a unei regulate economii (gospodării).

393. Asemenea se socotesc între cele nemişcătoare lucruri şi cele ce se zidesc cu scop ca de apururea să rămâe statornice acolo, adecă: case şi alte zidiri împreună cu întinderea aerului ce se află deasupra pământului în linia perpendiculară, şi nu numai câte sunt înfipte în pământ, sau în zid, sau câte sunt întărite cu fer, sau cu piroane sau cu cue, precum: căldări în care se ferbe rachiu, sau bere, şi dulapurile înzidite; dar şi cele ce slujesc spre necurmata întrebuinţare a unei întregimi, precum: ciuturi, funii, lanţuri, cele trebuincioase unelte spre stingerea focului, şi alte asemenea.

394. Driturile se socotesc între cele mişcătoare, când nu sunt unite cu proprietatea vreunui lucru nemişcător, sau când prin aşezământul ţărei nu s'a publicat ca nişte lucruri nemişcătoare.

395. Pretenţiile datoriilor nu se prefac în nemişcătoare avere prin siguripsire făcută cu lucruri nemişcătoare.

396. Nemişcătoarele lucruri sunt supuse legilor locului unde se află; iar toate celelalte se supun acelor legi, cărora este supusă persoana proprietarului lor.

397. Lucrurile cari nu aduc obicinuitul folos, fără numai când se strică sau se cheltuesc, se zic cheltuitoare (fungibiles; iar cele ce au din împotrivă însuşiri, se zic necheltuitoare (non fungibiles).

398. O alcătuire de mai multe lucruri deosebite, cari se socotesc ca un lucru, şi se obicinuesc a se numi cu un nume de obşte, alcătueşte o întregime, socotindu-se o totime.

399. Preţeluitoare lucruri sunt acele, a cărora preţ se poate hotărî în daturi şi luaturi, prin asemăluiri cu altele; întru aceasta se socotesc şi slujbele şi lucrurile cu mâna şi cu mintea; iar acele lucruri a căror preţ prin nici o asemăluire cu altele nu se poate hotărî, se numesc nepreţeluitoare,

precum este slobozenia, darurile sufletești, faptele cele îmbunătățite ș. c. l.

400. Aceea ce hotărît face un lucru, se numește prețul lui. Când de către judecătorie se prețuiește vre-un lucru, trebue să se facă prețeluirea lui în hotărîtă sumă de bani.

401. Obicinuitul preț a unui lucru se numește prețeluirea ce i se face de pe obicinuitul și de obștie folos, care se poate dobândi privind către vreme și către loc, iar neobicinuitul preț se numește prețeluirea ce i se face cu privire către deosebitele relații ce poate avea acel lucru către primitorul prețului, și plăcerea acestuia către acel lucru pricinuit din întâmplătoarele sale însușiri.

402. In toate întâmplările întru care nu s'a făcut vre-o deosebită tocmeală, nici s'a dat vre-o deosebită hotărîre de către legi, trebue judecătoria la prețeluirea unui lucru să urmeze prețul cel obicinuit.

403. Driturile ce se cuvin unei persoane asupra unui lucru, fără privire către alte hotărîte persoane, se numesc reale drituri a lucrurilor.

404. Driturile ce isvoresc fără mijlocire dintr'o lege, sau din vre-o faptă îndatoritoare asupra unui lucru numai către niște hotărîte persoane, acele se numesc personale drituri a lucrurilor.

405. Reale drituri a lucrurilor sunt: dritul stăpânirii, a proprietății lucrurilor, a amanetului, a ipotecei, a șerbirii (art. 610), cum și a moștenirii.

§ 94. Legile ardelenești.

Aprobatae Constitutiones, Compilatae Constitutiones. Articuli novellares și provisionales. Nouile legiuiri ale Ardealului.

Legiferarea separată a Ardealului s'a început în dieta ținută la Sighișoara în 29 Aug. 1540. Dela acest an începând dietele ardelenești, ținute în epoca principilor în fiecare an, iar în unii ani și mai de multe ori (în 1556 de 6 ori chiar), au adus o mulțime de hotărîri. Potrivit concepțiunei acelei epoce, în dietă se aduceau nu numai norme de valoare generală ca regule pentru viitor, ci se deliberau și chestiuni din terenul administrației și justiției. Aceste hotărîri ale dietei aduse în deosebite timpuri și locuri nu se găsiau la un loc, ci erau păstrate în arhivele autorităților din orașe, scaune și comitate, cari au înaintat cazurile spre deciziune. Multe din ele s'au perdut pe urma multelor războaie, iar cele ce se găsiau erau defectuoase, sau în contrazicere unele cu altele, așa că organele însărcinate cu aplicarea legilor nu

se puteau orienta în mijlocul regulelor de drept şi nu puteau constata care e dreptul în vigoare. Era necesară dar o lucrare de colectare şi coordonare a hotărîrilor aduse de dietele ardelene.

Cea dintâiu lucrare de acest fel s'a făcut după dispoziţia principelui Gavriil Bethlen. Ea a fost procedura procesuală din 1619: *Specimen juridici processus*. Aceasta a fost întocmită prin extragerea, coordonarea şi sistemizarea normelor în vigoare referitoare la ordinea procesuală.

Urmaşul lui Gavriil Bethlen, principele George Rákoczy I (1630—1648) a ordonat a se compune o colecţiune mai vastă de norme de drept, colectând din arhivele oraşelor, scaunelor şi comitatelor toate hotărîrile cunoscute ale dietei ardelene. In acest timp s'au compus şi în principatele române legiuirile lui Vasile Lupu şi Mateiu Basarab.

Lucrarea a fost întocmită, dar moartea întâmplată în 1648 a împedecat pe G. Rákoczy I a o termina. A fost continuată de fiul şi urmaşul său George Rákoczy II (1648—1657), care a constituit prin deciziunea dietei din Alba-Iulia din 1652, o comisiune de 12 membri, funcţionari cunoscători ai chestiunilor de drept. Această comisiune, luând de bază lucrarea întocmită mai nainte, a adunat toate regulele de drept aduse dela 1540, le-a ordonat, sistemizat şi omiţând pe cele învechite, a întocmit o colecţiune a tuturor hotărîrilor, cari pot servi ca norme pentru viitor. Colecţiunea a fost censurată de consiliul intim, şi prezentată dietei din 1653, care examinând-o, a aflat-o potrivită şi a acceptat-o sub titlul de *„Approbatae Constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum“* (Constituţiunile aprobate ale statului Transilvaniei şi ale părţilor anexate ale Ungariei) sau în ungureşte: „Erdélyországnak és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek jóváhagyott végzeményei“. A fost publicată în 15 Martie 1653.

E împărţită în 5 părţi. Partea I tratează drept bisericesc; a II. drept de stat; a III. dreptul claselor; a IV. procedura procesuală; a V. chestiuni speciale de drept administrativ. Părţile se împart în titli, titlii în articoli, aceştia câte odată în §., afară de partea V, care e compusă din edicte, grupate cu titlii indicând obiectul. Citarea se face cu literele iniţiale A. C. cu indicarea părţii şi a titlului, resp. §-lui.

Limba colecțiunei e cea maghiară, amestecată cu expresiuni latinești.

Constituțiunile aprobate au asigurat ordinea de drept, având un efect salutar în guvernare, administrație și justiție. Dar ele nu erau suficiente pentru trebuințele vieții. Dieta a mai adus și alte hotărîri, a căror colecționare și sistemizare a ajuns a fi necesară. Peste 15 ani, în timpul domniei lui Mihail Apaffy I. la 1668 s'a delegat o nouă comisiune de juriști, care a adunat hotărîrile principiare aduse după anul 1654, și sistemizându-le după metoda urmată la Aprobate și după același sistem, a compus o nouă colecțiune. Aceasta a fost desbătută și aprobată de dieta dela Alba-Iulia din 1669, apoi, întregită cu hotărîrile aduse în acea dietă, a fost publicată de principe sub titlul de *„Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum"* (Constituțiunile compilate etc.) sau „Erdélyországnak és Magyarországnak hozzákapcsolt részeinek összegyüjtött végzeményei".

Colecțiunea din 1669 e continuarea celei din 1654, întocmirea, împărțirea, limba e tot aceea. O deosebire este în împărțire, întru cât drepturile claselor sunt tratate în partea II și III, iar edictele din partea V nu sunt aranjate în ordine alfabetică.

Regulele de drept aduse după acest an nu au mai fost colecționate în mod oficial; o parte a lor s'a și perdut, altă parte se găsește în deosebite arhive. Cele aduse până la moartea lui Apaffy sunt trecute în articole formale, sancționate de principe și confirmate prin diploma Leopoldinum împreună cu Aprobatele, Compilatele și Tripartitul lui Werbőczy.

Dintre hotărîrile aduse în epoca principatului sub casa de Habsburg mai importante sunt cele din anii 1744 și 1848, cari sunt cunoscute sub denumirea de *„Articuli novellares"* sau *„Ujabb törvénycikkelyek"*. Limba celor din 1744 până în 1838 e cea latină, a celor din 1847 și 1848 e cea maghiară.

Între legile aduse în 1791 se înșiră și *„Articuli provisionales"* — ideiglenes törvénycikkelyek, înțelegându-se prin aceștia 8 articoli, dintre 162 câți a adus dieta din 1791. Acești 8 articoli au fost mai urgenți, de aceea au fost sancționați de împăratul Francisc I în 1792. Pentru colecționarea

legilor aduse până atunci s'a ales o comisiune, care să cuprindă în acea lucrare şi legile anului 1791. Dar această comisiune n'a prezentat elaboratul, astfel cealalţi articoli n'au ajuns să fie sancţionaţi. Cei 8 articoli aprobaţi provizoriu au fost puşi în vigoare şi aplicaţi ca legi definitive.

După declararea unirei Ardealului cu Ungaria prin legea I din 1848 a dietei din Cluj şi prin legea VII a dietei, din Pojon, Ardealul nu a încetat de a forma un teritoriu de drept deosebit, căci suspendându-se constituţia Ungariei în Ardeal s'au introdus legi speciale, menite a închega unirea Ardealului cu celelalte ţări de coroană ale casei de Habsburg.

Toate legile aduse dela 1848 până la 1867 în Ardeal formează isvor de drept deosebit pentru acest teritoriu. Unele din ele au numai importanţa istorică, iar altele au fost menţinute şi sub sistemul ungar dela 1867 şi chiar şi azi sunt legi în vigoare în teritoriul ardelenesc.

Legile aceste au fost publicate în foaia oficială din Viena, — Reichsgesetzblatt şi în foaia oficială din Ardeal, publicată în 3 limbi, nemţeşte, ungureşte şi româneşte pe 3 coloane. În aceasta epocă s'a făcut aproape întreagă reorganizarea vieţii de stat, normându-se în mod absolutistic chestiunile cele mai varii ale vieţii de stat. Legile aceste s'au decretat prin aşa numitele *„patente"* sau *„ordonanţe"* — *nyilt parancs*. Cele mai importante sunt cele referitoare la:

Organizaţia politică a Ardealului,

Autorităţile financiare şi direcţiunile districtuale ardelene,

Organizaţia justiţiei de toate categoriile,

Reforma advocaturii şi a notariatului public,

Codul civil austriac introdus ca cod civil, împreună cu cărţile funduare şi normele referitoare la imobile, codul minier.

Procedura civilă, extraprocesuală, concursuală, procedura criminală, codul penal.

Răscumpărarea pământului, desfiinţarea iobăgiei şi a tuturor dijmelor feudale, răscumpărarea lor,

Reforma sistemului de impozite, introducându-se cadastrul fonciar, impozitul fonciar, impozitul personal, de consum pe vin şi carne, pe puşti.

Sistemul de vămi şi tarife vamale.

Comassare şi segregare.

Registrele comerciale.

Taxe şi timbre.

Instituţiile introduse prin aceste legi sunt baza, din care s'au desvoltat instituţiile legiferate după 1867.

Codul civil austriac, cu materiile înrudite de carte funduară, este şi azi în vigoare în teritoriul Ardealului şi a fostei graniţe militare din ţinuturile ungurene.

In afară de aceste au importanţă, din punct de vedere a studiilor speciale de istoria dreptului, normele speciale a singuraticelor teritorii, dintre care cele mai însemnate sunt:

pentru *Săcui*: *A székely nemzet külön constitutiói*;

pentru *Saşi*: *„Statula jurium municipalium Saxonum în Transilvania“*. (Vezi mai aproape *Márkus*, 1540—1848 évi erdélyi törvények).

C) Epoca a treia.

Dela revoluția din 1821 până la închegarea unirei principatelor la 1866.

§ 95. Privire istorică.

Revoluția eteriei grecești. Revoluția românească. Tudor Vladimirescu. Nouii domni pământeni. Revoluția din 1848. Divanurile ad hoc. Unirea principatelor.

Idea conducătoare a minților luminate din cele 2 țări române la începutul acestei epoce era, de a scoate țara din decadența, în care a dus-o domnia Fanarioților. Bărbații conducători în tot timpul acestor domnii au înaintat repetite reclamațiuni la Poartă, în care cereau înlăturarea instituirii Domnilor prin Poartă, arătând, că această instituire era o uzurpare a drepturilor de autonomie internă, garantate prin capitulațiunile închiate cu Turcia. Cereri de intervenție au fost înaintate și la cabinetele din Viena și Petersburg.

Deșteptarea simțului național, prin mișcarea literară, începută la finea veacului al XVIII. în Transilvania, prin Samuil Clain († 1806), George Șincai († 1816) și Petru Maior († 1821), ideile răspândite de revoluțiunea franceză, apăsarea ne mai auzită a păturei țărănești, creiază la un loc o atmosferă pentru introducerea unei lumi noui, care să schimbe fața lucrurilor de până atunci.

Începutul mișcării de schimbare s'a făcut prin revoluția așa numitei „eterii" greceși. Greci ajunși la situații înalte, în Constantinopol și țările române, inspirați de ideile timpului, visau reîntemeiarea împărăției bizantine, desființate de Turci la 1453, prin cucerirea Țarigradului. Intru realisarea acestui scop înființară la 1816 o societate națională *„Eteria"*. Membrii acestei societăți, în cap cu maiorul în armata rusă Alexandru Ipsilanti, ridicară în primăvara anului 1821 în Basarabia steagul revoluției, cu gândul de a pune mâna pe țările române, iar

de aici a duce războiul de eliberare contra Turcilor, în înțelegere cu Bulgarii, Sârbii și Grecii.

Eteriștii trecură la Iași. Domnul Mihail Suțu se uni cu ei. De aici înaintară în Țara-Românească, unde domnul Alex. Suțu murise. Mișcarea aceasta era streină de interesele românești, dar în afară de aceasta se manifestase cu mijloace foarte josnice față de țărănime. Ca ori ce acțiune și aceasta a provocat reacțiunea elementului românesc, în forma unei contrarevoluțiuni.

Contrarevoluția începu ca mișcare țărănească în ambele principate deodată. In Moldova câțiva boieri naționaliști răsculară țăranii în contra Grecilor, Domnul Mihaiu Suțu fugi în Rusia, iar o locotenență domnească (căimăcămie) luă guvernul țării sub președința mitropolitului Veniamin Costache. In Țara Românească se puse în capul mișcării Olteanúl Tudor Vladimirescu, moșnean din Gorj, fost comandant de jandarmi (panduri). Acesta în înțelegere cu mai mulți boieri patrioți a răsculat țăranii din Oltenia și, cu o oaste de 5000 de oameni, a intrat în București, și a luat guvernul (Martie 1821). Ipsilanti, capul eteriștilor, a vrut să-l atragă în partea revoluției grecești, dar Tudor i-a trimis răspunsul: „In Grecia e locul Grecilor, iar în Țara-Românească, al Românilor". Revoluția începută ca mișcare țărănească, avea de scop, pe lângă îndreptarea sorții țăranului, înlăturarea Grecilor dela conducerea țărilor române.

Turcii au intrat în principate pentru a restabilii ordinea. Ipsilanti se retrase cu oștile sale spre Târgoviște, iar Tudor spre Pitești. Ipsilanti doria să scape cu ori ce preț de Tudor, care îi făcea aspre imputări pentru amestecul în conducerea țării. Se folosi de nemulțumirea pandurilor lui Tudor, pe cari îi pedepsia aspru pentru jafurile ce făceau, și folosindu-se de înșelăciune, îl prinse, îl aduse într'o noapte la Târgoviște și îl ucise. (27 Maiu 1821.) Ipsilanti însă e urmărit de Turci, bătut, iar restul oamenilor lui împrăștiați. Principatele ajunseră sub ocupațiune turcească. Turcii săvârșiră cele mai neauzite jafuri și măceluri (Mai 1821—Iunie 1822)

Boierii retormiști din Moldova în frunte cu Mitropolitul Beniamin Costachi au înaintat la Poartă petițiuni, prin care cereau: 1. înoirea drepturilor acordate prin vechile capitulațiuni; 2. înlăturarea Grecilor din funcțiile țării; 3. scoaterea

mănăstirilor din mâinile Grecilor şi înapoiarea lor în mâna clerului naţional; 4. regularea dărilor; 5. alegerea unui domn pământean. Dorinţa din urmă se împlini fără greutate. Sultanul chemă la sine câte o deputaţiune de boieri din fiecare ţară şi le ceru să recomande câte un candidat dintre boierii pământeni. Aşa au fost numiţi de domni: în Ţara-Românească Grigore Dim. Ghica (urmaş al foştilor domni Ghica dinainte de Fanarioţi), în Moldova Ion Al. Sturza, cei dintâi domni pământeni după epoca Fanarioţilor. Desi au luptat cu mari greutăţi, noii domni pământeni au îndepărtat pe Greci din dregătorii şi din mănăstiri, au confişcat venitele mănăstirilor greceşti, au desfiinţat şcolile greceşti şi au organizat învăţământul românesc. In Moldova s'a încercat redactarea unui proiect de constituţie, zis *cele 70 de ponturi*, cu reducerea privilegiilor boiereşti.

Dar amestecul Rusiei a zădărnicit toate înoirile în baza drepturilor sale de protectorat, admise prin tratatul dela Cuciuc-Cainargi şi cel dela Bucureşti. Prin *convenţia dela Akerman* (1826) Poarta s'a obligat a păzi privilegiile principatelor, a admis ca Domnii să fie aleşi dintre pământeni de către Adunarea obştească. S'a mai prevăzut, ca Domnii împreună cu divanurile respective să ia măsuri grabnice pentru a face îmbunătăţirile necesare, trecându-le într'un Regulament pentru fiecare ţară, care să fie aplicat numai decât.

Dar nu s'a executat nimic, căci în anul 1828 a izbucnit un nou războiu între Ruşi şi Turci. Domnii au fost alungaţi, Turcii au fost bătuţi şi constrânşi a încheia *pacea dela Adrianopol* (Sept. 1829). Principatele rămân sub ocupaţiune rusească, până când Turcii vor plăti contribuţiunea de războiu, fiind obligaţi să recunoască regulamentele de organizaţie ce Ruşii vor face pe timpul ocupării militare a principatelor.

Ocupaţia rusească ţinu dela 1828 până la 1834, când Turcii au plătit întreagă despăgubirea de războiu. In timpul ocupaţiei principatele au fost guvernate de generalul *Kisselef* numit „preşedinte deplin împuternicit al divanurilor Moldovei şi Ţării-Româneşti". Era un bărbat luminat, cu vederi înaintate.

In timpul acesta s'a întocmit *Regulamentul organic*, deosebit pentru fiecare principat.

După evacuarea principatelor din partea oştilor ruseşti, în scaunul Ţării-Româneşti ajunse Domn Alexandru D. Ghica

(frate cu precedentul domn), iar în Moldova învățatul boier Mihail Sturza, numiți pe 7 ani. După expirarea acestui termen, *au fost aleși pentru prima oară, dela epoca domniei Fanarioților*, în Țara-Românească George Bibescu, unul dintre cei mai culți boieri, iar în Moldova tot fostul domn Mihail Sturza. Aceste domnii, sub puterea Regulamentului organic se numesc *domnii regulamentare*.

Sub acești Domni s'a făcut un pas spre unire prin *desființarea vămilor* între cele 2 principate (1846). Ambii Domni, oameni învățați și spirite luminate, au introdus reforme folositoare, între altele: desrobirea țiganilor de pe moșiile episcopiilor și mănăstirilor, îmbunătățiri economice și administrative, înființarea de școale primare, secundare și speciale.[1])

Reformele, dorite în ambe principatele de oamenii conducători pentru desvoltarea așezămintelor țării, întâmpinau piedeci la puterea protectoare, care exercita ingerențe în sens reacționar. Astfel s'a desvoltat un curent puternic în contra protectoratului rusesc și în contra Regulamentului organic, în baza căruia Rusia punea piedeci la desvoltarea constituțională a principatelor. Protecțiunea rusească ajunsese mai apăsătoare decât suzeranitatea turcească.

Revoluția anului 1848 a produs o mișcare revoluționară și în principate. In Moldova mișcarea începu la 27 Martie cu o adunare publică ținută la Iași, care înaintă Domnului un memoriu cu cererile naționale de reforme. Domnul Mihail Sturza le refuză și arestă pe capii mișcării. In Țara-Românească un comitet revoluționar întocmi un proiect de constituțiune, după ideile republicane din Franța, pe care îl înaintă prin o deputațiune Domnului, în ziua de 11 Iunie, spre semnare. Bibescu îl semnă, dar după 2 zile abdică, neavând curajul a se împotrivi nici Rusiei, nici revoluției.

Rusia ceru intervenția Porții, ale cărei oștiri intrară în București spre a face ordine. Românii s'au apărat, dar a intervenit și Rusia. Armatele ambelor puteri înăbușiră revoluția. Capii mișcării revoluționare se refugiară în Apus.

[1]) In timpul acestor Domni s'au înființat cele dintâi școale superioare, din care s'au desvoltat universitățile de azi. La București pe lângă colegiul național dela Sf. Sava s'au introdus cursuri superioare de drept, filosofie și literatură, matematici și științe. La Iași s'a înființat pentru „învățăturile înalte", Academia Mihăileana (1835), numită astfel după numele Domnului Mihail Sturza. Aici s'au ținut cele dintâi cursuri superioare.

Rusia şi Turcia încheiară acum convenţia dela *Balta-Liman* (1 Mai 1849) şi introduc schimbări în organizarea principatelor. In locul *alegerii* se introduce din nou *numirea Domnului pe 7 ani.* Ţările au fost ocupate de trupe în egal număr ruseşti şi turceşti, având a se micşora pe măsură ce liniştea se va restabili deplin. Doi *comisari extraordinari,* un Rus şi un Turc, au fost puşi să supravegheze pe Domni.

Pentru ultima dată cele 2 Puteri au numit pe Domni, în Moldova pe Grigore Ghica, în Ţara-Românească pe Barbu Ştirbei. Ocupaţiunea comună a celor 2 Puteri a ţinut până la 1851, când armata a fost retrasă, luând Domnii răspunderea pentru ordine.

Dar la 1853 Rusia ocupă din nou principatele, izbucnind războiul Crimeic, pe chestiunea locurilor sfinte şi a moştenirei în Turcia europeană. Domnii alungaţi se refugiază la Viena. In 1854 Rușii se retrag din principate, fiind atacaţi la Sevastopol, în locul lor intră oştirile Austriei, care rămase neutră. Cu intrarea Austriei în principate se întorc şi Domnii. Rușii perzând războiul, se încheie *tratatul de Paris* (Martie 1856). In baza acestuia se convoacă în fiecare principat câte un divan ad hoc, spre a esprima dorinţele ţării pentru viitoarea organizaţie.

Divanurile ad-hoc se deschiseră în Sept. 1857. Ele au votat ca cele dintâi dorinţe naţionale (7 Oct. Moldova, 9 Oct. Ţara Românească) următoarele 4 puncte:

1. Respectarea autonomiei principatelor conform capitulaţiunilor încheiete cu Turcia şi neutralitatea teritoriului lor;

2. Unirea Ţării-Româneşti cu Moldova într'un singur stat sub numele de „România";

3. Principe străin, cu moştenirea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare europeană, moştenitorii principelui să fie crescuţi în religia ţării;

4. Guvern constituţional cu o adunare obştească, în care să fie reprezentate interesele generale ale naţiunei.

După rostirea divanurilor, congresul dela Paris se întruni din nou. După lungi discuţii se încheia *convenţia dela Paris,* (7/19 Aug. 1858). Din dezideratele exprimate conferinţa celor 7 puteri a admis următoarele:

1. Țările române vor purta titlul de „Principatele-Unite ale Moldovei și Valachiei", fiecare cu guvernul și Adunarea sa proprie. Prin urmare nu s'a admis unirea într'un stat, ci numai o confederație a principatelor. Ca *instituțiuni comune* s'au admis: a) o *comisiune centrală* cu reședința în Focșani, care va pregăti legile de interes comun; b) *Curte de casație* tot la Focșani; c) *uniunea monetară* cu unitatea de măsuri; d) *uniunea vamală* e) *uniunea postală* și *telegrafică*; f) *organizarea identică a milițiilor.*

2. Domnitorul avea să fie ales pe viață de adunarea fiecărui principat, însă numai dintre pământeni, fiind eligibil „un fiu de un tată născut moldovan sau muntean".

3. Pentru organizația internă se admise guvern constituțional cu desființarea privilegiilor, egalitatea completă a Românilor, libertatea individuală, desființarea clăcii și revizuirea legilor privitoare la raportul dintre proprietari și țărani.

Convenția nu a prevăzut, ca domnul ales să fie altul pentru fiecare principat, așa că alegerea uneia și aceleiași persoane, fie moldovan, fie muntean, în amândouă principatele, nu erà exclusă, „expressis verbis".

Beneficiind de acest echivoc, Adunările pentru alegerea domnilor au convenit într'o singură persoană, alegând de Domn la 5 Ianuarie 1859 adunarea Moldovei, la 24 Ianuarie adunarea Țării-Românești pe colonelul Alexandru Ion Cuza.

Prin această îndoită alegere s'a înfăptuit unul dintre vechile postulate ale Țărilor române, iar istoria lor intră într'o nouă fasă.

§ 96. Privire istorică asupra domniei lui Cuza-Vodă.

Aprobarea alegerii îndoite. Recunoaşterea unirei de către Turcia. Executarea unirei într'un singur stat. Chestiunea împroprietărirei ţăranilor, secularizarea averilor mănăstireşti. Lovitura de stat. Reformarea constituţiei.

Unirea celor 2 state române, cum am văzut, n'a fost admisă de congresul marilor puteri, în baza cererii formulate de divanurile ad-hoc. Nici nu putea însă să fie interzisă. Prin marele act dela 5—24 Ian. 1859 s'a început seria de acţiuni, pentru înfăptuirea acestui mare postulat al neamului românesc închegat în cele 2 state. Ea a fost continuată cu stăruinţă, Domnul ales însuşi s'a arătat vrednic de încrederea pusă în el. In timpul scurtei sale domnii, până la 11 Febr. 1866, el a exoperat dela puterea suzerană şi dela puterile garante aprobarea seriei de acte, cari au dus spre desăvârşire opera de închegare a principatelor române, punând temelii, ca urmaşul său, principele Carol I, să poată încheia prin lupta pentru independenţă, eluptarea suveranităţii externe şi astfel noul stat România să intre în societatea statelor neatârnătoare şi libere de ori ce putere din afară.

Prin alegerea aceluiaşi Domn la Iaşi şi la Bucureşti, adunările celor 2 ţări române au lucrat de-a dreptul în potriva voinţei şi intenţiunei diplomaţiei europene în general, dar mai ales în contra voinţei statului suzeran. Lucrarea cea grea era acum, de a scoate aprobarea acestui act. Alegerea îndoită a fost folosirea de o stipulaţie nehotărîtă a convenţiei.

In 17 Aprilie 1859 se întruni conferinţa puterilor la Paris spre a lua în cercetare îndoita alegere. Turcia a protestat în contra alegerii, Austria a cerut măsuri de siluire în contra principatelor. Celelalte puteri au căzut de acord ca să rămână Cuza, în mod excepţional, de Domn, pe cât timp va trăi el. Conferinţa se disolvă fără resultat definitiv. Se începu războiul între Austria şi Franţa. Ieşind Franţa învingătoare, prin protocolul din 24 Sept. 1859, Turcia şi Austria au recunoscut îndoita alegere a lui Cuza, cu obligaţiunea, ca să nu mai aducă o nouă atingere convenţiei de Paris.

Astfel prima etapă în unirea celor 2 state surori, alegerea unui singur Domn, a fost recunoscută.

In baza principiilor constituției date de convenție, Cuza își constitui în fiecare țară câte un guvern, în Iași din elemente progresiste, în București un minister de fuziune. Adunarea Moldovei era aleasă de 1724 alegători, din o populațiune de 2 milioane, adunarea Țării-Românești de 2072 alegători din o populațiune de 2½ milioane.

Pentru organizarea statului, adunarea Moldovei votă o contribuțiune de 5 milioane Lei, adunarea Țării Românești un împrumut de 8 milioane Lei, care trebuia să fie acoperit de țară. Cele dintâi sarcini, impuse pe boieri, ca proprietari ai pământului, în baza egalității la sarcini decretate de convenția de Paris. Au fost votate însă cu unanimitate, deși mai târziu o parte a deputaților a regretat acest vot.

Conlucrarea guvernelor cu adunările nu a fost rodnică. După ce Domnul a mai schimbat 2 guverne, în 6 Dec. 1859 (la 11 luni după alegerea sa) Cuza disolvă adunările pe motiv, că ele au avut menirea de a alege pe Domn, iar nu de a organiza țara.

Din nouile alegeri ies adunări de același colorit politic. In Maiu 1860 în Moldova se constitui un guvern sub președenția lui Mihail Cogălniceanu, care în programul său fixa mai ales 3 reforme de resolvit: legea electorală, chestiunea țărănească și secularizarea averilor mănăstirilor închinate. Un minister progresist se constitui și la București sub președenția lui Costache Epureanu. Nouile guverne, compuse din oameni progresiști, cu comisia centrală, de asemenea din elemente progresiste, au fost relativ de o durată destul de lungă, până la începutul anului 1861, când în Țara Românească s'au făcut alegeri noui.

In acest timp Domnul a pus toate stăruințele pentru a arăta și el boierilor țării o faptă, care să-l ridice în ochii lor și să facă dovadă a calităților lui de Domn. După stăruințe îndelungate de mai bine de un an și jumătate, ajutat de cei mai buni bărbați de stat ai țărilor române, călătorind însuși la Constantinopol, în vizită la Sultanul, la sfârșitul lunii Noemvrie 1861, după ce conferința ambasadorilor din Constantinopol încă și-a dat învoirea, Poarta a dat firmanul, prin care recunoaște *unirea celor 2 principate pe timpul vieții lui Cuza*, cu suspendarea comisiei centrale pe acest timp.

In 11 Dec. 1861 Cuza anunță într'o proclamațiune:

„Unirea este îndeplinită, naţionalitatea română este întemeiată. Acest fapt măreţ, dorit de generaţiile trecute ...s'a recunoscut de Poartă şi de puterile garante şi s'a înscris în datinile naţiunilor. Dumnezeul părinţilor noştri a fost cu ţara, a fost cu noi. El a întărit silinţele noastre, prin înţelepciunea poporului şi a condus naţiunea către un falnic viitor. In zilele de 5 şi 24 Ian. aţi depus toată a voastră încredere în alesul naţiunii, aţi întrunit speranţele voastre într'un singur Domn; alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie."

Adunările ambelor principate au fost convocate *într'o singură adunare* pe 24 Ian. 1862 *la Bucureşti*.

In cei dintâi 3 ani ai domniei Cuza a schimbat în Ţara Românească 9 ministerii, iar în Moldova 6. In adunarea comună întrunită la Bucureşti era în majoritate partidul contrar reformelor reclamate de generaţia dela 1848. Ministerul comun se constituie sub preşidenţia lui Barbu Catargiu.

La ordinea zilei era marea chestiune a împroprietăririi ţăranilor. In adunare s'a prezentat în începutul lunii Iunie 1862 un proiect, prin care ţăranilor li se liberau braţele, dar li se lua pământul muncit de ei sute de ani, afară de casele de locuit şi de puţin izlaz. Proiectul a fost combătut de progresişti. Barbu Catargiu e ucis de o mână rămasă necunoscută. Două zile mai târziu (la 11 Iunie 1862, aniversarea revoluţiei din 1848) adunarea indignată, drept răsbunare faţă de ţărani, cari nu erau vinovaţi pentru asasinat, primeşte proiectul. Dar cele 2 guverne, ce au urmat n'au cutezat să-l prezinte spre sancţionarea Domnului. Sesiunea 1862—63 rămâne infructuoasă, membrii adunării nu se puteau înţelege în chestiunea mare dela ordinea zilei.

La 12 Oct. 1863 Domnul cheamă iar la guvern pe Cogălniceanu, care compune ministerul din bărbaţi afară de parlament. Adunarea convocată, deşi nemulţumită cu guvernul, a votat mai multe proiecte importante, iar în 11 Dec. 1863 a votat cu mare însufleţire şi cu 97 bile din 100 *proiectul de lege pentru secularizarea averilor mănăstirilor închinate*. S'au mai votat în decursul sesiunei 1863—64 o mulţime de legi importante pentru organizarea ţării, (legea curţii de conturi, legea pentru organizarea armatei, legea consiliului de stat, a contabilităţii, comunală, a drumurilor de fer, a cumulului, a organizării judecătoreşti, codul penal). Către

sfârşitul sesiunei Cogălniceanu aduse în discuţia adunării şi proiectul pentru împroprietărirea ţăranilor, care ajunge în discuţia adunării în ziua de 13 Aprile 1864.

In raportul dat de comitetul delegaţilor se respinge principiul proiectului, *împroprietărirea sătenilor pe întreagă întinderea de pământ cultivată de ei*, după legile în fiinţă şi se admite principiul, ca împroprietărirea să se *facă numai pentru locul de casă şi grădină şi pentru minimul fix al pământului cultivat de cel ce ar avea o vacă*; pentru pământul, de lipsă la ţinerea mai multor vite, rămânea, ca să se înţeleagă săteanul cu proprietarul.

Guvernul declară, că în privinţa principiului face chestiune de cabinet, la celelalte chestiuni poate să discute. In urma unei moţiuni de blam, guvernul îşi dă dimisia. Domnul însă nu i-o primeşte şi în mesajul către adunare spune că „nu a putut primi acea demisiune, fiindcă adunarea nu intrase măcar în discuţiunea chestiunei celei importante a îmbunătăţirii soartei muncitorilor, pe *care ţara întreagă o aşteaptă cu o legiuită neră̆bdare, în însuş interesul asigurării proprietăţii fonciare*. De aceea însărcinează ministerul a prezenta adunării *legea electorală*, căre e singurul mijloc, ca *România să dobândească o adunare, în care interesele tuturor claselor societăţii să fie pe deplin reprezentate*".

Fiind aproape sărbătorile Paştilor adunarea se proroagă pe 2 Maiu 1864, când este convocată în sesiune extraordinară, spre a discuta şi vota *proiectul de lege electorală*.

Cuza punea adunarea într'o dificilă poziţie. Să aducă singură o lege, care să-i dea lovitura de moarte, ca apoi adunarea, aleasă pe baza nouii legi electorale să aducă o reformă, căreia adunarea actuală se împotrivea din toate puterile.

În 2 Maiu 1864, după cetirea mesajului, scurt şi poruncitor, se înaintează în adunare o moţiune, care întemeindu-se pe neîncrederea majorităţii în guvern, refuză de a lua în desbatere legea electorală, iar până la rezolvarea conflictului adunarea declară, că va lucra în secţiuni şi va da răspuns la mesaj. Cogălniceanu susţine, că Domnul are drept să facă apel la ţară, însă la ţara reprezentată după o nouă lege electorală şi precum adunarea declară, că nu mai poate discuta cu actualul minister, aşa guvernul nu mai discută cu adunarea

decât asupra legii electorale. Urgența asupra moțiunii este primită, dar înainte de a se pune moțiunea la vot, Cogălniceanu citește mesajul, prin care Domnul declară adunarea de disolvată.

Domnul dă o proclamație către țară, în care arată, că dorința lui de a duce România pe calea progresului e cu neputință, din pricina unei oligarhii turburătoare, face apel la țară și îi supune spre votare o nouă constituțiune și o nouă lege electorală, având a se pronunța poporul prin plebiscit.

Cuza trece peste constituția țării, dată de convenția de Paris, dă o nouă constituție și lege electorală și le supune poporului să se pronunțe. Aceasta e lovitura de stat din 2 Maiu 1864, pentru care Cuza avea de model pe împăratul proteguitor Napoleon III. al Francezilor. Se dau decretele de lipsă pentru executarea plebiscitului, se iau măsurile de siguranță, ordin de zi către armată, circulare către prefecți, se suspendă libertatea presei.

În 21 Maiu, se proclamă rezultatul plebiscitului care este 683.928 voturi, 1307 voturi contra, 50.232 abțineri sau absenți.

Pentru a obține recunoașterea loviturei de stat din partea Europei, Cuza intervine la puterile garante numai decât. Francia a fost cea dintâi, care a aprobat-o, iar ministrul ei a sfătuit pe Domn, ce demersuri să facă la celelalte puteri. În 25 Maiu 1864 Cuza pleacă la Constantinopol. Primirea, ce i se face, este iarăși din cele mai alese, atât din partea Sultanului, cât și din partea ambasadorilor. Deși la început a găsit opoziție la reprezentanții puterilor, prin ținuta lui hotărîtă și impunătoare, Cuza a stors dela puteri, cu mici modificări, recunoașterea statutului constituțional și a legii electorale, primite de plebiscit. Lovitura de stat din 2 Maiu 1864 a trecut în domeniul legalității de drept internațional.

Domnul a obținut însă un drept cu mult mai mare, decât cum s'ar fi așteptat, dreptul de a-și legifera România singură afacerile de organizare internă, fără recunoașterea și învoirea puterilor. Acest drept s'a acordat de puteri prin următoarea clausă de modificare a statutului: *„Principatele unite pot în viitor a schimba legile, care privesc administrațiunea lor din lăuntru, cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite și fără nici o intervențiune“, exceptându-se bine înțeles legăturile ce unesc Principatele cu imperiul otoman.*

Prin acest drept se complecta alegerea îndoită, unirea

de fapt și recunoașterea ei de către puteri, se elupta *autonomia țărilor române, eliminându-se amestecul puterilor în chestiuni interne.*

Dar lui Cuza îi trebuia lovitura de stat, și ca să poată împroprietări țăranii. Îndată ce obținu sancțiunea Europei la lovitura de stat, fără a mai amâna reforma până la întrunirea nouii adunări — în baza art. 18 al statutului, după care *decretele ce până la convocarea noului adunări se vor da de Domn după propunerea consiliului de ministri și a consiliului de stat ascultat, vor avea putere de lege,* — decretă și promulgă legea rurală în 15 August 1864.

Această lege declară pe sătean de proprietar *fost și actual* al locurilor supuse stăpânirii lui, în intinderea hotărîtă de legile în ființă. Se desființează claca, dijmele și toate servituțile către proprietari, în schimbul unei despăgubiri.

Legea însoțită de o proclamațiune în 24 ore a fost împrăștiată în toate satele României, cetită în sunetele clopotelor și binecuvântată în biserici.

Pentru desăvârșirea organizației țării Domnul, împreună cu consiliul de stat s'au apucat de lucru și astfel până la întrunirea nouilor adunări legiuitoare s'au promulgat legi importante, între cari sunt: *Codul de procedură penală* și *Codul civil român* (după Codul Napoleon), legile pentru expropriare pentru cauză de utilitate publică, introducerea juriului, de instrucțiune publică, a sinodului, impozitului beuturilor spirtuose.

Nouile adunări s'au întrunit în 6 Decemvrie 1864. Ministerul Cogălniceanu se retrage în 26 Ianuarie 1865. Sesiunea nouilor adunări din 1864—65 e puțin fructuoasă în lucrări.

În luna August 1865, Cuza-Vodă plecând la o baie în străinătate, ca să-și caute de sănătate, în lipsa lui se provoacă o revoluție în București, care a fost suprimată.

La deschiderea nouii sesiuni a adunărilor legiuitoare în 4 Decemvrie 1865 Cuza-Vodă își arată intențiunea de a abdica de tron. Într'o scrisoare din 1 Octomvrie 1865, adresată împăratului Napoleon III., arăta intenția hotărîtă de a abdica și intervenia pentru o înțelegere asupra unui principe menit a domni asupra României.

În ziua de 11 Februarie 1866, silit de o conjurație Cuza-Vodă semnă decretul de abdicare și părăsi țara. Cârma țării ajunse în mâna unui locotenențe Domnești până la intrarea în București la 10 Maiu 1866 a prințului ales, dintr'o dinastie europeană.

§ 97. Isvoarele de drept pentru evoluția organizației principatelor:

Convenția dela Akerman, tratatul de pace dela Adrianopol. Regulamentul organic, convenția dela Balta Liman, tratatul dela Paris, convenția dela Paris și statutul desvoltător convenției dela Paris.

In această epocă sunt de cea mai mare importanță izvoarele de drept internațional public, prin care s'au terminat războaiele dintre Rusia și Turcia, la anul 1826 prin convenția dela Akerman, la anul 1829 prin tratatul de pace dela Adrianopol, la 1849 prin tratatul de pace dela Balta Liman, la 1856 prin tratatul de pace dela Paris și la 1858 prin convenția dela Paris, incheiate între cele șapte puteri garante. Toate aceste sunt convenții de drept internațional incheiate intre puterile respective, dar prin ele s'au reglementat chestiuni privitoare la organizarea țărilor române. Prin convenția dela Paris din 1858 cele șapte puteri garante au dat chiar o constituțiune completă țărilor române. Cunoașterea acestor izvoare de drept în linii generale este necesară, pentru a ne putea da seama de evoluțiunea așezămintelor de stat din țările române.

In afară de aceste izvoare de drept externe mai au importanță izvoarele de drept interne, alcătuiute de către organele constituite ale țărilor române, pentru a da o nouă organizare așezămintelor acelor țări. Intre aceste izvoare de drept înșirăm: Regulamentul organic, alcătuit deosebit pentru fiecare principat după indicațiunile date de către Rusia ca putere protectoare și cu aprobarea Turciei ca putere suzerană. Al doilea izvor de drept de această natură este Statutul desvoltător convențiunei dela Paris, dat la 1864 de către organul legiuitor al celor două principate unite, pentru a reforma în parte și a desvolta unele dispoziții ale constituțiunei cuprinse în convenția dela Paris, care statut a fost aprobat din partea celor șapte puteri participante la incheierea convenției dela Paris.

Ne vom ocupa în cele următoare pe rând cu fie care din aceste izvoare de drept, cunoscându-le în principalele linii.

Convenția dela Akerman (1826) este un act intregitor al tratatului dela București din 1812, dându-i oarecari explicații. In această convenție Turcia se obligă a păzi priviligiile acordate principatelor prin actele de inchinare anterioare. Privitor

la alegerea Domnilor din cele două principate, Turcia admite, ca Domnii să fie aleşi dintre boieri pământeni de către adunarea obştească pe termen de şapte ani, primind investitura dela Poartă. Inainte de trecerea termenului de sapte ani, Domnii aleşi şi investiţi în regulă nu puteau să fie destituiţi decât cu consimţământul Rusiei.

Convenţia dela Akerman însă nu a putut fi pusă în aplicare, căci între Rusia şi Turcia a isbucnit un nou războiu, care s'a terminat prin *tratatul de pace dela Adrianopol* (Septemvrie 1829). In acest tratat privitor la chestiunea *alegerei Domnilor*, pentru care prin convenţia dela Akerman cele două puteri căzuseră de acord de a se face pe un termen de *şapte ani*, se prevede alegerea *pe viaţă*. Se regulează chestiunea *cetăţilor turceşti* din stânga Dunărei (Galaţi, Braila, Giurgiu, Turnu-Măgurele), despre cari ştim că ajunseseră în mâna Turcilor în timpul domniei lui Ştefan cel mare, prevăzându-se că aceste cetăţi cu teritoriul aparţinător vor fi inapoiate principatelor române, iar fortăreţele vor fi dărâmate. Se fixează din nou *tributul* ce aveau să plătească cele două principate Turciei şi se trece în tratat prohibiţiunea de a impune alte sarcini în folosul Turciei. De mare importanţă pentru situaţia de drept internaţional a ţărilor române, cari până acum erau în raport de suzeranitate numai cu Turcia, este că prin acest tratat se recunoaşte din partea puterei suzerane dreptul de *protectorat al Rusiei*, ajungând ţările române prin aceasta intr'o nouă legătură de drept internaţional. Dela această dată cele două ţări române stau într'un îndoit raport de drept, faţă de o putere suzerană şi faţă de altă putere protectoare. Drept consecinţă a noului raport faţă de puterea protectoare în tratat se prevede recunoaşterea regulamentelor de organizaţie, ce se vor face pe timpul cât Rusii vor ţinea sub ocupaţiune militară cele două principate, până ce Turcia va putea plăti contribuţiunea de războiu impusă prin tratat.

In timpul acestei ocupaţii s'a întocmit *Regulamentul organic*, deosebit pentru fiecare principat.

In baza dispoziţiilor din convenţia dela Akerman (1826), întregite prin pacea dela Adrianopol (1829) s'a întrunit o comisiune pentru întocmirea regulamentului menit a înfăptui noua organizare de stat, după intenţiunile puterii protectoare şi a celei suzerane. Proiectul pentru acest regulament a fost dat

din partea puterii protectoare, care își realiza intențiunile ei în întocmirea proiectului.

Comisiunea era compusă din boieri moldoveni și munteni sub președinția consilierului de stat Minciaky. Era împărțită în două secțiuni, una a Țării Românești, cealaltă a Moldovei. Lucrarea comisiunei terminată, ea a fost supusă spre desbatere obștești Adunări, convocate în acest scop.

Regulamentul a fost pus în aplicare în Țara Românească în luna Iulie 1831, în Moldova în Ianuarie 1832.

Regulamentul organic e prima constituție scrisă, pusă la baza organizării principatelor române. A rămas în vigoare până la introducerea constituției date de congresul de Paris din 1858. Dispozițiunile, cari nu sunt de ordine constituțională, au rămas în vigoare până la 1865. Unele dispoziții de ordin administrativ, ca cele privitoare la aliniarea și înfrumsețarea străzilor, se aplică și azi.

Cu instituțiile de stat, desvoltate de Regulamentul organic, ne vom ocupa deosebit.

In Regulamentul organic se stabilește *libertatea comerciului* ca principiu conducător în circulația internă, cu excepțiunea articolelor de prima necesitate în caz de foamete. Se regulează căile de comunicație. Se iau *măsuri sanitare* pentru a împiedeca intrarea și răspândirea în țară a boalelor infecțioase (coleră, ciumă). Se dau regule pentru numirea și înaintarea funcționarilor în serviciile publice. Un capitol deosebit e consacrat pentru organizația armatei.

Apreciind regulamentul organic dl Dissescu spune: „Regulamentul organic e primul pas spre regimul constituțional parlamentar de azi; în el găsim, negreșit cu restricțiuni, mai toate principiile din Constituțiunea actuală: separațiunea puterilor, reprezentațiunea națională cu dreptul de a vota impozitele și bugetul, începuturi de descentralizare, independența magistraturii și altele". (Drept. const. ed. III pag. 360).

Regulamentul organic este una dintre cele mai însemnate lucrări juridice de organizare a statului, cuprinzând într'un singur codice normele privitoare la administrație, guvernare, organizație judecătorească și procedură.

Contrar prevederilor cuprinse în tratatul dela Adrianopol și în Regulamentul organic, la 1834 Domnii țărilor române au fost aleși în baza unei învoeli a celor două puteri de „a

numi numai pentru astă dată" pe Domni pe un termen de șapte ani. La expirarea acestui termen, la anul 1841 au exercitat pentru prima oară, după epoca fanariotă, factorii constituiți ai principatelor române, în baza dispozițiilor regulamentului organic dreptul de alegere, nu pe un termen, ci pe viață, așa după cum era prevăzut în tratatul de pace dela Adrianopol.

In urma evenimentelor revoluționare din anul 1848, Rusia și Turcia au reglementat din nou chestiunea alegerii Domnului. Aceasta s'a făcut prin *convenția dela Balta Liman* (1 Maiu 1849). In locul alegerii Domnului din partea obștei adunări, se introduce din nou numirea din partea celor două puteri. Domnii fiind considerați ca „înalți funcționari", iar numirea lor se face tot numai pe un termen de șapte ani. Obștească adunare e înlocuită în mod provizoriu prin un divan compus din „boierii cei mai vrednici de încredere" și din membrii înaltului cler, numiți de către Domn. Ca atribuțiuni ale acestui divan se dă de a vota impozitele și a examina bugetul.

Principatele române rămân în această situațiune până la anul 1856, când organizația lor este reglementată prin *tratatul de Paris* încheiat între cele șapte puteri, parte participante la războiul Crimeic, parte interesate la menținerea echilibrului european. Tratatul de Paris se ocupă din nou atât cu situațiunea de drept internațional a celor două principate în raport cu Turcia ca putere suzerană și cu Rusia ca putere protectoare, cât și cu regularea teritoriului lor și cu viitoarea reorganizare. Tratatul de Paris lasă neatinsă suzeranitatea Turciei, obligând-o însă să respecte dispozițiunile cuprinse în actele de închinare constituind autonomia internă a celor două principate. Desființează însă protectoratul rusesc, recunoscut de către Turcia prin tratatul de pace dela Adrianopol din 1829, iar principatele române sunt puse sub garanția colectivă a acelor șapte puteri participante la congresul dela Paris (Anglia, Austria, Franța, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia). Aceste puteri sunt numite *cele șapte puteri garante.*

În privința teritorială tratatul dela Paris deslipește din *teritoriul* anexat de Rusia prin tratatul dela București din 1812 partea sudică, adecă județele din Basarabia, Bolgrad, Ismail și Cahul și le restitue Moldovei. Se reglementează

totodată chestiunea *navigaţiunei* pe Dunăre, admiţându-se libertatea navigaţiunei pentru toate statele interesate, sub supravegherea unei comisiuni europene instituite de către cele şapte puteri. Privitor la viitoarea *reorganizaţie a principatelor* române tratatul de Paris nu dă dispoziţiuni, ci hotăreşte ca în această privinţă să se asculte dorinţele celor două principate. În acest scop prevede, ca să se convoace în fiecare principat câte un *divan ad-hoc.* Până la organizarea definitivă, fiindcă mandatul Domnilor numiţi la 1849 expirase, au fost numiţi *caimacami,* sub a căror guvernământ s'au făcut alegerile pentru divanuri.

După exprimarea desideratelor pentru reorganizarea principatelor cele şapte puteri garante s'au întrunit din nou în congres la Paris. Hotărîrile date de către ele sunt cuprinse în *convenţia dela Paris* (7/19 Aug. 1858). Convenţia dela Paris cuprinde noua constituţie a principatelor române, reglementând în amănunte noua lor organizaţiune. Cu această constituţiune ne vom ocupa în capitol deosebit.

Sub regimul ei ţările române trecând prin o nouă fază de evoluţiune, al cărei punct culminant este unirea lor într'un singur stat, şi contopirea aşezămintelor separate a celor două organizaţiuni de state într'o singură organizaţiune centrală, ca rezultat a acestor transformări s'a necesitat şi reformarea constituţiunei date prin convenţia de Paris. Această reformă a fost dată prin statutul desvoltător convenţiei de Paris dela 1864, edictat de către Domnul Alexandru Ion Cuza, şi aprobat din partea celor şapte puteri garante, autorii constituţiunei reformate prin acest statut. Statutul desvoltător numit şi reforma constituţională a lui Cuza-Vodă este un act adiţional la convenţia dela Paris. El este dat de către puterea constituită a celor două principate unite într'un singur stat şi aprobat din partea puterilor garante. Prin acest act adiţional şi prin clauza de aprobare cele şapte puteri garante au dat statului român unit din cele două principate dreptul de a se organiza în viitor exclusiv prin concursul puterilor constituite în stat, fără a mai fi nevoe de aprobarea celor şapte puteri garante.

Astfel statul român unit din cele două principate, după ce prin tratatul de pace dela Adrianopol fusese lipsit de dreptul da a se organiza singur, impunându-i-se aprobarea

puterei protectoare, la 1858 fiind organizat prin un act impus de către cele şapte puteri garante, la 1864 se eliberează din cătuşile în care fusese pus de către puteri şi la 1866 îşi dă singur constituţiunea, ne mai fiindu-i limitată suveranitatea internă.

§ 98. Situaţia de drept internaţional faţă de Turcia. Încălcarea capitulaţiunilor.

Unul dintre desideratele exprimate de divanurile-ad-hoc ale celor două principate a fost respectarea autonomiei (suveranităţii interne) şi a capitulaţiunilor încheiate cu puterea suzerană. Situaţia de drept internaţional dintre principate şi înalta Poartă se stricase atât de mult în decursul timpurilor, în cât la anul 1857 ele ţinură de necesar, de a cere ca congresul dela Paris să ieà măsurile cuvenite pentru înlăturarea abuzurilor, cari au turburat starea de drept, fixată în capitulaţiunile dintre Poartă şi principate.

Cum am văzut, la încheierea capitulaţiunilor, raportul de drept internaţional a fost bine precizat. Suveranitatea externă a principatelor era jertfită prin punerea sub suzeranitatea Turciei, dar în schimbul „închinării" şi a tributului suveranitatea internă era menţinută şi prin ea salvată întreagă organizaţia de stat a celor două ţări româneşti.

Turcia în primele veacuri, urmate după actele de închinare a respectat dispoziţiunile acelora.

In baza prevederilor cuprinse în actele de închinare şi fixate în hatişerifurile date de Poartă, în primele veacuri principatele au înlăuntru independenţă completă. Atribuţiunile suveranităţii interne nu sufăr nici o delimitare.

Singurele delimitări, ce sufere suveranitatea principatelor, sunt de natură externă. Acestea sunt: 1) la suirea lor pe tron Domnii trebuiau să obţină investitura dela sultanul 2) principatele trebuiau să plătească un tribut fix anual.

In baza condiţiunilor din capitulaţiuni Turcii au şi respectat până la sfârşitul veacului al XVII., toate drepturile principatelor isvorite din suveranitatea internă şi anume:

1. Domnitorii erau aleşi de principate prin reprezentanţii lor legali, ei uzau de formula suveranităţii, numindu-se:

„Domn cu mila lui Dumnezeu", ei erau numai investiți de Sultan.

2. Domnitorii aveau dreptul de a încheia pace și a declara războiu, până la mijlocul veacului al XVII. au și uzat de acest drept, purtând războiu și încheind pace cu vecinii, sau intrând in alianțe cu ei.

3. Domnitorii principatelor aveau dreptul de jurisdicțiune, dreptul de viață și de moarte, judecățile se dau deadreptul de Domn sau de judecătorii instituiți de el, nici odată însă Sultanul nu s'a amestecat în justiția țării, judecățile nu erau aduse în numele lui. Chiar supușii otomani, așezați în principate erau supuși justiției indigene.

4. Domnitorii exercitau puterea legiuitoare, fără nici un amestec al Turcilor, fără a fi nevoie de a cere vr'o autorizație în vr'o chestiune. Chiar și în timpul domniei Fanarioților Poarta n'a avut nici un cuvânt de spus în materie de legiferare, (codurile Ipsilante, Caragea, Calimah).

5. Domnii aveau dreptul de a bate monedă, de care drept au și uzat Domnii principatelor timp îndelungat.

6. Cu semn al suveranității externe nici odată în biserici nu s'a pomenit sultanul, ci totdeauna Domnul țării.

Față ca această situație limpede de drept internațional, cu timpul a urmat uzurpațiunea de drepturi garantate în capitulațiuni. La această uzurpațiune au dat îndemn luptele interne dintre pretendenții tronului, cari mergeau la Turci, cereau ajutorul față de alt pretendent, făcând promisiuni, cari mergeau în socoteala drepturilor țării. Aceste chemări în ajutor, luptele dintre partidele pretendenților, necredința în promisiunile făcute, nerespectarea obligațiunilor luate, în mod fatal au dus pe Turci la uzurparea drepturilor garantate de ei, iar principatele, în această stare de neînțelegeri interne, n'au putut să se împotrivească încălcărilor de drepturi. Astfel constatăm, dela finea veacului al XVII. începând, următoarele uzurpațiuni:

a) Domnii sunt nu numai investiți, ci numiți și destituiți de Poartă, iar dreptul de alegere al principatelor suprimat. Domnia în cele 2 principate ajunse a fi un obiect de speculă la Constantinopol. Câștigurile materiale, de care beneficiau înalții funcționari ai Turciei la fiecare schimbare de tron, au

făcut, ca aceste schimbări să fie cât mai dese, astfel că domniile n'au ajuns să fie mai lungi de 2—3 ani;

b) dreptul de judecată al Domnilor a fost uzurpat prin concesiunea făcută de Poartă unor Puteri, de a înființa judecătorii consulare în teritorul principatelor pentru supușii acelor Puteri;

c) dreptul de a dispune asupra teritoriului celor 2 principate deasemenea a fost uzurpat prin Poartă, făcând cesiuni din teritoriul (cedarea Bucovinei către Austria și a Basarabiei către Rusia) acelor țări, a căror integritate teritorială a garantat-o;

d) a fost confiscat dreptul de a bate monedă, iar în chestiunile de vamă au fost aplicate tarife turcești la hotarele principatelor.

În tot decursul veacurilor condițiunile fixate în capitulațiuni *de jure* au rămas neschimbate, nici o modificare n'a intervenit în acele condițiuni, așa că continuitatea de drept *(continuitas juris)* a rămas nealterată. Violarea drepturilor fixate în capitulațiuni și uzurparea lor, exercitate de Poartă, nu sunt altceva decât abuzul de putere a celui mai tare față de cel mai slab. Deși acest abuz a schimbat în mod temporal starea faptică, exercitarea drepturilor, dar dreptul însuși a rămas neatins. Astfel când în urma situației externe mai favorabile, în urma intervenției făcute de Rusia în tratatul dela Adrianopol din 1829 și de puterile occidentale în tratatul dela Paris din 1856, uzurparea exercitată de Turcia a fost înlăturată și Poarta a rămas numai în drepturile originale, de a investi Domnul și a primi tribut, cele 2 principate au revenit iar la situația internațională creată prin capitulațiuni. Ele n'au obținut drepturi noui din partea puterilor garante, ci, înlăturându-se o stare faptică contrară dreptului, a rămas starea de drept anterioară.

Prin urmare împlinirea celui dintâi desiderat al divanurilor ad-hoc n'a fost un dar din partea congresului de Paris, ci a fost restituirea stării de drept fixate prin capitulațiuni.

Cu totul alta a fost situația de drept în țările vecine, Bulgaria, Sârbia, Grecia și chiar în Ungaria (dela 1529—1685), cari țări au fost desființate ca organizații de stat naționale și prefăcute în provincii turcești, guvernate și administrate de pașale turcești, justiția exercitată de funcționari turci, armata desființată și înlocuită cu armată turcească.

Prin convenția dela Paris s'a clădit mai departe opera

de refacere a statelor românești, după abuzurile turcești, dar mai erau încă lanțurile, care acordau puterii suzerane dreptul de a se amesteca în chestiunile mari de organizație, cum vom vedea în studiul acestei convenții, cari lanțuri au fost rupte în decursul deceniilor următoare.

§ 99. Alegerea Domnului. Puterile lui. Separațiunea puterilor.

Am văzut, că în timpul domniilor fanariote statele române își perdură dreptul de a alege Domnii, fiind acest drept al suveranității interne confișcat de puterea suzerană. Convențiunea dela Akerman (1826) a obligat pe puterea suzerană de a respecta drepturile principatelor determinate în capitulațiuni, între aceste și dreptul de a-și alege Domnul.

Regulamentul organic în cap. I fixează normele pentru alegerea Domnului. El decretează, că așezământul dela Akerman întărind „dritul ce au *boerii* dinpreună *cu obștească voință* a lăcuitorilor" de a alege pe Domni, alegerile se vor face de *obștească adunare extraordinară* care se va întruni la capitala fiecărui principat.

Această adunare e compusă în Țara Rom. din 190, în Moldova din 132 electori, din cari fac parte Mitropolitul ca președinte, episcopii, boierii de rangul întâiu, boieri de rangul al doilea (înșirați după categorii) și deputați aleși de județe și de ai corporațiunilor orășenești (art. 2—47). Domnul trebuia să fie ales dintre boierii țării și să aibă 40 ani împliniți.

Vârsta membrilor obștești adunări electoare e fixată în 30 ani. Boierii de întâiul rang, ca să poată fi membri, trebuie să fie născuți Români și așezați în țară, boierii de al doilea rang, pe lângă aceasta trebuie să fie stăpâni de o moșie cu locuitori. Asemenea și deputații județelor trebuie să fie boieri și stăpâni de moșie. Deputații corporațiilor trebuie să fie Români, nesupuși la nici o protecție străină, și stăpâni în orașul unde se vor alege de inmobile în preț de 5000 Lei.

După Regul. org. „Domnul se orânduiește pentru toată viața lui; el trebuie să aibă vârstă de 40 de ani deplin, să fie din familie, a căreia nobilitate să se suie cel puțin la moșul său, și a căruia naturalizație, potrivită cu obiceiurile

țării, să înceapă dela tatăl său. El se va alege numai dintre boierii cei mai destoinici, și cari vor avea rangurile (în Țara Românească) de Ban, de Vornic de Țara de sus, sau de Țara de jos, de al 3 lea sau al 4 lea vornic, de Logofăt de Țara de sus sau Țara de jos, sau carii (după punerea în lucrare a Regul.) vor avea rangurile Miniștrilor, deși nu se vor afla în slujbă. Către aceasta feciorul cel mai mare al Domnului, care, pe vremea morții, lepădării sau scoaterii din domnie a tatălui său, se va afla în legiuită vârstă după coprinderea pravilei pământului, va fi primit în numărul candidaților pentru domnie, păzându-se însă și către dânsul și celelalte formalități, care se cer pentru adeverirea celor mai multe glasuri și pentru a se face alegerea sa după lege."

Prezidentul adunării e Mitropolitul, secretari marele vornic și marele logofăt. Impreună vor cerceta mandatele, pe care aflându-le în ordine le verifică și compun „catastihul" membrilor.

Mitropolitul cu toți membri intră în biserică, slujește liturgia și ia dela membri următorul jurământ: „Jur, că la alegerea ce voiu face nu voiu fi amăgit de către vr'un interes în parte, sau de vre-o îmbulzire streină, nici de vre-o altă cugetare, ci binele și fericirea obștei îmi va fi cel dintâiu scopos."

Alegerea se face prin votare cu bile, deosebit pentru fiecare candidat. Cel ce a întrunit majoritatea se declară ales. Membrii adunării semnează hârtia („Arz-Mahzarul") către Poartă, prin care se cere întărirea, cum și o notă oficială prin care se înștiințează Curții ocrotitoare alegerea Domnului.

Domnul își ocupă scaunul numai după întărire. Ceremonialul suirii în scaun și a ungerii Domnului se face după vechiul obiceiu din condicele divanului, în biserică. Domnul depune următorul jurământ: „Jur în numele sfintei Troițe să păzesc întocmai și nestrămutat pravilile și legiuirile Principatului (Valahia, Moldova) după regulamentul cel întocmit, și să fac a se păzi și a se ținea întru toate virtutea lor."

În timpul vacanței de domnie se însărcinează cu „vremelnica ocârmuire" 3 caimacami, cari după lege sunt: președintele înaltului divan, ministrul trebilor din lăuntru și marele Logofăt sau ministrul dreptății.

La suirea în scaun a domnului întărit, caimacamii dau samă despre ocârmuirea lor.

Puterile statului, întrunite în mâna Domnului, cum am văzut în primele veacuri de existență a statelor române (vezi § 48), se separă prin dispozițiile Regulamentului organic, luând de bază constituțiile moderne, întemeiate pe doctrina separațiunii puterilor în stat. Deși trecerea dela puterea absolutistă, concentrată în mâna Domnului, nu e decretată în termini destul de precișI, totuși împărțirea puterii suverane a statului cu adunarea generală a boierilor, se face prin Regul. org. Asemenea se face și separațiunea puterii judecătorești, trecând în mâna instanțelor judecătorești înființate, cum vom vedea mai târziu, ocupându-ne de organizația justiției. Tot prin Regul. org. se face și separațiunea puterii legiuitoare de puterea executivă.

„Toate isvoadele de Pravile și Regulamenturi noue" *(normele generale: legi și regulamente)* „trebuiesc întâiu să se dea în cercetarea obicinuitei obștești Adunări" (art. 55) „Chibsuirile obicinuitei obștești Adunări numai atunci vor avea putere de pravilă, când se vor întări de Domn, care slobod este de a nu le întări fără să-și dea cuvântul pentru ce nu le întărește; dar și Domnul nu va avea cădere să facă de sine-și schimbări de asemenea chibsuiri" (art. 49).[1] — Iată cele dintâi norme constituționale, care împărțesc Puterea legiuitoare între Domn și Adunare, dând Domnului puterea de sancționare, cu drept de respingere (veto), fără a putea schimba hotărîrile, ci numai ale trimite unei noui chibsuiri.

Domnului îi rămâne dreptul de a executa legile și regulamentele — *„poruncile domnești,* care se dau spre a se pune în lucrare cele în ființă pravili". Asemenea dreptul de a guverna și administra statul — *stăpânitoarea putere,* dată Domnului după vechile întocmiri și obiceiuri ale țării, și care putere privește la *păzirea bunei orânduieli* și la *liniștea* publicului".

Domnul are dreptul de a convoca Adunarea și a-o disolva. — „Domnul este *îndatorat* să-o strângă pe fieșcare an la întâiu Decemvrie." — „Către aceasta el o poate strânge și peste obicinuita vreme la întâmplare de foarte mari tre-

[1]) Citarea acestor texte e după Reg. org. al Țării Românești.

buințe." — „Întâmplându-se răscoală sau vre-o mare turburare și neorânduială între mădularile obicinuitei obștești Adunări, Domnul va putea să precurmeze strângerea ei."

Puterea judecătorească se separă de puterea Domnului, dar totodată și de puterea legiuitoare și cea executivă Domnul numește judecătorii și supraveghiază prin mijlocirea ministrului dreptății activitatea lor. — „Obicinuita obștească Adunare nu va fi însărcinată de acum înainte și cu cuviințe judecătorești; fiindcă acestea, pentru vremea viitoare, se vor da asupra unui osebit Divan, sau asupra unei înalte Curți."

§ 100. Adunarea legiuitoare (obicinuita obștească Adunare).

Afară de Adunarea electoare a Domnului, care avea o singură atribuțiune, după a cărei terminare era disolvată, Regul. org. introduce obicinuita obștească Adunare, deși cu mult mai restrânsă ca număr al boierilor ce o constituiau, dar cu atribuțiuni de legislațiune. Atribuțiile ei se estind și la oarecari afaceri mai importante de guvernare, cum se va vedea mai jos, dar într'o definițiune generală e făcută și supraveghetoare a bunăstării întregului organism social, constituit în stat. — „Cu un cuvânt, această Adunare va urma a fi, ca și mai înainte, și după pravilile cele temeinice ale pământului, *păzitor dreptăților* și *pricinuitor fericirii* compatrioților săi".

Adunarea generală ordinară e compusă din 34 membri *în Moldova*, cari sub președinția Mitropolitului sunt: cei 2 episcopi, 16 boieri mari (cu rang începând dela mare logofăt până la ban), domiciliați în Iași, 16 deputați din provincie, aleși câte unul de fiecare județ, dintre proprietarii de pământ, boieri, fii de boier, cu purtare bună, din acelaș județ.

Adunarea din *Muntenia* era compusă din 42 membri, tot după același principii.

Mitropolitul și episcopii sunt membri de drept ai adunării, ceilalți sunt aleși pe 5 ani, după regulele stabilite. Cei aleși nu pot fi și funcționari ai statului.

Hotărîrile adunării sunt supuse domnului spre întărire, ele au putere de lege numai dacă obțin această întărire *(sancțiune)*. Domnul are drept de a le sancționa, sau a refuza

sancţionarea. Nu le poate modifica, ci le poate trimite adunării spre o nouă deliberare.

Şedinţele se pot ţine numai dacă sunt prezenţi cel puţin $^2/_3$ din membri. Hotărîrile se aduc cu majoritate de voturi şi se trec în proces verbal.

Adunările generale ordinare (obicinuita obştească Adunare) se convoacă în fiecare an la 1 Decemvrie în sesiunea de 2 luni, care poate fi prelungită de Domn. Acesta poate convoca şi adunare extraordinară.

Atribuţiunile adunării sunt:

a) controlul socotelilor asupra cheltuelilor şi venitelor statului, cum şi a aşezămintelor de utilitate publică şi binefacere;

b) încuvinţarea de impozite asupra contribuabililor pentru acoperirea cheltuielelor statului, după normele fixate pentru administrarea finanţelor.

c) de a espune, prin anafore adresate Domnului, plângerile şi dorinţele ţării şi în caz de lipsă a le aduce la cunoştinţa celor 2 Curţi, indicând mijloacele de remediare;

d) discuţiunea *tuturor proiectelor de lege sau regulamente noui,* cari trec peste limitele unei simple ordonanţe de executare a Domnului pentru executarea legilor existente;

e) de a judeca utilitatea tuturor măsurilor referitoare la siguranţa statului, cari reclamă cheltuiele sau dispoziţii legislative;

f) a lua toate dispoziţiile pentru înaintarea economică a ţării şi pentru îngrijirea generală a ei, fiind adunarea în înţelesul legilor fundamentale păzitorul drepturilor şi promovătorul bunăstării concetăţenilor.

Modificări în dispoziţiile Regulamentului organic şi impozite extraordinare se pot face numai cu asentimentul prealabil al celor două Puteri (suzerană şi protectoare).

Ori ce acte şi decisiuni ale adunării sau ale Domnului, contrare cu privilegiile principatelor şi cu hatişerifurile, stipulate în favoarea sa sau a celor 2 Puteri, sunt privite de nule şi neavenite.

Domnul poate proroga adunarea în caz de împotrivire şi raportând celor 2 Curţi a cere autorizaţie de a convoca o altă adunare.

Atribuţiunile adunării nu pot împedeca exerciţiul puterii

Domnului pentru administrația țării și conservarea ordinei și liniștei publice, puterea executivă — „stăpânitoarea putere dată Domnului."

§ 101. Diregătoriile statului. Inființarea departamentelor. Sfatul administrativ. Marele sfat al ministrilor.

In epoca următoare înființării principatelor, toată puterea țării fiind concentrată în mânile Domnului, stăpân „a toată țara", el întrupa statul, a cărui concepțiune nu se desvoltase în înțelesul de azi. Domnul ca stăpân a toată țara, era stăpân și a vistieriei publice, care era identică cu a Domnului, și al tuturor diregătorilor. In cursul veacurilor concepțiunea situației înalte a Domnului, întocmai ca și concepțiunea statului evoluase, apropiindu-se de concepțiunea modernă. In Regul. organic aflăm fixată această evoluțiune în conformitate cu concepțiunea veacului al XIX.

Statul nu mai este întrupat prin Domn, stăpân a toată țara, ci statul este organizația cea mai înaltă a neamului românesc din cele 2 principate, organizat în 2 state. Regul. org. are prevederi pentru cheltuielele statului. Se face deosebire între gospodăria Domnului și a statului. Domnul are cel mai înalt „post" în stat, fiind îngrijit de cheltuielele lui prin lista civilă. — „Lista civilă a Domnului, adică banii ce i se dau pe an pentru toate cheltuielile postului de Domn, a familiei sale și a toatei Curții Sale, ne mai putând Domnul de acum înainte să ia pe samă-i vre-o ramură de venituri, nici să ceară dela nimenea vre-o dare în bani sau în natură subt ori ce fel de numire va fi".[1])

Diregătorii Domnului din epocele anterioare sunt acum diregătorii Statului. Lefile tuturor diregătorilor și slujitorilor sunt plătite de stat. Fiind funcționarii statului, salarizați de stat, nu mai pot să aibă beneficii dela particularii, pe cari îi servesc. Se deosebesc slujitorii Domnului de slujitorii statului.

Pentru a se pune o ordine în funcționarea diregătoriilor se înființează, în locul diregătorilor de mai nainte ai Domnului, departamente ministeriale ale statului. Afacerile publice nu mai au să le resolve funcționarii domnești, ci diregătorii și slujitorii statului.

[1]) Suma listei civile a fost statorită în Reg. org. în Țara Românească în 1,200.000 Lei.

Departamentele înființate de Regul. org. sunt:

1. Departamentul trebilor din lăuntru.
2. „ finanțelor.
3. „ justiției.
4. „ Marei Postelnicii.

In fruntea fiecărui departament este diregătorul numit *ministru.*

Ministrul trebilor din lăuntru este însărcinat „cu toată cârmuirea cea din lăuntru a principatului.“ *Cârmuitorii de județe* sunt așezați sub poruncile sale. Vor primi porunci și dela ceialalți ministri pentru toate câte privesc departamentul lor.

Ministrul de interne are: cârmuirea polițiilor (liniște, siguranță), municipalităților, privigherea bunăstării drumurilor, a privighia pentru hrana locuitorilor, de sănătatea publică în lăuntrul țării și de carantine, a îngriji ca cei însărcinați cu poștele să împlinească obligațiile. Ingrijește așezarea impozitelor (facerea catagrafiilor). La încetarea domniei e membru al „vremelnicei cârmuiri“ (guvernul provizoriu.)

Departamentul finanțelor are în cap pe *vistierul* „Căderile vistierului nu se vor întinde de acum înainte peste ceea-ce privește la cârmuirea vistieriei și la desvoltarea comerciului. El va îngriji și va asigura, ca toate veniturile statului să intre în vistierie, și va plăti banii, pentru care va avea pravilnică voe și slobozenie“.

Toți sameșii (diregători financiari în județe) s'au așezat sub poruncile vistierului.

Departamentul justiției are în cap pe *marele logofăt* ca *ministru al dreptății.* Prin mijlocirea ministrului său al dreptății „Domnul va priveghia strajnic asupra judecătorilor... ca buna rânduială în pricinile ce se caută întrânsele, urmarea întru ale judecăților, precum și hotărîrile lor, să fie întocmai după coprinderea regulamenturilor și a pravililor celor orânduite. Marele logofăt va îngriji a aduna toate trebuincioasele științe, va merge însuși spre cercetare pe la toate judecătoriile, cum și la înaltul Divan, și va putea a se afla față, de va fi trebuință, la adunările lor“.

Departamentul Marei Postelnicii are în cap pe marele postelnic. El „este șeful cancelariei Domnului, atât pentru trebile

din lăuntru, cât și pentru cele din afară; așadar prin mijlocirea lui se vor face cunoscute către deosebitele departamenturi, cum și către obicinuita obștească Adunare, toate decreturile Domnului".

Sfatul administrativ era compus din: ministrul de interne, de finanțe și marele postelnic. Președinte ministrul de interne (tot odată mare dvornic). „Toate pricinile de trebuință, ce vor privi la trebile curgătoare din lăuntru, la finanțe și la comerciu, se vor cerceta de către acest sfat, și hotărîrile ce vor face după temeiurile acestui regulament, întărindu-se de Domn, se vor pune în lucrare, dacă va fi neunire la socotința sfatului, atunci se va adresa cu al său raport către Domn, și Domnul va hotărî pricina, dând poruncă în scris".

Membrii se adună de 2 ori pe săptămână, în cazuri urgente și de altă dată.

Fiecare membru pentru departamentul său „va aduna temeinice științe asupra stării satelor și a pricinilor norocirii sau ticăloșiei lor. Dacă vr'un proprietar sau arendaș va năpăstui pe săteni, sfatul administrativ va înștiința pe Domn spre a lua la asemenea întâmplări măsuri de proprire".

Marele sfat al Ministrilor era compus, afară de cei 3 membri ai sfatului administrativ, și din logofătul dreptății, logofătul pricinilor bisericești, spătarul și postelnicul. Se sfătuia sub președinția Domnului, de câte ori Domnul socotia de trebuință a se sfătui cu miniștrii săi „asupra vre-unei folositoare măsuri administrative, asupra vre-unei întocmiri ce ar trebui să se facă".

Se organizează departamentele celor 3 șefi ai administrației, a ministrului de interne și de finanțe câte cu 3 secțiuni, iar a marelui postelnic cu 2.

Pentru ministrul de interne s'a înființat o tipografie, care să publice un buletin, pentru a se aduce la cunoștința publică actele guvernului, înaintarea, numirea funcționarilor, atât ale despărțămintelor ministeriale, cât și a instanțelor de justiție.

§ 102. Evoluția organizației teritoriale. Ținuturi, județe, ocoale, plăși. Sate. Orașe.

În organizația teritorială a țărilor române nu găsim schimbări mari față de trecut. Circumscripțiile teritoriale în epoca Regulamentului organic au tot aceleași denumiri. În Țara Românească *județele,* în Moldova *ținuturile,* divizate în *ocoale.*

Funcționarul din capul județelor și a ținuturilor *(cârmuitorii* de județe, ținuturi) e tot *ispravnicul,* dar numai câte unul. Ei sunt numiți de Domnul, la cererea ministrului trebilor din lăuntru. În urma separațiunei puterii judecătorești de puterea executivă, atribuțiunile judecătorești ale ispravnicilor au trecut asupra instanțelor nou înființate. Ei rămân numai organe administrative, subordonate ministrului de interne, dar având a împlini și poruncile celorlalți conducători de departamente.

Dela aplicarea Regul. org. se introduc arhivele pe lângă isprăvnicii pentru păstrarea hârtiilor oficiale.

Pentru incasarea impozitelor s'au menținut în județe și ținuturi *sameșii,* subordonați de-a dreptul vistierului.

Denumirea de ispravnic s'a menținut până la 1864, când el ia numele de *prefect,* în urma nouii legi pentru organizarea județelor, aceleași pentru întreagă România, unită din cele două principate.

În capul *ocolului* în Moldova, plasei în Țara Românească, se găsește funcționarul numit *privighetor* în Moldova, *subtcârmuitor de plasă* în Țara Românească (mai târziu subprefect), ales de obștia ocolului, dintre notabili pe 3 ani și întărit de ministrul de interne. El trebuia să locuiască în teritorul ocolului. Era sub ordinele directe ale ispravnicului.

În capul satului e funcționarul cunoscut după veacul XVII. *vornic,* numit și vornicel. Regul. org. dă drept obștiei satului de a alege pe vornic (primarul de mai târziu). Drept de alegere aveau locuitorii satului, trecuți în cislă ca plătitori de bir. Atribuțiunile judecătorești trec asupra județului sătesc nou înființat.

Orașele încă au trecut prin schimbări în urma Regul. org. Ca principiu de organizare se pune tot *autonomia.* — „Stăpânirea socotind, că îngrijirea pentru toate cele ce privesc la buna fericire a unui oraș nu poate fi mai bine încredințată decât acelora, care mai cu osebire se folosesc

din trânsa, ...au socotit să le dăruiască drepturi de a-şi chivernisi *ale lor interesuri* prin *sfaturi orăşeneşti,* alcătuite de mădulari *alese de către însuşi locuitorii acestor oraşe,* rămâind întru a stăpânirii îngrijire, ca mădulariile fiecărui sfat să-şi păzească datoriile lor".

Administraţia orăşenească s'a divizat în secţia *gospodărească* sub îngrijirea sfatului orăşenesc, şi secţia *poliţienească* sub ordinele *poliţmaistrului,* subordonat de-a dreptul *ispravnicului* judeţian (pe ţinut.)

In Regul. org. se prevăd norme pentru venituri, cheltuiele, socotele şi o administraţie pe baze moderne, în urma cărora oraşele din principate au dovedit un însemnat progres faţă de trecut.

Vechile denumiri ale funcţionarilor vechi *şoltuz* şi *pârgari* dispar după Regul. org.

§ 103. Evoluţia organizaţiei financiare. Vistieria statului. Dări. Vămi şi alte venituri.

Vistierul nu mai este funcţionarul Domnului, ci al statului. El are cârmuirea vistieriei statului. El îngrijeşte şi asigură, ca toate veniturile statului să intre în vistierie, de unde plăteşte cheltuelile încuviinţate ale statului.

Regul. org. introduce în administrarea financiară *budgetul* şi *socoteala anuală,* care se încuviinţează de obştească Adunare, reformează *sistemul dărilor* şi introduce *contabilitatea publică.*

Organizaţia financiară are în cap pe *vistierul,* căruia îi sunt subordonaţi *sameşii,* câte unul în fiecare judeţ (ţinut), aceştia ajutaţi la strângerea contribuţiilor de funcţionarii de plasă (ocol), *subtcârmuitori (privighetori),* cari strâng dările incasate dela locuitorii satelor de *vornici* (în oraşe dela casier), ajutaţi de *dajdieri,* şi le varsă sameşului. Acesta le varsă în vistieria ţării.

Plătitori ai contribuţiilor către stat au rămas şi mai departe *clasele sociale neprivilegiate* („care nu vor avea vre-un drept de apărare de dajdie"): *plugarii, muncitorii, orăşenii, meseriaşii* şi *negustorii, ţiganii statului, mazâlii.*

S'au desfiinţat tot felul de *impozite* şi *prestaţiuni vechi,* fie în bani, fie în natură, atât către stat, cât şi către singuraticii diregători. *Vămile* ce se luau dela vânzările făcute în ţară (dijmăritul, tutunăritul, vinăriciul şi oieritul pământenilor, dările

ce se făceau pe seama mănăstirilor, spitalurilor, orfanotrofiei, casei podurilor, precum şi a cutiei obştiilor, milile de tot felul, cheltuielile satelor pentru poposirile slujbaşilor stăpânirii).

S'au desfiinţat *scutirile de dajde* ale scutelnicilor şi posluşnicilor, iar Domnul în viitor nu are dreptul a mai da nici o scutire de impozite. Hrisoavele, prin care se da drept unor familii, de a *lua vamă pe moşiile lor*, sau pe ale altora, s'au desfiinţat pentru totdeauna.

În locul impozitelor vechi s'a introdus *dajdia personală* (capitalie) de 30 Lei la an pe fiecare *familie* (din categoriile celor supuşi la dare), iar pentru meseriaşii şi negustorii aşezaţi în corporaţii *patenta* (meseriaşii cl. I. 90 Lei, cl. II. 50 Lei, negustorii cl. I. 240, II. 120, III. 60 Lei anual),

Alte venituri ale statului sunt din: *ocne* (date în exploatare prin contract), *vămi* (externe, incasarea dată în arendă, sau incasate de ocârmuire), *domeniile statului.*

O măsură interesantă conţine Regul. org. privitor la mărimea capitaţiei de 30 Lei, fiind luat dreptul Domnului şi al Obşteştei Adunări „să adaoge sau să scază hotărîtul preţ al acestei cantităţi pentru ori ce pricină va fi".

Conscrierea şi aşezarea impozitelor se făcea pe 7 ani. Toţi locuitorii unui sat erau răspunzători solidar pentru totalul impozitului aşezat pe sat.

§ 104. Evoluţia organizaţiei judecătoreşti.

Am văzut că prin Regul. org. s'a făcut separarea puterii judecătoreşti de puterea executivă, şi de cea legiuitoare. Domnul are puterea de a numi judecătorii şi a „priveghia straşnic asupra judecătoriilor".[1])

In capul organizaţiei judecătoreşti e pus marele logofăt, ca ministru al dreptăţii, dar fără a face parte din sfatul administrativ, având de a se ocupa exclusiv cu organizaţia judecătorească, facându-i-se de datorie a inspecţiona în persoană instanţele — „va merge însuşi spre cercetare pe la toate judecătoriile, cum şi la înaltul Divan". — El va înştiinţa pe Domn pentru cinovnicii ce se vor depărta de

[1]) In Moldova prezidează şi înaltul divan. Mai au şi dreptul de a primi recursuri de revizie în anumite cazuri de neînţelegere între judecătorii celei mai nalte instanţe, trimiţându-le din nou spre judecată, dar fără a avea dreptul de a judeca singur.

datoriile dregătoriei lor, și îi va recomanda pe cei ce se vor arăta mai cu deosebire printr'o bună și lăudată purtare".

Hotărîrile înaltului divan se aduc prin logofăt la cunoștința Domnului care dă poruncă a se pune în lucrare. In pricini criminale ori ce hotărîre a înaltului divan se supune întăririi Domnului.

Prin Regul. org. se sistemisează instanțele judecătorești și se precisează procedura. Se introduce autoritatea lucrului judecat (res judicata) — „judecățile... se vor socoti săvârșite pentru totdeauna, fără să poată vr'una din prigonitoarele părți în nici într'o vreme, nici în domnia Domnului, ce se află în scaun, nici întru a moștenitorilor săi, să ceară a se judeca sau a se cerceta judecata sa de isnoavă".

Organizația judecătorească este:

Instanța I:

a) *judecătoriile județelor* (tribunale pe la ținuturi în Moldova), care judecă toate pricinile civile, comerciale și penale;

b) *judecătoriile* (județele) *sătești* pentru săteni în fiecare parohie (sat în Moldova).

Instanța a II:

a) *divanuri judecătorești*, (divanul de apelație în Moldova), cari judecă *cu apelație* pricinile civile și penale (reședința la București și Craiova, în Moldova e Divanul de Țara de sus și Divanul de Țară de jos).

b) *judecătorii de comerț*, (tribunalul de comerț în Moldova), cari judecă cu apelație pricinile de negoț, (reședința e la București și Craiova, în Moldova la Galați)

Instanța III.

Inaltul Divan sau curte de apelație (Divanul domnesc în Moldova), care judecă toate pricinile desăvârșit fără a avea judecata lui apelație.

Judecătoriile de instanța I dela județe (ținuturi) (de întâia cercetare) se constitue din un prezident și 2 membri. Judecătoriile sătești din preot și jurați aleși de locuitorii satului pe câte un an.

Divanurile judecătorești de instanța II judecă apelațiile ce se dau împotriva hotărîrilor judecătoriilor de întâia cercetare (în Moldova numai dacă obiectul procesului e peste 1500 Lei). Numărul membrilor acestor divanuri nu e egal în ambe principatele.

Inaltul Divan e compus în Țara Românească din marele Ban și 6 judecători, în Moldova din 4 persoane alese de Domn și 3 alese de obștească Adunare, iar prezident e Domnul; când e împedecat prezidează un president numit de Domn din cele 4 persoane.

Judecătorii se numesc pe câte 3 ani de către Domn, afară de judecătorii tribunalelor de comerciu, cari se aleg de negustorii cei mai mari. Ei judecă în numele Domnului. Dintre dânșii cei vrednici și cu bună purtare se vor lăsa în slujba lor al doilea și al treilea curs de 3 ani, până ce se va ajunge la neschimbarea judecătorilor.

La judecătorii mai sunt procuratori, logofeți, condicari, scriitori, vechili și aprozi.[1]) Procuratorul „va priveghia a se păzi cu scumpătate pravila și regulamenturile, potrivindu-se numai la întâmplările la care se aduc; a se săvârși întocmai hotărîrile judecății."

„Toate împiezișatele venituri ale judecătorilor și a celorlalți cinovnici de pe la judecătorii, cum și zeciuala ce se ua sub numire de împlineală din toate sumele de bani și alte cereri ce se află în prigonire, se strică și se desputernicesc pentru totdeauna".

Regul. org. introduce pentru prima oară *jurământul* funcționarilor publici.

§ 105. Constituția principatelor dată de Convenția dela Paris din 1858.

Convenția dela Paris din 7/19 August 1858, încheiată între Turcia și puterile garante occidentale (Austria, Anglia, Franța, Sardinia, Prusia, Rusia), după ascultarea dorințelor esprimate de divanurile ad-hoc, a fixat înțelegerea finală asupra organizației definitive a principatelor.

Din *desideratul referitor la unire* Convenția a admis numai

[1]) *Grefierul* alcătuiește anaforalele și toate acturile, cetește înaintea judecătorilor jalbele și documentele; *condicarul* păstrează condicile și toate hârtiile de judecată, *scriitorii* se aleg de grefier, fiind răspunzător pentru ei, *zapciul judecătoresc* înfățișează înaintea judecății pe prigonitoarele părți în zilele și ceasurile hotărîte, *aprozii* cheamă la judecată și fac cunoscute hotărîrile judecătorești, *Vechili* sunt încredințații (plenipotențiații).

Advocați sunt primiți cei ce au oarecare știință de pravilă și care sunt cunoscuți de oameni cinstiți. Inainte de a intra în slujbă își trec numele în condica cancelariei marelui logofăt și primesc carte de slobozenie în scris. Purtarea procesului prin advocat nu e obligătoare. Advocatul trebuie să arete adeverință (procură) dela client.

că „principatele Moldovei şi Valahiei, constituite de acum înainte sub numirea de Principatele unite Moldova şi Valahia (în loc de „România", cum ceruseră divanurile) rămân puse sub suzeranitatea Maj. Sale Sultanului" (art. 1).

Privitor la *suveranitatea internă* convenţia dispune, că în temeiul capitulaţiilor, (emanate dela sultanii Baiazet I., Mohamet II., Selim I. şi Soliman II.), cari formează a lor autonomie, Principatele *vor continua* a se bucura sub garanţia colectivă a Puterilor contractante, de *privilegiurile* şi *imunităţile* ce le au, prin urmare se *vor administra liber şi în afară de ori ce ingerinţă* a Porţii.

Forma de stat e menţinută, *monarchia*, în cap cu un *Domn* (hospodar) în fiecare principat, care împărţeşte puterile publice cu o *adunare electivă*, ajutaţi fiind de o *comisiune centrală comună* ambelor principate (art 3).

Separaţiunea puterilor, introdusă prin regulamentul organic, e menţinută. Puterea *legiuitoare* se exercitează colectiv de Domn, adunare şi comisiunea centrală, cea *executivă* de Domn, iar cea *judecătorească* în numele Domnului de magistraţi numiţi de el, fără ca cineva să fie lipsit de judecătorii săi naturali (art. 4, 5, 7).

Domnul va fi *ales* pe *viaţă* de adunare, fiind eligibil ori care fiu din tată născut moldovean sau valach în vârstă de 35 ani, cu venit funciar de 3000 galbini care va fi ocupat funcţiuni publice în timp de 10 ani, sau să fi făcut parte din adunări. Alegerea se va face, în caz de vacanţă a tronului, în 8 zile; dacă adunarea nu e strânsă, se va convoca în termen de 10 zile. In timpul vacanţei afacerile vor fi „espediate" de consiliul de ministri. *Investitura* va fi cerută şi dată de Sultan în *termen de o lună*.

Domnul va fi reprezentat pe lângă curtea suverană prin agenţi, născuţi moldoveni sau munteni, agreaţi de Poartă. Domnul guvernează cu *concursul ministrilor*. Lista civilă e votată de adunare pentru toată durata domniei, la suirea pe tron.

Prerogativele Domnului sunt următoarele:

1. întăreşte şi promulgă legile (poate refuza sancţiunea);

2. iniţiază legile, budgetul, le pregăteşte şi supune adunării;

3. face regulamentele necesare pentru executarea legilor;

4. numeşte ministrii şi pe toţi funcţionarii publici;

5. are dreptul de graţiare şi de a micşora pedepsele în materie criminală, fără a putea interveni altcum în administraţia justiţiei.

Se introduce *responsabilitatea ministerială*. Ori ce act al Domnului trebuie să fie contrasemnat de ministrul competent. Ministrii sunt răspunzători de violarea legilor şi mai ales de ori ce risipă a banilor publici. Sunt justiţiabili înaintea înaltei Curţi de justiţie şi casaţie.

Adunarea legiuitoare va fi aleasă pe 7 ani. Normele electorale au fost stabilite exact. Va fi convocată în fiecare an pe prima Duminecă a lunii Decemvrie, în sesiune de 3 luni. Domnul poate prelungi sesiunea, poate convoca sesiune extraordinară, poate disolva adunarea, dar e dator a convoca o nouă adunare în termen de 3 luni.

Mitropolitul şi episcopii eparhioţi sunt membri de drept ai adunării.

Mitropolitul e preşedintele adunării, vicepreşedinţii şi secretarii se aleg. Din adunare se face proces verbal sumar sub îngrijirea preşedintelui. Procesul verbal se publică în Gazeta oficială.

Regulamentul interior îl hotăreşte adunarea.

Legile de interes special pentru fiecare principat se pregătesc de *Domn*, cele de *interes comun* pentru ambe principatele de *comisiunea centrală*. Proiectele se prezentează de Domn, adunarea le poate primi neschimbate sau cu amendamente. Budgetul veniturilor şi cheltuielelor va fi prezentat anual prin îngrijirea Domnului. Socotele vor fi prezentate cel mai târziu în 2 ani dela închiarea exerciţiului (anul budgetar).

Impozite pot fi înfiinţate sau adunate numai cu consimţământul adunării.

Legile şi regulamentele de executare se publică în Gazeta oficială.

Comisiunea centrală, cu atribuţiunea de a pregăti legile de interes general pentru ambe principatele şi *a păzi ca să se observe constituţia dată de convenţia de Paris*, se compune din 16 membri, 8 Moldoveni, 8 Munteni. Reşedinţa ei e Focşani.

Jumătate sunt aleşi de Domn, jumătate de adunare, dintre,

membrii adunării sau persoanele, care au ocupat funcții înalte în stat. Durata mandatului e ca și a adunării legiuitoare.

Legi de interes general sunt care au de obiect unitatea legislațiunii, uniunea vămilor, postelor, telegrafului, fixarea valoarei monetare și deosebitele materii de folos public, comun ambelor principate.

Comisiunea a avut de a pune în armonie legile în ființă cu noua organizație, de a revizui regulamentele organice, codicile civile, penale, de comerciu și de procedură.

În organizarea justiției se va înființa o înaltă *Curte de justiție și casațiune, comună* ambelor principate, cu reședința tot la Focșani. Membrii ei sunt inamovibili. Curtea are drept de censură și disciplină asupra curților și tribunalelor.

Pentru *apărarea pământului principatelor* în caz de atac din afară, măsurile necesare se vor combina de principate și Curtea suverană, se vor putea provoca, în înțelegere cu Curțile garante, măsurile trebuincioase pentru restabilirea ordinei.

Tratatele internaționale, în tot ce nu atinge imunitățile principatelor, încheiate de Turcia, cu puterile străine, vor fi aplicabile și în principate.

In caz de *călcare a imunităților* date principatelor, Domnii vor reclama la puterea suzerană. Dacă nu se face dreptate, pot îndrepta reclamațiile prin agenții lor către reprezentanții Puterilor garante la Constantinopol

§ 106. Statutul desvoltător Convențiunei dela Paris. (Reforma constituțională a lui Cuza-Vodă).

Dintre reformele, cari au dus cu un pas mai departe, evoluțiunea organizației principatelor române unite în „România", de însemnătate este reforma constituțională, decretată după rezultatul plebiscitului din luna Maiu 1864, și după recunoașterea Puterilor, în 2 Iulie 1864.

Reforma aceasta nu e o constituțiune nouă complectă, ci după cum a fost numită și de autorul ei: *Statut desvoltător convențiunei dela Paris.* Convențiunea din 7/19 August 1858, încheiată între Puterea suzerană și între Puterile garante autonomiei Principatelor-Unite, este și rămâne legea fundamentală a României, cu modificările survenite prin îndoita

alegere, prin săvârșirea unirei și prin desființarea comisiunei centrale. Noul statut este un act adițional al convențiunei.

Principiile reformei constituționale a lui Cuza-Vodă sunt următoarele:

În organizația puterii legiuitoare se introduce pe lângă adunarea deputaților, un al doilea corp numit „Corpul ponderator". Comisiunea centrală, în urma unirii celor 2 state, s'a desființat. Ne mai existând comisiunea centrală, inițiativa legilor rămâne exclusiv Domnului, care le pregătește cu concursul unui nou organ numit „consiliul de stat".

Pentru alegerea deputaților s'a dat o nouă lege, cu un drept electoral cu mult mai larg.

Președintele adunării după convenție era Mitropolitul. După reformă Mitropolitul primat e președintele corpului ponderator. Președintele adunării efective se numește în fiecare an de către Domn, iar vicepreședinții, secretarii și chestorii se aleg de către adunare.

Proiectele se vor susține în adunare de miniștri sau de membrii consiliului de stat delegați de Domn. Ei vor fi ascultați ori când vor cere cuvântul.

Bugetul veniturilor și al cheltuielilor e votat numai de Adunarea deputaților.

Membrii corpului ponderator sunt: *a) de drept:* mitropoliții, eposcopii eparhiilor, primul președinte al Curții de casație, cel mai vechiu dintre generalii armatei în activitate, și *b) numiți de Domn în număr de 64*, jumătate din persoane distinse prin meritul și experiența lor, care au exercitat cele mai înalte funcții în stat, sau care pot justifica un venit anual de 800 galbeni, și jumătate din membrii consiliilor județene, câte unul de fiecare județ. Membrii numiți se înoesc tot la 3 ani câte jumătate.

Dispozițiile constituționale ale nouii organizații sunt sub ocrotirea corpului ponderator, care poate propune Domnului la finea fiecărei sesiuni îmbunătățirile, ce ar crede necesare.

Orice proiect votat de adunarea electivă, afară de buget, se supune corpului ponderator spre apreciare, dacă e compatibil cu dispozițiile constituționale ale nouii organizații. Corpul ponderator sau adoptă proiectul așa cum s'a votat de adunare, sau îl amendează, sau îl respinge. Proiectul cu amendamente se trimite din nou adunării elective. Dacă adunarea încuviințează amendamentele, proiectul se supune spre

sancţionare Domnului. Asemenea şi proiectul adoptat fără modificare.

Regulamentul interior al adunării elective şi al corpului ponderator se pregăteşte prin îngrijirea guvernului.

Toţi funcţionarii publici la intrarea în funcţiune sunt datori a jura supunere Constituţiunei şi legilor ţării şi credinţă Domnului.

În cazul când guvernul ar fi nevoit a lua măsuri de urgenţă, care cer concursul adunării elective şi a corpului ponderator, în timpul când aceste nu sunt deschise, ministrul va fi dator a le supune la cea *dintâiu* convocare motivele şi resultatul acestor măsuri.

Decretele, ce până la convocarea nouii adunări (adecă până la 6 Decemvrie 1864) s'au dat de Domn după propunerea consiliului de miniştri şi a consiliului de stat ascultat, *au avut putere de lege.*

Pentru emanciparea statului român de sub garanţa Puterilor şi a Porţii e de importanţă preambulul statutului, având următoarea dispoziţie:

„Principatele unite pot în viitor a schimba legile, care privesc administraţiunea lor din lăuntru, cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite, şi fără nici o intervenţiune; se înţelege, că această facultate nu se poate întinde la legăturile, care unesc principatele cu imperiul otoman, nici la tratatele între înalta Poartă şi celelalte Puteri, care sunt şi rămân obligatorii pentru aceste principate."

§ 107. Secularizarea averilor mănăstireşti. Emanciparea bisericei române, declararea ei de biserică independentă.

Mănăstirile „închinate" erau mănăstiri întemeiate pe vremuri de Români evlavioşi, pe teritoriul principatelor române înzestrate cu moşii, sate, odoare sfinte, etc., puse sub ocrotirea unor organizaţii ale bisericilor greceşti din orient.[1] În baza acestor acte de închinare, bisericile greceşti trimiteau călugării lor, cari luau în stăpânire mănăstirile, cu toate ave-

[1]) Doamna Safta, soţia lui Ştefan Voevod prin un hrisov la 1663 a închinat mănăstirea Bistriţa *„cu toate podoabele şi toate veniturile ei, să fie pomană vecinică la mormântul lui Hristos".*

Un document dela Constantin Brâncoveanu, din 1692, închină schitul Stăneştii patriarhului din Alexandria: „... a adunat tot venitul din dijmele

rile, le exploatau veniturile, din care se susţineau, iar prisosurile le trimeteau bisericelor greceşti ocrotitoare din orient, cărora erau închinate.[1]) În epoca, când chestiunea înstrăinării moşiilor ţării către organizaţii bisericeşti din orient, străine de interesul ţării, ba chiar duşmănoase, a ajuns a preocupa pe bărbaţii de stat ai statelor române, teritorul aflător în proprietatea acelor mănăstiri făcea *a cincia parte din pământul ţării.*

Călugării greci şi patronii lor susţineau punctul de vedere, că ei sunt imuni pe teritoriul mănăstirei şi nu recunoşteau nici un drept de supraveghiare şi control al statului. Ei afirmau, că teritoriul mănăstirilor e scos de sub autoritatea statului.

Importanţa chestiunei se poate aprecia şi din faptul, de a avea $^1/_5$ din pământurile ţării, moşiile cele mai frumoase şi mai mănoase în proprietatea străinilor, cari nu recunoşteau autoritatea statului.

Chestiunea a preocupat ţările române dela începutul veacului al XIX. De odată cu restituirea domnilor pământeni, Turcia s'a învoit să fie scoşi şi călugării greci. Dar mai târziu a revenit asupra hotărîrii, călugării greci s'au rentors. Ţările române au trebuit să cedeze. În timpul domniei lui Cuza chestiunea ajunsese acută. Puterile duşmane ţărilor române făceau dificultăţi principatelor şi prin protecţiunea bisericilor din Orient, stăpâne a mănăstirilor închinate. Orice încercări de soluţionare a chestiunei prin înţelegere n'au dus la rezultat.

Puterile cereau rezolvarea chestiunei prin arbitraj. Statul român însă a rezolvat-o printr'un act de autoritate, considerând-o de afacere internă, care priveşte exclusiv pământul ţării. Soluţiunea a fost dată prin legea votată, aproape cu unanimitate, promulgată la 17 Dec. 1863.

Principiile acestei legi sunt:

ţăranilor şi dările Ţiganilor, acel asupra vinului, şi punând la o parte ceea ce ar crede trebuitor *pentru hrana şi întreţinerea călugărilor* şi a slugilor ca de obicei, *să trimită Sf. patriarhat, spre a lui trebuinţă*".

Hrisovul de închinare al mănăstirei Cotroceni către muntele Athos hărăzeşte lavrei sfinte *numai ceea-ce va prisosi peste trebuinţele* mănăstirii.

V. Xenopol, Domnia lui Cuza-Vodă I. pag. 337—339.

[1]) Grecii susţineau, că „închinarea" e identică cu dăruirea, traducând cuvântul în franţuzeşte cu *donné* în loc de *dediè*. Românii susţineau, că închinarea e punere sub protecţie spirituală, un fel de suzeranitate religioasă.

Toate averile mănăstirești din România *sunt și rămân averi ale statului.*

Locurile sfinte, cărora erau închinate unele din mănăstiri, primesc o despăgubire de 82 milioane Lei, iar pentru întemeiarea la Constantinopol a unei școale laice și a unui spital, în care se vor primi creștinii de toate riturile, s'au dat încă 10 milioane Lei.

Suma dată despăgubire rămâne ca capital neatacabil pentru întreținerea bisericei ortodoxe din orient și a stabilimentelor de binefacere lipite de ea, putând a se întrebuința numai veniturile capitalului.

Guvernul va lua înapoi dela egumenii greci: ornamentele, cărțile și vasele sacre, cu cari pietatea strămoșilor noștri înzestrase aceste așezăminte, precum și documentele ce le-au fost încredințate, și aceasta după inventarele aflătoare în arhivele țării.

Diplomația europeană și în special Puterile dușmane Românilor au făcut dificultăți imense. A trebuit o muncă stăruitoare încă de un an și jumătate, până ce dificultățile au fost înlăturate. Rusia a rămas apărătoarea cea mai neînduplecată a călugărilor greci. Suma despăgubirilor a fost urcată însă la 150 milioane Lei.[1])

Tot de domnia lui Cuza-Vodă este legată și marea faptă a emancipării bisericei răsăritene românești de supremația patriarhului din Constantinopol.

Prin un decret organic din 6 Dec. 1864 biserica română *se declară independentă* de orice autoritate bisericească străină, întru tot ce privește organizarea și disciplina.

Unitatea dogmatică cu biserica mare a răsăritului o menține sinodul general al bisericei române, prin consultațiuni cu biserica ecumenică din Constantinopol.

§ 108. Reforma pentru regularea proprietății rurale.

Una dintre chestiunile cele mai grele de rezolvat, în decursul scurtei domnii a lui Cuza-Vodă, a fost așa numita reformă rurală sau împroprietărirea țăranilor. Toate încercările, făcute în cei dintâi 5 ani ai domniei, ca chestiunea să fie regulată printr'o legiferare normală, au fost zădarnice. Astfel

[1]) V. Xenopol op. cit. vol. II. p. 16—21.

Domnul, care şi-a pus de scop al domniei sale şi rezolvirea acestei chestiuni, văzând, că nu va putea scoate o deslegare bună prin legiferarea legiuitorilor, cari erau parte interesată, s'a decis să facă apel la un mijloc extraordinar. Acesta a fost lovitura de stat din 2 Maiu 1864.

Am văzut, care era raportul între pământ şi săteni în primele veacuri ale statelor române, cum şi cele 4 categorii de sate: libere, domneşti, boiereşti şi mănăstireşti, care îşi aveau originea în raportul între săteni şi stăpânii pământului. In timpurile vechi ţăranii erau liberi, având fiecare jireabia sa, cu loc în ţarină, în câmp şi în pădure. Cnezul, ca stăpânul satului, pentru slujba de cârmuitor şi judecător, primia a zecea parte din roadele pământulu şi 3 zile de slujbă. La întemeiarea statelor române dreptul cnezului e întărit de Domn. Intărirea ca şi daniile de loc pustiu, unde să se mai întemeieze sate, se dau în scris, astfel dreptul cnezului ajunge *drept scris*. Dreptul săteanului rămâne, deşi tot cum a fost, drept nescris. Din întăriri şi danii se naşte credinţa, că dreptul cnezului e mai tare decât al săteanului. Credinţa se mai întăreşte şi prin aducerea de colonii. Nouii veniţi văd în cnez un stăpân cu drept superior asupra pământului. Denumirea de cnez se uită, el e numit stăpân, mai apoi boier.

Cu întărirea organizaţiei statelor române, se creează funcţiile şi cu ele boeriile. Din cnezii de odinioară se fac boierii. Clasa stăpânilor de sate se întăreşte, se adună mai multe sate într'o mână, o parte din stăpâni ai satelor cade la starea de *răzăşie* (ţărani cu moşie nesupusă unui stăpân), iar parte din ţăranii din sat sunt lipsiţi de partea de moşie şi prefăcuţi în *rumâni* în Ţara Românească, *vecini* în Moldova. Intărindu-se boierii, ajunşi latifundiari, slăbesc sătenii şi se săvârşesc abuzuri în sarcina lor.

Slujba de 3 zile e sporită: la 12 zile pe moşiile mănăstireşti, la 6 pe cele boiereşti. Boierii cer şi mai mult dela Domn. Cu timpul ei se cred stăpâni nemărginiţi ai moşiilor, ei scurtează dreptul de folosinţă al sătenilor. Pe la mijlocul veacului al XVII. dreptul săteanului e încă în fiinţă, cum dovedeşte legiuirea lui Vasile Lupu. Dar în veacul al XVIII. boierii cer Domnilor sporirea muncilor, ce au să facă sătenii. Li se şi încuviinţează. Sporirea muncilor, decretată la 1805 însă, n'a putut fi executată din cauza împotrivirei ţăranilor.

La alcătuirea Regul. org. boierii au reuşit să introducă în legea ţării cu ajutorul protectorilor Ruşi scurtarea sătenilor prin sporirea muncii şi îngustarea locului de folosinţă. Prin Regul. org. s'a scăpat boierimea şi de sarcini, căci dările indirecte le suporta şi ea înainte. Admiţându-se numai dări directe etc. au ajuns să fie suportate numai de clasa nescutită.

După regularea din 1805 în total avea săteanul fruntaş 16 fălci, mijlocaşul 10, codaşul 6 şi cel din urmă 3, la moşiile din partea şesului; în celelalte părţi se reducea proporţional. Avea boierul stăpân încă obligaţia de a da pământ însurăţeilor. Nu era dator să dea mai mult de $^2/_3$ din moşia întreagă. Această regulă e întărită şi la 1828, având săteanul a munci 47 zile pe an.

Prin Regul. org. munca este ridicată la 53 zile, iar pământul redus pentru fruntaş la $5/^1_2$ fălci, la ceialalţi proporţional mai puţin, diferind după regiuni, adecă aproape la $^1/_3$ din ce a fost. Se ia ţăranului dreptul de folosinţă la pădure[1]).

Într'această situaţie s'a găsit săteanul din statele române, când convenţia dela Paris a decretat în art. 46, că „toate privilegiile, scutirile şi monopolurile, de cari se bucură încă unele clase, vor fi desfiinţate, şi se va proceda fără întârziere la revizuirea legii, care regulează raporturile proprietarilor pământului cu cultivatorii, în vederea de a îmbunătăţi soartea acestora". — Cuza-Vodă însuşi prieten al sătenilor cu tot dreptul putea să se întemeieze pe voinţa Europei, în pasul ce a întreprins. El spunea în mesajul din 6 Dec. 1859, că „această chestiune trebuie să fie hotărîtă şi va fi". Svârcolirile şi împotrivirile, puse în calea înfăptuirii reformei, fac parte din istorie. Cogălniceanu a combătut proiectul nefavorabil din 1862 într'o vorbire, care a luat patru şedinţe ale adunării.

Legea decretată de Cuza-Vodă la 15 Aug. 1864 declară, că *sătenii clăcaşi sunt şi rămân deplin proprietari pe locurile supuse stăpânirii* (posesiunii) *lor, în întinderea ce se hotăreşte prin legile în fiinţă*, adecă prin Regul. org. Această întindere e: în afară de locul din vatra satului, pentru casă şi grădină, în judeţele din Moldova: pentru săteanul cu 4 boi şi o vacă

[1]) V. Xenopol op. cit. vol. I. p. 438—441. Rosetti, op. cit. p. 452—454.

5 fălci 40 prăjini, cu 2 boi şi o vacă 4 fălci, cu o vacă sau pălmaş 2 fălci 40 prăjini; în judeţele din Ţara-Românească tot după cele 3 categorii de săteni; 11 pogoane, 7 pogoane 19 prăjini, 4 pogoane 15 prăjini; în judeţele din Basarabia: 6 fălci 30 prăjini, 4 fălci 30 prăjini, 2 fălci 70 prăjini.

Legea menţine principiul, că proprietarul nu e dator să dea mai mult de $^2/_3$ din moşie. Se desfiinţează claca, dijma şi orice sarcini, datorite stăpânului de moşie, în bani sau în natură, în contra unei despăgubiri de plătit în 15 ani, şi anume după cele 3 categorii de săteni, 133 Lei, 100 Lei 24 parale, 71 Lei 20 parale anual (ăţenii dela munte din Moldova mai puţin).

Dreptul la pădure al sătenilor se păstrează neatins.

Claca nu mai este admisă. Însurăţeii nu pot face cu proprietarii decât învoieli temporale. Învoielile de muncă între proprietari şi săteni sunt libere.

Din punct de vedere juridic raportul dintre stăpâni şi săteni se clarifică prin legea din 1864. Săteanul e declarat proprietar, atât pentru trecut, cât şi pentru viitor pe pământul ţinut de el în stăpânire. Stăpânul (boieriul) de asemenea ajunge proprietar nelimitat pe pământul nestăpânit de săteni. Raportul juridic de până acum, care nu era proprietate pentru stăpânul pământului, dar nici uzufruct, nici emfiteusă pentru sătean, ci mai mult: se desfiinţează.

Din punct de vedere economic reforma n'a fost suficientă. Săteanul a fost găsit în faza celei mai mari reducţiuni a dreptului său asupra pământului, fiind redusă suprafaţa de pământ stăpânită de el la $^1/_3$ din cât avea înainte de Regul. org. Pentru a ţinea 4 boi şi o vacă şi pentru a produce cerealele pentru hrana sa şi a familiei, cele $5^1/_2$ fălci erau cu mult prea puţin. Mai avea de plătit şi suma de răscumpărare, în deajuns de mare. Statul nu a luat asupra sa plata acestei răscumpărări.

Dar evoluţia istorică nu era înaintată în măsura de a se fi putut da atunci o soluţie mai bună. Generaţiei actuale i-a rămas datoria de a înfăptui dreptatea socială într'o măsură mai largă.

§ 109. Constituția austriacă din 20 Octomvrie 1860.

In timpul guvernării absolutistice dela 1850—1860 Ardealul a ajuns a fi una din *țările de coroană (Kronland)* a dinastiei de Habsburg. In constituția din 4 Martie 1849 e cuprins cu denumirea *„Marele principat Transilvania* împreună cu pământul săsesc și cu de nou incorporatele comitate Crasna, Solnocul de mijloc și Zarand, cu districtul Chiorului". În aceași constituție *Bucovina* e trecută ca *ducat*, titlu luat de Impăratul din nou. Asemenea țară de coroană era și Ungaria. Din comitatele Baciu-Bodrog, Torontal, Timiș și Caraș s'a înființat în 1849 „Voivodina sârbească și Banatul Timișan".

In timpul absolutismului, după ce constituția din 4 Martie 1849, ca neexecutabilă, a fost desființată prin patenta din 31 Decemvrie 1851, toate puterile statului erau concentrate în mâna Domnitorului, care le exercita cu concursul miniștrilor săi. Emanațiunile Domnitorului de natură legislativă se făceau prin ordonanțe numite *„patente"* (nyilt parancs). Printr'o patentă din anul 1851 s'a organizat un *senat imperial* cu atribuțiunea de a da ajutor coroanei și ministerului cu cunoștințele sale, pentru ca în legislațiune să se poată ajunge uniformitate privitor la principiile fundamentale. Era organ consultativ. Dreptul de decisiune îl avea Domnitorul.

În epoca de 10 ani acest senat imperial a fost convocat pentru prima oară la *5 Martie 1860,* înmulțit în mod excepțional prin consilieri extraordinari, reprezentând toate țările monarhiei. Din Ardeal au fost chemați 3, din Voivodina-sârbească și Banatul-timișan 2, din Bucovina 1, din Ungaria 6. Români au fost 3: episcopul Șaguna reprezentând poporul român din Ardeal, Andreiu Mocionyi reprezentând Banatul-timișan și Petrino reprezentând Bucovina. Senatul imperial întrunit într'o sesiune de 4 luni a examinat bugetul monarhiei pe anul 1861 și a exprimat dezideratele de reorganizare a aceleia. Îndreptățirea politică a națiunei românești și a confesiunilor ei a venit de repetite ori în discuție.

În 20 Octomvrie 1860 împăratul a dat, luând de bază desbaterile din senatul imperial, o nouă constituțiune țărilor de coroană din imperiul austriac, prin *diploma împărătească pentru regularea raporturilor interne de drept public în monarhie.* Noua constituțiune admite ca principiu de reorganizare a

monarhiei recunoaşterea *individualităţii istorico-politice* a ţărilor, cari compun imperiul, principiu admis de majoritatea senatului imperial.

Pe baza acestui principiu fiecare provincie, din care se compune imperiul, formează o individualitate, o unitate politică de guvernământ şi administrare, rămânând în graniţele evoluţiunii sale istorice, păstrându-şi legile şi aşezămintele după cari s'a desvoltat. Ca atare formează o unitate în viitoarea organizaţie de stat a imperiului.

Principiul fundamental de organizare a monarhiei este clausa cuprinsă în *„sancţiunea pragmatică"* a împăratului Carol VI. din 19 April 1713 (primită de staturile ardelene şi cele ungare în dieta din 1722—1723) „...in aliis quoque suis regnis, et provinciis haereditariis... indivisibiliter ac inseparabiliter, invicem et insimue, ac una cum regno Hungariae, et partibus, regnis et provinciis eidem adnexis, haereditarie possidendis..." (art. II. din 1723 § 7) — *stăpânirea neîmpărţită şi neseparată a ţărilor* constitutive ale monarhiei, pe baza apărării împrumutate şi comune a acelora. Împăratul admite ca lege fundamentală de stat şi irevocabilă următoarele:

1. Dreptul de legislaţiune îl împărţeşte cu *dietele provinciilor* resp. cu *senatul imperial,* compus din membri trimişi de dietele provinciilor.

2. Afacerile comune tuturor ţărilor se vor resolva de *senatul imperial,* cele privitoare la singuraticele ţări de *dietele* respectivelor ţări conform legilor lor, în mod constituţional.

Prin alte autografe împărăteşti date tot la 20 Oct. 1860 s'au luat următoarele măsuri de organizaţie:

3. *Senatul imperial* inmulţit avea 100 membri, fiind reprezentate toate ţările după mărimea teritorială.

4. *Cancelarie aulică* ardelenească şi cea ungurească (desfiinţate în timpul epocei absolutistice) s'au reînfiinţat.

5. Privitor la *reorganizaţia Ardealului* cancelarul să deschidă o conferinţă, cu bărbaţi reprezentând naţionalităţile, confesiunile şi clasele, pentru a se înainta proiecte pentru organizarea unei diete corăspunzătoare, atât pretensiunilor confesiunilor, naţiunilor şi claselor privilegiate de mai nainte, cât şi pretensiunilor naţionalităţilor, confesiunilor, claselor cari mai nainte nu luau parte la drepturile publice.

6. Privitor la Ungaria se reînfiinţează *locotenenţa regească*

pentru administrația internă, *organizația justițiară* (având să rămână în vigoare până la o dispoziție legislativă legiuirile de drept civil și penal în vigoare), *organizația comitatensă, limba oficială* ungurească în administrație și justiție, ordonând, „ca comunelor, atât urbane cât și rurale, să le stea liberă alegerea limbei în care să-și poarte trebile, limba afacerilor comunale, bisericești, școlare, mai incolo, ca fiecăruia să-i rămână neoprit sau liber, dreptul de a se servi în adunările de comitat, orășenești și comunale, de ori care din limbile îndatinate în țeară, și în ori care din aceleași să-și poată așterne la diregătorii suplicele și petițiunile, a căror resolvare va avea a se face în aceeași limbă".

Conferința pentru reorganizarea Ardealului s'a ținut la Alba-Iulia, chemați fiind 24 Maghiari și Săcui, 8 Sași și 8 Români. Românii au cerut autonomia Transilvaniei și drepturi pentru poporul român, care formează majoritatea covârșitoare a populațiunii ardelene. Maghiarii n'au admis să împartă privilegiile cu Românii, acuzându-i, că *vreau prin cererile lor să înființeze o Daco-Românie.*

Vorbirea mitropolitului Suluțiu, ținută în ședința din 11 Februarie 1861, e o adevărată operă de apărarea drepturilor poporului român la acest pământ, utilizând tot materialul de istoria dreptului și juridic, în aceasta chestiune. (V. Păcățianu, Cartea de Aur II. p. 228—246).)

Părerea reprezentanților Unguri a fost: a se menținea legile de unire din 1848 cu Ungaria, ne mai fiind nevoe de vr'o lege electorală pe baza reprezentării intereselor, fără privire la raportul populațiunii; Românii au cerut lege electorală nouă, pentru reprezentarea dreaptă și a poporului românesc.

La organizația teritorială, în contra protestelor Românilor, *Banatul* a fost incorporat la Ungaria, cele 4 comitate, cari formau măr de ceartă între Ungaria și Ardeal, numite *„partes adnexae": Crasna, Solnocul-de-mijloc, Chioarul* și *Zarandul* au fost declarate ca aparținătoare la Ungaria. Astfel o mare parte a teritoriului locuit de Români din Ungaria, a fost lipsit de dreptul de a se putea organiza și administra singur.

La organizația comitatelor Românii au fost înlăturați peste tot locul, abia în comitatele: *Caraș, Zarand, Făgăraș* și *Năsăud,* Românii au reușit să ajungă la conducere.

Pe baza propunerilor făcute de singuraticele țări de coroană ale imperiului, împăratul în *patenta din 26 Febr. 1861* stabilește definitiv organizația senatului imperial și a adunărilor legiuitoare provinciale ale țărilor imperiului, între care și a *Bucovinei*.

Senatul imperial se compune din *casa de sus* (Herrenhaus) și *casa deputaților*. Casa de sus se compune din membrii de drept și din membri chemați de împăratul. Casa deputaților constă din 343 membri, fiecare țară având a trimite un număr fixat, Ungaria 85, Bucovina 5, Ardealul 26. Fiecare țară va trimite numărul de deputați din dieta respectivă, iar întrevenind împrejurări escepționale, vr'o țară să nu trimită, împăratul poate ordona alegerea nemijlocită în teritoriul țării.

Senatul înmulțit de 100 s'a desființat. Ca organ consultativ a fost constituit un *consiliu de stat*.

Aceste sunt în linii generale dispozițiile constituției din 20 Octomvrie 1860. Cu normele date privitor la Ardeal ne vom ocupa în alt capitol.

§ 110. Constituția nouă a Ardealului.

Reorganizarea Ardealului în spiritul diplomei din 20 Oct. 1860 trebuia să se facă. În acest scop, deși 2 ani mai târziu, dar împăratul a convocat dieta Ardealului prin rescriptul din 21 Apr. 1863 pe ziua de *1 Iulie 1863 la Sibiiu*. Problemele acestei adunări legiuitoare sunt precizate în următoarele cuvinte ale rescriptului de convocare:

„Însuflețit de dorința de-a vedea regulate toate afacerile marelui nostru principat Transilvania prin dieta proprie, spre mulțumirea tuturor popoarelor locuitoare într'însul, iar determinațiunile din 20 Oct. 1860 și 26 Febr. 1861, despre relațiunile de drept a acestuia către întreaga monarhie, a le vedea duse la îndeplinire, după intențiunea noastră de mai multe ori manifestată." Totodată ordonează a se prezenta dietei următoarele proiecte de legi:

1. Despre efectuirea *egalei îndreptățiri a națiunei române* și *a confesiunilor ei*.

2. Despre întrebuințarea celor 3 limbi obișnuite în țară în afacerile publice oficiale.

3. Despre compunerea și regularea dietei.

4. Despre definitiva regulare a modului de a trimite representanți în senatul imperial.

5. Despre modificările necesare în împărțirea politică a țării, pentru mijlocirea unei administrațiuni mai ușoare și mai regulate, chiar și cu privire la justiție.

6. Despre regularea administrațiunii publice.

7. Despre regularea justiției.

8. Despre organizarea judecătoriilor și în special despre crearea unui for judecătoresc de a treia instanță.

9. Despre întregirile și esplicările necesare cu privire la patenta din 21 Iunie 1854.

10. Despre introducerea cărților funduare.

11. Despre ridicarea unei bănci ipotecare.

Examinând proiectele trimise în desbaterea dietei dela Sibiiu, vedem că aceste erau chemate a reforma întreagă structura de stat a marelui principat al Ardealului, prin urmare a-i da *nouă constituție*. Constituția clădită prin diplomele din 20 Oct. 1860 și 26 Febr. 1861, împreună cu legile, ce trebuiau să se aducă în dieta dela Sibiiu aveau se fie constituția nouă a Ardealului. În aceste isvoare de drept află regulare:

a) forma de stat, raportul de drept a țării către întreagă monarhia.

b) *constituirea puterilor* în stat, *puterea legiuitoare* fiind împărțită între împăratul, senatul imperial și dieta provincială; *puterea executivă* în mâna împăratului, care o exercită prin guvernul său transilvănean, prin curtea aulică transilvăneană din Viena, și prin organele teritoriale (comitate, scaune, districte, comune, orașe); *puterea judecătorească* prin judecătorii independente, ai căror judecători sunt numiți de împăratul.

In proiectele prezentate se norma: 1) compunerea puterii legiuitoare, modul de a trimite reprezentanți în senatul imperial, 2) regularea administrației cu o nouă împărțire teritorială a țării, dupăce cea veche cu teritoriul celor 3 națiuni nu mai corăspundea spiritului timpului, 3) reorganizarea judecătoriilor cu reformarea justiției și crearea instanței a treia.

Celelalte chestiuni puse în program erau de natură economică.

Pentru ca să se poată face alegerile şi ca să fie reprezentată întreagă populaţiunea, de oarece legea electorală veche din 1791 şi 1848, adusă de dieta Ardealului, excludea poporul românesc, s'a dat o *nouă lege electorală* şi un *regulament interior* pentru desbaterile adunării.

§ 111. Legea electorală ardeleană din 1863.

Legea electorală, dată de împăratul şi publicată în Gazeta oficială din Viena (Reichsgesetzblatt = Rgbl.), e provizorie, menită a servi la alegerea deputaţilor, până ce însaşi dieta ardeleană va compune o lege electorală. Ea e o lucrare bine întocmită, ţinând cont de situaţia specifică a ţării şi de raporturile locale. E tot odată o lege dreaptă, statornicind egalitatea pentru toţi locuitorii ţării, fără consideraţie la naţionalitate şi privilegii vechi.

Legea e întemeiată pe *censul de avere*, admiţând însă şi un strâmt *cens intelectual*.

Condiţiile dreptului electoral sunt: a) *generale*: sexul bărbătesc, etate de 24 ani, independenţă în purtarea afacerilor; b) *speciale: censul material*: Contribuţie directă de stat (plătită de fapt) de 8 fl. val. austr. sau *cens intelectual*: având drept electoral pe această bază parochii, capelanii, doctorii, chirurgii, advocaţii, inginerii, artiştii academici, profesorii, farmaciştii, notarii, învăţătorii comunali. Afară de persoanele fizice au drept electoral şi persoanele morale.

Eligibil (drept electoral pasiv) este ori care alegător, trecut de 30 ani.

N'au drept electoral: soldaţii şi cei asemenea lor. *Sunt excluşi* din dreptul electoral: persoanele, cari se află sub sarcina unei pedepse, sau sub o sancţiune de drept civil sau penal.

Pentru conducerea şi efectuirea alegerilor se constituie în fiecare comitat, scaun, district o *comisiune centrală*.

Alegătorii se conscriu în *liste electorale*, cari se verifică, admiţându-se procedura de reclamaţiuni: Alegătorii se provăd cu *bilete de legitimare*, înmânarea se face cu consemnare în 2 exemplare, care serveşte ca adeverinţă de primire, un exemplar rămâne în comună, al doilea merge la comitat.

Comisiunea centrală numeşte pentru fiecare circumscripţie

câte *o comisiune electorală*, constând din president, notar şi 5 membri alegători.

Intrarea în sala de votare se face pe baza biletului de legitimare, care serveşte şi ca dovadă a dreptului de alegător şi pentru legitimarea persoanei. Votarea se face cu graiu viu, votul se trece într'o listă în 2 exemplare. Votul se face prin numirea în mod exact a persoanei, pe care alegătorul voieşte să o aleagă de deputat.

Alegere prin aclamare nu e admisă, ci numai prin votare.

Alegerea se termină într'o zi. Resultatul se statoreşte pe baza majorităţii absolute. Dacă nu se ajunge majoritatea absolută, se face a doua alegere între 2 candidati (balotaj).

Deputatul ales primeşte *certificat de alegere.*

Procesele verbale asupra alegerii se trimit comisiunei centrale, 1 exemplar prin guvern preşedintelui dietei.

Validarea alegerilor o face dieta.

Deputaţii primesc diurnă de 5 fl. la zi pe timpul cât sunt de faţă în dietă.

Dieta se compune din *125 deputaţi aleşi* şi din *40 deputaţi numiţi* (numiţi de împăratul).

Presidentul şi 2 vicepresidenţi se numesc de împărat dintre 6 persoane alese de dietă din sânul ei — cu respectarea diferitelor religiuni. Notarii se aleg de dietă.

Membrii dietei la intrarea lor în dietă prestează *vot de credinţă* şi *ascultare* faţă de împăratul.

Drept de iniţiativă în dietă are guvernul şi fiecare membru.

In discuţii se foloseşte una din cele trei limbi din ţară. Proiectele de legi şi reprezentaţiunile hotărîte prin dietă se compun în toate cele 3 limbi ale patriei, se înaintează prin comisarul dietal al împăratului.

Repartizarea celor 125 deputaţi asupra teritoriului s'a făcut „după proporţionala împărţire, bazată atât pe drepturile politice exercitate şi până acum şi pe numărul locuitorilor, cât şi pe raporturile teritoriale şi ale economiei de stat".

Trimet deputaţi: 13 oraşe câte 2, 23 opide câte 1 (oraşele 49), 8 comitate din fostul teritoriu ungar 33, 2 districte (Năsăud, Făgăraş) 5, scaunele săcuieşti 13, scaunele săseşti 23, scaunul Sălişte şi Tălmaciu cu fostul teritoriu de graniţă doi deputaţi — la olaltă 125 deputaţi.

Impărţirea comunelor în cercurile electorale e determinată în lege, cu indicarea exactă a plaiurilor (plaselor) şi a comunelor.

Din această înşirare a localităţilor şi a diviziunilor administrative se vede, că în această epocă comitatele şi scaunele săcuieşti aveau subdiviziunea în *plaiuri* (plase) şi comune, iar scaunele săcuieşti în *comune* (fără plase).

Din alegerile, făcute în cea mai deplină ordine, au eşit 46 deputaţi Români, au fost numiţi încă 11 regalişti Români, în total dar 57 Români, 54 Unguri şi Săcui şi 43 Saşi.

Deschiderea dietei s'a făcut la 15 Iulie 1863. Deputaţii unguri şi săcui, cu excepţiunea a lor 3, au lipsit dela lucrările dietei.

§ 112. Legile aduse de către dieta din Sibiiu.

Prima lege adusă de către dieta din Sibiiu, cum prevedea şi ordinea propunerilor prezentate de împăratul, e: despre efectuirea *egalei îndreptăţiri a naţiunei române şi a confesiunilor ei.*

Naţiunea română, religiunea *gr.-catolică* şi religiunea *gr.-orientală* se recunosc prin lege, întru înţelesul constituţiunii transilvane, întocmai ca şi celelalte 3 naţiuni şi 4 confesiuni recunoscute ale Transilvaniei (§ 1).

Naţiunile recunoscute prin lege, şi adecă naţiunea Maghiarilor, Săcuilor, Saşilor şi a Românilor, una faţă cu alta sunt pe deplin *egal îndreptăţite* şi ca atari se folosesc în sensul constituţiunei transilvane de asemenea drepturi politice. (§ 3). Numirile diferite ale părţilor ţării nu întemeiază şi nu dau naţionalităţilor (sic!) singuratice nici un fel de drepturi politice (§ 4).

Biserica gr.-cat. şi biserica gr.-or. au tot acea poziţiune de drept, de sine stătătoare în stat, şi tot aceea libertate de a se organiza în afacerile interne, ca şi celelalte biserici ale ţării, recunoscute prin lege şi recepte după dreptul de stat, adecă biserica romano-cat., evangelico-elvetică, evangelico-augsburgică şi unitară. Toate aceste biserici sunt îndreptăţite aşadar a-şi regula, administra şi conduce toate afacerile lor eclesiastice, precum şi fundaţiunile, fondurile şi institutele lor,

în înțelesul așezămintelor lor canonice, independent de ori și care influință a vr'unei alte biserici, pe lângă rezervarea dreptului de suprainspecțiune al Coroanei. (§ 2).

Legile (privilegii, patente, rescripte, ordinațiuni și măsuri administrative) în contrazicere cu determinațiunile acestei legi sunt desființate și fără putere de lege (§ 6).

A doua lege adusă a fost cea privitoare la *întrebuințarea celor trei limbi ale țării* în comunicațiunea publică oficială. Cele trei limbi se declară egal îndreptățite în comunicațiunea publică oficială (§ 1).

Părțile au drept a întrebuința în scris ori care din cele trei limbi, în orice acte și pertractări oficioase.

Limba oficială internă a oficiilor municipale e aceea, care e și limba municipiului respectiv, asemenea și a judecătoriilor municipale.

La *judecătorie*, dacă în proces sunt părți de deosebite limbi, hotărîrea se va da în limba primei cereri. In proces criminal pertractarea finală și hotărîrea se va da în limba acuzatului.

In *comune* și *municipii* limba oficială va fi determinată de reprezentanță.

Limba în învățământ, în școalele poporale și medii, cum și în cele superioare, o determină susținătorii (§ 18).

Afară de aceste legi cardinale s'au înarticulat *diploma din 20 Oct. 1860* și patenta din 26 Febr. 1861 (constituția imperiului), s'au adus legea pentru *organizarea tribunalului suprem* în Ardeal, despre *sancționarea și publicarea legilor*, *legea electorală*, legea pentru introducerea unor schimbări în *patenta urbarială*, s'au făcut reprezentațiuni (memorii) în chestiunea drumului de fier, a serviciului militar. S'au desbătut bugetele, deosebite propuneri și petițiuni.

Din dieta din Sibiiu s'a trimis și deputații în senatul imperial.

Dieta a ținut 124 ședințe, ultima în 29 Oct. 1864, când dieta s'a prorogat pentru sesiunea senatului imperial.

§ 113. Chestiunea unirei Ardealului cu Ungaria

Prin rescriptul din 1 Sept. 1865 împăratul *desfiinţează* dieta dela Sibiiu şi convoacă o nouă dietă, luând în titlu formula veche de „mare principe al Transilvaniei şi comite al Săcuilor", pe *19 Noemvrie 1865* la Cluj, pe baza legii electorale din 1791 (art. IX), ordonând alegeri noui. La ordinea zilei a fost pus ca obiect unic: *reviziunea articolului de lege I din 1848 despre uniunea Ungariei şi a Transilvaniei.*

La dieta din Cluj s'au întrunit potrivit legii electorale din 1791 un număr de 108 deputaţi aleşi (din cari 14 Români) şi 190 regalişti (din cari 34 Români). Marea majoritate era a Ungurilor.

Contra voturilor Românilor şi ale Saşilor dieta din Cluj hotăreşte în 6 Dec. 1865, ca Domnitorul să fie rugat a *chema reprezentanţii Ardealului la dieta din Pesta, fiindcă legea despre uniune e lege perfectă şi numai dieta din Pesta o poate revisui.*

Împăratul prin rescriptul din 25 Dec. 1865 *concede*, ca la dieta Ungariei să se trimită deputaţi din Ardeal după legea din 1848, iar dieta dela Cluj o amână până la altă dispoziţiune.

Prin rescriptul din 20 Iunie 1867, semnat de *Francisc Iosif*, încoronat ca *rege al Ungariei* în ziua de 8 Iunie 1867, şi de ministrul său conte *Iuliu Andrássy* „restituindu-se dreptul constituţional pentru întregul teritoriu al imperiului"... dupăce relaţiunea de drept public a ţărilor Coroanei noastre ungureşti faţă cu celelalte ţări de sub domnirea noastră s'a regulat definitiv... toate celelalte legi de direcţiune diversă, prin urmare şi *conclusele dietei provinciale transilvane*, convocată la Sibiiu pe 1 Iulie 1863, care se refer la posiţiunea de drept public a Transilvaniei faţă de imperiu, *au devenit fără valoare*".

Ca conclusiune *toate* legile şi hotărîrile aduse de dieta din Sibiiu sunt „puse afară de vigoare".

Drepturile Românilor din Ardeal au rămas să fie legiferate de adunarea legiuitoare a Ungariei. In baza continuităţii de drept, trecând peste tot ce s'a făcut dela 1848 până la 1866, Ardealul s'a considerat unit cu Ungaria.

Legea 43 din 1868 a Ungariei, pentru regularea amănunţită a unirii Ardealului cu Ungaria, decretează că dupăce legea I. din 1848 a dietei din Cluj a declarat pe locuitorii

Ardealului, fără deosebire de naţionalitate, limbă şi religiune, cu asemenea drepturi; şi toate legile Ardealului contrare cu aceasta s'au desfiinţat: divisiunile teritoriale, denumirile existente până atunci după naţiuni politice, şi toate privilegiile împreunate cu acele, întru cât vre'o naţionalitate le-ar fi avut cu excluderea altora, se suprimă; şi se asigură din nou egalitatea, în privinţa civilă şi politică, a tuturor cetăţenilor din Ardealul unit cu Ungaria.

Astfel Ardealul rămâne unit cu Ungaria până la 18 Octomvrie 1918, când deputatul Alexandru Vaida în dieta Ungariei declară, că poporul român din teritoriile statului ungar, în baza dreptului de „autodeterminare al popoarelor", se rupe de Ungaria, iar Marea Adunare naţională din 1 Decemvrie 1918 la Alba-Iulia a declarat unirea cu regatul României.

§ 114. Reformarea organizaţiei în Bucovina

Constituţia imperiului austriac, octroată la 4 Martie 1849, în §-ul 1 înşiră între ţările coroanei imperiului austriac şi *ducatul Bucovinei*, separat de regatul Galiţiei şi al Lodomeriei şi de archiducatul Cracovia. În § 11 se decretează că împăratul primeşte la titlurile sale de până acum şi titlul marelui duce de Cracovia şi al *ducelui de Bucovina*. După principiile constituţiei, ţările înşirate ale coroanei, între cari şi Bucovina, formează „libera, independenta, nedespărţita şi constituţionala monarhie ereditară Austria".

Pe seama singuraticelor ţări ale coroanei se garantează *autonomia proprie*.

Fiecare *naţiune* are drepturi egale şi fiecare naţiune are dreptul inviolabil de a-şi păstra, cultiva naţionalitatea şi limba.

Pentru *toate popoarele* imperiului este numai un unic drept general austriac al cetăţenilor imperiului. Nici o deosebire în dreptul civil sau criminal, în procedură sau în împărţirea dărilor publice, nu poate exista de acum înainte între cetăţenii singuraticelor ţări ale coroanei.

Ori ce raport de vecinătate, de iobăgie si de supunere urbarială, se desfiinţează. Ori ce sclav, care calcă pe pământul sau pe o corabie a Austriei, e liber.

Toţi cetăţenii imperiului Austriei sunt egali înaintea legii şi supuşi unei egale jurisdicţii.

Puterea legislativă se exercită: pentru *întreg imperiul* de

către împăratul împreună cu *parlamentul central*; pentru interesele particulare ale țărilor de coroană de către împăratul cu *dietele provinciale*.

De *interese ale țărilor de coroană* se declară: chestiunile privitoare la cultura țării, la clădirile publice construite cu cheltuiala țării, la institutele de binefacere ale țării, la buget și socotele, la impozitele speciale ale țării, interesele comunale, ale bisericilor și școalei, cum și chestiunile lăsate prin legi imperiale în competența țării.

Compunerea dietei provinciale are a se face cu respectarea tuturor intereselor provinciei. Deputații se aleg prin alegeri directe. Învoirea împăratului și a dietei provinciale se cere pentru ori ce lege a provinciei.

Constituția din 20 Oct. 1860 și 26 Febr. 1861 se întemează pe recunoașterea individualităților istorice-politice ale țărilor din monarhie. Patenta din 26 Febr. 1861 aprobă și pentru *ducatul Bucovina* constituția provincială și ordinea de alegere, dându-i puterea de *lege fundamentală de stat*, în scopul de a desvolta drepturile și libertățile după împrejurările și necesitățile prezentului și spre a le transforma și aduce în consonanță cu interesele întregei monarhii.

După noua constituțiune puterea legislativă se exercită de către *împărat* cu conlucrarea *dietelor* resp. cu a *senatului imperial*, la care dietele vor trimite numărul de membri hotărît.

Toate chestiunile privitoare la drepturi, datorii și interese *comune tuturor țărilor* au să fie soluționate în mod constituțional și cu conlucrarea *senatului imperial*. Celelalte obiecte se vor resolva în mod constituțional cu respectivele *diete provinciale*.

Senatul imperial constă din: *casa de sus* (Herrenhaus) și *casa deputaților*.

Membrii casei de sus sunt *membri de drept* și *membri chemați* de împăratul. Casa deputaților stă din 343 membri, din care fiecare țară trimite numărul fixat. Pentru Bucovina erau fixați 5. Aceștia se trimet dela dieta respectivei țări, fiind aleși nemijlocit.

In baza nouei constituții dieta Bucovinei a fost conchemată, de-odată cu dietele celorlalte țări, pe ziua de 6 Aprilie 1861, iar senatul imperial pe 29 Aprilie 1861.

Tot odată s'a înfiinţat şi un *consiliu de stat*, cu menirea de a ajuta cu consultări pe împăratul, cu pătrunderea înţelepciunii, cu cunoştinţele şi praxa membrilor lui.

Dieta provincială a Bucovinei a fost compusă din 31 deputaţi, 2 deputaţi de drept (mitropolitul şi rectorul universităţii), 10 aleşi de proprietarii mari, 7 de oraşe şi camera comercială, 12 de comunele săteşti. [1])

Puterea executivă e reprezentată prin guvernul local cu sediul în Cernăuţi.

Teritoriul ţării e împărţit în 9 căpitanate, cu reşedinţa în: Cernăuţi, Câmpulung, Coţman, Gura-Humorului, Rădăuţi, Sirete, Storojineţi, Suceava şi Vijniţa.

Ca organizaţie judecătorească ţara e împărţită în 2 tribunale, al Cernăuţului cu 9, al Sucevii cu 7 judecătorii de ocol.

Pentru administrarea finanţelor este direcţiunea financiară din Cernăuţi.

La baza organizaţiei comunelor şi oraşelor este *autonomia*, decretată pentru prima oară în constituţia din 4 Martie 1849.

Modificările, făcute ulterior în structura imperiului austriac şi a ducatului Bucovinei, trec peste cadrele studiului nostru.

§ 115. Reformarea organizaţiei în Basarabia.

„Aşezământul pentru organizarea provinciei Basarabene" din 1818, după care în capul provinciei era ca reprezentant al împăratului viceregele şi consiliul superior, cu puteri de legislaţie, executivă şi judecătoreşti, a fost înlăturat la 1826, după moartea împăratului Alexandru I. Consiliul superior a fost desfiinţat, iar în locul viceregelui se instituie *gubernorul*, în mâna căruia se întrunesc toate puterile, având dreptul a hotărî singur în toate chestiunile de organizaţie, guvernare şi administrare în Basarabia.

In organizaţia puterii judecătoreşti s'au introdus procedurile ruseşti cu organizaţia judiciară a Rusiei. Din legile moldoveneşti s'a menţinut numai Codul civil al lui Calimah.

[1]) Mai târziu numărul membrilor a fost ridicat la 63. — V. Legea din 26 Maiu 1910 relativă la modificarea regulamentului ţării pentru ducatul Bucovinei (Foaia legilor ţării XXIII. Nr. 26).

In organizaţia teritorială a provincei, asemănătoare în trăsuri generale celei din Moldova, pe care o cunoaştem din epoca anterioară, de-ocamdată nu s'au făcut schimbări. S'au adus oarecari îmbunătăţiri cerute de împrejurările momentane.

Astfel s'a înfiinţat: în organismul ţinuturilor (judeţe) la 1833 *comisia drumurilor*, pentru construirea şi susţinerea liniilor de comunicaţiune; la 1834 *comisia pentru alimentarea populaţiei*, în scopul a se aduce în anii răi şi a se distribui alimentele necesare; la 1840 *comisia cartiruirei*, pentru a regula cartiruirea armatei, dupăce în acel timp nefiind casarme, trupa era aşezată la ţărani, ofiţerii la boieri, ca această sarcină să fie repartizată cu dreptate asupra populaţiunei.

Pentru regularea raportului dintre stăpânii de pământ şi săteni, în scopul de a se înfrâna abuzurile stăpânilor, cari, invidiând situaţia eluptată de stăpânii de moşii din Moldova în Regul. org., sporiau dijma şi scădeau pământul lăsat sătenilor. In acest scop s'a introdus la 1838 *contractul normal*, care a pus oarecare ordine în mijlocul abuzurilor făcute de stăpânii de moşii.

La 1851 s'a introdus legiuirea financiară, prin care s'au stabilit pentru prima oară norme de contribuţiuni.

Cele mai importante reforme în administraţia Basarabiei s'au introdus la 1869, când s'a introdus reforma administrativă rusească din 1864, întemeiată pe descentralizarea administrativă şi introducerea principiului de autonomia cea mai largă în conducerea provinciei. Aceasta este aşa numita instituţiune a *zemstvelor*.

Dupăce ţinuturile (judeţele) sudice ale Basarabiei în urma tratatului de Paris dela 1856 au fost retrocedate Moldovei, şi aceste în timpul introducerii organizaţiei administrative a zemstvelor la 1869 nu făceau parte din Basarabia anexată Rusiei, ţinuturile Ismail şi Cahul au rămas în organizaţia administrativă a legilor româneşti, cu judeţe şi comune.

In noua organizaţie s'a modificat numai organizaţia teritorială. In capul provinciei a rămas tot *gubernatorul* (dela 1823—1874 avea încă 2 gubernii, dela 1874 numai Basarabia), ca reprezentant al puterii centrale a statului subordonat ministerului de interne, şi ca şef al cârmuirei provinciei. Alăturea de el s'a înfiinţat în baza nouei reforme *zemstva (adu-*

narea) gubernială, compusă din 46 membri trimiși de adunările ținuturilor.

„*Zemstva*" derivă dela cuvântul slav zemlea (pământ, ținut), cunoscut și în Moldova prin veacul al XV, însemnând denumirea primei circumscripții teritoriale, ținutul. Ca noțiune juridică denotă *organizația locală dintr'un teritoriu, care lucrează potrivit intereselor locale*. Zemstva ca organizație teritorială e aceea ce e ținutul, județul, comitatul.

Organizația teritorială după sistemul regulamentului rusesc pentru zemstve se întemeiază pe unitatea evoluției istorice numite *parohie* (comuna religioasă), parohiile se grupează în unitatea administrativă numită *volosta*, iar aceste se grupează într'o unitate de pe un teritoriu și mai estins, care e ținutul zis *zemstva*. Organizații cu personalitate juridică sunt numai volosta și zemstva. Fiecare dintre aceste organizațiuni locale își are organe deliberative și organe lucrătoare, alese de obștia populațiunei din teritoriu.

Această organizație de autonomie teritorială a adus o mare înflorire în îngrijirea intereselor economice și culturale ale populațiunei basarabene, desvoltând în măsură largă conștiința cetățenească de auto-cârmuire și neatârnare față de organizația centrală a statului.

Desvoltarea în amănunte a organizației întemeiate pe zemstve nu intră în cadrele studiului nostru.

Reforma dela 1869 a fost ameliorată în câteva rânduri, astfel că provincia Basarabia serbând, în 1919, la un an după unirea cu țara mumă, aniversarea de 50 de ani a zemstvelor, arată cele mai frumoase rezultate, ajunse în activitatea de o jumătate de veac a acestei instituțiuni.

Instituțiuni juridice.

§ 116. Isvoarele dreptului vechiu român

În studiul nostru de până aici ne-am ocupat, în afară de studiul așezămintelor de stat, cu *istoria externă* a dreptului român, tratând istoria isvoarelor *(fontes juris)*, ca mijloacele materiale, în care legiuitorii au fixat normele de drept și în care s'au conservat până în zilele noastre. Astfel am făcut cunoscute legiuirile Domnilor Alexandru cel bun, Vasile Lupu, Mateiu Basarab, publicate în veacul al XVII., legiuirile Domnilor: Ipsilante din veacul al XVIII., Caragea și Calimah dela începutul veacului al XIX., manualul de drept al lui Donici tot de atunci. Am tratat isvoarele de drept din Ungaria, Tripartitul lui Werbőczy, Aprobatele și Compilatele din Ardeal. Afară de acestea, care sunt mai importante, se înșiră între isvoarele de drept externe: *hrisoavele* și *uricele* Domnilor din statele române, ca emanațiuni ale puterii lui legiuitoare, *anaforalele* Divanurilor domnești, mai târziu a obștești adunări, în cari se cuprindeau declarațiuni asupra unor norme de drept.

Am văzut în studiul nostru și cari au fost *factorii creatori de drept* în organizația statelor române, acele organe, cari având puterea cea mai înaltă în stat, aveau și puterea de a crea norme, regule de drept obligatorii pentru teritoriul întregului stat. Acești factori sunt isvorul de drept într'al doilea sens al acestei noțiuni juridice.

Rămâne acum să vedem, care sunt în vechiul drept român isvoarele de drept și în al treilea sens, adecă forma externă, în care factorul legiuitor toarnă norma de drept. În acest sens al isvoarelor de drept, în zilele noastre cunoaștem, după categoria deosebiților factori investiți cu puterea de a crea dreptul, *legea* ca emanațiune a puterii legiuitoare, *regulamentul, deciziunea, ordonanța* ca emanațiune a puterii execu-

tive, *statutul* ca emanațiune a autorităților teritoriale autonome. În dreptul vechiu român nu sunt aceste distincții, după cum nici puterea de a crea norme nu era separată, ci ea era numai în mâna capului statului, a Domnului.

Am văzut în studiul nostru și distincția, ce s'a făcut, în evoluția organizației statelor române, între *dreptul nescris* și *dreptul scris*. Deși isvoarele de drept scris, în dreptul vechiu român, ne sunt conservate numai începând din veacul al XV., când apare cele dintâiu monument național de legislație, nu rămâne îndoială, că viața în organizațiile vechi de state ale poporului român a fost cârmuită de regule de drept în toate raporturile vieții. Aceste n'au putut fi decât regulele scrise ale cărților de drept întrebuințate în acele veacuri, căci tradițiunea legăturilor cu imperiul roman și cu organizațiile bisericești de pe vremuri n'a putut fi nici odată perdută, de altă parte regulele de drept nescrise, conservate din generațiune în generațiune ca obiceiu vechiu (mos majorum). Intru cât aceste regule de drept, fie scrise, fie nescrise, oglindează creațiunile de drept ale geniului național, ca ceva particular a poporului român, deosebit de regulele de drept ale altor neamuri, ele sunt aceea-ce înțelegem sub *jus valachium ab antiquo*.

În legiuirile lui Alexandru cel bun, Vasile Lupu, isvoarele de drept sunt: *pravila* (lex) și *obiceiul*, la Mateiu Basarab *legea* (lex) și *obiceiul*.[1]) În legiuirile posterioare în general găsim tot denumirea de *pravilă*, identică cu *legea*.

Se mai face la Vasile Lupu distincția: *pravila mirenească* (jus humanum), *pravila dumnezeească* (bisericească = jus divinum) și *pravila firei omenești* (jus naturale).

Denumirea „lege“ (leagia) se întrebuințează pentru *religiune* d. e. „...pentrucă își va fi lepădat *leagia* lui Hristos“, — „de ar fi vraciul și jidov sau de altă *leagie*“, — „lucru ca acela în potriva *legii* și a *pravilei*“; dar se întrebuințează și în sensul de „lege“ și „legalitate“ d. e. „vor face în potriva dumnezeieștilor *pravile* lucrure fără *leage*“. — „giudețul (ce) giudecă pre leage și pre dzăeștile *pravile*.[2])

Al doilea isvor de drept este *obiceiul*. La V. Lupu: „cum au fost *obiceiul de vac*“, — „să cunoască, care *pravile* și *obiceae*

[1]) v. Longinescu, Istoria dreptului rom. p. 211 și 346.
[2]) v. Longinescu, Legi vechi rom. pag. 390.

se socotesc la oblastiile creştineşti în toată lumea" = „acest *obiceaiu* au fost legiuit de legiuitorii bătrâni" = „după obiceaiul lo::ului".[1]) La Donici: „Ca o pravilă să păzeşte şi obiceiul vechiu al unei ţări, încă aprobăluit" (cap. I. 11). Multe dintre obiceiurile vechi au fost trecute în legiuirile serise şi astfel au ajuns „ius scriptum". Alex. Ipsilante în prefaţa condicei sale serie: „...iar *din obicele am ales cele mai adese urmate în ţară, însemnându-se oarecum şi cu pravilele*".

Raportul dintre pravilă şi obiceiu e determinat în codul Calimah: „Drept aceea dacă în codul acesta nu s'ar afla o lege potrivită la pricina înfăţişată, atunci se cuvine a se urma pământescului obiceiu, carele în curgere de mulţi ani, de obşte păzându-se şi între judecători cercându-se, s'au întărit şi cu chipul acesta a dobândit puterea legiuită" (art. 13).

§ 117. Pământeni. Streini.

Concepţiunea cetăţeniei de stat (indigenatului) în sensul cetăţeniei romane, sau în cel al cetăţeniei din zilele noastre nu o găsim în vechile legiuiri româneşti. În primele veacuri după întemeierea statelor române, dar şi în veacurile de mai târziu, populaţiunea ţărilor nu era aşa de numeroasă, ca să poată ocupa tot pământul liber. Elementul uman, ca factor de muncă şi de producţiune, în organizaţia economică a evului mediu era foarte căutat.

Am văzut, că oraşele în mare parte au fost întemeiate de elemente de colonişti, venite de peste hotare. În primele timpuri ale statului moldovenesc s'a făcut o colonizaţie de Ruteni. Mai târziu s'au aşezat în oraşele ţărilor române ca element negustoresc Armenii. Organizaţia oraşelor s'a desvoltat după modelul oraşelor săseşti din Ardeal şi a celor germane din Galiţia. Şi în ţările române, ca şi în alte state, locuitorii oraşelor s'au bucurat de privilegii, imunităţi, acordate de Domni, iar organizaţiile orăşeneşti aveau cu totul altă situaţie faţă de Domn, decât cum aveau satele. În timpul lui Ştefan cel mare, după o biruinţă secerată asupra Polonilor, prisonieri poloni în mare număr au fost aduşi în ţară şi aşezaţi în locuri libere, întemeind noui sate şi aşezări. Negustorii din ţările învecinate veniau în ţările române, aducând

[1]) Idem pag. 400.

mărfuri de peste hotare, care le vindeau, de altă parte cumpărau productele țării, sau alte mărfuri aduse mai ales de peste mare. Insuși elementul românesc, din nordul Ungariei, a trecut în Galiția și în condițiuni favorabile, oferite de regii Poloniei, a întemeiat sate și așezări românești pe teritorii estinse.[1])

Din toate aceste rezultă, că circulația streinilor în țările române nu era întru nimic limitată, ci chiar luase un avânt destul de mare. Nu rămâne însă îndoială, că în privința situației juridice și în veacurile trecute era deosebire între *pământeni* și între *streini. Singur pământenii se bucurau de deplinătatea drepturilor împreunate cu viețuirea pe teritoriul statului.*

Pentru ca streinii să se poată așeza în țară și să rămână locuitori statornici, era nevoe de învoirea Domnului. Formalități de împământenire nu existau. Așezarea în țară a vr'unui strein, sau a unor colonii de streini, era în interesul țării, aducând meseriași, negustori, cărturari, cari lipsiau în țară. Prin urmare venirea acelor streini, fiind și în interesul țării, li se asigurau anumite situații, privilegii deosebite, care le acorda Domnul. Prin acordarea acestor privilegii, acei streini nu numai își asigurau drepturi asemenea pământenilor, ci își asigurau și o situație chiar superioară, cuprinsă în privilegii. Aceasta era în cele mai multe cazuri formalitatea, prin care intrau streinii în țară.

Se găsesc multe cazuri în istoria țărilor române, când streini, de religie catolică sau chiar protestantă, ocupă diregătorii pe lângă Domnii Țării-Românești și ai Moldovei. Natural, că aceștia se ridicau la aceste situații înalte tot prin învoirea Domnului. Prin aceasta se ridicau streinii între boierii țării.

Alte cazuri sunt, când streinul se căsătoria cu o femeie pământeancă. Dacă soția avea moșie, streinul ajungea stăpân de moșie. Streinul boierit putea să cumpere moșie în țară, chiar ca și pământeanul.

In tratatul dintre D. Cantemir, Domnul Moldovei, și Petru-cel-mare, împăratul Rușilor, se găsește privitor la streini clauza, ca Rușii să nu se amestece la boieriile Moldovei, nici să nu se întoarcă în țară, nici moșii se nu cumpere.[2] Se găsesc

[1]) V. D. D. Mototolescu, Jus valachicum în Polonia.
[2]) V. Alexandrescu, Studiu asupra istoriei gen. a dreptului pag. 233.

însă cazuri, că streini au cumpărat case şi vii în oraşe.[1] Armenii şi Ovreii n'au avut dreptul de a cumpăra moşii la ţară, ci numai case şi dugheni la târguri. Armenii au avut dreptul de a cumpăra vii.[2]

Streinii nu puteau transmite averea câştigată în ţările române decât copiilor. Celelalte rude erau excluse dela moştenire. Aceasta era o garanţie pentru a nu se înstrăina pământul ţării către streini. In lipsă de copii, moştenia Domnul după streini.[3]

Regule pentru naturalizarea streinilor şi pentru drepturile lor civile s'au introdus mai întâiu prin Regul. org. După aceste regule, ori ce *strein de rit creştinesc* va veni în ţară şi va dori să dobândească drepturi politiceşti (în acel timp însemna: civile) de pământean, le va putea câştiga numai prin un document dat de Domn, după o chibzuire a obişnuitei obşteşti adunări. Acest document se da, dupăce streinul arăta capitalul, veniturile, meseria ce cunoaşte, apoi că a petrecut 10 ani în ţară, cu purtări cinstite, şi făgăduia a fi folositor statului. Atunci obţinea documentul de împământenire, dobândind drepturi ca şi adevăraţii pământeni, întrebuinţându-se de Domn şi în slujbele ţării, pentru care era destoinic.

Dacă vr'un strein se va însura cu pământeancă nobilă şi va da dovezile arătate, anii de naturalizaţie se reduc la 7. In lipsa de dovezi, însurarea cu pământeancă nu mai dă drept de naturalizaţie.

Streinii, ce se ocupă numai cu neguţătorii şi industrii, dacă doriau a dobândi numai drepturi obişnuite de pământean (nu şi politiceşti), numai decât câştigau drepturile negustorilor şi industriaşilor pământeni, dacă se înscriau în corporaţia locului, se supuneau la dări şi la cheltuielele orăşeneşti.[4]

[1]) Un document din 1669 arată, că Chiriţă, şoltuzul *armenesc* din Suceava, au vândut o falce de vie la Cotnar, între via lui Ion, protopopul *armenesc* din jos şi via lui Marcu *Armeanul* din sus. Intr'un act din 1671, Iorga, fiiul răposatului Isaia Jitnicerul vinde lui Gaşpar Caillé, ceasornicarul, *franţuzul*, casele sale din Iaşi, uliţa mare, — citate la Alexandrescu, op. cit. pag. 233—234.

[2]) Răspunsul Divanului Moldovei, către guvernul Bucovinei, din 1782 — v. Alexandrescu op. cit. p. 234.

[3]) Un hrisov dela Mihaiu Racoviţă pentru Dracea Armaşul, — v. Alexandrescu loc. cit.

[4]) V. Regul. org. art. 379 (Ţara Rom.) p. 1—5.

§ 118. Familia în dreptul vechiu român.

Familia în vechiul drept român este normată potrivit cu concepţiunea schimbată a timpurilor. Ea nu mai este întemeiată pe absolutismul puterii paterne, care a trecut prin o mare evoluţiune.

Căsătoria e privită ca o taină a bisericei, ea e regulată prin legile bisericeşti. Raporturile juridice şi normarea lor încă s'au potrivit acestei concepţiuni. Căsătoria e precedată de logodnă. — „*Logodiţi*, sau într'alt chip legaţi cu cuvântul şi făcuţi tocmală „(V. Lupu gl. 42. § 9). Logodnica nu-i datoare să urmeze pe logodnic, el însă poate reclama la giudeţ pedepsirea oricărei înjurii făcute logodnicei sale. La închiarea actului căsătoriei se ţine seamă de impedimentele prevăzute în legile bisericei. Survenind impedimentele prevăzute de pravilă, „acestea nunte se vor despărţi... şi nu vor putea acele obraze dup'acea să se mai căsătorească nici cu alte obraze streine".[1]) — V. Lupu gl. 42. 7.

Femeia căsătorită iese de sub ascultarea părinţilor, sau de sub puterea sa (dacă a fost văduvă sau majoră), şi intră sub *puterea bărbatului.*[2]) Faţă de bărbat trebuie să fie cu credinţă, altcum e pedepsită. E datoare să urmeze pe soţ, „muierea când nu se va pleca, nici va asculta de biserică, cându-i va zice să meargă după bărbatu-şi, carele o va cere şi o chiamă să vie acasă şi să locuiască împreună, de vreme ce au fugit şi cu vre-o vină, bărbatul s'a întors despre aceea greşală, atunci bărbatul are putere să meargă cu giudeţul mirenesc şi o ia şi fără de voia ei, ce se zice cu de-a sila."[3]) Bărbatul are drept de corecţiune asupra soţiei. „Poate să îndirepteze şi să ciarte (pedepsească) bărbatul pe muiare şi... şi încă să o bată şi când va fi cu vină, şi atunce cu măsură, să nu o prea treacă, cu blândeţe, iar nu cu vrăşmăşie..."[4]) Soţul poate reclama pedepsirea oricărei injurii făcute soţiei. Soţul are obligaţiunea de a da *întreţinere* soţiei sale. „Cela ce *nu va chema vraci la boala muierii lui*, şi să-i cumpere de tot felul de vracevanii şi *de alte de toate bucatele ce-i vor trebui*, şi de va muri atunci dintr'aceea boală, perde-

[1]) V. Longinescu, Ist. dreptului rom. p. 224.
[2]) V. Lupu gl. 32 § 46.
[3]) Idem gl. 25 § 13.
[4]) Idem gl. 23 § 1.

va bărbatul tot venitul, ce va avea de pe ocinile muierii, sau măcar de i-ar fi şi dăruit ceva şi aceea vor lua, sau şi alt lucru, ce va fi după obiceiul locului, cum s'ar zice, ori ce ar avea."[1])

Copiii stau sub puterea părintească sau sub ascultarea *părinţilor* (amândoi au această putere). Părintele are drept de corecţiune (prin certare sau bătaie cu măsură) asupra copiilor şi nepoţilor până la a 8. spiţă, în afară de judecată, şi înaintea judecăţii. In caz de abuz al părintelui, acesta e dator să-şi emancipeze copiii, — „iar de va vrea, poate să facă pe tată-său şi fără de voia lui să-i dea ce-i va fi partea şi să se usubească de dâns."[2])

Zestrea e orice avere a femeii măritate. Zestrea poate fi dată de *tatăl* femeii, de un străin „când se va afla neştine un *străin* să înzestreze pe vr'o muiere . . . cum de va muri muierea, să vie zestrele iarăşi la mâna lui."[3]) Soţia rămâne proprietară a zestrei, soţul are veniturile ei.

Darurile între bărbat şi soţie (donationes inter virum et uxorem) sunt valabile numai după moarte. „Când se va prileji un om căsariu în viaţa lui să-şi dăruiască avuţia sa femeii sale, sau femeia bărbatului său, acest dar se va adevăra după moarte, iar nu în viaţă; însă şi moarte să fie din fire, iară nu de vr'o nevoe."[4])

Căsătoria se desface prin moartea unuia din soţi, sau prin despărţenie, care poate fi pe calea judecătoriei, sau în afară de judecătorie. Despărţenia poate fi provizorie şi definitivă. Despărţenia judecătorească definitivă e legată de formalitatea numită *darea mânei.*

Inrudirea e corăspunzătoare dreptului roman. Nu prezentă nici o particularitate deosebită „între obraze ce vor sui şi vor pogorî", înrudire laterală „cu obraze ce stau de-o parte". Cuscrie (adfinitas) sunt rudele soţiei. Feciori şi fete trupeşti, născuţi prin generatio, în opoziţie cu cei de suflet.[5])

Privitor la vârstă sunt: *cuconii* până la al şeptelea an (infantes), *cuconi micşori* (impuberes), băieţii până la 14, fetele până la 12 ani, *cei din vârstă* (puberes) dela 12 resp. 14 până

[1]) Idem gl. 8 § 28.
[2]) Idem gl. 30. § 1.
[3]) Idem gl. 16. § 23.
[4]) Idem gl. 8. § 27.
[5]) V. Longinescu, Ist. drept. rom. p. 217.

la 50 ani, la 18 ani este plena pubertas, mai mici de 25 ani (minores), mai mari de 25 de ani (maiores), *bătrânii* cei dela 50 până la 70 ani.

Tutela e definită: „Un om are un cucon micşor, moartea lui cunoscând, că iaste micşor, lasă toate bucatele lui pe mâna unui om bun să le ţie şi să se hrănească cu dânse până în cutare vreme, până va fi cuconul de vârstă, atunci ca un moşnean să le ia să le ţie el.“ [1])

Tutorii se mai numesc „pristavii, pe cari i-a lăsat bărbatul să fie socotitori case-şi“, ispravnicii bărbatului sau femeii, sau a vr'unui cocon micşor.

§ 119. Proprietatea. Înstrăinarea ei, dreptul de protimisis.

Legiuirile vechi, ale lui Vasile Lupu şi Mateiu Basarab, nu conţin distincţiile dreptului roman în chestiunea proprietăţii. Denumirea de „proprietate“ nu se iveşte decât în legiuirile cele mai noui, asemenea nici cea de „posesiune“. Proprietarul e numit în legiuirile vechi *stăpân*, — „cu *voia stăpânului* a cui va fi fost“, — „fără de *voia stăpânului acelui loc*“, — „*stăpânului celuia cu locul* nu se dă nimic“. In textul latin a lui Prosper Farinaccius noţiunea de stăpân — proprietar e redată cu terminul tehnic *dominus directus*. Faţă de acesta e cunoscută tot din doctrina acelor vremi noţiunea: *dominus utilis*, pentru a indica pe posesorul neproprietar, care are dreptul de a folosi lucrul şi a-i culege fructele.

Ca proprietate inmobiliară sunt arătate: moşiile, ocinele, locul şi casa.

Posesiunea e cunoscută sub denumirea de *ţinere*, mai rar *biruinţă*, *biruire*. — „De vreme ce va fi *ţiind* neştine neşte *ocine străine* şi se hrăneşte cu dânse, şi de va găsi vreo comoară acolo, nu se va chema a *stăpânului*, iară a celuia, ce au găsit.[2]) — „Tot omul poate să-şi ia *bucatele* dela cela, ce i *le ţine* şi-i le socoteşte, macară de şi-ar fi pus şi chiziaş.[3])

Privitor la dobândirea proprietăţii legiuirile vechi conţin norme pentru aflarea de *comoară* şi pentru *fructe*.

Multe dintre normele relative la proprietate erau regulate

[1]) Idem gl. 15. § 25.
[2]) V. Lupu gl. 7 § 8.
[3]) Idem. gl. 12 § 4.

de obiceiul pământului. Așa este normată *înstrăinarea proprietății imobiliare.*

Proprietarul pământului nu poate înstrăina moșia la oricine ar vrea el. Divanul Moldovei dă, privitor la acest obiceiu al pământului, guvernului austriac din Bucovina la 1782 următoarea regulă:

„Cel ce va cădea la datorie, sau pentru altă trebuință va avea să vândă moșia sa, *are datoria să întrebe întâiu pe fiii săi* de vor fi în vârstă, și *pe neamuri*, și pe *răzăși*, și când nu vor voi aceia să o cumpere, atunci *poate să o vândă și la streini;* iar când nu va înștiința pe fiii săi și pe neamuri și pe răzăși, atunci ei vor putea, dupăce vor afla de vânzare, să tragă în judecată pe ori cine va cumpăra și să o răscumpere",[1] Aceeași regulă a obiceiului vechiu românesc o găsim la începutul veacului al XVI și în cele 8 districte românești din Banatul Severinului.[2] Această regulă pentru *protimisis* a obiceiului vechiu românesc, *„juxta ritum valachie"*, cum se numește în documentele ungurești, o găsim codificată în codul lui Ipsilanti.

În capitolul pentru *protimisis* se spune: „Când va vrea cineva să vânză lucru nemișcător, să aibă datorie a da în știre întâiu rudelor ce se vor părtăși la aceea moșie cu dânsul, sau răzorași și în urmă la rudele cele mai de-aproape, însă la cei din care se trage el, și la nepoți de frați, la unchii și la copiii unchilor, iar nu mai mult. După aceasta să dea de știre la cei ce vor avea vre-un amestec și împărtășire la aceea moșie, măcar să nu fie nici rude: și în urmă la vecini și la locuitori, cu cari împreună își plătește birul sau, ori tot la acea mahala. Și în urmă tuturor acestora să dea în știre celor ce se vor alătura cu acea moșie despre vre-o parte. Și când acești toți se vor lepăda de privilegiul de protimisis ce au, atunci stăpânul să-și vânză moșia lui fără de frică, la ori ce fel de mușteriu se va întâmpla; și când în urmă cei ce au protimisis se vor căi și vor cere acest protimisis, să nu li se mai dea ascultare".

„Sorocul de protimisis, la cei ce sunt de față și la cei ce văd și aud vânzarea, este 30 zile, iar la cei ce lipsesc, este 4 luni".[3]

[1]) Alexandrescu, Istoria gen. a dreptului pag. 226.
[2]) Vezi la pag. 208 cazul unui nobil român la 1503.
[3]) V. Studiul special: Dreptul de protimis în vechiul drept român de Paul Negulescu pag. 171—207 în Studii de istoria dreptului român.

§ 120. Dreptul de moștenire

Vechiul drept românesc cunoaște formele de transmisiune ale proprietății pentru cazul de moarte prin testament și ab intestat. La Vasile Lupu se găsește și legatul și substituția fideicomisară.

Moștenirea conține: ocinele ce „pogor din bătrâni", moșia ocinele și avuția, care face *moșnenia*. Eredele, cel ce așteaptă să moșnenească ocinele și avuția cuiva, e *moșnean*.[1])

In dreptul de moștenire ab intestat dreptul român rămâne credincios principiilor dreptului roman. Copiii de amândouă sexele au drept egal de moștenire, nefăcându-se deosebire ntre băieți și fete.[2]) Prin testament se putea face distincție între băieți și fete. Fiind fetele măritate și înzestrate de mai nainte, după regula din obiceiul pământului, ele nu mai aveau dreptul de moștenire alăturea de ficiori. Acest obiceiu nu mai era în congruență cu principiile dreptului roman, care dă fetei înzestrate dreptul de a aduce în moștenire zestrea primită și a primi și ea parte frățească. În condica lui Ipsilante e codificată regula din obiceiul pământului în capitolul pentru *moștenire*: „După ce se va înzestra fata de părinții ei, să nu aibă nici de cum voe după moartea părinților ei să intre în moștenirea lor, cu cuvânt ca să puie și zestrea ei la mijloc, ci să fie mulțumită pe zestrea ce va fi luat".

Regula aceasta nu se mai referă numai la moștenirea cu testament, ci la cea ab intestat.

În codul Caragea se menține regula din obiceiul pământului. „Când (părinții) au ficiori și fete, numai ficiorii moștenesc de o potrivă, și pe fete, de nu vor fi înzestrate, datori sunt să le înzestreze și să le căsătorească". În codul Calimah dispoziție de aceeași natură: „Fiicele cele înzestrate de către părinți nu pot cere sinisfora (colație, punere la mijloc), dar nici sunt silite să puie la mijloc zestrurile" (art. 103).

La Vasile Lupu găsim o interesantă definiție a testamentului: „*Un om, la moartea sa, de-și va lăsa cu limbă de moarte mult-puțin ce va avea*, acela poate singur cu voia sa, fără de giudeți să-i ia acea rămășiță, fără nici o sminteală și fără

[1]) V. Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 232—233.

[2]) V. documentele dela Iliaș-Vodă din 1540, dela Bogdan din 1513, dela Ștefan Gheorghe din 1657 și unul din 1747 reproduse la Alexandrescu, Istoria gen. a dreptului pag. 229—230.

nici o certare".[1]) Regule precise pentru *testament* găsim mai întâiu în codul Ipsilanti în capitolul pentru *diată*:

„Cei ce vor face dieți, să fie cu mințile întregi și fără de vicleșug, să arate în dieţile lor tot adevăratul al averei și al datoriei lor. Să nu lapede din moștenire pe moștenitorii lor cei adevărați, fără de a nu arăta vina lor. Nici să lase cea mai multă parte din averea lor la vre-unul din rudele lor, pentru multe dragoste ce va fi având spre acela, năpăstuind pe celalalți ce sunt tot de o traptă împreună moștenitori, din care aceasta lasă greutate sufletului său și prigoniri între rudele lui. Și mai în scurt dieţile să-și aibă cea cuviincioasă adeverire a martorilor celor vrednici de credință și mai vârtos a arhiereului locului sau a altui mai de cinste bisericesc obraz, când nu se va afla aproape scaun de arhiereu".

Partea obligată (porțiunea legitimă) față de testament este pentru părinți și copii 1/3 parte. Copiii și nepoții au drept de întâietate față de „rudele cele de sus", acestea au întâietate față de „rudele cele de alăturea".

Copiii și părinții „când diata nu urmează pravilei, ca să lase mortul într'ânsa căzuta moștenire", pot strica această diată. Rudele de alături au acest privilegiu numai dacă mortul a lăsat moștenitori „obraze de necinste și de pravile neprimite".

§ 121. Procedura procesuală.

In vechile legiuiri se menționează *giudeţul* în Moldova, *judecata* în Țara Românească, ca instanțele care slujiau dreptatea. Giudeţul e *bisericesc* și *mirenesc*, iar instanță superioară *giudeț mai mare*. Funcția de judecător în Moldova o face *giudeţul*, în Țara Românească *judecătoriul*.

Lucrul de ceartă se ducea înaintea judecătoriului cu *pâră*, părțile erau *pârâși* („nu va fi înțeles *pâra* de ispravă amânduror *părâșilor*"). Procedura veche cunoștia regula elementară, de a chema părțile în judecată la un termen zis *soroc*. Citarea la judecată se trimetea prin un boier (sorocire). Cel ce nu se înfățișa în ziua de judecată, perdea pâra, după regula: cine fuge de judecată nu are dreptate. Dacă pârîtul

[1]) Gl. 14 S 212.

nu se putea înfăţişa dintr'o pricină binecuvântată, giudeţul amâna cercetarea pricinei.

Dovada se făcea cu: *martori, scrisori, experţi, jurământ* şi prin *jurători.*

Martorii trebuiau să fie oameni de credinţă, oameni buni şi vestiţi de credinţă, întregi şi la vedere, atâta să arate de adevărat, cum este întru toţi credinţa ca aceea cum lumina soarelui face ziua. Nu pot fi martori oamenii de râs şi de batjocură, pe care nu-i bagă nimeni nici într'o samă. Sunt incapabili de a fi martori pentru soţie, când se plânge de vrăşmăşia soţului, rudele sau oamenii muierii. In unele cazuri un singur martor e de ajuns, de altă dată se cer doi; la contraziceri e regula ca la toate giudeţele „mai adevărat sunt mărturiile, care zic că este aşa, decât cele ce zic, că nu-i aşa".[1])

Dovada cu scrisori e obligatoare şi pentru giudeţ, dacă invocă scrisoare dela Domnul ţării. „Când va zice giudeţul „cutare lucru l-am făcut, pentrucă mi-au dat învăţătură Domnul meu, carele ieste mai mare pe o ţară"; nu-i vom crede acest cuvânt, numai trebue să arate aceea învăţătură a celui Domn, au cu marturi, au cu scrisoare de mâna Domnului ţării".[2])

Experţi sunt doftori (vraci) şi moaşe. „Când va zice vraciul, că este rana de moarte, îl vom crede; mai vârtos când se va afla, că vraciul este dascăl, cum le zic acestora doftori, atunci se crede şi mai bine, decât ar fi altul mai prost bărbier sau descântator". — „Ori ce va zice vraciul vom crede pentru rană, mâcar de nu s'ar jura, sau de ar fi vraciul şi jidov, sau şi de altă lege, atunci vom crede mai mult". — La contrazicere între experţi şi martori, privitor la o rană, mai crede-se vraciul decât mărturiile.

Jurământul câte odată e de ajuns pentru a scăpa din pricină („de va giura, cum nu ştie, c'au fost acei bani răi, să fie în pace, nici o certare să nu aibă"), uneori pe lângă jurământ e necesară şi dovadă de martor sau presumpţiune.[3])

Giudeţul apreciază dovezile, dar în caz de îndoială, apreciază favorabil. Ia în seamă şi presumpţiuni, (prepusuri, semne, înţelesuri).

[1]) V. Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 233—234.
[2]) V. Lupu gl. 58 § 7.
[3]) Longinescu, op. cit. p. 234—234.

Jurătorii sunt o instituțiune veche a vechiului drept românesc. Ea se găsește în statele române, ca și la Românii din regatul ungar. O cunoaștem din studiul nostru asupra celor 8 districte românești din Banatul Severinului. Martorii mărturisesc fapte despre cari au cunoștință. Jurătorii făceau dovadă, că una din părți, căreia judecătorul i-a dat jurământ pentru a întări faptele, pe care își întemeia pâra, merită să fie crezută de judecător. Jurătorii dovedesc, că partea, pentru care jură, e persoană de omenie, cinstită, vrednică de credință. De regulă sunt de o stare socială mai înaltă decât partea din proces. Numărul lor e fixat în 6, 12, 24. Jurământul se face pe evanghelie și cruce, ca și al martorilor.[4])

Giudețul isprăvește procesul prin *hotărîre, lege* sau *ispravă.* In contra hotărîrilor se poate da *apel* la alt *giudeț mai înalt.* Nu se poate apela în contra judecăților aduse pentru răpire.

Execuția pentru datorie se face nu numai asupra averii, ci și asupra persoanei datornicului.

Instituția *lucrului judecat* (res judicata) nu era cunoscută în vechea procedură. O judecată isprăvită sub un Domn putea fi începută din nou sub alt Domn, și judecată chiar în sens contrar. Această nestatornicie în judecarea proceselor era nu numai în procesul civil, ci și în cel criminal.

Pentru a împedeca înoirea unui proces judecat și a asigura statornicia hotărîrei aduse, se depunea de partea câștigătoare în visteria Domnului o sumă de bani, fixată de Domn. Această instituție e cunoscută sub denumirea de *hierâie.*[5]) Acest mijloc însă cade în desobișnuință, în veacul al XVIII nu mai este cunoscut.

§ 122. Dreptul penal.

Dreptul penal în vechiul drept român are aceleași principii fundamentale ca și celelalte legiuiri penale contemporane.

In conformitate cu concepțiunea timpului urmărirea faptelor punibile nu era de interes public, ele nu erau considerate ca atingând ordinea publică, ci erau privite din punct de vedere a daunelor cauzate celui vătămat. Prin urmare toate normele penale pleacă din acest punct de vedere. Persoanele nu sunt egale înaintea legii, făcându-se deosebire la aplicarea normelor după starea socială a persoanelor, după

[4]) V. Alexandrescе op. cit. p. 244—248.
[5]) V. Idem. op. cit. pag. 238.

vază, religiune, sex şi profesiune. In croirea pedepselor legiuirile vechi sunt conduse de legea aşa numită a talionului: „Dinte pentru dinte". Pedeapsa poate fi răscumpărată, prin iertare şi împăcare, chiar şi pedeapsa de moarte în unele cazuri.

Pedeapsa e numită *certare*. Infracţiunile, *vini, greşeli*, se ceartă (se pedepsesc). Certările sunt: cumplite, mai cumplite, mai mari, mai rele, mai uşoare. Sunt certări trupeşti şi certări cu bani. *Făcătorii de rele* (infractorii) săvârşesc greşeli de cap, greşeli mari şi mai mari. Se ţine seamă la judecarea pricinei de gândul (intenţiunea), de persoana victimei, de locul, de vremea făptuirei şi de persoana făcătorului de rele.

Pedepsele sunt multe şi variate, nu se ţine seamă de gradaţia lor. Ca pedepse sunt: moartea, moartea cumplită, arderea în foc de viu, tăierea capului, spânzurătoarea, înţăparea, vărsarea de plumb topit în gură, purtarea de cozile cailor, tăierea mânii, a nasului, ocna (pe timp limitat şi pe viaţă), surghiunul, purtarea prin târg cu pielea goală şi bătaie pe toate uliţele, bătaia, închisoarea. Afară de aceste pedepse trupeşti, mai erau pedepse de avere: confiscarea bunurilor şi amenda. Pedepse aplicate de regulă de judecătoriile bisericeşti erau: neîngroparea, afurisenia şi oprirea dela biserică.

Pedepse de degradare civică: perderea cinstei, chiar şi pentru moştenitori. „Cel ce va otrăvi pe cineva, nu numai îl vor pedepsi cu cumplită certare, ci încă şi cuconii lui, ce vor rămânea pe urmă, vor fi neputernici, fără nici de o cinste şi ruşinaţi înaintea tuturor". (V. Lupu gl. 10 § 2.)

Cauze cari iartă de pedeapsă sunt: nebunia, iertare a pravilei („greşală de care iartă şi slobozeşte pravila"), vârsta, legitima apărare, porunca mai marelui, obiceiul locului.

Cauze, cari micşorează pedeapsa, sunt: mânia, beţia, somnul, dragostea, vârsta, iscusirea şi destoinicia făptaşului (e om cu o meserie de folos pentru public), binele făcut locului, boieria, greşala fără înşelăciune, obiceiul locului.

Cauze, cari îngreunează pedeapsa, sunt: boieria, înrudirea.

Denunţarea făcătorului de rele în unele cazuri e obligătoare.

Infracţiunile sunt determinate, potrivit desvoltării vieţii sociale şi economice de atunci.

Acţiunea publică poate fi exercitată nu numai de persoana vătămată, ci şi de a treia persoană, ca tată, bărbat, stăpân, vlădica, egumenul.[1] [2])

[1]) V. Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 236—258.

[2]) *In textele citate din vechile legiuiri am întrebuinţat ortografia actuală*, în afară de textele din anexe. Forma veche a cuvintelor nu are importanţă pentru jurist.

Tabla de materii.

Introducere: Pag.

§ 1. Definiţiunea istoriei dreptului român 1
§ 2. Tratarea istoriei dreptului român 2
§ 3. Metode de tratare. Perioadele istoriei dreptului 5
§ 4. Necesitatea studiului istoriei dreptului 7
§ 5. Dreptul neamului românesc asupra pământului locuit de el . . 9
§ 6. Isvoarele istorice şi de drept şi literatura istoriei dreptului român 10
§ 7. Timpul preistoric 14

Perioada I.

din cele mai vechi timpuri până la întemeierea primelor organizaţii de state române.

A) *Epoca dacă.*

§ 8. Privire istorică. Agatirşii, Sciţii, Geţii. Luptele cu Romanii. Ocuparea Daciei 19
§ 9. Organizarea statului Dacia. Teritoriul. populaţiunea, triburile, puterea supremă 22
§ 10. Puterea regală la Daci 23
§ 11. Organizaţia socială: nobili, oameni de rând. sclavi 24
§ 12. Organizaţia armatei: pedestraşi, călăreţi. Arme 24
§ 13. Aşezămintele vieţii sociale. Familia. Căsătoria. Mijloacele de traiu, agricultura, comerţul 25

B) *Epoca romană.*

§ 14. Privire asupra istoriei Romanilor în Dacia, dela Traian la Aurelian. Lupte cu Sarmaţii, Roxolanii, Marcomanii şi Goţii. Retragerea legiunilor 27
§ 15. Teritoriul provinciei Dacia 29
§ 16. Populaţiunea. Colonişti, autohtoni, armată, funcţionari 30
§ 17. Organizarea centrală. Impărţirea provinciei. Guvernatorul, legaţii pretoriani, adunarea provinciei 33
§ 18. Organizarea teritorială. Colonii, municipii, sate. Ordo decurionum, Agustalium, populus. Funcţionarii 36
§ 19. Organizaţia financiară — Impozite directe, indirecte. Vămi. Mine 40
§ 20. Organizaţia militară. Legiuni, cohorte, ale. Comandanţi, funcţionari 41
§ 21. Organizaţia religioasă 43
§ 22. Oraşe din Dacia. Linii de comunicaţiune 43

C) *Epoca popoarelor barbare.*

§ 23. Privire istorică. Goţii. Hunii. Gepizii. Avarii. Slavii. Bulgarii . . 47
§ 24. Formarea naţionalităţii române 54
§ 25. Populaţiunea daco-romană sub barbari. Dispariţia oraşelor. Rolul satelor. Organizaţia primitiv 56
§ 26. Date privitoare la organizarea popoarelor barbare 58
§ 27. Dovezi pentru aflarea Românilor în Dacia, înainte de venirea Ungurilor. (Toponimie, cronici, documente) 60
§ 28. Biserica Românilor din Dacia Traiană 64

Instituţiuni juridice:

§ 29. Dreptul roman în Dacia 69
§ 30. Cetăţenia romană. Cives Romani. Peregrini 71

Pag.

§ 31. Familia romană 72
§ 32. Proprietatea 74
§ 33. Dreptul peregrinilor în Dacia 76
§ 34. Tablele cerate 77
§ 35. Conținutul tablelor cerute 79

Perioada II.

dela cele dintâi state naționale până la închegarea unirei principatelor române într'un stat (1866).

A) *Epoca primă, până la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu și Matei Basarab (1653/4).*

§ 36. Privire istorică. Organizații de state în Europa. Venirea Ungurilor, consolidarea lor în stat. Raportul cu Bizantinii. Pecenegii, Cumanii, Tătarii, barbarii veacurilor XI—XIV 87
§ 37. Organizații de state române în teritoriul fostei provincii Dacia la finea veacului IX. 91
§ 38. Organizații de state române înainte de întemeierea principatelor 95
§ 39. Venirea Ungurilor și cucerirea lor 100
§ 40. Cucerirea Ardealului de către Unguri în veac. XI—XIII 103
§ 41. Situația Românilor sub cucerirea ungurească. Proprietatea, nobilimea, organizația națională, dreptul valachic, soartea țăranilor 105
§ 42. Organizația statului ungar. Regele, prerogativele regale și limitarea lor. Legea consiliului. Dreptul de resistență. Regele tânăr 109
§ 43. Organizarea statului ungar. Clase sociale. Curtea regală. Organizația teritorială 111
§ 44. Intemeierea principatelor Țara Românească și Moldova 114
§ 45. Privire istorică dela întemeiarea principatelor până la Vasile Lupu și Mateiu Basarab 120
§ 46. Teritoriul statelor române 125
§ 47. Populațiunea. Clase sociale. Traiul material 129
§ 48. Organizația centrală a statului. Domnul și puterile lui. Succesiunea la tron. Divanul țării 132
§ 49. Diregătoriile. Boeriile. Principalii funcționari ai Domnului . . . 138
§ 50. Organizația teritorială. Ținuturi. Județe. Orașe. Sate 141
§ 51. Organizația militară. Elementele oastei. Unități. Feluri de armată Arme. Legătura între moșie și slujba militară 148
§ 52. Organizația financiară. Visteria Domnului. Birul. Zecimi și prestațiuni. Mine. Vămi 153
§ 53. Organizația bisericească 157
§ 54. Raporturile de drept internațional cu imperiul turcesc. Expansiunea puterii turcești. Inchinarea. Noțiuni juridice asupra închinării. Insemnătatea politică. Conținutul închinării 159
§ 55. Voivodatul, originea, fazele lui. Situația voivodului față de cnezi. Voivozii din teritoriul locuit de Români 165
§ 56. Organizația voevodatului ardelenesc. Estinderea puterii regelui ungar. Voevodul, autoritatea și atribuțiunile lui 171
§ 57. Organizația teritorială în Ardeal. Situația Românilor. Unio trium nationum. Desvoltarea voevodatului independent. Dietele ardelenești. Armată. Finanțe 173
§ 58. Organizația Ungurilor, Săcuilor și Sașilor 176
§ 59. Organizația Românilor în cele opt districte din Banatul Severinului 180
§ 60. Organizația Românilor din districtul Țării Făgărașului 185
§ 61. Organizația Românilor din ținutul Hațegului Hunedoarei și Devei 188
§ 62. Situația Românilor din Valea-Rodnei 191
§ 63. Organizația Românilor în Maramureș 195

Pag.

§ 64. Dreptul vechiu. Drept scris și nescris. Pravile. Obiceiul pământului 199
§ 65. Legiuirea lui Alexandru cel bun 202
§ 66. Legiuirea lui Vasile Lupu. Carte Românească de învățătură dela pravilele împărătești 207
§ 67. Legiuirile lui Matei Basarab. (Pravila dela Govora. Indireptarea legiei) 210
§ 68. Texte din Legiuirea lui Alexandru cel bun 212
§ 69. Texte din Cartea Românească a lui Vasile Lupu 216
§ 70. Texte din Indireptarea legiei a lui Mateiu Basarab 22
§ 71. Isvoarele de drept în Ungaria. Primele codificări. Decretum majus al regilor Matia și Vladislau II. Tripartitul lui Werböczy. Corpus Juris Hungariei 226
§ 72. Texte din Tripartitul lui Werböczy 231

B) *Epoca a doua, dela Vasile Lupu și Matei Basarab până la revoluțiunea din 1821.*

§ 73. Privire istorică. Dinastiile. Incălcarea suveranității interne. Fanarioții. Protectoratul rusesc. Rivalitatea între Austria și Rusia. Răpirea Bucovinei și a Basarabiei 235
§ 74. Teritoriul statelor române 240
§ 75. Populațiunea. Clase sociale. Traiul material. Schimbările în situația materială a țăranilor 243
§ 76. Organizația centrală a statului. Domnul și succesiunea la tron. Organizația teritorială 246
§ 77. Organizația Bucovinei sub Austrieci 248
§ 78. Organizația Basarabiei sub Rusi 250
§ 79. Principatul ardelenesc independent. Privire istorică. Seria principilor ardeleni 252
§ 80. Principatul ardelenesc sub Habsburgi. Privire istorică. Răsboaiele cu Turcii. Reforme în organizația țării. Sancțiunea pragmatică. Regulamentul urbarial. Reformele lui Iosif II. Unirea Ardealului cu Ungaria 258
§ 81. Teritoriul și populațiunea principatului ardelenesc 262
§ 82. Situația juridică a populațiunei. Clase sociale, națiuni, religiuni . 264
§ 83. Organizația centrală a statului ardelean. Alegerea Principelui. Staturi și ordine. Consiliul intim. Guberniul și cancelaria aulică. Tabla justițiară. Inaugurarea principelui, drepturile lui . . . 267
§ 84. Diploma „Leopoldinum“ 270
§ 85. Organizația bisericească în Ardeal. Ierarhia Românilor 272
§ 86. Intemeiarea granițelor militare. Importanța elementului românesc pentru apărarea țării. Granița în Banat și Ardeal. Organizația graniței. Raporturi de drept 278
§ 87. Supplex libellus Valachorum 282
§ 88. Continuitatea Românilor în Dacia Traiană. Istoricul. Argumentele contrarilor. Combaterea. Stadiul actual. Vederile principalilor apărători ai continuității 289
§ 89. Isvoarele de drept în Țara Românească și în Moldova Codurile Ipsilante și Donici. Codurile Ioan Caragea și Scarlat Calimah. Celelalte legiuiri 301
§ 90. Texte din Codul lui Alexandru Ipsilante 310
§ 91. Texte din Codul lui Andronache Donici 313
§ 92. Texte din Codul lui Ioan Caragea 315
§ 93. Texte din Codul lui Scarlat Calimah 318
§ 94. Legile ardelenești. Aprobatae Constitutiones. Compilatae Constitutiones. Articuli novellares și provisionales. Nouile legiuiri ale Ardealului 325

C) *Epoca a treia. Dela revoluţia din 1821 până la închegarea unirei principatelor la 1866.*

Pag.

§ 95. Privire istorică. Revoluţia eteriei greceşti. Revoluţia românească. Tudor Vladimirescu. Nouii domni pământeni. Revoluţia din 1848. Divanurile ad hoc. Unirea principatelor. 228
§ 96. Privire istorică asupra domniei lui Cuza-Vodă. Aprobarea alegerii îndoite. Recunoaşterea unirei de către Turcia. Executarea unirei într'un singur stat. Chestiunea improprietărirei ţăranilor, secularizarea averilor mănăstireşti. Lovitura de stat. Reformarea constituţiei 334
§ 97. Isvoarele de drept pentru evoluţia organizaţiei principatelor. Convenţia dela Akerman, tratatul de pace dela Adrianopol. Regulamentul organic, convenţia dela Balta Liman, tratatul dela Paris, şi statutul desvoltător convenţiei dela Paris 340
§ 98. Situaţia de drept internaţional faţă de Turcia. Incălcarea capitulaţiunilor 345
§ 99. Alegerea Domnului Puterile lui. Separaţiunea puterilor 348
§ 100. Adunarea legiuitoare (obicinuita obştească Adunare) 351
§ 101. Diregătoriile statului. Infiinţarea departamentelor. Sfatul administrativ. Marele sfat al miniştrilor 353
§ 102. Evoluţia organizaţiei teritoriale. Ţinuturi, judeţe, ocoale, plăşi. Sate, Oraşe 356
§ 103. Evoluţia organizaţiei financiare. Vistieria statului. Dări, Vămi şi alte venituri 357
§ 104. Evoluţia organizaţiei judecătoreşti 358
§ 105. Constituţia principatelor dată de convenţia dela Paris din 1858 . 360
§ 106. Statutul desvoltător convenţiunei dela Paris. Reforma constituţională a lui Cuza-Vodă 363
§ 107. Secularizarea averilor mănăstireşti. Emanciparea bisericei române, declararea ei de biserică independentă 365
§ 108. Reforma pentru regularea proprietăţii rurale 367
§ 109. Constituţia austriacă din 20 Octomvrie 1860 371
§ 110. Constituţia nouă a Ardealului 374
§ 111. Legea electorală ardeleană din 1863 376
§ 112. Legile aduse de către dieta din Sibiiu 378
§ 113. Chestiunea unirei Ardealului cu Ungaria 380
§ 114. Reformarea organizaţiei în Bucovina 381
§ 115. Reformarea organizaţiei în Basarabia 383

Instituţiuni juridice

§ 116. Isvoarele dreptului vechiu român 387
§ 117. Pământeni. Streini 389
§ 118. Familia în dreptul vechiu român 392
§ 119. Proprietatea. Instrăinarea ei, dreptul de protimisis 394
§ 120. Dreptul de moştenire 396
§ 121. Procedura procesuală 397
§ 121. Dreptul penal 399

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ "CAROL I" BUCUREŞTI

VERIFICAT 2007

VERIFICAT 1937